THE

CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES,

A

COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS

NO 393

पुष्पसूत्रं

साम प्राति शाख्यं

पुष्पर्षिप्रणीतम्

श्रीमदजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् ।

काशीस्थराजकीयपाठशालाध्यापक म० म० पण्डितश्रीलक्ष्मणशास्त्रिणा

संशोधितं प्रकाश्यते ।

FASCICULUS III-१

PUBLISHED & SOLD BY THE SECRETARY

CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES OFFICE

Vidya Vilas Press North of Gopal Mandir Benares

19[illegible]

॥ श्रीः ॥

आनन्दवनविद्योतिसुमनोभि सुसंस्कृता।
सुवर्णाऽङ्कितभव्याभशतपत्रपरिष्कृता ॥ १ ॥
चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना।
रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दाऽऽमोदमोहितम् ॥ २ ॥

स्तवकः—३६३

Printed by Jai Krishna Das Gupta
at the Vidya Vilas Press, Benares

Agents

1 Otto Harrassowitz, Leipzig
GERMANY.

2 Arthur Probsthain,
Oriental & Foreign Bookseller,
LONDON

3 The Oriental Book-supplying Agency,
POONA

हरिः ॐ ।

सामप्रातिशाख्यम् ।

पुष्पर्षिप्रणीतम् ।

अजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् (१) ।

ॐ ऊच्चामही पुनारवजये आत्वौशानं कयादेवये तिधो धर्ह्वं तरोलेयॐ स्वादिहितं पवस्पेन्द्रमच्छसफल्क-ले पुरःइयावागवेऽभिप्रिकावॐ स्वास्तु ज्ञीप मेधूसाक्वं वयं भरन्धामेधं पान्तॐ हृच्यं प्रवः शाक्वयं ययज्ञापवे प्रथमः ॥ १ ॥

इन्द्राफत्समगन्द्रांसौद्धंसध्यनमातूपारमभित्वापेम-मिदद्वारमिदं घृतश्चुप्रियनमात्वे तिधं योगे मेधामि-न्द्रस्तुतेर्क्वहस्समाहन्द्रोणास्तुनामोमैकर्वामसोजयंतूयेम-सोहितमयासफमाक्षारॐहृर्यप्रसुन्वागौरीगीतसमेक-चौवृपार्यास्त्वाद्यं पुनापास्पमेंडे द्वितीयः ॥ २ ॥

एतास्वेव त्रिणिधनं दृपाशोशिष्ठमभिप्रय इयेतं स्वा-

(१) अस्य पुष्पसूत्रमितिप्रसिद्धस्य सामवेदप्रातिशाख्यस्य अजातशत्रुकृतभाष्यस्य त्रीणि पुरातनानि पुस्तकानि लब्धानि तेषु पञ्चमप्रपाठकमारभ्य समाप्तिपर्यन्त ग्रन्थो दृश्यते । पञ्चमप्रपाठकारम्भ एव मङ्गलाचरणदर्शनात् पुष्पिकायां 'पञ्चमप्रपाठके' अस्य स्थाने 'प्रथमप्रपाठके' इति लेखदर्शनाच्चात्र कदाचिद्भाष्यग्रन्थप-स्यनुमीयते ॥

प्रसो-

मिदाछन्दसं यस्तेप्मतम्पवस्वमच्छपूपासुशंकुसुज्ञानरी-
चितान्येकर्चाः पूषा तृचेकौत्सं वृषायाममेवामहीविश्वा
दंंष्ट्रम्पूर्थंसुचाक्षुएम्भमभिसोमद्भुतमेप्रहिन्वाप्कारान्त
न्तिस्रः संक्रोशोघत्याष्टम्भमन्तराणिरवन्तिस्रः· ष्टौते
तृतीयः ॥ ३ ॥

आसोसखावाचः शौक्त एकर्चौ सुतावितन्वाष्ट्री
अन्ते स्वासु हिष्ठीयवर्णरश्च्यानिदक्षसाकामन्तवदंं-
ष्ट्रोत्तराभीशवेस्वः पृष्ठश्चपुनासत्राचिश्वाः शौक्तयोरा-
पृश्न्यौपर्णौत्तरंं स्वासुत्वंं हिहत्कमातीपासोमः पु-
रोनानदंयात्सप्रंं सोमः सैन्धुचितमग्नि यश्चतुर्थः ॥४॥

प्रियमिमंवितंजुपस्वापौशाकलधार्शौ उपवाणमा-
नयानूपवाम्नामेयानियत्सोशवन्तनिव्यंं शुद्धुपम्रप्राणा
चनक्रोशेजसावितपार्थैरपत्यमिन्दुराते सञ्जयमिन्द्रा-
मित्रमसामहामित्रमिन्द्राष्टधीयक्रौञ्चे पञ्चमः ॥ ५ ॥

एतास्वेयवयंमृजधौक्षणोरन्ध्रेस्वारैडेजाजिद्वरुणसाम-
गोष्ठसुत्यंंहवदेव्यंंरेवन्तीयम्पारिस्वावैदन्वतानितृती
याच्चतुर्थानि ससुतंचो दीर्घकार्णौ सोमागौरीमधु-
श्चुन्निधने तथाक्रौञ्चे वाद्निधनमैडेश्वौष्टमयापवाग्ने-
गूर्दः मर्यार्चौपाद्यंंशपुत्रे षष्ठः ॥ ६ ॥

इपातनिपर्णौडकूलीयानिपुष्पाकण्वतरगौङ्गवया-
स्यानिस्वासुप्रवदभिनिधनं वैखानसानि यस्ते मौच
मेपस्य शार्करंप्लवः सखापुरीचितकार्त्तंजपक्षाहविपंचे
सोजरावात्समातेत्वन्नः सौश्रवसं यदि वीङ्कमध्वर्यौ
सप्तमः ॥ ७ ॥

रस्वेवाशुमार्गीयमित्रस्वशाकलम्यान्याभिसोहि

हिङ्कुपार्श्वंहन्मगतहाराच्छिद्राणिप्रहिन्मन्वादुक्थसुदू-
ऊर्त्तायदिनैपातिथसुभयंवैयश्वंयुपक्ष्सुरूपायभासका-
क्षीवत्तासितान्यष्टमः ॥ ८ ॥

घुम्नमैपिरं प्राणात्त्रैतमभीनोवितकौत्सशुद्धाक्रौञ्च-
रयिष्ठौदलानिस्वासुधर्महिन्वविशीयपंस्वासुशनसांध-
र्षमारुनानिजिघ्नतइत्पदारसुरूपोत्तरपंहरिश्रीनिधनसै-
न्धुषाश्रवेडानापं संक्षारक्ष्पभश्चेति नवमः ॥ ९ ॥

तोर्यं पृष्ठकौत्समपुष्पदैर्घवैयश्वायामीशवानिश्री-
णन्तोयासिष्ठमसोसामराजपंस्वासुश्रायन्तीयं यतः-
सम्मतंत्वपंसोमाश्वसूक्तशाम्मदायचीनेडयिष्कृतानि-
त्वम्पपर्णीपयस्वमनसंपरित्यंचितनिह्वहिष्ठीयानि दश-
मः ॥ १० ॥

एतास्वेयासितसाध्रपाराणिस्यासुचिघर्मोपोप्ष्ठ्यु-
श्यपंस्वास्वम्मवाहककुभोद्वंशीपान्युच्चाजिगामीके-
घुनोत्सेघडीयनिषेधान्याजायितंमाघिचिथसुदुगवर्त्तो-
च्छुलीयं पर्यूष्ठश्पायागधेधन्वहयिपं धाड्निधनमेका-
दशासूर्यस्पाम्नियाजजिह्न्ये दशरात्रः ॥ ११ ॥

एपामहीघुनामन्तसुत्सःश्रुवःप्रत्नंदैर्घमरुपार्थं चिदू-
पत्तौयस्तेजराच्छसुज्ञानंपुरःक्रौञ्चंप्रोकायमग्निं वःमा-
सश्रामसोमाश्वंमसोमदेपत्रपंस्वासुवर्चःपवते ज्ञानका-
शीतेमसुयितमाजाम्पोक्रोनिधनपंसवीरौदलं प्रसुन्वा-
साघे प्रथमः ॥ १२ ॥

एपाप्मतयैक्तोपरेतोपिच्छन्दसमृच्पेडनायास्यंतृ-
षेश्रीणन्तक्त्रिणिधंनूपाशोपार्थमभिप्रवर्त्तःशंक्रुवितेप-
स्वायम्पूपाश्रामहीविद्याद्पंष्ट्रोचरसुचारूपमभिसो-

रीरथंप्रहिन्वाग्नेयमात्वावर्त्तःस्वासुशुक्लकवाचेसखाज्ञा-
नद्रासेस्तुतान्धी द्वितीयः ॥ १३ ॥

पविराजंपवस्वादारतोपिपृहन्येकस्यांतृचेभीशवो-
त्तरयौधाश्रीणसुहुधाअस्यासिष्टंपोरावर्त्तःस्वाम्यौष्णा-
यसुज्ञानेपुरस्त्वाप्रयर्द्धंडंॅस्वासुलोशायंदशुन्धीयेअपा-
सन्तन्यभिसोमानावानूपयाम्राण्यभित्रिसम्भायशाय-
त्तांसागौपूक्तंप्राणज्ञाने तृतीयः ॥ १४ ॥

एतास्वेव दासंपवस्ववारापिष्ठमसालौत्तरंपजिष्ठंॅ-
साध्यमिन्द्राइयमुक्तंमृज्यमतन्निग्रणिधनापास्येसाकंॅ-
सिष्ठापियावर्त्तःपरिस्वैध्मयाहन्तंयर्थिज्ञानकाशीतिस्वा-
सुरूनान्धेनुप्रसोर्धिचर्त्तोत्सःप्रत्नंयर्त्तलेपेतथाभिसोम-
रसपरिधीन्दुहेति च चतुर्थः ॥ १५ ॥

एाउनित्रं प्रतेलौशाधंमन्ददुग्धावर्त्तलेयेइन्दुःस-
म्पापवस्वत्वाष्ट्रीद्विरभ्यस्तद्रोपिह्नौशोत्तरम्पयमाह्पो-
यर्त्तलेयेअपापत्रासिष्ठंज्योतिर्मरुनासुरूचासवापुनाय-
त्तोंभिचासुम्पार्थंपुरांमधुदचुज्ञीर्यंबृहद्राक्षेयमभिसोगौ-
ङ्गयंप्रहिन्वायौधास्वादिक्षुष्टम्मं पञ्चमः ॥ १६ ॥

आजातममभ्यैडङ्कायन्तोपिमतंयओसिलंदपाया-
ममैडङ्कुत्वावर्त्तस्तिस्रोहितंॅसहत्वाष्ट्रयस्पसत्रातयोत्से-
धोदुहाप्रश्निशिशुम्पार्थम्युम्नम्प्राणासरू श्रुध्येकर्चाविं-
न्दुनिपेधोयर्त्ताकावंकतुंॅष्टम्भंॅसखापौष्कलंकतुंॅरथै-
तपच्छश्रुध्ये षष्ठम् ॥ १७ ॥

क्रतुन्यसंपवतेपौष्कलमस्यामहीतोपिलेपमृत्यप-
ंॅसोपार्थंॅस्वानोहितम्पवसत्रापर्यूदेव्यमिन्दुर्यद्दाप-
रिभधवारंॅस्वयपेस्यकावतृचेपवमापौरुमोदम्मन्द्रन—

वायम्परिधीनिग्रमभिसोद्वाजमुत्सःसिष्ठंपद्वापमेनमितिप्रसोगवशुद्धीयएकर्च्चा क्रतुम्मीढन्तवर्चिंश्रुध्ये सप्तमः ॥ १८ ॥

क्रतुम्मानवाधंप्राणापौष्कलक्रतुञ्जनित्रॅंसोमःश्रुध्यं क्रतुंद्वाजमभिसोतिथंतोपिद्दुक्थंधस्तेसोमसोमाध्यर्धेडमद्ध्वःसुमाण्डवमस्यजरातोपिरवश्वेदेवानिह्नवः संवत्सरः ॥ १९ ॥

प्रतिनानदमानोविश्वाश्यैतम्पुरोदलॅंस्वादोःश्यैतम्पयस्वेडानांकर्चःअश्वयौधाशिशुन्देव्यङ्क्यास्वारम्परिप्रधन्वसफमेकस्यासुच्चास्पारसौपर्ण्णाक्षरपुनाश्भले येआयभरन्तरोवारमच्छैकस्पांपुरस्तृचेयास्यमैडॅंस्वानोजरावपर्णमिपंपुनाघपदक्रर्षे प्रथमः ॥ २० ॥

तृचेमच्छौपगवान्निपेधःआयमयापाश्वैमिन्द्रामहीकर्चाःपवस्वमलेयंतृचेत्वेसोयौधादैर्घेयाच्यौतानमेन्दुमारुतॅंस्वादिजद्मानदवश्रुध्यन्देवोदाशीञ्जीयसुत्तेमहीमन्द्रजरापाहिरंवतृचेदैर्घविश्वस्मात्समन्तन्तास्येयजयमिन औशने द्वितीयः ॥ २१ ॥

कयातेदेव्यमग्नआयाघसमच्छलेयमदासॅंहितंमद्रोग्नेवाजसफल्कलेकर्चौतृचेश्रुध्यविशोवाश्वसृचितृचेर्धिगवझीयेसामिद्धंर्मायेकावसुपत्वावारसुपेयन्तो कजरास्वासुवपदप्रसोतृचेगौङ्गवॅंशाग्ध्यूहाररचङ्कौल्मलाशुमजच्युतःकर्चे तृतीयः ॥ २२ ॥

प्रधसन्नाप्रसुवाश्वंकर्चाचौदलंतृचेप्रदैङ्गीयॅंस्वासुदैर्घॅंशाग्ध्यूवर्तःस्वादिष्कृनमस्यप्मतंयस्तेहितमपंपूर्वाश्वंविपश्चितोभार्गवॅंस्वासुपौक्तसुपंप्रसुन्वागौतमंतृ-

येवृषाजिगस्वारपर्ण्णंपुनार्देर्घंपस्तेसुरूपोत्तारंत्वꣳहिशंकु-
सुज्ञापवस्यदेवासितमर्यपृपेति चतुर्थम् ॥ २३ ॥

उच्चापैभपूक्तेभिसोमोत्सेधःस्वानोचारंप्राणाश्रुध्यं
पुरोनिपेधःपधन्वचर्ष्णोजिघ्नमहीसाकम्पार्थमिमाउ-
स्थाइधैतंपस्यलेपंपचमासꣳह्वितमासोगोमन्नःसफश्रुध्ये-
भीनोवाइयावागवेक्षतेकायन्तोपिदꣳष्ट्रोत्तरमभित्वा-
कण्वरमानोदोषिशीयं पञ्चमः॥ २४ ॥

परित्यꣳइयवागवेपविप्रंकावꣳस्वादिमौचं क्षीय-
र्थुविशीयंत्यत्नश्विधारम्रुधास्यारसैन्धुचितंतोर्पिवरुण-
सामपस्तेकाइपच्छादासंपुरोयाध्मवैतहव्यसामेत्रासा-
न्यग्नेरवेꣳसत्राभिसोदोषिशीयꣳस्वासुधारंप्रतूर्तिपुव-
र्तंत्रामृपमस्तोप्युत्सेधे षष्ठः ॥ २५ ॥

उत्सेधएषश्रीणमच्छविशीयमर्यपूनिषेधइन्दुपुष्पं-
चपावनमेकस्याम्पवस्वतंवःपुरोजनित्रेपुनातिथंतंवशुन्धा-
पदान्तꣳस्वादिनमगौपूक्ताश्वसूक्तएकर्चौपञ्चैवपुतन्ते-
श्रुधीतिचवाराणिपिचोत्सेधानिपेधायूध्वापपर्णमैडन्दु-
ह्वासमन्तंपङ्क्तयांपुनावरूसाम्नि सप्तमः ॥ २६ ॥

तवाहम्मतजघेरेवतीर्देवपꣳस्वासुसत्राभरन्तवसत्पु
रोजागतꣳसोमसामपदभिसमितिमत्रन्मद्वीद्रम्पवर्णमे-
डंवसुरुचःसत्राधपदोविशीयंप्रव्रमुत्सेधस्तदिदोइयैत-
ꣳरक्षःसुरूपोत्तरꣳसुमन्मावारंपुनावैयइवङ्कचौंचपड-
न्तमुत्सोयत्तेसवापयस्वकाचीनेडमेकाहाः ॥ २७ ॥

इति प्रथमः प्रपाठकः ।

पन्यङ्क्षसमात्वाविदंॅप्लूम्पूर्वम्पारिस्वासुरूपोत्तरंॅ-
स्वासुरूपोत्तरंॅ स्वासुहाविपजरामार्गीयवाणीदंशम्प-
वस्वसाकमृच्पभिसोतयोजनिश्रैच्छजराप्रसोजरासो-
जरासोमसामरोहितकूलीयानिप्रसोक्षारान्तंजयमुद्वे-
स्वारम्पएर्णमच्छाक्षारमभिप्रियानसमस्यपन्नाशुमा-
र्गीयचे प्रथमः ॥ १ ॥

एतास्येवामिश्रदतसाकलम्यान्यभिसोदैर्घपाद्विहि-
ङ्कादेव्यमेवमेवत्तनिहम्मेमोपुरवापार्श्वमस्वासन्तनियस्ते-
सुरूपायभासासितःन्यभिप्रुवाचासखातृचेशोक्तमि-
न्द्रासितकौत्सशुद्धाक्रौश्चरपिष्ठा निद्वितीयः ॥ २ ॥

इन्द्रापविज्ञायेस्वासुविशीयमुवासुरूपोत्तरादा र-
संक्षारास्तोपि शृङ्गिनतथाश्विणंॅसान्नोहाविष्मशाम्म-
दावचीनेडाविष्कृतान्यर्यपूज्ञीयाहिष्ठायेधताङ्गीयम्प्रसु-
पारमयंपूक्रौश्चायछुस्तन्देव्यन्तिस्नसैधुक्षिते तृतीयः॥३॥

सुतास्वाप्रीस्वारेधुनापृश्नयाभीशवोत्तरेसिष्ठमय-
मेदुदेव्यंॅस्वानोगीपूक्तंपाणावारन्दसासत्रापरिप्रिद्वा-
जमूमिणाक्रोशनन्तोपिवाश्रमानवनानूपानिश्रीणाश्रेय-
ंॅसोमाःश्यावागवागवनिषेधाःपवस्वश्यावागवे च-
तुर्थः ॥ ४ ॥

एतास्वेवाकूपारंॅसोमाःक्रौश्चायंॅसुतास्वाष्टय-
द्वैडंॅपुरःशुद्धापदान्तमसाक्षितमैडन्तोपियौधाद्वैगते-
श्रीहन्मनंपुरःपारसाश्रेपवस्वश्रेयंपरिप्रिपूतमेकस्यां-
प्रत्यस्मैवितमिन्द्राच्युतम्पसुदानोत्तरमृच्पाभिप्रिज्ञीय-
न्नमस्तेजराघृपाङ्गीयंॅस्वासुभर्मनामित्रेपञ्चमः ॥ ५ ॥

पवस्वदत्वाग्नीपदीह्वयन्त्यामभिसोदꣳ ष्ठोत्तरमृचि-
तृचेभीशवोत्तरꣳस्वःपृष्ठꣳहिन्वाचयमेसिष्ठम्पुरःक्षुल्ल-
लेयन्त्वमिन्द्राद्विहिङ्कादेक्यम्प्राणाचार्शम्पवस्वज्ञयिंबृह-
दाग्नेयनरस्तोदः श्रीणम्पियापृष्ठमव्यर्योपर्णौडकूलीयें
तवहन्म गतगौङ्गवयास्यातितासुधारात्ह्वाशेः पृष्ठ॥६॥

पवस्वदेक्षिततमैडङ्गोमन्नर्क्षतम्पुरः क्रौञ्चायगौतमे
प्रोसारथ्यातेस्रौगमतꣳ हाउहुवाइशिशुंसिष्ठम्पारित्य-
मूर्द्धंटत्वाग्नीज्ञीयिपुनामदगकाण्वेभीनोनिपधसाध्रज्ञी-
यानिस्तोमम्मन्तपुनासोमसामात्रेयम्पुरः शिशुमुहुवा-
यिसिष्ठंकौत्समभीनःस्वारंधताशार्गें सप्तमः ॥ ७ ॥

हाउहुवाअक्रावासिष्ठंपरित्यमासितोत्तरमिन्द्रा-
पारमभ्यस्तङ्कर्चविसायासैमङ्गमाजागृशानम्परिप्रधन्व-
वाजजिदहीनाः ॥ ८ ॥

धियोवितमृचितं वस्तृचेश्रुध्ययाजिष्ठमैध्मजिन्नमर्णौ-
डकूलीयसन्तनिनिपुनादुकृथम्पवपानोजराश्रवसेभीनः
कार्ष्णप्रसोमार्गीप्रसोमिंदेगतहन्महारायणानिस्वादिका-
क्षीभासेप्रसुशुद्धापदान्तंवृपासुरूपोत्तरर्षभेपुनापृष्ठे प्र-
थमः ॥ ९ ॥

एतास्वेवकौत्मलैपस्यशं कुकाण्वमाप्कृतमभिसो-
पुनावाशमौशनꣳसाकामिमाधसङ्गोमत्पौष्कलसुभय-
वाशान्त्वामिमानयोत्तरङ्कर्इङ्काण्वमाप्कुतमभिशगिध-
मानवायमात्वाद्धाजंयोरानिध्रंयशास्त्वामिन्द्राग्निर्मूस-
घ्रापिवाजमयर्त्तः काण्वमामन्द्रैरभिनिघनयथाननान्य-
रस्यमङ्गमीडे द्वितीयः ॥ १० ॥

आत्वेन्द्रसुतोद्दंश्रीयंप्रतिष्यैषोजराश्रुध्यसुयस्ता-
श्विमतुज्योतिर्षयत्प्रगायतेत्यवोदमाभाहत्यौगाना-
न्याशूचात्वंसत्राश्रुध्यम्पवस्वामिषिसिष्टंयदेपप्रको-
श इति जनस्यैतावोकावानितोपिङ्क्ष्णरन्तन्तेमभरम्पु-
नाच्छन्दस्सु मेकस्यां तृतीयः ॥ ११ ॥

तवाहं शृङ्गृण्येकस्यामप्सामार्गीयोमानाग्नेयं प-
ङ्क्याथंसन्तीन्द्रोगोष्ठेः पुनानःस्यान्तन्त्वामर्गीयप-
ङ्कसन्तनिप्राहिन्वाच्छिद्रमभीनस्त्येत्याष्ट्येकस्यां सपन्त-
ंहिन्वन्तीडानासुपोषोनेडसुरसो यितद्रयविशीयं प-
वमाकण्वम्प्रसोमाभीकवर्णंडेमसोहिहिङ्कादेप्पं सा-
दिवार्च प्रसुवैश्वामित्रस्वारकौत्से चतुर्थः ॥ १२ ॥

एतास्येचौरुक्ष्यं तृपाहरिश्रीयस्तेशाम्बदायाद्य-
सूक्तान्ययं पूर्कौत्समैडसुवामित्रदतसाकलम्यान्यौश
नवैरूपेतिस्रसुतासाप्रवाद्वेतवाहम्पुरुषदुक्थमाण्ड-
वानिविदावरिचतिपस्यानिधनं परिप्रियामार्गीयवसी-
निधनम्पुरः शुद्धीयमैडसुव्वावैष्णवाचे पञ्चमः ॥ १३ ॥

उदवावैष्णवं द्वितीयमेकस्यां तृचेसुचमसासो-
मसामाध्यर्कैडं पवस्लासदस्यवं परित्यंवाङ्निधनं
कौश्मपर्यूवितमृच्योकोष्णिहमजीमृजपकण्वरमेकस्यां
तृचेपुष्पोत्तरं इषापूरूककलेपुमोभयतस्तोभन्नौतमं पु-
रस्ताद्वैस्वारान्तमाकारान्तश्चोचामार्गीपुनाद्विहिङ्कादे-
व्यगतपुष्पाण्यवन्पूमधुश्चुव ओजि पुष्पोत्तरे षष्ठः
स्वावाश्वसूक्तमेकस्यांसत्राणि ॥ १४ ॥

प्रत्नसुक्षदुपशिमासफमिन्द्रेविश्वालेयन्तं योभर-
न्त्वमङ्ककक्रुभंवरिवः साहीयमुसोमिनिधनंकाण्व-

मेपग्रहालेयमाष्कृततंवोवयमुत्वालेयमुपदविपवङ्गीया-
निससुशिक्षासफक्कलेकर्चीमस्त्यलेयंतृचेत्वामुधसमुत्त-
रयोः ककुयात्वालेयंपरिप्रघन्वपौष्कलमेकस्याऽस्वा-
दिकौत्समैडे प्रथमः ॥ १५ ॥

सखाकौश्च मयम्पूर्पेतियद्वितीयमेवाभरुभिद्यावि-
हवामेवधमिन्द्रायाहिधियेगायन्तिलेन्द्रायः पुरमो-
नकमद्वमेनाप्रत्युद्मावघाभिन्निर्यकस्मिन्यादेऽपश्च-
ध्यानिसन्धावग्नेविवस्वतिचतानि यज्ञामहायैन्द्रया-
मित्रे द्वितीयः ॥ १६ ॥

एतास्वेवदैर्घमचिकहितम्पवस्ववपदकंचः पुरोजी-
वमुत्तरगायत्र्याविधुंचपद्वण्मकिमिर्त्तवितेश्रायस्त्री-
यंपवस्वान्धीपवस्वसोमोत्सोयातानमेकर्चाः माय-
श्चित्तानि ॥ १७ ॥

अभित्वाकण्वरनुत्तरेककुभायिन्दुऔषसः श्यैतेस-
नः कौत्समैडमुत्सोर्धसम्पुरस्तृचेपारमम्यस्तंयत्पुरउस्सः
श्यैतेपुरोधसंकर्चोस्तंवो नौधसः श्यैतमभिप्रवः श्यै-
तनौधसमभित्वात्वामिद्धिवारेतंवोदाभिप्रवः क्रौंचे-
भित्वापूर्वकण्वरंत्वामित्वऽस्त्रेहिकण्वबृहद्यथायदिमहा
वैष्टम्भे प्रथमः ॥ १८ ॥

पिवाशुग्नीतिचतमसमेतास्वेवमरायऽरेवाऽइन्द्रा-
वारंप्रसोमसुकण्वतरंपुना पूयाकण्वबृहदभिसोसुता-
सोष्टम्भेतवपुर इतितमसमेतास्वेवमरायमिन्द्रायेन्दो-
वारमिममासितमसात्वाग्नीयदिन्द्रविप्रियंपुराम्भिन्दुमे-
हावैश्वामित्रे द्वितीयः ॥ १९ ॥

गायन्तिसाम्यासंत्वाग्नेयन्द्रपाक्रौंचायमिमसागा-

यमेन्द्रयाचवितानिदेवः कण्वरंयज्ञाकण्वबृहत्पुरोवा-
त्सप्रज्ञनिताज्ञीयꣳस्वासुमरायन्त्वंयाꣳशुद्धासुष्वापा-
रद्रूच्चौसोमाः पवन्तज्ञीयꣳस्वासुवाराघजनिता-
शृपावाइयंप्रतेशैस्वण्डिनक्नोविच्छयेनस्तन्त्वाहवद्देव्य-
ꣳरक्षेसार्गीयषे तृतीयः ॥ २० ॥

अपापवोभिर्मत्रज्ञयोनिर्ज्योगतंवरुणसामवत्पका
शिशुमुद्वदक्षांत्सामराजंमक्राथीयꣳशिशुज्ञयोनिपम
क्राज्ञयोनिपवात्सपेश्वङ्गमाजापुनायामेत्रैघगोराङ्गिरसꣳ
सोमीयमेतमुत्थमितिप्रोवाराहसुहुवायिघत्तांह्राउहुवा-
असावासिठेमोपामीवघर्त्ताकन्देसाविसिमानाक्षिषधे
चतुर्थः ॥ २१ ॥

प्रघाजिपोधीयदरुर्यात्वाभिनिघनक्षाण्वमप्र आ-
इन्द्रबण्मनैपातिपान्मरुक्षाश्रायन्तीयं क्षुद्राः श्रायन्ती-
यं क्षुद्राः श्रायन्तीयं क्षुद्राः ॥ २२ ॥

इति बृहत्स्तोत्रियाधिकारः ।

इषासुतरमेनामत्युइमा उवामितिचत्वामिदूबृहद्-
भिसोन्तरिक्षयष्वावैरूपम्पविघमरिष्टपयस्वदाथर्वणं-
पियामहावैराजमर्यायएवमिन्द्रोबृहद्गिररद्दमेस्वावो-
षाजीयंपवस्ववार्यभाष्टेक्षाविप्रायेन्द्रोरेवत्यः सुरूपम्-
पभउमेयच्छेयमइमानुभद्रंयस्तेग्नेरर्कः पवस्वदोशिरा-
मर्कस्तोविस्यानसङ्कृतिभर्गयशाꣳसि सुपारसाविसोत-
मसोर्क्कः कयातरंदशरात्रः ॥ २३ ॥

पुनातरममिसोक्षोरूपन्तोप्यांवणमर्यापत्पशाक्करे-
यज्ञायज्ञाचतरम्मतस्यबृहन्मत्यस्सैतरंयज्ञाप्रसुखरश्चतुर्थ-
मत्स्ययं पूषाद्वितीयमेतास्वेवतृतीयंप्रत्यस्मैसुतासः प्र-

धमस्यमत्नांभ्राजविभ्रादृतवचणमेन्द्रामिद्वेंश्रायन्तः कीर्त्यामिन्द्रकपुरः श्रायविकर्णपरिस्वान आभ्राजमुद्याग्नेर्व्रतंमूर्द्धापुरोभासेतथाहन्तम्पुरोजिबृहत्परीतस्तरऺरेवतीरेवत्यस्वमग्नेबृहदभिसोपरीतोवाक्करम्भायोतदेतादिदाग्निकराजनदेऽपेपरिस्वानः शिरामर्कोग्मितत पङ्क्चेलान्दऺसंवत्सरः ॥ २४ ॥

पुरोधणऺस्वादिशिरामर्कोर्पायस्तेवार्पाहरेभित्वास्यामित्तरयृहद्विपदोत्तरेपर्युपुनदऺसऺस्तोभःपुनासप्तहमेकस्यांधर्तादीर्घतमसोर्कोयंपूभर्गः स्वासुवत्सामाभेमबृहधस्तेस्वाशिरामर्कः फिमिबृहत्पवतेयस्तेयलभिदेकर्षींस्वमिन्द्रपशः पुरोजिभर्गः पुनास्पानऺस्वासुससहत्पेसामनीपुरहन्दुरेकर्च एकाहाः ॥ २५ ॥

श्राज्यदोहानिमतिलोमानिप्रस्तुन्वायऺसोसिंत्रोधायइतिश्रायक्रातिःस्यासुरश्ममश्वव्रतमभिवाजीव्याहृतिसामानिपञ्चभूर्भुवःस्वः सत्यंपुरुपहृतिस्वर्पिणघनेचायंपूतमसः कर्षःश्रीणास्वानान्तिस्त्रोमेरर्कःपरिप्रधन्वदीर्घतमसोर्कोभित्यात्त्वपभतरंयज्ञावृहदभिमिवृपापविभ्रधर्त्ताइतिस्तोमाद्विरिडचतुरिडपड्डिदाष्टेडानिपुनायणरूपरिप्रियास्वाशिरामर्कःसुताबृहत्पुरोधार्कजम्भायामासोमान्तरिक्षमभिसोथथामग्निर्घोवाजीयऺस्वायग्नेरर्काद्विर्धदीर्घतमसोर्कः परिस्वापपोहीनाः॥२६॥

माभेमतरमग्निम्महेनःप्रतिवाजीयान्यभिप्रियादीर्घतमसोर्कउरसोमर्गःपरिधीनाथर्वणऺश्रीणान्तस्तमसः परित्यऺसंकृत्पेककर्षोः पुनायशः पुरोजम्भो

त्तरमुत्सः सꣳसपꣳउत्तमोभिप्रवाद्यंपुरोद्वितीयꣳस्थाणि ॥ २७ ॥

तंघोद्धणमभिप्रवर्णंबृपाचैकत्र्यंचपुनाश्विनोर्व्रंनभ्युरउत्तमेतास्वेवापांव्रतेपुनागवांव्रूतꣳस्वायुत्तरमेनाप्रत्युह्माउघामग्नेविवस्वात्तिकद्रुकेपुवृहदग्नेविवस्वत्तरंप्रव्रꣳसखा तौरश्रवसे प्रतिलोमे यामयापह्नौः प्रायश्चित्तानि ॥ २८ ॥

पत्नेन्दुरेकर्चः सखायोघावृहद्वाहिः सखात्रिः परितम्बुयौघाह्नौद्वौपादौद्विरभ्यस्येत्पुनात्तरमुत्सः प्रत्नंद्विरभ्यस्तमभित्वातरवृहत्त्वामिद्वृहघरन्त्वामित्वꣳह्नोहिजम्भꣳस्वासुहस्वायदिन्द्रपेतिचपद्यापदिन्द्रवान्तरिक्षेस्वासुपभः श्रुधीहवमितिचत्रिकप्रोपुवत्सातीपह्नौयदिन्द्रेन्द्रायाहिपुनापूपाजम्भायमभिसोहस्वासुतासोहस्वान्तरिक्षेतवपुरइतिवैराजककुभꣳसोमउष्वापवस्वपवत्सास्तयोरेवातीपह्नः प्रसोमसुतरंपुनाभूपावृहद्भिसुतासोरूपेतवपुरइतिमहावैराजम्परिस्वारेवत्पोभिसोसुतातरन्तवृहत्सोमउष्वापवस्वतरंसृज्यसोमातवपवस्वश्रेयःसुतासोरिष्टमग्नआयाह्यन्तरिक्षꣳहोतारंवत्साअक्रान्तमसःसोमउष्वापवस्वसिमाःक्षुद्रा इति क्षुद्रा इति ॥ २९ ॥

इति लघु—स्तोत्रियाधिकारः ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः ।

तालव्यमापि यदृद्धमवृद्धं प्रकृत्येहपेईत्येतान्या-

यिप्राप्तमेयिभवति हिशब्द एवाह्वि सौभरामहीयव-घोरेहीमिहवर्द्वोदासे त्वंहिकौत्समएकारश्च प्रकृति-प्राप्त ऐ भवतीहवर्द्वोदासे पुनश्चावृद्धमप्याधि भव-तीशाने एवतरेस्ताचे पवन्ते क्रौञ्चे घसोनिरेकेभिनि-धने यदृष्टं प्रकृतिर्भवति तस्य ग्रहणं निधने हीषी-स्थं सर्वत्र न जिनं सृपातानिनिशिशुं तिस्रोहितेच-विप्रत्नंपीजयेभिनस्वेसोमजयेनिमायस्तेहितेममाद्रिम-रीतायां मानजवयोर्विपीन्द्रह्मोमसन्तानिनि ॥ १ ॥

यौधाहेवस्ताचेशनेपीद इन्दुः ऋषिः येना देव्ये-व्वीनां घसोभि पृधे रिञ्च सं हितयोर्नि द्रोणे सर्वत्र पार्वि सफेपीतास्ताचे क्रमीत नाए वकलेताइसइ षिदे इन्द्रः अप्सुजित्सर्वत्रनान्त्योवंशीयज्ञुष्यजरायोधी-येषु याइवेजि तौश्वधि घाजे योधृढाईसर्वत्रनकार्तय-शोपन्नवयास्यपेध सोमसामसाभ्रेषु इयाघी धीगवे यजिनस्ताचे अभि कावेघिर तार्क्षी अधितृतीयायां ह्रीपेपमीं सर्वत्र सिपं दाशे जेषु नार्मेमह दभिः क्याभिः तिशु श्माणिकाण्वे तवेत यन्ति प्रथमः ॥ २ ॥

कचेसुते रात्रिदासेपि रात्रिपारेकूर्मिम् आर्षभे-मार्को गारेमयिन् नानि गोभिः स्वास्मिन् सौमेधेतये-ष्टुवेनिधनयोः कौत्सेमेषु मानि यौधाहेव सफेपि ऐड-धास्येपासि दसि नोद्मीपादौ देवो द्वितीयः ॥ ३ ॥

सिहेपिपृथिव्यां पिम एपि श्येतेत्राणि छन्दसे-गाहिनान्त्येति वे दमतेवेपूर्वे स्याभिः नये शाकुतिमाहि क्रौञ्चेभि यामेपूर्वी दंष्ट्रेपर्तिद्वितीयं अभि ष्टम्भे ददे वोचिरसर्वत्रनामरूपमित्रविलम्येष्ठ मदूगेमनी संक्रो-

शेचई वह्निः तिन्न मनी येन वसि मदे द्रप्से स्वन्दी रवेसानि द्यौहेतिक यन्तीस्तृतीयः ॥ ४ ॥

शौक्तेश्रिये त्वाष्ट्रीसत्वे प्रमतान्वे सुम्नी भवी भिः हारिवर्णे सहि दिध पत्नीः रश्चेपूर्षि असि प्युर्षी दर्ंष्ट्रेवे धनि रावेवेपूर्वे परि तेदि साईगेविप्रभुवं शोकेसुरीं ओजि कर्ण्णं स्त्रिनः यदि पृश्निनिस्यह्निस्ताये औपर्णायवेयाती माहि हत्केवर्ंही नयिस्ताये पवीयेवाती अग्ने आभि वास्सपे तन्ते दर्वीः एति राणि सैन्धुक्षितेनप्ये चतुर्थः ॥ ५ ॥

प्रियङ्ग्वा ज्येष्ठे हरी ग्रवी स्तुरिन्द यितेहेदा ध्रयत्स्वतृभिः येव पेगो वाप्रेमन्दी यानिध्यङ्वेतान्यग्ने- स्त्रिगिधनेमन्दीच देवायूर्ंविपतीपूर्वे नापि वनेद्यतिः कोशोप्रिया त्रीणि तेसर्वत्रविवृत्तमङ्कारप्रस्यर्य नमर्धृ- ज्यन्ते हितेपयतेदाशास्पत्ये पार्थजत्रिसर्वत्र दाशस्प- त्येराणि साली सञ्जयेयावि मित्रेकृतत पिते स्पवे असिपूर्वे महामित्रेगाहि हरी क्रौञ्चे चौविसर्वत्र पञ्चमः ॥ ६ ॥

रयिर्ंरये न्वसिरयिर्ंकणसाम्नि भिर्वन्तीये बिस्वे असिनिधनेदन्वतेप्रथमे परि त्रैसोसर्वत्र तुवे सः पीह्नितीये कयिः तुवे ह्वेस सः पी आसितृतीये दीर्घ- इन्द्रः आये नमि कार्णश्रवसहय वितेरेसर्वत्रक्रोश्चेधी- याः औष्टे सूनि जून्ति सूनि गृदें छदी षष्ठः ॥ ७ ॥

तनिपर्णकुलीयेपुन्चेवा एयतरेपासिपूर्वे यास्ये पसि दासि प्रियं पासि अभ्यं तवणे सुते रेके स्वन्दी कणेध दार्पे खानसेसहिमभ्यासे माने मौक्षेस्थाभिः

शार्क्करइयोदृगीथे वर्मा प्लवेनी पी समीः अभि यधी कार्त्त यशेतीवो यित्नवे हविषेयाहि वात्सेश्राहि वींङ्के त्ति यी र्षी रुवेपावि तवे इन्दो पीयूसर्वत्र सप्तमः ॥ ८ ॥

ईन्द्रा तयवे पविठते तवेपर्णे पाइवेभि इन्मगतयोमेनी हदुक्थेभिर्ये उयद्भार्गवेष्व वैहेन्द्रभिः नवे वैशेनस्तायेष्टमः ॥ ९ ॥

ऐपिरेदीदुवतीयं देपूर्वे इयतिः स्वरी घर्मणिताद घर्त्तासि विशोयीन्दु महीं नीया ठर्ति यनेर्थि र्ती ये मारुतेकविः यसीः प्रवेस्तेति संक्षारेनावी नवम॥१०॥

भीशवसुते सामराजेपि पिना पासि श्रायन्तीयेनदीपरिकृष्टंप्रतिप्रथमायां मन्त्रेयोषिनोदृगीथेस्यसि काशतेताजित् निहवेरेणसर्वत्र दशमः ॥ ११ ॥

सितैपोदेसर्वत्र मदे नरे सर्वत्र, विघर्मणिजन्ति त्रैककुमेविवापामी षण्ंशीयेर्मीरे शामा जिगेतेजा आभीकेदृदे ह्नीयेपसिपूर्ववर्त्त त्यम धीतं रोहितपूर्वसाई स्पये याइवेनाई गाजी जिये अभिधीगवे पारि नाई महे अभिसौहपर्याभ्यासे देव्येप्रेक्षो दशराभिः॥१२॥

पार्थे यक्ति ति तिसा जूतिं मते गौर्धायेस्थाभिः कावेभिः घसाहीयेनष्टे इये महि वर्तेमिश्रे दलेन्त्रेसर्वत्रविरचमकारमत्यपस्प्रथमः ॥ १३ ॥

हिन्वे प्मते हविर्देसे सानिसिष्टे सानिपार्थे वर्ते हस्त्रे स्तावेणे शइकृतुनिमहि दंष्ट्रेपतिं रूपेतेजा अग्ने त्रिणिधनेभिर्य येष्ठोईनेष्टम्मे दासेसमी धीगवे येपूर्वेद्वितीयः ॥ १४ ॥

सांमराजेसहत् वन्ति पवि पिरोमी रे मीशवेसुते उहुवायिसिष्ठेहेम भिः सं पर्ये तिरे मन्ति क्षैत. पूर्व-औणायेकचिः शुचिः येचोसरे लौशेनाति शुद्दीवेढेन शीर्चान् शहिरपि मद्धि रपिं प्रपश्वेमि श्रेष्टपे सम्पा-पांवाणीः वारी नानि व्यूतिः चीने रंधीतृतीयः ॥१८॥

दासेत्रीणि रयिष्ठोर्मणिपूवे व्रश्मालोशेराजे साघ्ये-श्रेष्ठ मन्तेवारे सिष्ठेतुत्रीः नक्षे धन्वे स्त्रिपा भिःस चते सुमे गंति वर्त्तेदिये मरुतांघेमैमनि यदि तुपी वर्त्तेदेव शृचिः सर्वभ्रनाजावितङीययोजेनकावेमसोतरयोश्च उ-रसवर्त्ते देवश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

हाउनिश्चेवते तीनां दधीः कयी ति मनी राग्नि लौशेपन्नि पन्नि संपापांवाजी रालिं तानि यते वांत्स्वे रसे माणि सिष्ठनएसतेह औरष्टेनयानि मरुता-मत्रि वर्त्तेदेवसावे पार्थ गुर्वी धीज रये स्तनि येयं झीये सवे पञ्चमः ॥ ५ ॥

ऐडकावेद्युहस्रधि सितेरयिं ऐडयामेमती सखी वर्त्तैःवन्दी कण्वे सऀहितेहरिः पार्थेणेन ति दधीः क-धी सफेदिदी कायेदग्ने माहि ष्टंभेमनि सर्वश्रनमीडे दकलेनिपी श्रिये पवी षष्ठः ॥ ६ ॥

धसेत्रे भी दकलेवते पार्थेयाहि योजि रुपि स्तनि पाविद् सऀहिते सःपी वन्तीयइन्द्रा महे स्पये कायेने-न्द्रात् निक्तं मीडंज्योतिः सप्तमः ॥ ७ ॥

दकलेधि तिं पत्रि त्रित इशुत्येसुते संवत्सरः ॥८॥

इयैते सि ईशा पौघादसीसर्पश्नपूपायां चनस्तोने

प्रत्यये यूथे स्वारेपर्णखीनां सफइन्द्रा पूष्णे वोधीयेसः पी प्रथमः ॥ १ ॥

पार्श्वेकाभिः पूर्वं सीये लेये पीत्वास्तावे नए यौधातुवे महे तीया धौतानेमई थवी याभिः ह्याणि दिवेपूर्वं युगे मारुत एतु धाॅसि महि श्रुधि आइवौ उक्षे योधायेयोनिं ह्रीयेसिथं प्रचे वार्ह्रि अदर्शिह्रीये तानि त्यानि मन्तेयि यौधामहे शते दर्शी तीरुशर्ता सुभिः एवणे द्वितीयः ॥ २ ॥

देवयेभ्रे यसेष्मती यर्हिः रंनि केवा अम्रि सॅहितेम्रिः तूर्णिः अभ्रिः याइवेदूरी ह्रीयेप्रियं वुरी परे ह्रीयेकर्षि जसी समी यत्त कावेकर्षि जसी यन्तीयेभिः हारायणे नहि कौलमेत्राणि तृतीयः ॥ ३ ॥

दर्लेरके ह्रीयेमर्द त्यानि तानि वर्षेदेवस्तावे प्मतेहुहेसर्वेष्र सॅहितेस्याभिः याइयेप्रियाः पेणीः हुवेद्रेह द्रेहस्वा जिगोहिन्ये सितेरयि चतुर्थः ॥ ४ ॥

पगेददे वंतीये कविः यानि यारे तानि वरीष्ठ कश्ये च यानिसिष्ठेतानिपार्थं लेयेर्यं तुभ्येद् उवते अस्मे सॅहिते ज्योतिः ज्योतिः सफेदेवा कायेनक्री ज्योतिः एवतरइन्द्रा नोक्षीथे पञ्चमः ॥ ५ ॥

कायेसहत् मोक्षेयोनि विशीयेयाजे यन्तीयेत्वभिरन्ते रुणसाभ्रिसुते दासेस्येत् यन्तीयेमोभिः घर्तोवादी षष्ठः ॥ ६ ॥

पेथेरयिम् उत्तरेऽग्निर्भि एहू वारेडुभिः तन्ते वारेपि पत्तीः श्रुगीहवारेनवी प्युर्षा पेयेभि रुणसाभि न्रीभिः सप्तमः ॥ ७ ॥ -

यौधायपर्युदीधे देव्येरेच चित्यर्णे पारेरन्ती गहि अभि साहीयेपस्ते काशी तेनाए एकाहाः ॥ ८ ॥

इति तृतीयः प्रपाठकः ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

फक्षेमादी, नारे ऊतिः, स्वर्थेनिधनेपरि, पूर्ण्णे महे पेपात् क्रत्वे इयेच, पोर्धीयेशेय पिये मार्गीयवेकिले जगेचारान्ते देव वैस्वानसेमिया प्रथमा ॥ १ ॥

सनिन्यभि पाइयैर्गाहि यास्त्रः सान्नि दीद्वितीयं देप पहिः स्नाये स्वरी श्लौक्के श्रिपे सिले सने मदे द्वितीयः ॥ २ ॥

श्रीपेपरि मनित परेशीगेपि सहत विश्रीयेमियं सनि संस्कारेभूमि इयानि प्यतेसः पी पर्त्तांहीपे श्यीपो मादी देव्येप्रेद मिया तृतीयः ॥ ३ ॥

भीशाये सौद सूभिः पानिपार्येतानिसिद्धं देव्यपवृ माहीयेसन्दे वृद्धारेमाही मोशेपीभिः प्रपद्येसुते रीमयेपेपयोर्द्धीयाश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

श्रेनेद्ये श्रीपेभितृतीयायां पोर्धीयेदैव संवे श्रीपेदीया पञ्चमः ॥ ५ ॥

श्याष्ट्रीपये भीशयेमनी मिष्टेमपिः गहि पार्शे मिपा श्रीनेप्यातीसर्वेप्रनपाद्रान्त्रीगयपोः दुदान्नेपदूरे गतेतेदि गीगयेद्विपूर्ये परि पास्येपर्युदुगीधे दियर पानिपार्ये सानिराहे पाशेशीमायष्ठः ॥ ६ ॥

सारथिनिपासीत् प्रभि इय पति पिपो धेन संदि तेप्रिः सौरमतेपनी यसी मिदी पानिपार्ये सानि दाउ-

क्षुधाइसिष्ठे ह्रीयेतिवा ह्रिस परि आष्कारणिधने नृभिः येधह्रीययोर्ले मन्तेदित्यान् दस्येसोमसाम्निपासि दसि सिद्धं पूर्वेणोक्तं शार्गेहरिः सप्तमः ॥ ७ ॥

अक्रान्त्वासिष्ठेथमे सेनः देवान् पीत देवान् द्रेप ज्योतिः सितेमदे यामएपि एपि शनेमती सूरे वीपः ऊनी पावीदह्नीनाः ॥ ८ ॥

गतहन्मनयोरत्के प्रथमः ॥ १ ॥

शक्कुनिवर्मी यानिपार्थे तान्यौशनेष्कलेनेमि षा-शेपणे मानवेवेष आष्कारणिधनेवेद नेन्द्रो निश्रेस्पर्शी इन्द्रस्पपशसित्राणि एकः जमवर्त्तेतुले अभ्यन्तेमन्दैः। याहि चित् येमुः इत आति । धन्वे हारी गम्भी सन्धे मनाज्येगहि कण्ठे देया मीढे त्रयी द्वितीयः ॥ २ ॥

योधी येच्छन्ती दर्शि परे योधीयेच्छाति शुध्येयेह वैश्वज्योतिषे पीद येना येद शने यद्दीं यन्ती परेश-नेश्चेति चीया देव सुमे आशने देव रथ्वे तेह तमे शुमार्गावे म्नानि वैधृतसिष्ठे याधि धियः एताः कावे श्येद परे कावे वीत् दे भरे पत्नीः वे पूर्वे तृतीयः ॥ ३ ॥

अग्नेस्त्रिणिधने मन्दी सह्वारे दे पे दे पे ह्रीये सी धी तीसा ज्योती पावीत् स्वारे कौत्सेरके चतुर्थः ॥४॥

श्रीनिधने हिन्वे कौत्से प्रियाः रयिं एटते म्नानि शने यन्ताः रूपे येन व्रह्माः साम्रे दिये पूर्वे याइवे तीरा ये पूर्वे मार्गीयवे मही पञ्चमः ॥ ५ ॥

सुचे मन्दी क्रांचे मदे शाकलेन्वेया आष्कारणि-धने भि पूर्वे मार्गीयवे तेजा वैगते सीद सत्राणि ॥६॥

सफे शिक्षा हिश विदाः त्रैककुभे त्रयी मिगीथे काण्वे रिब्र उपास्मैङ्गीयेते दवि ङ्गीयेतीया हेतृ क्रमीत् पवङ्गीये वारे नघे सफे सुन्वे सुक्षिप्कले शिक्षा हिश रयिं लेये नस्ते हिश् नौधस पूर्वणोक्त लेये स्यते च्कल इन्द्रा प्रथमः ॥ १ ॥

भरे ग्रस्त्र नार्मेधे पति चतुर्थं स्वरे अभि लेयेण्वी परे लेये यूथे दिणरे कमश्वेर्मिणीन्माव्री वारे शि स्त्रि तवेत् देव्ये दर्शि परे देव्ये चोदे शुध्ये शिवभ्यां द्वि-तीयः ॥ २ ॥

सर्पहितेरी ये याभिः कृत्नुमी ङ्गीये सवे श्राय-न्तीये देवे प्रायश्चित्तानि ॥ ३ ॥

पवतरइन्द्र धसे स्नवे इयैतधसेरित् स्रेणे नीकेरेः क्रौञ्चे भि परे क्रौञ्चे जरि हस्रे तानी गिरेः पवतरे भिः आस्येद् द्रम्भे तासी प्रथमः ॥ १ ॥

सह्रो दैर्घे इवाग्निः परे सह्रो दैर्घे मीपा सचे प-विम उत्तरेमराये श्रीवी मारे यारे भिः पवतरे पे द्र-म्भे स्पेशा सखे तवमयेराये परि धारेर्णसिं स्याष्ट्रीगाहि हरी सिष्ठप्रिये स्ति तेदि महामिश्रे कविः वश्री स्तोभैः पसीर्द्वितीयः ॥ २ ॥

क्रौञ्चे धोपे वितेत्सुरी असा वित इन्द्रि सुते ष्टु-तीः गायचितेत्येत पवतरे सिचं देवः ङ्गीये सूरी मराये-ग्निंदीधि प्रेन्द्रो वारे पूर्वे तीयं याश्वेताग्रेः शैखण्डिन आशिष यदि चयेनईया मार्गीयवेसन्ते तृतीयः ॥ ३ ॥

वार्म्रतुरेस्रेह इनोटे च यानि प्रवद्भार्गवे तिरे ति-सा जूर्ति मते वद्भद्भार्गवे येना येति जापिकृत् साम-

राजे थमे विध मतिस देव वृणी त्सुरी ज्योतिः कुत्स-स्याधिरथीयेवक्ति एति रेभन्जूर्ति मते अक्राज्ज्योति-पे प्रथमे देव वृणी त्सप्रेसेनः देवान् पूर्वं । योमे क्रमीत् अभि गोराङ्गिरसे विच अयासोमीयेन्द्रेण हाउहुवा-गि सिष्ठे राजे इन्द्रस्यापामीवे नाति चतुर्थः ॥ ४ ॥

अभ्यते शीगा रीया रेज धी भिः प्र दै धि र्धां आत्वाभ्यन्तरइन्द्रा हरी रसी नैपानियेन्द्रे स्वा आयन्ती पे थारी क्षुद्राः ॥ ५ ॥

इत्ये द्वितीये सन्धितरे णोति तृतीयेशः हिसो-मी अरिष्टे पवि आणि तिशु वैराजे आणि बार्हङ्गिरे-हिर्थी हरी रश्मइन्द्रः तमित् रसे वाजीये वरीः अष्टे डेमेणि वतीप्वीन्द्रा रैवतर्पभइन्द्रे श्येने दीर्घ शक्ति पूर्वे दे धी भष्टे रुद्रिः सकृतिनि परि अर्गो हृविः तम-सोर्केराजे कविः । तरे भीषु वासी दशरात्रः ॥ १ ॥

यज्ञा तरे तेय मत्स्य वृहति पाते प्रत्य र एनं यज्ञा स्वरे तत्ते प्रसु स्वरे सावी मूर्द्धा भासेर्षि तीपु-रेव मृहति हिवे परिजम्भे हविः राजने स्वादी योधीः स्वाशिरामर्कैकविः विश्वे हलान्द्प्रथमाया मीमा पिमा णाची द्वितीयाया मन्नेणाक्षी तृतीयायामहि अर्मि रेपु दैया संवत्सरः ॥ २ ॥

यत्ते हरे षरे वेपूर्वं नपे सप्तस्तोमे धारे अभिपरे सप्तस्तोमे तीनां तीनां तमसोर्के त्वभिः हरिः त्वभिः घत्सायांत्यभिर्द्वितीयं हरिः काभिः प्राचीं वृहति सा-स्त्रीशिस्वारामर्के दिवे पूर्वे वृहत्यस्मिं चक्षभिदिराःस्ये काहाः ॥ ३ ॥

यानि पार्थे तानि द्वितीये दोहे यानि संक्रोशे तानि तृतीये रश्मेयाइ वस्वीः अश्वत्रने द्युमतिः अयंपू तमसोर्के पतिः स्ववींशिघने यानि तानि परिभ्र तमसोर्के तेसो च तरेर्यापां बृहतिर्थियो स्वाशिरामर्के फायिः शुचिः मही बृहति दिवे पूर्वे वाजीये भ्रि पयसि विश्वे तिमाहीनाः ॥ ४ ॥

वाजीये प्रथमे भ्रि अग्निः द्वितीये महे तृतीये प्रति वार्षीः तनी तनी तमसोर्के भि भ्रि निय रीय भिः ये अभि अधि अध्वारयायान्तमसोर्के परि संकृतिनि परिसत्राणि ॥ ५ ॥

द्वितीये सम्धि घृहति मही तवे अग्ने बृहति शुपे शिवभ्यां त्रिक वृद सर्ह । यामे अमीत् यथा प्रायश्चित्तानि ॥ ६ ॥

रिक्षि वइ वैराजर्पमे भ्रिः अस्ति आणि इ॑सि पउत्तरेभे वकिम नी पी वामीत् । वत्सायाएं साई प्रोपुवत्सायाएं सङ्गे अनीपङ्क्त्वी इस्वायाएं संखे वत्सायामवी येव येगो वाज वत्सायां त्रे धा धीश्च । एतान्येवातीयङ्क्तयोर्वा वर्ज । सुना तरे वे तव बृहति द्रिये पूर्वे अरिष्टे सखे वे पूर्व वत्सायामर्भ्रि यजि परि णानां सहि तमसोर्कमस्ति इन्द्रयज्ञी आयायामिन्द्रा द्वितीयायां पूर्वस्तृतीयायाच्छान्दसीपुसिमासतीपङ्क्तेन व्याख्यातः प्रकृतिभावः प्रकृतिभावः॥२१॥

इति चतुर्थः प्रपाठकः ।

सौभराभीवर्त्तजयानां हृद्धं तुरीयमपीयूवाजेती
ंप्पति(१)मधुद्स्समनाद्यं जये श्यावाश्वे चायावास्वा

अजातशत्रुकृतम्

पुष्पसूत्रभाष्यम् ।

श्रीसामवेदाय नमः ।

जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना ॥ १ ॥

*सौभराभीवर्तजयानां हृद्धं तुरीयम् *सौभराभीवर्तयौधाजयानां साम्नां चतुर्थमक्षरं दीर्घं पचद्धृद्धं भवति। तुरीयशब्देन चतुर्थमुच्यते। दीर्घं-द्विमात्रं हृद्धं-त्रिमात्रम्। उदाहरणानि- सौभरे-त्वष्टु त्वा-आयान्त्यपो:,(१). अभीवर्त्ते-पुनानः सोमायपो:, यौधाजये तवाहंॅसोमा-आयायाम् । अस्यापवादमाह *अपीयूवाजेती ंॅपि *अकारः प्रतिषेधार्थः। मन्नंपीयू यौधाजये, मस्मवाजे इति च, येन ज्योतींॅपि सौभरे एतेषु वृद्धिप्रतिषेधः। ह्रस्वानामपि वृद्धिमापणार्थमाह *अतिमधुद्स्मम् *एतानि ह्रस्वान्यपि वर्द्धन्ते । ह्रस्वोदाहरणानि परिधींरति, उद्रुत्ये मधु तंत्वोद्स्ममभीवर्त्ते । अस्यापवादमाह *अनाद्यं *अकारः प्रतिषेधार्थः । एतेषां त्रयाणामुदाहरणानां यदाद्यमुदाहरणं परिधींरति तस्य वृद्धिर्न भवति इति यौधाजये श्यावाश्वे च यदधिकृतं न तद्भवतीति। किं चाधिकृतं ? दीर्घं चतुर्थमक्षरं-। हृद्धं भवतीति । उदाहरणं यथा पुरोजिती व इत्येवमादि *अयावा-

---

(१) मभीपीयूवाजेतींॅपि-इति २ पु०पा० । (१) त्वचोरिति शेषः ।

सोमधाम सफपौष्कलयोर्वै ही ष्यामूने द्विपदायाᳫँ सखा तुरीयᳫँ स्ये महि द्वितीयमन्वयिक्याम चमीड्ढ वृद्धि-

स्वासोमधाम *अकारः प्रतिषेधार्थः पूर्वलक्षणप्राप्तानां वृद्धिप्रतिषेधः । एकाक्षराणि उदाहरणानि । यथा (यावास्वासोमधा) समुमियाया । अभीनोवा । पवस्ववा । परिस्यस्वा । इन्द्राय सोम (सहस्रधा) व्यक्षरमुदाहरणं गृह्यते । सोमशब्दस्यैव प्रतिषेधार्थम् । तेन किं ? ते पूतासोमुष्वाणा सोमभृतीनां वृद्धिर्भवति । सहस्रधा । सोमशब्दश्च ग्रहणाद्वर्द्धते । ह्रस्वोपि सन् सुतासोम । *सफपौष्कलयोर्वै हीष्याम् *सफपौष्कलयोः साम्नो (वे) प्रस्तावविषये हीष्यां प्रत्ययभूतायां दीर्घाक्षरस्य वृद्धिः इत्यधिकारः अनुवर्तते, तुरीयमिति निवृत्तं अर्थादिह षष्ठाक्षरस्य वृद्धिः । उदाहरणानि—सफे—पवस्व मधुमध्यायां, पौष्कले—इन्द्रमच्छसुतावृचे एवमादीनि *ऊने *ऊने च पादे स्वस्मादक्षरपरिमाणात् ह्रस्वस्यापि वृद्धिः । सफपौष्कलयोरेव । समुन्वेयः । प्राणा शिशुरिति च (द्वितीयायाम्) । *द्विपदायां *द्विपदायां च सफपौष्कलयोर्ह्रस्वं वर्द्धते परिप्रधन्वेत्यत्र । हीष्यां प्रत्ययभूतायामित्यनुवर्तते । *सखा तुरीयम् *सखाय आ पौष्कले प्रस्तावे चतुर्थमक्षरं वर्द्धते *स्ये महि द्वितीयमन्वयिक्याम्* । रहस्ये विषये महित्रीणां द्वितीयं दीर्घमित्यधिकारात् द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *अन्वयिक्यामिति *सा चेन्महित्रीणां प्रतिपादमन्विता अनुगता भवति नैकस्मिन् पादे इत्यर्थः । उदाहरणानि—स्वाशिरामर्के पवस्व देवते यस्तेमदो स्वादिष्ठयेत्यादिषु अरिष्टे सुतासोमायाम् । आज्यदोहे प्रसुन्वानायाम् । वैराजर्षभे तवाहᳫँसोमपुरोजिरित्यादिषु *अचमीड्ढ *अकारः प्र-

र्यैमिमदिमघोपारिष्टेरयीभृथि त्रिष्टुभे चोतायाᳫं शने च द्वितीयचतुर्थस्थमयतींयुधातेदे स्ये चातये वकः

तिषेधार्थः । समुद्रो वाचमीं खय इत्यरिष्टे महित्रीणां द्वितीयस्य दीर्घस्य वृद्धिमाप्तस्य वृद्धिमतिषेधः *इंगिर्ये मिमदिमघोपारिष्टेरयिभृथि *ह्रस्वं महित्रीणां द्वितीयं वर्द्धते—वक्ष्यमाणेषु उदाहरणेषु । गिर्ये मिमदिमघोपारिष्टे रयीभृथि । परिस्वानोगिरिष्ठा इति स्वाशिरामर्के । घृणातपंतमतिसूर्यमिति वैराजर्षभे । जघ्निर्वृत्रममि । स्वादिष्ठया मदिष्ठया मदि । पर्पिराघो मयो 'श्रीण्यपि स्वाशिरामर्के । इन्दुरिन्द्राय पवते सहस्रधारः । पअरिष्टग्रहणाद्वैराजर्षभे शक्नुना इव पतिमेतिपशब्दस्याद्वृद्धिः । सोमस्पतीरयि अरिष्टे । हनामस्त्वं नभ्र आज्यदोहे । अपध्वानश्नथि वैराजर्षभे यथासंख्येनोदाहरणानि *त्रिष्टुभे चोतायाᳫं शने च द्वितीयचतुर्थस्थम् *त्रिष्टुभि चोतायां वर्द्धते। पार्थेवासिष्ठवाराहकुत्सरथीयादिषु द्वितीयस्वरस्थं चतुर्थस्वरस्थं च दीर्घमक्षरं वर्द्धते। अधिकारात्रिष्टुभि श्यावाश्वोणादिषु । अशनस्य पृथग्ग्रहणम्–पृथक्पादमन्वयिक्यामित्यधिकारात् अशने न प्राप्नोति एकत्वात्सूतायाः (त्रिष्टुभि उतायां) कृतं पृथग्ग्रहणम् । *अयतीं युधातेदे *अकारः प्रतिषेधार्थः । द्वितीयचतुर्थस्य दीर्घस्य च ऊतायां वृद्धिमाप्तस्य प्रतिषेधः । प्रतिषेनुमिवायतीं । गोविन्दुर्द्रप्तः । आयुधास्त्वायुधः पवते। देवइन्दुः। अशनवासिष्ठवैश्वज्योतिषेषु *स्ये च* रहस्ये च यदधिकृतं तद्भवति । किं चाधिकृतं? प्रतिषेधः।तेन रहस्ये च ऊतायां द्वितीयचतुर्थस्थस्य सर्वत्र वृद्धिप्रतिषेधः *अतये* सोऽयमपवादः । महः पुरूणि सातय इत्यत्रवे शब्दस्य वृद्धिरेव *वकः सर्वत्र* शुचिबन्धुः पावक

सर्वत्रान्त्यमपुरन्धि प्रशस्तिमान्धादि इमेऽघृष्णास्मान्मघोर्वृष्णावस्वीश्च रवे घं षष्ठमनो वाऽभरादिर्यौधाजये सर्व,मरारणस्तावोपान्त्यं देव्ये दासीसो होहव्ये

इत्यत्र वकारस्य सर्वत्र वृद्धिः *अन्त्यम्* सर्वत्रान्त्यम्-ऊतायां सर्वत्रान्त्यमक्षरं वर्द्धते । ह्रस्वं च दीर्घं च सर्वशब्दात् *अपुरन्धि प्रशस्ति* अकारः प्रतिषेधार्थः । ऊतायामन्त्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः । वर्द्धयावाचं जनया पुरन्धिम्-आज्यदोहे । यान्ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्ति वैराजर्षभे *आन्धादि इमे* पार्थुरश्मे आन्धाया आदिर्वर्द्धते । इन्द्रोमदास्वादोरित्ययोः । दीर्घमित्यधिकारो निवृत्तः *अघृष्णास्मान्मघोर्वृष्णावस्वीश्च* अकारः प्रतिषेधार्थः । पार्थुरश्म आन्धादेर्वृद्धिप्रतिषेधः । वक्ष्यमाणेपूदाहरणेषु-घृष्णवे, अस्मा३इन्द्र, मघोः पिबन्ति, वृष्णामदन्ति, वस्वीरनु*रवे घं षष्ठं* रौरवे प्रस्तावे दीर्घं षष्ठमक्षरं वर्द्धते-पुनानः सोमादिषु *अनोवा* प्रस्मवाजेपुनोवेतिरौरवे (एष) षष्ठाक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *अभरादिर्यौधाजये सर्वम्* सोऽयमपवादपूर्वकोविधिः भकाररेफौ मुक्त्वा यौधाजये अन्यत् सर्वं ह्रस्वं दीर्घं वा षष्ठमक्षरं वर्द्धते । अदव्धः सुरभिम । पाहि चतसृभिः । उत्सो देवो हिर, एतान्युदाहरणानि । एतेषु वृद्धिप्रतिषेधः भकाररेफादित्वात् *अरारणे* (सोयमपवादपूर्वकोविधिः भकाररेफौ मुक्त्वा) अरारणरकारादित्वात् प्रतिषेधस्य प्रतिप्रसवः । *स्तावोपान्त्यं देव्ये दासीसो* प्रस्तावोपान्त्यमक्षरं वामदेव्ये वर्द्धते दा खी सोएतल्लक्षणं यावदुक्तमेव कस्त्वा सत्यो मदा । अभीषुणः सखी। अनुहित्वासुत२ सो । *हो हव्ये* वैतहव्ये प्रस्तावोपान्त्यो

णी जनित्रे शृङ्गे लेये द्विपदासु ज्ञीये दान्त्ये सनाद्वितीयं वैरूपे प्राह्णाङ्घ्रंह्वश्चासंयोगेऽवकया भिः सुशाग्रवे धृष्णु सोम धारानिहोतयोश्च नासादधीन्मुद्रं नदस्वन्दी-

---

होशब्द एव वर्द्धते । इन्द्र इषो महो । *णीजनित्रे* पूर्वे जनित्रे णीशब्दस्य प्रस्तावोपान्त्यस्य वृद्धिस्त्रिष्वप्येतेषु योनिवद्भावात् वृद्धिप्राप्तानां वृद्धिरुच्यते *शृङ्गे* गौशृङ्गे प्रस्तावोपान्त्यं वर्द्धते *लेये द्विपदासु* कालेये एष प्रह्लायां स्तावोपान्त्यवृद्धिः *ज्ञीये दान्त्ये* यज्ञायज्ञीये पदान्त्यमक्षरे प्रत्यये प्रस्तावोपान्त्यमक्षरं वर्द्धते। यथा यज्ञा यज्ञावः । पारित्यं हर्यतङ् । अयं पूपादिषु, पादमध्ये तु प्रत्यये न वर्द्धते यथाभिप्रियाणि पृषामती । आजाष्टिरित्येवमादिषु *सनाद्वितीयं वैरूपे* गायत्रीसाम्नि वैरूपे सन इन्द्रेत्यत्र द्वितीयस्याक्षरस्य वृद्धिः योनिवद्भावात् अवृद्धिप्राप्तेर्वचनम् *प्राह्णांघ्रंह्व चासंयोगे* प्रहूयसायां द्वितीयमक्षरं वर्द्धते । दीर्घं ह्रस्वं च यत्तदसंयोगपरम्–ह्रस्वस्यैतद्विशेषणम् असंयोग इति यदुदाहरणानि बृहत्याग्नेय एढमौपर्णपौष्कलादिषु । इयैतनौधसेच। अक्षरव्याख्यानमेतत् । *अवकया* उत्सर्गप्राप्तस्य ह्रस्वस्यासंयोगपरत्वात् वृद्धिप्राप्तस्यापवादः *भिः सुशाग्रवे धृष्णुसोम* प्रहूयसायामिदमेव ह्रस्वस्य संयोगपरत्वात् अवृद्धिप्राप्तस्य वृद्धिरुच्यते। अध्वर्यो अद्रिभिः । प्रियसमाधेहि शग्रवे पौष्कले धृष्णुइयेतनौधसे । इन्द्राय सोम पौष्कले·परिप्रधन्वायाम् *धारानिहोतयोश्च* यदधिकृतं तद्भवति । किञ्चाधिकृतं ? दीर्घमक्षरं वर्द्धते । ह्रस्वं चासंयोगपरमिति । उदाहरणानि—धारवन्तीयाभिनिधनकाण्वाग्नेत्रिणिधनकाण्वादिषु । *नासादधीन्* उत्सर्गप्राप्तस्यापवादः । सनो दूराच्चासाच्चधारवन्तीये । गम्भीराम् उदधीन्, अभिनिधने

चक्रुत्यानिष्पतेनिमृद्वं निहोताणः सोयंमघड्डैः परि-
क्रतुरिमान्गोदन्वते चागिरिप्रभृतितिस्रस्त्रैशोके चाथा-
न्त्ययोरैटतसारथिनोरविगीता वैश्वामित्रे च सर्वासु
नेवे च विकल्पे नैकर्चे पवेमह्यामरसंदोपं प्र येचाययोर-

काण्वे *मुद्रेन ह्रस्वन्दीचक्रुत्यानिष्पते निमृद्वम्* अप्राप्तप्राप-
णार्थं ह्रस्वत्वासंयोगपरत्वाच्चाद्यद्विप्राप्ता निपात्यन्ते । मुद्रं न
ह्रस्वन्दीचक्रुत्या निष्पते जानिष्पते निमृद्वम् अग्नेस्त्रिणिधना-
भिनिधनकाण्वनारचन्तीयेषु यथासङ्ख्येन, *निहोताणः सोयं
मघड्डैः परिक्रतुरिमान्गो* वारोदाहरणान्युक्तानि । इदानीं
निहोतोदाहरणान्युच्यन्ते सोम उप्वाणः (सो) अग्नेस्त्रिणि
धने पिशङ्गरूपं मघ अभिनिधने । शिशुं न यज्ञैः परिभूवे,
क्रतुरिन्दुः अनूपेगोमान् गो अग्नेस्त्रिणिधने *दन्वते च* ऐड
वैदन्वते च निहोता भवति *आगिरिप्रभृति तिस्रः* अकारः
प्रतिषेधार्थः । गिरिप्राप्रभृतयस्तिस्र एव भवन्ति । शेपा
निहोताः *त्रैशोके चाथान्त्ययोः* त्रैशोके चाथान्त्ययोः स्तो-
त्रीययोर्निहोते भवतः *ऐटतसारथिनोरविगीता* ऐटते च यज्ञसा-
रथिनि चाविगानेन ते प्रतिपन्ना सर्वेनिहोता भवन्ति । *वै-
श्वामित्रे च सर्वासु *निहोता भवति प्रसुन्वानायाम् ।* ने-
वेचविकल्पे । पूर्वे मानवे विकल्पविषये निहोता भवन्ति—शाध्यु-
ष्वादिषु । *नैकर्चे* पूर्वे एकर्चमानवे मन्द्रयायेति निहोताप्र-
तिषेधः ।

निहोताः समाप्ताः ।

पवेमह्याम मार्गीयवे महित्रीणां द्वितीयं ह्रस्वं दीर्घं च सर्वं
वर्द्धते । अस्य मन्नादिषु ।*अरसं दोपं प्र*। अकारः प्रतिषेधार्थः।

नत्रु घंवैधृते चि सर्वं जनित्रसंसाररथिराजेषु घौताने- तृचमध्ये चतुरक्षर एकर्चे चोत्तरयोर्घंयामे ॥ १ ॥

पृश्निन्यपादादिर्मादनोविभिरप्सुरुताभजआद्या-

रसं दोपं प्र रमं ते, तत्रत्यइन्दो महित्रजं दिवः पीयूषं कुर्वेत्मस्यायां महिशब्दः एतेषु माहित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *धेचाघयोः* पार्थेचाद्ययोः स्तोत्रीययोर्महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः पवस्व वाजेत्येतासु। *अनत्रु* अस्यापवादः हरिं पवित्रे अद्रुह इत्यत्र । *घं वैधृतं* । वैधृतवासिष्ठे आभिप्रयाणीत्यत्र माहित्रीणां द्वितीयं दीर्घं वर्द्धते *चि* अवद्युतानः कलशां अचि। अत्र चिशब्दोह्रस्वोपि वर्द्धते *सर्वजनित्रसंसाररथिराजेषु* एतेषु सामसु माहित्रीणां द्वितीयं सर्वं वर्द्धते । ह्रस्वं दीर्घं च वर्द्धते पूर्वजनित्रे अभिसोमादिषु इडानाः संसारेपवमानस्यजिघ्नतादिषु यशसारथिनि मा अपास्यां । सामराजे पवित्रायां* घौताने तृचमध्ये *अधाहीन्द्रागिर्वणइत्यत्र आद्यान्तौमुक्त्वा तृचमध्ये माहित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः । *अचतुरक्षर*अचतुरक्षरं वैकृतं गानमुक्त्वा समृग्महे वाहृध्वाꣳसमितिष *एकर्चेचोत्तरयोः* एकर्चेघौताने उत्सोदेवायां उत्तरयोः पादयोः महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः *घंयामे *यामे दीर्घं महित्रीणां द्वितीयं वर्द्धते आयं गौरित्यत्र ॥ १ ॥

पृश्निन्यपादादिर्मात् पृश्निनि अपादादिः स्तोभात्परं वर्द्धते परीतोष्यादिषु *अनोविभिरप्सुरुताभजः*अः प्रतिषेधे । नोविभिः अप्सुरुताभजं नूनं पूनानोविभिः सुतेविश्वाप्सु विश्वासान्तरुता इन्द्रतꣳशुभहस्तेनवजः एतेषु अपदादेः स्तोभात्परस्याद्वृद्धिः । *आद्यात्* आद्यादक्षरात् परस्याक्षरस्य

दनुत्सोयस्याऽऽभीशवेभिगीतादद्रिनोअर्पण्यंतस्माच्चा-
विर्यदंतोरो नौधस आइन्द्रांतादतन्नपुणो विछन्दसि च
पूर्वाल्लेयप्रस्तावसदक्तुरीयंशिप्रमतिसुताद्ययोस्था-
देश्च परं नोत्तरयोर्व्रात्ये ष्कले योनौ हव्ये चोपशिप-

वृद्धिः *अनुत्सोयस्य*अनुत्सः अनुत्सोदेवः यस्य द्वितीति च आद्यात्परस्य प्रतिषेधः *आभीशवेऽभिगीतात् *आभीशवे-त-याहृंसोमादिषु अभिगीतात्परस्य वृद्धिः। *अद्रिनो अर्पण्यं *सुपावसोममीद्रनूनं पुनानोअपोवसानो अर्ष उत्सेदेवोहिरण्य-एतेषु आभिगीतात्परस्यापि वृद्धिः *तस्माच्च *तस्माच्चाभि-गीतात्परं वर्द्धते *अविर्यदन्तोरः *अप्रतिषेधे। विः यं.दं. तं रः। सोमोयउत्तम हविः। मधुभिर्य. मघंमदं. मदच्युतं, सूर्य परः एतेषु अभिगीतात्परस्य प्रतिषेधः *नौधसआ इन्द्रान्तान् *नौधस आ इन्द्रान्तान् नौधसे आइन्द्रात्परस्य वृद्धिप्र-तिषेधः। *अतं न पुणः *अप्रतिषेधे। तं. नपु. णः। क्षुमन्तं गिरिंनपु, शिक्षाणः। एषु आ इन्द्रात्परस्य वृद्धि प्रतिषेधः *विछं-दसिचपूर्वात् *चशब्दात्प्रतिषेधाधिकारोऽनुवर्तते। विछन्दसिच पूर्वादा इन्द्रात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *लेयप्रस्तावसदक्तुरीयंशिप्र-प्रतिसुताद्ययोः *कालेयप्रस्तावसदृशेषु च सामसु चतुर्थमक्षरं वर्द्ध-ते। मदेषु शिप्रकालेये परिधींराति,गौङ्गवेने पौरुहन्मनेद्रैगातेषुसुता-सोमाद्ययोः सार्वत्रिकं लक्षणं नैतत्? एतेष्वेव *थादेश्चापरं*। का-लेयमाम्नि उद्गीथात्परस्य वृद्धिः। उद्गीथद्वितीयं वर्द्धते इति अर्थः। *नोत्तरयोर्व्रात्ये* व्रात्यस्तोमकालेये-पवस्वमधुमत्तमायासुत्तरयोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादेः परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *ष्कले योनौ*। पौष्कलेयोनावेव *हव्येच* वैतहव्ये च योनावेव उद्गीथादेः

रिप्रधन्वसखाप्राणातृचयोः शने च स्वाश्विनोराद्यायां च विकल्पे द्वितीये चाम मतृजाप्लुतो वलोपश्च द्वितृतनीचः फे इतिकुष्टादवृद्धं श्येने जिग्युष मवोवृमस्यवरोहे च शात्ये च नयजयेहारादवितापभोरिया च

परस्य वृद्धिः *उपांशुपरिप्रधन्वसखाप्राणातृचयोः* वृद्धिमसद्वृद्धिरूपस्य ग्रहणं योन्याधिकारार्थं। पौष्कले–उपांश्वादिषु उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिः *शने च स्वासु* अशने च स्वासु तृचे उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिः *इनोराद्यायां च विकल्पे* इनोराजाश्वपौशने आद्यायां स्तोत्रीयायां विकल्पविषये उद्गीथादेः परस्य वृद्धिः* द्वितीये च*ममः द्वितीये च उद्गीथादेः परस्य वृद्धिः *अम*अकारः प्रतिषेधार्थः। ममं द्वितीये च मध्यमायां स्तोत्रीयायां उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *मतृजाप्लुतोवलोपश्चद्वितृतनीचः फे*प्रियं देवायामृतेनयज्ञजातोविवाहये इत्यत्र सफे प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोः जाशब्दः प्लुतोभवति चकारलोपश्च तयोरेवाविकल्पयोः द्वितीयतृतीययोः विकल्पयोस्तशब्दोनीचोभवति *इतिकुष्टात् *इहति कुष्टात्परस्य वृद्धिः प्रतिहारस्येसर्वः *अवृद्धं *श्येनेजिग्यु* । श्येनेइहतिकुष्टात्परस्य जिग्युशब्दस्य वृद्धिप्रतिषेधः *यमवोष्* यमवोष्टसंधिस्तोत्रे च बृहतिपित्रतंसोम्यं मधु, अस्मेधेहि अत्रोवृद्दनयोः कुष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *मसवरोहे च* बृहतिस्तोत्रीयोत्तमायां मत्यवरोहविषये कुष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *शात्ये च* शात्ये च कुष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः*नय* न प्रतिषेधे सखाय सो चक्रमास इतिच, अनुत्तमायां कुष्टात्परस्य वृद्धिरेव भवति* जयेहारात्* । यौधाजये प्रतिहारात्परस्य वृद्धिः *अविनापभोरियाचता* अः प्रतिषेध-

ता वने हारादिरनेकर्चे दादौ भावेसे च नौ रश्चे च निन्त्रे च ऽयन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्नि हव्ये चायोनौ मत्सरि शब्दाः स्वासूत्तरयोर्देव्ये त्सोदे हारे थे च घौ च हारे धास्ये देवो जयसासमिकात्रिणिधनायास्येषु च थे सावीदिर्यवाख्ययोर्हितान्तः श्वतःपाष्ठौहे ष्टु प्रिये सोमो

विता, पभो, रिया, चता, दियोनवारश्मविता, युयेनतिष्ठाष्पभो, सत्वंनोवीरवीयाय, पाहिचिता *वने हारादिः* ष्यावने प्रतिहारादिर्वर्द्धत अभिप्रयांसीत्यत्र *अनेकर्चे दादौ* अःप्रतिषेधे एकर्चे ष्यावने यः प्रतिहारः पादादौ तस्य वृद्धिप्रतिषेधः।प्रतिहारादित्वात्पादादिग्रहणम्*दादौ भावे से च नौ* दादावितियोगविभागः। गायत्रीभासे च योनावेव पादादिस्थस्य प्रतिहारस्य वृद्धिरुच्यते। अस्यापि प्रतिहारद्वित्वम् *रश्चेच* तैरश्चे च योनावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः चशब्दानुकर्षात् । *निन्त्रे च* पूर्वे जनित्रे च योनावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः । *ऽयन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्नि* योनावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः *हव्ये चायोनौ* वैतहव्ये च योनिवर्जे प्रतिहारादेर्वृद्धिः *मत्सरिशब्दाः स्वासूत्तरयोर्देव्ये* म त्स रि एतेशब्दाः स्वासु वामदेव्ये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः वर्द्धन्ते । कस्त्वासत्याम । मश्हि ष्टोमात्स । अविताजरि *त्सोदेहारे थे च घौ च हारेऽपास्ये* पुनानः सोमधारयेत्यत्र प्रतीहारोद्गीथयोः त्सोदेशब्दोवर्द्धते । प्रतिहारे घौशब्दश्च । साध्य आपास्ये *देवोजयसासमिकात्रिणिधनायास्येषु च थे सावीदिः* एतेषु उद्गीथे सावीया आदेर्देवशब्दस्य वृद्धिः *यवाख्ययोर्हितान्तः* अर्णायवाख्ययोः साम्नोः सहितान्तो वर्द्धते *श्वतः पाष्ठौहे* अस्मभ्यंसोमविश्वत इति॰ शब्दः पाष्ठौहे वर्द्धते

घार्शे सोमो दन्वते तुरे ध्मास्वादिरयोनौ पुत्रेर्द्धेडोपाये आद्यमाद्यायां उद्वंशीये चाभ्य आंधीगवे च द्वितीयमसंतु स्वारे च पर्णयोनौ पृष्ठ्ये चाजिगसुरूपाणां च मीढे ळ्यमशी गीथाद्यंकावे ते शीये स्वासु पुनादेव

संहितान्तो वर्द्धते *ष्टुभिये* वासिष्ठभिये न किष्ठानुमप्यनेति-ष्टुशब्दोवर्द्धते *सोमो वार्शे* अस्मा -इन्द्राय । सो मा अर्पन्त्वितिमाशब्दस्य वृद्धिः *सोमो दन्वते* वैदन्वते सोमो तृतीये शब्दो वर्द्धते *तुरे ध्मास्वादिः* वार्श्रतुरे ध्मास्वादिर्वर्द्धते ध्मास्वरलजकृत् । एतेषां ध्मास्वाधा श्वि३क२यार्क२धू३ एताध्मास्वाः *अयोनौ* योनौ अकारः प्रतिषेधार्थः वार्श्रतुरे ध्मास्वादेर्वृद्धिप्रतिषेधः भिभयमा३ना* *पुत्रेर्द्धेडोपाय आद्यमाद्यायाम्* उद्वंशपुत्रे अर्द्धेडोपाये आद्यमक्षरं वर्द्धते । आद्यायां स्तोत्रीयायाम्–या३ज्जुजौत्रा वयेशी च *उद्वंशीये चार्द्धेडोपाये आद्यमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र *अभ्यः* अकारः प्रतिषेधार्थः । अरन्धामभ्य इन्दव इत्यर्द्धेडोपायेभ्यशब्दस्य वृद्धिप्रतिषेधः* आन्धीगवे च द्वितीयम् *आन्धीगवे चोपाये द्वितीयं वर्द्धते *असन्तु* यज्ञायसन्त्विति प्रतिषेधः *स्वारे च पर्णे योनौ* स्वारे सौपर्णे च योनावेवोपायद्वितीयं वर्द्धते । अन्यत्र प्रतिषेधः *पृष्ठे चाजिगसुरूपाणाञ्च* एतेषु चोपायद्वितीयं वर्द्धते योनावेव *मीढ्व्यं* पौरुमीढे उपायद्वितीयं तालव्यं वर्द्धते । त्वमङ्गप्रश स्सादिषु *अशी* जीवाज्योतिरशीमहि इति प्रतिषेधः *गीथाद्यं कावेते* कावे उद्गीथाद्यं अक्षरं वर्द्धते । अज्ञात इत्यत्र *शीये स्वासु पुनादेवः* यज्ञायज्ञीये उद्गीथाद्यमक्षरं वर्द्धते स्वासु वृषे पुनानः सो । देवोवः वृचयोश्च *आ-

४

आयायामन्यत्र प्रमंहाययोर्भात्रिष्टाः शांमे त्रे वै-श्वामित्रे कृते थे तुरीयं सर्वत्र पष्ठं ध्वक्षयोः पाजे थे भे दैर्घ्ये परे सर्वत्राककुभि हव्ये त्सिवायामयादौ घृतनिधनसांवर्चयोरायायाम् ॥२॥

आयामन्यत्र* । अन्यत्र यज्ञायज्ञीये आयायामेवोद्गीथाद्यस्य वृद्धिः—अयं यूपादिषु *प्रमं ह्यायगोर्भात्* प्रमंहिष्ठीये आ-ययोः स्तोत्रीययोः स्तोभात्परं वर्द्धते *रिष्टाः शांमे* प्रदेशां-परिस्वानोगिरिष्टा इति ष्टा शब्दस्य वृद्धिः *त्रे वैश्वामित्रे* स-वीरायांहरिः पवित्रे इति त्रेशब्दस्य वृद्धिः *कृते थे तुरीयं स-र्वत्र पष्ठंध्वक्षयोः* हो विष्कृते उद्गीथचतुर्थमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र ध्वशब्दे अक्षशब्दे च प्रत्यये उद्गीथषष्ठस्य वृद्धिः । मन्द्र । ओ-जिष्ठो । अध्वपवित्रे । सोमो अक्ष । *पाजे थे भे दैर्घ्ये* । पादशब्दजेशब्दौ उद्गीथे स्तोभे प्रत्यये वर्द्धेते । दैर्घश्रवसे । ऊर्जोनपा । भुवद्वाजे *परे सर्वत्र* । परे स्तोभे प्रत्यये सर्वत्र पूर्वस्याक्षरस्य वृद्धिः *अककुभि* ककुप्सु परे स्तोभे प्रत्यये पूर्वस्याक्षरस्य वृद्धिर्न भवति । यज्ञायज्ञा-तृचे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः दैर्घश्रवसे *हव्येत्सिवायाम* वैत-हव्येत्सिवायां प्रत्ययभूतायां पूर्वस्याक्षरस्यावृद्धिः (वर्द्धते जो ऽपीद्यायामित्येव) *अयादौ* अकारः प्रतिषेधे यकारादौ यात्सिवायां प्रत्ययभूतायां वृद्धिप्रतिषेधः । माऽऽइहा२ अभिद्रु । *घृतनिधनसांवर्चयोरायायाम्* घृतनिधने सांवर्चे च आयायां स्तोत्रीयायां त्सिवाप्रत्यये पूर्वस्य वृद्धिः । इदंश्वनु । एन्द्रनोगधिप्रिय ॥

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य (पञ्चमस्य) द्वितीया कण्डिका समाप्ता ।

घमृगाद्यन्तमसे यश्च परात्सर्वत्र नाहं पादतुरीयं वात्सप्रे त्रिष्टुभि पाष्ठे च दीर्घे स्यत्रं पाणीदान्ते क्षौद्रेति चतुर्थं तीच धीगवे स्तावषष्ठं प्रत्युत्क्रामतिसर्वत्र च मं योनौ पर्यूषु विशस्त्वारिन्त्वं थांच द्विपदास्त्राद्यमाइंद्रासोमाभिधा त्रे तृतीये बार्हस्पतन्वारातारा·

घमृगाद्यन्तमसे सहोदैर्घतमसे ऋगाद्यन्दीर्घमक्षरं वर्द्धते । बोधासुमेभूरिहिते एवमादीनि *यश्च* । यकारश्च ऋगाद्यो ह्रस्वोपि वर्द्धते । यस्तेमदोयुजात् *परात्सर्वत्र* ऋगाद्यपरात्परं वर्द्धते । तृतीयमित्यर्थः । पिबासोमेति सोमशब्दस्य वृद्धिः । एवं सर्वत्र *नाहं* तवाह२ सोमायां अकारस्य तृतीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः *पादतुरीयं वात्सप्रे त्रिष्टुभि* त्रिष्टुभि वात्सप्रे सोमः पवतायां पादे पादे चतुर्थमक्षरं वर्द्धते *पाष्ठे च दीर्घे* पञ्चमाष्टमे चाक्षरे दीर्घे पादे पादे वर्द्धते वात्सप्रे *स्यत्रं* स्यशब्दत्रशब्दौ ह्रस्वावपि वर्द्धेते पञ्चमं जनितेन्द्रस्य सोमं पवित्रम् *पाणीदान्ते* पाणी इत्येतौ शब्दौ पादान्तौ वर्द्धेते *क्षौद्रेति चतुर्थम्* क्षौद्रे वात्सप्रे पुरोजित्यां अतीत्य चतुर्थं वर्द्धते पञ्चममित्यर्थः *तीच* ती शब्दः चतुर्थो वर्द्धते पुरोजिति *धीगवे स्तावषष्ठं प्रत्युत्क्रामति सर्वत्र* आन्धीगवे प्रस्तावषष्ठमक्षरं प्रत्युत्क्रामति सर्वेषु। परित्य२ हर्यतामिति *च मं योनौपर्यूषु विशस्त्वा२ रिन्त्वं थाञ्च* आन्धीगवे पञ्चममक्षरं प्रत्युत्क्रामति योनौ। पुरोजित्यां पर्यूष्वादिषु च पूर्वोक्तान्युदाहरणानि *द्विपदास्वाद्यम्* द्विपदास्वान्धीगवे आद्यमक्षरं प्रत्युत्क्रामति।पवस्वसोमायाम् *आइन्द्रासोमाभिधा* सोमशब्दोऽभिधाशब्दश्च आइन्द्रा भवति।पवस्वसोमायामेव *त्रे तृतीये

तादन्धायां त्वांधामध्ये मान् गोचमागायतोपहितुविशुद्धीयौदलयोधा(द्वा)रंवाचः साम्नि सिते ये द्वितीयमायास्यआंधीतोसंयोगे द्वैगतेभिगीतात्प्रमाथप्रसोमप्रान्त्ययोऽस्तवमध्यमायां च तृतीये वृहत्यौ होयायाः प-

---

यार्द्देस्वतन्वाराताशता॰ याम्रे तृतीयेपादे पर्वाणि भवन्ति। याम्रे तृतीये एता भवन्ति । अभिसोमादिषु सा३मुद्रस्याधिया३ ईष्टमायेनाऊवा३ इत्येवम् ॰अदन्धायान्त्वान्धामध्ये॰ अदन्धायान्तु याम्र आन्धामध्येभवति । आशतायाः स्थाने । सुतेभिरत्नाप्सुमामदा आ३उवेत्येवम् ॰मान् गोचमागायतो पहिता॰ अनूपे गोमान् गोभिरित्यत्र आन्धा च मध्ये भवति। अशतया स्थाने मान् गोमागायते एहित्वामान् गोशब्दश्चान्धामवति । मागायताघास्य पूर्वा भवति । यार्द्दे स्वतन्वास्थाने अनूपे गोमानोभिरित्येवम् ॰तुविशुद्धी यौदलयोः॰ तुविद्युम्नं इत्यत्र शुद्धीयपदनिधनेअद्लेच विशब्देओष्टद्धिः । योनिवन्नाबादद्दद्धिः ॰धारंवाचः साम्नि॰ सहस्रधारमितिधा शब्दस्य वृद्धिः ॰सिते ये द्वितीयम्॰ गायत्री सामाश्रिते उद्गीथे द्वितीयमक्षरं वर्द्धते परस्वदेवादिषु ॰आयास्य आन्धान्ताः॰ त्रिणिधने आयास्ये आन्धा या अन्तो वर्द्धते। अरा३ इया३ आ३ यो३ एवं आन्धा ॰असंयोगे॰ संयोगे तु मत्यये आन्धाया वृद्धिमतिषेधः सादस्याताम् ॰द्वैगतेऽभिगीतात्॰ द्वैगते अभिगीतात्परं वर्द्धते परीतोप्यादिषु ॰प्रमाथ प्रसोमप्रान्त्ययोस्तवमध्यमायां च तृतीये॰ द्वैगत एव तृतीये पादे नं यपादेसुरात्परं वर्द्धते प्रसोमदेवमथमान्त्ययोः।तृतीयायांतु विकर्ष कृत्वा तत्राह सोमस्यमायाश्च शब्दात् तृतीयेपादे नरपादसरात्परं वर्द्धते ॰वृहत्यौ होयायाः परं

रंपष्ठमक्षरं कृष्यते त्वमग्नआयायामाद्यं मध्यमायां तृतीयमुत्तमायां चतुर्थमनुष्टुप्प्रथमायां च श्ये-नोत्तरयोर्द्वितीयंसप्तमंकिमित्पूर्वयोस्तवमध्यमायां च गोशृंगेष्टादशाविंशे ष्टुभिज्ञीय तृतीयेंत्यमाइन्द्रादिः

पष्ठमक्षरं कृष्यते* बृहति औहोवायाः परं पष्ठमक्षरं कृष्यते। त्वामिध्यादिपु *त्वमग्न आयायामाद्यम्* त्वमग्ने बृहति ओहो-वायाः परं प्रथममेवाक्षरं कृष्यते *मध्यमायां तृतीयम्* म-ध्यमायां स्तोत्रीयायां औहोवायाः परं तृतीयमक्षरं कृष्यते *उत्तमायां चतुर्थम्* त्वमग्नेबृहत्येव उत्तमायां स्तोत्रीयायां औहोवायाः परं चतुर्थमक्षरं कृष्यते *अनुष्टुप्प्रथमायां च* अनुष्टुप्प्रथमायां च बृहति औहोवायाः परं चतुर्थमक्षरं कृष्य-ते-पुरोजित्यादिपु *श्येनोत्तरयोर्द्वितीयम्* श्येनबृहति यद् द्विपदोत्तरासु गीतं तत्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोरौहोवायाः परं द्वितीयमक्षरं कृष्यते *सप्तमं किमित्पूर्वयोः* किमित्ते बृहति-पूर्वयोः स्तोत्रीययोरौहोवायाः परं सप्तममक्षरं कृष्यते *तवमध्यमायां च* तवाहंसोम बृहति मध्यमायामौहोवायाः परं सप्तमं कृष्यते *गोशृङ्गेष्टादशाविंशे त्रिष्टुभि* गोशृङ्गे त्रिष्टुभि आजाग्रविरित्यत्र उद्गीथे अष्टादशाविंशेऽक्षरे कृष्य-ते *ष्टुभिज्ञीय तृतीयेन्त्यमाइन्द्रादिः* *त्रिष्टुभियज्ञीये आजाग्रविरित्यत्र तृतीये पादे अन्त्यमक्षरमा इन्द्राया आदि-र्भवति । सम्पा३तियं मिथुनासोनि कामा२आ३ एवमाइ-न्द्राकर्त्तव्या *सोमः माष्टमम्* सोमः पवतायां ज्ञीये प्रथमायां स्तोत्रीयायां तृतीये पादे अष्टममक्षरं आइन्द्राया आदिर्भवति ।

सोमः प्राप्तमिवप्रीचयज्ञरन्ध्रपूर्वस्तौगमतेषु न योनौ इव उतद्विपा ऽयोनौ हिन्वविशीयेताथिथ्यामादियो-नौ च स्वासु शने द्वितीयपादद्वितीयमन्त्यायां चांत्य-स्य गीथो पांत्यत्रीषु बोधीये न योनौ प्रवाज्याधायां चोपायद्वितीयं काण्वे योनौ सिद्धे च हारद्वितीयं न॰

जना३इता३अग्ने३जेनिता३स्तू२रे३ *इव प्रीचयज्ञरन्ध्रपूर्वस्तौगमतेषु *पञ्जस्तौगमतयोः तृतीये पादे द्वितीये पर्वणि प्रथमं आँष्णोर-न्ध्रे तृतीय एव पादे तृतीये पर्वणि एतेषु सामसु इवमी भवति । मेष्ठंवोद्वितीये इव प्रीयपोनिवन्नावादायस्याक्षरस्य वृद्धिप्राप्तस्य प्रतिषेधः *न योनौ* योनौ न वर्द्धते-एवाय-मक्षरम् *इव उताद्विपा* माण्डवे तवाहॅ सोमायां पुरूणिवन्न-विति उतद्विपाभवति *अयोनौ* योनौ तु प्रतिषेधः *हिन्ववि-शीयेता इथ्यामादिः* हिन्वयिथिविशीये द्वितीये पादे द्वितीयं चतुर्थं अञ्जता यिथिं तस्या आदिर्वर्द्धते। मेष्ठं वः प्रथमे अतायिथिं *योनौ च* योनौ च विशीये अतायिथ्यायामादिर्वर्द्धते । दू२रा२ पा२अन्यत्र सर्वत्र प्रतिषेधः *स्वासु शने द्वितीयपादद्वितीयम्* स्वासु तृचे औशने द्वितीयपादस्य द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *अ-न्त्यायां चान्त्यस्य* स्वास्वेव अन्त्यायां स्तोत्रीयायां अन्त्य-स्य पादस्य द्वितीयमक्षरं वर्द्धते । *गीथोपान्त्यत्रीषु बोधीये* बोधीये गायत्रीषु उत्खातादिषु उद्गीथस्योपान्त्यमक्षरं वर्द्धते *न योनौ* योनौ न बोधीये उद्गीथोपान्त्यस्य वृद्धि-प्रतिषेधः *प्रवाज्याधायां च* प्रवाज्याधायां बोधीये उद्गीथोपान्त्यस्य वृद्धिः । *उपायद्वितीयं काण्वे योनौ* काण्वे उपायद्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते । ऊ३ मया३ उच-

दे पुरो जित्याꣳहविषे च सवाज्यक्षायाꣳशुध्ये च-
नौ रन्ध्रे चोत्तमायामाद्यं ध्यमायां तृतीयमायायां यो-
धीये प्रवाज्यायोर्गीथे तृतीयं द्विःकृष्टं चतुर्थमंत्या-
यां वाशेध्यमपादयोरन्त्यानित्रीणि चत्वारिपिबंतम-
यंतꣳहिचेछन्दसेकमश्वेर्वानहोजितस्मैहशंधीस्यग्नेभिः

स्योः प्रतिषेधः । *सिष्ठे च* वयमेनायां वासिष्ठे च योनावेव
उपायस्य द्वितीयस्य वृद्धिः पता२ । *हार द्वितीयं नदे पुरोजि-
त्याम्* नानदे पुरोजित्यां तृचे प्रतिहाराद्द्वितीयं वर्द्धते *हविषे च
सवाज्यक्षायाम्* सौहविषेसवाज्यक्षायां प्रतिहाराद्द्वितीयं वर्द्धते ।
गोभाइ ।*शुध्ये च नौ* शुध्ये च योनावेव प्रतिहाराद्द्वितीयस्य
वृद्धिः । अस्मा २ अव उत्तरयोरन्यत्र प्रतिषेधः । *रन्ध्रे
चोत्तमायाम्* द्वितीयमौक्ष्णोरंध्रेउत्तमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहार-
द्वितीयं वर्द्धते ।*आद्यं ध्यमायाम्* मध्यमायां स्तोत्रीयायां प्रति-
हाराद्यमक्षरं वर्द्धते । *तृतीयमाद्यायाम्* आद्यायां तु स्तो-
त्रीयायां प्रतिहारतृतीयं वर्द्धते । *योधीये प्रवाज्यायोर्गीथे
तृतीयं द्विःकृष्टम्* जरावोधीये प्रवाज्यायोरुद्गीथतृतीयमक्षरं
द्विष्कृष्टं भवति । क्षाः सहा२३ । *चतुर्थमन्त्यायाम्* । अत्रैवा-
न्त्यायां स्तोत्रीयायां उद्गीथचतुर्थं द्विःकृष्टं भवति । हा ३ ई
न्द्रास्या २कू । *वाशेध्यमपादयोरन्त्यानि त्रीणि* । वाशे उ
पुनानः सोमादिषुमध्यमेषु पादेषु अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धते
पादान्तेषु । *चत्वारिपिबंतमयंतꣳहि* । पिबन्तंकद्रुयोः । अ-
यंयः । पुरोतांहिस्वराजं । एतेषु त्रिषु पादान्तेषु अन्त्यानि चत्वा-
रि चत्वार्यक्षराणि वर्द्धन्ते* । वैछन्दसेकमश्वेर्वानिहोजितस्मैदृगृ-
शंधीस्यग्नेभिः छष्टानि *वाछन्दसे साकमश्वे *आयः पुरमग्ने

कृष्टानि दैर्घे प्रात्याग्निष्टुतोर्गीथद्वितीयसप्तमे कृष्टे स्वासु द्वितीयषष्ठे प्रस्तो तृतीयमर्मृ चतुर्थे थमोच द्वितीयं ह्वीये सर्वत्र ककुभि चतुर्थं योनौ वैयश्वे सप्तमं पञ्चममुत्तरयोरेकर्चेष्टमं गीथचतुर्थं च ॥ ३ ॥

तमयतृचयोर्वानहो जितमस्मैदर्शथीस्यग्नेभिः एतानि द्वादशाक्षराणि कृष्टानि भवन्ति । नभन्योनार्वाम्रुरोन । अस्थाद्धो यजि । मर्त्तोयो अस्यै । भद्रंश्रद्धादि । स्पृधं सायोरथी तस्या । ज्योतिरसे विश्वेभिः *दैर्घे प्रात्याग्निष्टुतोर्गीथद्वितीयसप्तमे कृष्टे* दैर्घश्रवसे प्रात्याग्निष्टुतोरुद्गीथद्वितीय सप्तमे अक्षरे कृष्टे भवतः । स्वेमोम पाहिनो अग्न इति च । *स्वासु द्वितीयषष्ठे* स्वासु योविश्वायां उद्गीथद्वितीयषष्ठे कृष्टे भवतः । *प्रस्तो तृतीयं* मध्यमायां उद्गीथद्वितृतीयं कृष्यते ॥ मर्मृचतुर्थं *मर्मृज्यन्त इत्युद्गीथचतुर्थं कृष्यते *थमोचं द्वितीयं ह्वीये सर्वत्र *प्रथमोच्चद्वितीयमक्षरं ह्वीये ह्वीये सर्वत्र कृष्यते । तृतीयपादे प्रथमोच्चं भवति *ककुभि चतुर्थं *स्वासु यज्ञायज्ञीये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभौ भवतः । तयोः प्रथमोच्चचतुर्थं कृष्यते । ऊर्जोनपा ३२ सुवद्वाजे ३२ *योनौ वैयश्वे सप्तमम्* वैयश्वे योनावेव प्रथमोच्चे सप्तमं कृष्यते अत्रापि तृतीयपादे प्रथमोच्चं सत्राचियापयताचा ३२ म *पञ्चममुत्तरयोः* उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रथमोच्चे पञ्चमं कृष्यते । तश्हि स्वराजं उतोपमानं *एकर्चेच* वैयश्वे प्रथमोच्चाष्टमं कृष्यते । आरन्नयायोनिमृता *गीथचतुर्थं च* तस्मिन्नेवैकर्चे वैयश्वे द्वीथचतुर्थं कृष्यते । चकारः

तरे हारादि रनुत्तरयोः स्वासु नवेगीथादि रयोनौ शोकेमान्त्ययो विंछन्दः स्वाग्नेये ककुभे च योनौ सामराजे च पादान्ते कांपा पदादौ च दीर्घे न जागृविर्दैव-

---

समुच्चयार्थः । अपोवसा ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥

तरे हारादिः रथन्तरे प्रतिहारादिः सर्वत्र वर्द्धते *अनुत्तरयोः स्वासु* स्वासु तृचे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रतिहारादेर्वृद्धिप्रतिषेधः *नवेगीथादिः* उत्तरे मानवे सोमउप्वादिषु उद्गीथादेर्वृद्धिः *अयोनौ* योनौ नित्यामप्रायां वृद्धिप्रतिषेधः *शोके मांत्ययोः* त्रैशोके मध्यमांत्ययोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादिर्वर्द्धते *विछन्दः स्वाग्नेये* विछन्दस्सुबृहदाग्नेये अग्निरायां उद्गीथादेर्वृद्धिः । *ककुभे च योनौ* त्रैककुभे योनावेव प्रथमायामित्यर्थः । उद्गीथादिर्वर्द्धते उत्तरयोरन्यत्र च प्रतिषेधः *सामराजे च* सामराजे च योनावेव उद्गीथादेर्वृद्धिः पवित्रायां प्रतिषेधः *पादांते कांपापदादौ च दीर्घे* असम्बद्धमिदं षड्पत्युपरिष्टात् । इदं संघातांस्त्रिष्टुप्सु भवति । पार्थवाराहत्रासिष्ठकुत्सरथीयादिषु । इदं तप२ परा२उतए२का२य एव इदं संघातः अवयवाद्वितीयं पूर्वसाकाङ्क्षितं विशिष्यते । पदान्ते अक्षरे ह्रस्वे दीर्घे च पदादौ कांपा भवति । यथा न दयन्ता२ इषी२ तथातिस्रोवाच ईरयाति *न जागृविर्दैवस्य कौचिद्वाष्टमारुस्वारिकारिदायुपीति* नकारः प्रतिषेधे । एतेषु पूर्वलक्षणप्राप्तकांपापर्वप्रतिषिध्यते । ॥ ईरयोनः, शुष्मीशर्द्धौन, अत्र न कारः पार्थवासि-

स्य कंचिद्वात्समारूसूरिकारिदाशुपीति राजनेचाययोऽ-
रतृतीये जगतीषु च वाराहे परयोश्चान्त्येषु श्यैते गीथ-
पष्ठं त्रिष्टुप्सु दशमं मध्यमायां द्वादशं नित्रे गीथपष्ठ२
रुपञ्चम२ह्स्वायाङ्गीथादिर्वार्द्धा   मागासोमस्पतिः

प्राजयदोहेषु । विचक्षणो जागृविर्वासिष्ठे देवो देवस्य वासिष्ठे सफायां दृक्षं न पक्वं वासिष्ठे । पुरुमेध्यांश्चवृहत्सोमो वाष्टयो-मरिसशार्ङ्गों नपाह । नयस्तुर्येसिष्ठेषु सत्तोधनं कारि मत्पवांच-दाशुनेदानींपीतिः । स्त्रीण्यष्योचाने यथासंख्येनोदाहरणानि *राजनेचाययोः* चकारेणापवादाधिकारोऽनुकृष्यते राजने चाययोः स्तोत्रीययोः कांपा न भवन्ति *अतृतीये* तृतीये पादे भवत्येवकांपा आययोः स्तोत्रीययोः *जगतीषु च वाराहे* मोअयास्यां वाराहे कांपाप्रतिषेधः चशब्दादपवादाधिकारः । *परयोश्चान्त्येषु* वाराहात्परयोर्वासिष्ठयोर्दर्शाता-विसोमयोः अन्त्येषु पादेषु कांपा न भवति चशब्दादपवादः *श्यैते गीथपष्ठम्* श्यैते गीथपष्ठमक्षरं वर्द्धते । *त्रिष्टुप्सु दशमं* श्यैते त्रिष्टुप्सु तदिदासेत्यत्र उद्गीथदशमक्षरं वर्द्धते । *मध्यमायां द्वादशम्* अत्रैव मध्यमायां उद्गीथे द्वादशमक्षरं वर्द्धते । *नित्रे गीथपष्ठं* पूर्वे जनित्रे उद्गीथपष्ठमक्षरं वर्द्धते । *र पञ्चमं* र शब्दः पञ्चमोवर्द्धते गिर्निनपुरु । *ह्रस्वायां गीथादिर्वार्द्धा* ह्रस्वायां बृहद्दोपद्मायां उद्गीथादिर्वार्द्धस्वतन्त्वा भवति अत्र द्विपात्प्रस्तावः । उद्गीथादौ भागायना सा ऊद्गीतौ वार्द्धस्वतन्त्वा पञ्चाक्षरा भवति । नाश्त्वावज्रिन् सा एवंविधा द्रष्टव्या *मागा सोमस्पतिः* सहस्रधारायां सोमस्पातेरित्यत्र मागायतैव भवति वार्द्धस्वतन्त्वा । *सेधेहाद्वितीये यथर्च भवति* उत्सेधे हाद्वितीये स्तौभिके हाशब्दे भत्पये पूर्वमक्षरं यथर्च भवति ।

सेधेहाद्वितीये यथर्च भवत्यपिणोदनः सर्वत्र पादतृतीयतुरीयं वृद्धमन्त्यस्यावृद्धं वर्त्तेच तृतीयं विश्वासां विश्वासे मराय आधानन्दे अनुपादं नन्दायाः स्थानेमागायता परिदुह्याशकुपुरः सख्यातं न्दुदक्षादिषु च नंदापरमेकोचं दूवयुञ्चामिन्द्रनावेकं नीचं

अपिणोदनः पिणः दनः समुद्रस्याधिविष्टपेनमीपिणः । परिस्थानश्चससेदेवमादनः एतयोर्न यथर्च भवति । *सर्वत्र पादतृतीयतुरीयं वृद्धं* सर्वत्र स्तोभे तृतीये पादे चतुर्थमक्षरं वृद्धं भवति *अन्त्यस्यावृद्धम्* अन्त्यस्य पादस्य चतुर्थमक्षरं सर्ववृद्धम् *वर्ते च* अभीवर्त्ते तृतीये पादे चतुर्थमक्षरं च कृष्यते । *तृतीयं विश्वासां विश्वासे* अभीवर्त्ते पुन विश्वासां ततुतां विश्वासेस्पृशः पतयोस्तृतीयमक्षरं कृष्यते अन्यत्र चतुर्थम् । वर्तेचेत्यादिसूत्रद्वयं भट्टसान्दराहितं आम्नायानुसारेण व्याख्यातमिदं पुस्तकान्तरे तथया वर्ते च *मराय आधानन्दे अनुपादं* मरायै आधा च नन्दा च आधानन्दे ते अनुपादं भवतः पादे पादे अनुपादम् । आर्श्री नाऽ३हास्ताऽ३च्युणाँऽ३ एवमादिषु । *नंदायाः स्थानेमागायतापरिदुह्याशकुपुरः सख्यातंदुदक्षादिषु च* मराय एव नन्दायाः स्थाने मागायता परिदह्याशकुपुरः सखा भवति वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु । परिधीऽ३दुह्मनः शकुनां पुरोजिनी मरायः । इंदुरोपां दक्षाय्यः मेद्धोपुरो स्ताशक्नतः । *नन्दापरमेकोचम्* नन्दापरं यत्पूर्व तदेकोचं भवति । ताऽ३या अग्निमाऽ३स्वेवतः एवं सर्वत्र । *दूव्युचामिद्र* पिवासोममिन्द्रेत्यत्र नन्दापरं दूव्युचं भवति । *नावेकं नीचम्* योनौ अग्निनरायां एकं नीचं भवति नन्दापरं । *पामु सक्षे च* म-

ऽमासुसक्षंच रातंऽहिमनाकारान्तऽ स्तंव्युचैकेस्तं व्युश्चैके ॥ ४ ॥

अथस्तोभगतागतमगति स्तोभस्य स्वरे प्रत्यये सन्धौ गतिर्विरतेक चिद्विरतेप्यगति र्व्यंजने प्रत्यये ग-तिरगतिश्च तत्र स्वरव्यंजनयोः प्रत्यययोरगतिमंतः

अम्नु सक्षं एतेषु नन्दापरमेकं नीचं भवति । घोषासुमेम नष्टु-ष्टुतिमम्नु । इमाग्रह्यासम्नु मति चक्षं चीयतिदुहानोयेच । अत्र-नितवाहऽ सोमरारण एवमादीनि । एषावीकास्थितानिचैतानि अकारान्तपदान्तां स्थिरान्तं *रातंऽहितं* स्वरान्तं यत्पूर्वस्थि-तं सऽ हितं भवति । स्थितसंहितं भवतीत्यर्थः । परिधीरति ता ऽ इहि दुहानोयभ्रक्रयनि । *अनाकारान्तं* पदान्तावस्थित-मेव यत्पदं आकारान्त भवति । तदास्थितसऽहितं न भवति स्थि-तसन्धिर्नभवतीत्यर्थः । तत्राहे नक्तमुतसोमतेदिवा सोमंविश्वा-स्याधिया पिवासोममिन्द्र मन्दतुत्वा । नावां एवमादीनि । *स्तं व्युचैके स्तं व्युचैके* एतौ शब्दौ स्थितसऽहितौ भव-तः एके मन्यन्ते न तु ग्रन्थकारः । एतानि निश्चितानि प्र-योगविषयाणि न स्वाध्याये ।

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥ * ॥

वृद्धाद्वर्द्धं समाप्तम् *अथ स्तोभगतागतं* वक्ष्यते । *अगति स्तोभस्य स्वरे प्रत्यये सन्धौ* यथा हारायणे राजादेवौ-हो३ ऋतंबृहात् । तथा चार्कजमे हाउत्सोदेवोहिरण्या३पाइएव-मादीनि । *गतिर्विरते* *विरते तु गतिर्भवति हारायणादिषु । *क्वचिद्विरतेऽप्यगतिः *यथा मधुश्च्युन्निधने माग्नन्यास्तोभा-

स्तोभा ये तान्वक्ष्यामः कण्वबृहत्पाद्यान्त्यावगतौ पूर्वकल्पश्चोदिन्द्रेत्यन्त्यचा दग्रेकाराभ्यासस्य विकल्पोन गतागतस्य मध्यमयोश्चागतः सत्वन्नउद्धा शूपस्वपुनानद्वितीयाद्यान्धर्हिप्रत्ययेयंपूयायांश्सर्वासु पूर्वेजनित्रेन्त्यस्य स्तोभस्यागतिर्यस्य द्वितेत्यत्रान्त्यस्यापि गति र्वाग्रेहो इस्तोभस्योत्तरस्या गतिरभिसोमायायामायःस्तोभः सगतिर्मासोलुप्तगतिर्भवतिक्रौञ्चयोः पर्याकूपारे चागतः स्तोभः पुरोजितीत्यस्मिनूच्छन्दे गतिर्भवति

व। *व्यञ्जने प्रत्यये गतिरगतिश्च* यथा वाजजिति। *तत्र स्वरव्यंजनयोः प्रत्यययोरगतिर्यत्र स्तोभा ये तान्वक्ष्यामः* उपरिष्टादुदाहरिष्यामः। *कण्वबृहत्पाद्यान्त्यावगतौ* कण्वबृहतिस्तोत्रीयाद्यान्त्यावगतौ स्तोभौ भवतः, त्वामिध्यादिषु। *पूर्वकल्पश्चोदिन्द्रेत्यन्त्यत्वात* उदिन्द्राश्वमिष्टय इत्यत्र पूर्वकल्पश्चागतोभवति। अन्त्यत्वाद्वैकल्पिकत्वादेतयोः। *अग्रेकाराभ्यासस्य विकल्पो न गतागतस्य* अत्र इकाराभ्यासो विकल्पते न गतागतं। *मध्यमयोश्चागतः सत्वंन उद्धा शूपस्व पुनानद्वितीयायां पर्हिप्रत्ययेऽयंपूयायाः सर्वासु* स्तोत्रीयाया मध्यमश्चागतोभवति सत्वंनादिषु। पुनानाद्वितीयां पर्हिप्रत्यये अयं पूयायाः सर्वासु *पूर्वे जनित्रेऽन्त्यस्य स्तोभस्यागतिर्यस्य द्वितेत्यत्रांत्यस्यापि गतिर्वाग्रेहो इस्तोभस्योत्तरस्यागतिरभिसोमायायामायः स्तोभः स गति मासो लुप्तगतिर्भवति क्रौञ्चयोः पर्याकूपारे चागतः स्तोभः* क्रौञ्चयोरयंपूयाद्ययोः परिस्वहर्यन्हरीमिति यस्य योनिस्तस्मिन्नाकूपारो एतेषु सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति। *पुरोजितीत्यस्मि-

गतिमान्पूर्वस्तोभः सौभरे सनोयुवातवत्यदिन्द्रिया-याऽ सर्वासु तंवोदस्मायायां चोत्तरस्त्वगतिमान् भद्राइन्द्रस्यमदत्यनुमादेवत्राहव्यं प्रेमध्वराय ॥ ५ ॥

अतः परमगतिमन्तस्तोभा ये तान्वक्ष्यामोऽव्यंजने प्रत्यये स्वरे तु गतिर्भवति शाक्ये प्रथमायाऽसर्वउत्तरयोश्चकूमासत्यत्वऽहिरण्ययुश्च कक्षे सर्वनेंद्रऽस्तुत इन्द्रङ्गीर्भिराधागमन्निपमते घृतनिधनेऽन्त्यः सर्वासु मधुनिधनेऽस्यवर्जं दैवोदाचारयो यौकयोः स्वधाप्रत्यये माधुच्छन्दसउपस्थरन्त्वयाभूपन्ति सुपावसोपुनाना-

छन्दे गतिर्भवति* एवं तेष्वेव क्रौञ्चादिषु त्रिषु पुरोजितीत्यत्र गतिः । *गतिमान्पूर्वः स्तोमः सौभरे सनोयुवातवत्यदिन्द्रिया-याऽसर्वासु तंवोदस्मायायां च* पूर्वस्तोभोगतिमान् भवत्येतेषु । *उत्तरस्त्वगतिमान् भद्राइन्द्रस्य मदत्यनुमादेवत्राहव्यं प्रमध्वराय* एतेषु उत्तरो ऽगतिमान् भवति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ॥

अतः परमगतिमन्तः स्तोभा ये तान्वक्ष्यामोऽव्यञ्जने प्रत्यये स्वरे गतिर्भवति स्वरे तु प्रत्ययो गतिर्भवति । उदाहरणानि यथाहपाहो३२ अचा इहो३ई । *शाक्ये प्रथमायाऽसर्व उत्तरयोश्चकृमासत्यत्वऽहिरण्ययुश्च* उदाहरणानि यथा राजन्निति इयो ऽऽहो३२ । अत्राऽयिहोयि२ । मतौ । *अकक्षे सर्वे* अगता भवन्ति । *नेन्द्रऽस्तुत इन्द्रंगीर्भि राधागमन्निपमते* एतेषु गतिर्भवति । हरि श्रीनिधने सर्वा गतिर्भवन्ति । *घृतनिधनेऽन्त्यः सर्वासु मधुनिधनेऽस्यवर्ज्जं

रसाक्षुष्टम्भे स्वादिष्ठायषोरंत्यो मद्गोमत्नं गौतमेंत्यो वैष्टंभे वयमन्त्यः सर्वासु कण्वेभिः प्रत्नः सप्तस्तोत्रीयान्तेनजातमविश्वाशविस्तोत्रीयान्ते यदिन्द्रयानपापत्वा देवान् गच्छेन्दुरिन्द्राय. विश्वस्येशासहस्रधावाचः साम्यासोप्रियंदेवायाविकोशाः हारिवर्णं उलोकक्रमन्दानास्तैरवषेप्रत्नामृतस्या ऽभीशावे पुरूणि गृणा श्रीणन्तः समुद्रस्य पुना-

---

दैवोदासारयोर्यौक्तयोः स्त्रथामत्यये माधुछन्दस उपस्तरं स्वया भूपन्ति सुपावसो पुनानाः सोक्षुष्टं मे स्वादिष्ठायषोरन्त्योमद्गोमत्नं गौतमे ऽन्त्येवैष्टम्भे वयमन्त्यः सर्वासु कण्वेभिः प्रत्नःसप्तस्तोत्रीयान्ते न जातमविश्वाशवि स्तोत्रीयान्ते यदिन्द्रया नपायत्वा देवानगच्छेन्दुरिन्द्राय विश्वस्येशा सहस्रधा वाचः साम्यासोप्रियन्देवाय विकोशौहारिवर्णउलोकक्रमन्दानस्तैरस्ये मात्नमृतस्याभीशावे पुरूणिगृणा श्रीणन्तः समुद्रस्य पुनानायामाधः सर्वासु स्वः पृष्ठे सर्वे नाभिसोमाध्यास्थायां विचे मत्यये पृश्निनि ज्येष्ठं य इन्द्रं तच्छुहस्तेनमुपादव्यः सुघृणामंत्तं पुरूतीपादींये सर्वे रन्ध्रयोश्च सर्वे नोचरे इयाअचि वाजजिति सर्वेनरयिमचिक्र वरुणसाम्नि नयोप्सु मदावरुणं वन्तीय इन्द्रे सन्तु दे दिशशीरनाधृष्टामिर्मधुपाय पृथुमनामोज्जोनभुरद्वादसदधानुस्त्रिमौमध्यआचिस्तुर्गोयतो ब्रवानिहिन्वंनृवाभक्तयस्सोयोजतउर्दासिपा अर्वाग्रथसजूरुस्वायन्तोनागोराये मांशर्द्धपरिष्कृण्वन्ति गृहः पूर्वयो ईम्माहिन्वविशीयोत्तरयोरन्त्योयोनौ चान्त्यः॥ ॥ ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ।

नायामाद्यः सर्वासु स्वःपृष्ठे सर्वेनामिसोमाध्यास्यायां विचेप्रत्यये पृश्निनिज्येष्ठं य इन्द्रंतेश्शुद्दस्तेनसुषाद-ध्वः सुधृणाप्रत्तंपुरूप्यातीपार्दायेसर्वे रन्प्रयोश्च सर्वे नोत्तरे वृषा अचिवाजजिति सर्वेनरायिमाचिक्रवरुणसाम्नि नर्यीप्सुमदाधरुणं वन्तीय इन्द्रेसंतु देदिशतीरनाधृष्टाभिर्मधुपर्पिपृथुप्रगामोर्जोनसुवश्चादक्षंदधातुष्टि मौमद्य आविष्णुर्गायतो व्रतानिहिन्वंन्तृताभक्तं यत्सोपोजनउदुस्त्रियाअर्वाग्रथस्सजूरश्वारन्तोनागोराविमांशर्द्धपरिष्कृण्वंति गृहःपूर्वयोर्द्दुमाहिन्वविशीयोत्तरयोरन्त्ययोनौ चान्त्यः ॥ ६ ॥

दक्षणिधने गोपातिरिन्द्राय द्रोणे कार्त्तयशे सर्वे न तु विषसोः स्यामसुम्ने साकमश्च उषायामाद्यः सर्वास्वन्यत्र प्रथमतृतीयपञ्चमा नमधोस्तृतीयो लम्बे सोममिन्द्राय शुक्रन्दुदुहे हरायणेन्द्रं पवमान्यस्य वरुणासामदिरोर्ज्जुनो वैयश्वेपुनानायामंस्योभासेक्रतुविचेनापवस्वमश्हिष्टः सितेऽन्त्यः कौत्सेभितृतीया-

———

दक्षणिधने गोपातिरिन्द्राय द्रोणे कार्त्तयशे सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । *न तु विषसोः स्याम सुम्ने* तुविद्युम्नेवसोः स्यामसुम्ने इत्यपवादः । *साकमश्व उषायामाद्यः सर्वास्वन्यत्र प्रथमतृतीयपञ्चमाः* । उषाया अन्यत्र प्रथमादयः स्तोभा अगता भवन्ति *न मधोस्तृतीयो लम्बे सोममिन्द्राय शुक्र दुदुहेहारायणेन्द्रं पवमानस्य वरुणासामदिरोर्ज्जुनो वैयश्वे पुनानायामन्त्योभासे क्रतुविचेनापवस्व मश्हिष्ठः सितेन्त्यः* गायत्रीसामासिते अन्त्यः स्तोभोऽगतोभवति *कौत्सेऽभितृती-

यासुमौ स्तोभाविन्द्राय पूपाययोः स्वादिमथमायाञ्चो-त्तरस्तःस्सखायः परित्यश्रसः सैंधुचिते तिस्रो-वाचोत्तमायामंत्यः पवस्वावायाञ्च मतेमत्रं पवमान-गोभिः सुपादन्धोदुहानो दावसुनिधनेत्वःसोमान्त्यः सर्वासु मदेषु गोपातिर्हाविष्कृते स्वःसोमायान्त्ययोः स्वादिमथमायाञ्चोद्वःशीय इन्द्रसुतायामुत्तरयोमैंधे-त्यामस्यये ॥ ७ ॥

सामराजेपवित्रेयामनाकृष्टो गौपूक्तेयं आमरुतां धेनौ सर्वे त्वाष्ट्रीसाम्नोश्च सर्वे न हारिवत्सपवमानवा-

---

यायामुमौ स्तोभाविन्द्रायपूपाययोः स्वादिमथमायां चोत्तरस्तः स्सखायः परित्यश्रसः सैन्धुक्षिते तिस्रोवाचोत्तमायामन्त्यः पवस्वायायां च मन्तेमत्रं पवमानगोभिः सुपादन्धादुहानोदावसुनिधने त्वःसोमान्त्यः सर्वासु मदेषु गोपातिर्हाविष्कृते स्वःस्सोमायान्त्ययोः स्वादिमथमायां चोद्वःशीय इन्द्रसुतायामुत्तरयोमैंधेत्यामस्यये* ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य सप्तमी कण्डिका समाप्ता ।

सामराजे पवित्रायामनाकृष्टोगौपूक्तेयं आमरुतां धेनौ सर्वे त्वाष्ट्रीसाम्नोश्च सर्वे* स्वरयोस्वरयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । नहारिवत्सम्पवमानमेवमादिष्वपवादः । *न हारिवत्सं पवमानवाचस्पतिः सोमस्यतिः सखेन्द्रस्य पुरः सख्योर्वाचीनं यज्ञं च मशोद्वःसं सुस्त्रामयागिरां बृहदाग्नेयं-

चस्पतिः सोमस्यातिः सखेन्द्रस्य पुरः सखायोर्वाचीनं यज्ञं च ब्रह्मोदूवश्शंयुंस्त्वाश्यागिरां बृहदाग्नेयेन्त्यो यस्तेसोमसाम्नि गोपातिरुत्तरे जनित्रे पुरउत्तरयोरंत्यः स्वर्वंनिधन इन्द्राय सशुक्रइन्द्रेस्तेसुतस्येन्द्रस्य-यज्ञास्यनुत्तो वैश्वामित्रेसरज्जार आनिधने तु प्रत्यये पूर्वयोश्चाभिगीते प्रत्यय उद्वत्याजापत्ये सर्वे न नृभिः शैखण्डिने सर्वे नयेत्त्वायदीपविनशीपतिः क्रन्देशूर-इन्द्रस्या उवार्भीके सर्वत्र न सुता इन्द्रायाछिद्रांजो-रूपं सन्तनिपारर्वानामा उवा सर्वत्र न तालव्याद्या-त्परमतिहारमेके विरते गातिलोपो न सन्धौ तूइत्वाह्-रा ३३१ उवा ३२३ इणी ३२३४ पातूइ त्याहरा ३३१

उन्त्यौपत्ये सोमसाम्नि गोपातिरुत्तरे जनित्रे पुरउत्तरयोरन्त्यः स्वर्वंनिधन इन्द्रायसशुक्रइन्द्रेस्तेसुतस्येन्द्रस्य यज्ञास्यनुत्तोवैश्वामित्रे सरज्जार आनिधने तुप्रत्यये पूर्वयोश्चाभिगीते प्रत्यय उद्वत्या-जापत्ये सर्वे ननृभिः शैखण्डिने सर्वे नयेत्त्वायदीपविनशी-पतिः क्रन्दे शूरइन्द्रस्या ऊवाभीके सर्वत्र न सुता इन्द्रायाछि-द्रांजोरूपसन्तनिपार्र्वानामा उवा सर्वत्र न तालव्यात्* । ता-लव्यात्परं आउवा गतिरेव प्रयाते । अछिद्रादिष्वेव मनीषि-ण इत्यत्र । *व्यात्परमतिहारमेके विरते गतिलोपो न सं-धौ तूइत्वाहरा ३३१ उवा ३२३ इणी ३२३४ पातू ३ त्वा-हरा ३३ उवा ३२३णी ३२३४ पा३* तालव्यात्परं गते-रतिहारमेके मन्यन्ते । तत्र च विरते गतिलोपः सन्ध्यावलोपः तत्रोदाहरणं तथेवअछिद्रादिष्वेवोदाहरणानि मनीषिण इति ।

उवा ३२३ णी ३२३४या कृतिनिपरीतोत्तरयोः आयन्तः सर्वासु वत्सासु सप्तास्येभिर्ज्योकाः पवस्वाद्ययोराजुह्वानस्यातीपह्ने पवस्वाद्ययोः सिमासु च छान्दसीप्वाद्यायां यस्तेहरे संयोगे प्रत्यये धृष्टि सर्वेनवशि प्रत्यये नवशि प्रत्यये ॥ ८ ॥

वादौमन्तेनीचैः पुना प्रवं मृज्य सुपा पाहि परिधीं दुहे मश्शाके थे पुनानायां प्रान्त्ययोः छम्भे वयं प्रम्रश्राय आ सुता दश्ट्रेचानिन्द्रं तवात्वारंपर्या

कृतिनिपरीतोत्तरयोः आयन्तः सर्वासु वत्सासु सप्तास्येभिर्ज्योकाः पवस्वाद्ययोराजुह्वानस्यातीपह्ने पवस्वाद्ययोः सिमासु च छान्दसीप्वाद्यायां यस्तेहरे संयोगे प्रत्यये दृष्णिमर्वे न वशिप्रत्यये न वशिप्रत्यये ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य अष्टमी कण्डिका समाप्ता ।

गतागतं समाप्तम् । *वादौ मन्ते नीचैः पुनाप्रवंमृज्यसुपापाहि परिधीन्दुहेमश्शके* समन्ते प्रस्तावादि नीचो भवति । पुनानः सोमप्रवर्श्यघमृज्यमानः सुपावमोपाहिविश्वस्मात्सस्तः परिधीश्शतिदुहानः । इमश्स्तोमंशकेमत्वा । *थे पुनानायां प्रान्त्ययोः* । उद्गीथे पुनानायां प्रथमांत्ययोः स्तोत्री ययोः समन्ते नीचीभवतः प्रसङ्गादेतदुक्तं । *छंभे वयंप्रश्रायआसुता*। महावैरूंभे वयं प्रवश्रयरायाआक्रूरसुतासोम एतेषु प्रस्तावादिनीचैः । *दश्ट्रे च *दश्ट्रे चेतिजातिग्रहणम् *आदंष्ट्रश्ट्रयोः*

प्रान्त्ययोः शीर्षेविश्वपुंश्च श्रितेशुभ्रश्रायः सं हिष्ठी-
यासितयोरय मपाहरिश्री लीयेयाभि सुतादिवः पी
विद्माकू शुद्धीयेभिद्धेगिरि पुरोजिम त्वाष्ट्रयोश्च सुता-
च प्रान्त्ययो राझेये पुरोज्याग्नि माशु नाध्वतयप्रसो-

मस्तावादिनीचो भवति एप उत्सर्गः । *अनिन्द्रान्तत्वात्वारंप-
र्यांप्रान्त्ययोः* अन प्रतिषेधे इन्द्रंविश्वा तवाहंसो आत्वाविशंतु-
अरन्तइन्द्रकुक्षये परीतोष्यां प्रथमान्त्ययोः एतेषुप्रतिषेधः ।
शीर्षेविश्वपुंश्च उद्वंशीये विश्वपुंसाहिकोशिनामस्तावादि-
नीचैः । *श्रितेशुभ्रश्रायः सं* सेन्दुश्रिते शुभ्रपंथोरायः समुद्रेति
च नीचैर्भवति । *हिष्ठीयासितयोरयव* यद्वाहिष्ठीयासितयो-
रयंपूर्वेति नीचीभावः । *अपाहरिश्री* हरिश्रीनिधने अपा-
चित्त इति च नीचैः *लीये याभिसुतादिवः पी* रोहितकृ-
लीये अपाचित्तः आभिद्रोणानि सुता इन्द्राय दिवः पीपूर्ण एते-
षु मस्तावादि नीची भवति । *विद्मा कू* राज्याकूपारे वि-
द्माहित्वेति मस्तावादिनीचोभवति । *शुद्धीयेभिद्धेगिरिपुरोजि-
म* शुद्धाशुद्धीयेऽभीतोवाजसातमायेति द्वे आद्ये स्तोत्रीये गि-
रिनपुरुपुरोजितीप्रथमायां च मस्तावादिनीचैः । *त्वाष्ट्रयोश्च*
ऊर्ध्वइत्वाष्ट्रीसाम्नि आकारणिधने च पुरोजिप्रथमायां च म-
स्तावादि नीचैः । *सुता च प्रान्त्ययोः* सुतासोमायो प्रथमा-
न्त्ययोःस्तोत्रीययोरूर्ध्वइत्वाष्ट्रीसाम्नि मस्तावादि नीचं । *आ-
ग्नेये पुरोज्याग्नि* बृहदाग्नेये पुरोजि अग्निनर इति च नीचीभ-
वति । *आशु* आशुभार्गवे च तपावादिषु मस्तावादि नी-
चं । *नाध्वतयप्रसोसनः* नः प्रतिषेधे । अध्वर्योगरत्वइन्द्रोम-

सनः पर्णेचाप्रसो पूक्ते शुभ्रमुचैनाया दक्षस२ हि-तयोः स्वादिमान्ते स२ ह्यदाभ्यस्तिभश्च षडन्ते तृचयोर्द्वे पुनाच सेधे पुना परितवामंतचव प्रत्नं प्रपिवा-भिसोद्वेश्रीसद्मनेयं दासेचा ऽऽसितेपघ्नं स्तुचे म-

---

सोमासोविसनइन्द्राय एतेष्वपवादः । *पर्णेच* विलम्बसौप-र्णे च आद्युभार्गवव त्समगांपवादौ द्रष्टव्यौ एतान्येव प्रत्युदाह-रणानि । *अप्रसो* प्रसोमासोविपश्चित इत्यस्यापवादः । *पू-क्ते शुभ्रमुचैनाया* गौपूक्ते शुभ्र मन्धे उच्चातेपुरानावि-श्वाश्रयाचित इति नीचीभावः । *दक्षस२हितयोः स्वादिमांसे* दक्षणिधनस२हितयोः स्वादिष्ठयेतिमध्यमान्ते स्तोत्रीये नीचे प्रस्तावे भवतः । *सश्चदाभ्यस्तिसश्च* स२हिते विशेषः । अदाभ्यः पुरः तिस्रोवाच उदीरत इति च तृचयोर्मध्यमां-सस्तोत्रीये नीचप्रस्तावे । *षडन्ते तृचयोर्द्वे* वषट्कारणि-धने अभित्वापूर्वपीतयेवृधुन्द्राणमिति च तृचयोर्द्वे द्वे आद्ये स्तो-त्रीये नीचप्रस्तावे भवतः । *पुनाच* पुनानः सोमाया षडन्ते प्रस्तावादि नीचैः । *सेधेपुनापरितवामन्तयव* उ-त्सेधे पुनानः सौपरीतोषि च तत्राहस्मोत्तिष्वेतेषु समन्तवव प्रस्तावादिनीचीभावः । *प्रत्नंपिबाभिसोद्वेश्री* उत्सेधे प्रत्नंपीपूषं प्रथमायां पिबासुतस्य अभिसोमासे इति च तृचयो-र्द्वेद्वे आद्ये स्तोत्रीये श्रीणन्तइति च नीचीभावः । *सद्मनेयं* ऊर्द्धसद्मने अयं त इति नीचीभावः । *दासेच* रात्रिदै-वोसे चायन्तइन्द्र इति नीचीभावः । *आसितेपघ्नन्* गायत्रीसा-मासिते अपघ्नन्पवसे इति नीचैः । *स्तुचेमन्द्र* यौक्तस्त्रुचेम-

न्द्रमन्तवदुक्थे महिन्वोच्चैः शंकुन्यस्यप्येपसर्वः स्वयवा-
श्वे पनकाण्वे श्यैतेद्वेयोनाविन्द्र क्रत्वायां च परम-
ज्याः स्वादोर्वावृपुरोजीमा उत्वेति सर्वः पुरोजिगि-
रिजनित्र आर्षभश्येनयोः प्रान्त्येवायोर्द्धर्त्तीति वाभ्रेभि-
सोद्वे मान्यत्र लौशेगोविच्छयेनवदसाविमान्त्ये ऽस्यपी-
त्याक्काशीते नवेमन्द्राभिमत्ससुपा मद्रेचा नुत्सोराजा

न्द्रयावेतिनीचैः । *मन्तवद्दुच्छे* बार्हदुक्थेपुनानःसोपरीतोपि
चतवाह्स्मोतृचेपुममन्तवदुच्चनीचं । *महिन्वोच्चैः* महिन्वान इति
बार्हदुक्थेमस्तावादिरुच्चैः । *शंकुन्यस्यप्येपसर्वः* शंकुनिअस्य-
पीत्वाप्पस्यधारयेतिसर्वस्तृचोनीचमस्तावादिः *स्वयवाश्वे* श्या-
वाश्वे स्तेद्वियं पश्चातिस्वपशब्दोमन्द्रेनीचो भवति । *पनकाण्वे*
काण्वेपनशब्दोनीचोभवतिमन्द्रस्वरे । *श्यैतेद्वेयोनाविन्द्रक्रत्वायांच
परमज्याः स्वादोर्वावृपुरोजीमा उत्वेति सर्वः* श्यैतेयोनाविन्द्र-
क्रत्वायाञ्च द्वेद्वे आद्ये स्तोत्रीये परमज्याः स्वादोरिच्छेतिमथमावा-
वृधानः पुरोजिमथमाइमाउत्वेतिसर्वस्तृचः एतेषु मस्तावादिनी-
चैः । *पुरोजिगिरिजनित्रे* उत्तरेजनित्रे मपुरोजितीगिरिनपु-
रुनीचमस्तावादिः । *आर्षभश्येनयोः मान्त्ये* आर्षभे गोविच्छये-
ने च मथमांत्ये स्तोत्रीये नीचेमस्तावे भवतः । *वायोर्द्धर्त्तीत*
वायोरभिक्रंदेधर्त्तीतिनीचैः । *वाभ्रेभिसोद्वे* । वाभ्रे अभिसोमाद्वे
स्तोत्रीये नीचमस्तावे भवतः । *मान्यत्र* अन्यत्र मध्यमा नीचम-
स्तावा । *लौशेगोविच्छयेनवत्* द्रुप्सामाघातलौशेगोविच्छयेनवत्-
मथमान्त्ययोः । *असाविमान्त्ये* असाविसोमापालोक्षे मध्य-
मान्त्ये नीचमस्तावादिः । *अस्यपीत्याक्काशीते* अस्यपी-
त्वेतिनीचैः *नवेमन्द्राभिमत्ससुपा* उपरे मानवे मन्द्रया पा अ-

रन्ध्रोत्तरबाजजितोर्योना वेतश्छ्वदेश्ये पुरोनदे पुना-यामे पुरोयज्ञात्तवीरापारे ठे प्रयोनावयं पूपुरः क्रौंचं साप्तमिक आयास्ये नुत्तसमत्व कावेरथन्तयोः सर्व-त्रा प्रोस्वो ॥ ९ ॥

येपूक्तद्वे साव्यामपो चैपदवेजय उतोनः शवे नेन्द्रः कलेपा प्रान्त्ययो राकूहविपघृतनिधनाङ्वसाध्यानां द्वे

भिसोमामदसरासः सुपावसो इति नीचैः । मद्वेच पौरुमद्वेच एता-न्येवोदाहरणानि । अनुत्तसोराजा अन्द उत्सोराजादेव इति चात्रापवादः *रन्ध्रोत्तरबाजजितोर्योनौ* उत्तरे ऋक्को रन्ध्रेवा-जजिति च योनावेव प्रस्तावादिनीचोः । *एतश्छ्वदेश्ये* इदव-द्वामदेव्येपतमुत्ययिति नीचैः *पुरोनदे* मानदे पुरोजितीनीचैः* पुनायामे* उत्तरेयामे पुनतो अक्रमीदभीनीचैः *पुरोयज्ञात्तवी रापारे* पर्याकूपारेपरोजितीयज्ञायसदृत्त्रे वीराय सदना इति एतेषु नीचैः प्रस्तावादिः *पु मयोनौ* वयमेनवासिष्ठयोनावेव प्रथमायां नीचीभावः *अयं पूपुरः क्रौंचे* अयं पूषा पुराजिती तिनीचैः । साप्तमिक आयास्ये सर्वप्रस्तावादिनीचैः *अनुत्तसत्व* अनुप्रतिषेध उत्तसत्वाहं सोमेति च प्रतिषिध्यते *कावरथन्तरयोः सर्वत्र* कावेरथन्तरे च सर्वत्र प्रस्तावादिनीचैः । अमोस्वो भो अपासीदिति कावेरथोवारथन्तरे प्रतिषेधः । प्रस्तावाधि कारः समाप्तः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ।

येपूक्ते द्वे साव्यम अतः परं उद्गीथाधिकारः । उद्गीथे अस्ता

सद्मनेयं दासे च कौल्मलान्धीकावाभीकसोमर्षभमरु-
तां धेनौ प्र मरुतां चत्वारीन्द्रमलीये प्र वाहे स्तृणन्ति
देवमपां न ककुभे त्वꣳसर्वं उग्रं कदानत्वद्ग्रहणात्
सेरयिमिन्द्रासर्वोमियो भरे स्थूरमेवासर्वां धेनौ प्र-

थमेदायामाद्ययोरुद्गीथस्तोत्रीययोरुद्गीथादि नीचैः। *अपौवैयश्वे*।
वैयश्वे अपोयमानो नीचैः। *जयउगोनः* । संजये उतोनउत्पु-
पूर्या इति नीचैः। अतः परं सर्वत्रोद्गीथाधिकारोऽनुवर्त्तनीयः।
शवै। शैशवे उद्गीथादि नीचैः। *नेन्द्र*। सन इन्द्रः इन्द्रश्च-
सोमः। *कलेर्पामात्यन्योः* । शाकले अर्षा सोमायां प्रथ-
मात्ययोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादि नीचैर्भवति। *आकूद्दिविपघृतनि-
धनाश्वसाध्यानां द्वे। *आकू पारे सौहविषघृतनिधन आश्वे सा-
ध्यानां द्वेद्वे आद्ये नीचोद्गीथे भवतः। *सद्मनेयं*। अर्द्धसद्मने
अयंरणायते सुत इति नीचैः। *दासे च* रात्रिदैवोदासे
च पूर्वशब्दो नीचैः। *कौल्मलाधीकावाभीकसोमर्षभमरुतां धेनौ
प्र* कौल्मलं बर्हिष आंधीगवे कावे आभीके यस्ते सो-
मसाम्नि ऋषभे पावमाने मरुतां धेनौ एतेषां योनावेव प्रथमा-
यां उद्गीथादि नीचैः। ऊहगीतौ प्रतिषिध्यते। *मरुतां च
चत्वारि* मरुतां धेनौ च चत्वार्यन्या अनुद्गीथादिरपि व-
चनान्नीचैः *इन्द्रमलीये प्र* इन्द्रयच्छरोहितकूलीये प्रथमायामे-
वोद्गीथादि नीचैः। *वाहे स्तृणन्ति देव मपां न*। ऐध्मवाहे स्तृ-
णन्ति बर्हिः देवं देवत्रा अपां न पातमिति नीचैः *क-
कुभेत्वꣳसर्वः* । त्रैककुभे त्वमङ्गमशꣳसिष इति सर्वमेवोद्गी-
थादिनीचैः। *उग्रंकदानत्त्वद्ग्रहणात्* । उग्रन्त्वत्यस्येतकदानः
सुश्रवनत्त्वदन्यो एतेषां ग्रहणान्नीचीमानः। *सेरायिमिन्द्रासर्वो-

८

रे च वृजिगेम पर्णे सोमवरुणा स्वारे योनावांयघयो- र्मरुद्देयानामूर्नीदिविद्युम्ना मित्रे दिविद्युम्ना स्पद्ध्रे पृ- श्निन्येकर्चे पुनानायामन्तवत् पर्यामैतयोर्दैर्घे चैवम- भिसोम योनौ मान्ये यज्ञासर्वः क्षितेचामदाय कण्व

भियो* । एडकौत्से रयिमर्ष इन्द्राय सोमपातव इति सर्वस्तृचः अभियोनिमिति च नीचीभावः । *भरे स्थूरमेवासर्वः* । सौ- भरे स्थूरं न कचित् वाज्ञासिन्नीरयूरिति एतेपूद्गीथादिनी- चैः । *योनौ भरे च* । सौभरे योनौ प्रथमायां उद्गीथादौ प्रतिहारे च नीचत्वं । *वृजिगे म* आजिगेष्टपा च प्रथमायां उद्गीथादिनीचैः । *पर्णे* विलम्बे सौपर्णे उद्गीथादिनीचैः । उच्चादिषु । असोमवरुणासोमं पवित्रे वरुणायेति चापवा- दः । *स्वारे योनावायघयोर्मरुद्देवानामूर्नीदिविद्युम्ना* । *स्वा- रे सौपर्णे नावायघयोः महस्वते च देवानां सुम्ने । ऊती दिवसदा- दिविसद्भूमिद्युम्नानिमान् एतेपूद्गीथादि नीचैः । *मित्रे दिविद्यु- म्नास्पद्ध्रे *सौमित्रे दिविसद्भूमिद्युम्नानिमान् अस्य मत्नेति द्वैस्तो- भीये नीचादयः । *पृश्निन्येकर्चे* । पृश्निनि एकर्चे दुहानायां एतवाहाश्मोमेति ▮ नीचैः । *पुनानायामन्तवत* । उद्गीथादे- र्नीचीभावः । *पर्याम* । परीतोष्यां पृश्निनि मध्यमायां उ- द्गीथादिनीचैः । *एतयोर्दैर्घे चैवं* । दैर्घश्रवसे च एतयोः पुनापरीतोषिरुचयोरेवमेव पृश्निवदुद्गीथादिर्नीचीभावः । *अभिसोम* । अभिसोमायां दैर्घश्रवसे योनौ मध्यमायां उद्गीथादेर्नीचीभावः *योनौ मान्ये* । दैर्घश्रवसे योनौ मध्यमांसे स्तोत्रीये नीचोद्गीथे भवतः । *यज्ञा सर्वः* । यज्ञायज्ञेति तृचं दैर्घश्रवसे सर्वं उद्गीथादि नीचैः । *क्षिते च* । सैन्धुक्षिते च उद्गीथादिर्नीचैः । *अमदाय* । अ-

बृहत्युपोत्तमश्चाप्रद्धाद्यपादाद्यः॥ रहस्ये च बृहत्यं त्रिष्टु-
बतिछन्दसोः साहीयेऽग्नेत्वः॥ सर्वो विच्छन्दःसु च प-
वस्तासु योनौ च प्र शानवार्शयोरनूनेऽस्मद्ग्रहणाद्वर्णे च
न सोम ईयर्षु त्रिशीये प्र क्रोशौपगवोत्तरवैष्णवैक-

साम्यश्शुधैद्रायेति प्रतिषेधः। *कण्वबृहत्युपोत्तमं* सर्वं उद्गी-
थादिनीचं भवति। च शब्दाद्दुद्गीथे। अप्रद्धादिर्कि? एतदेव
अपद्रादित्वं चाप्रद्धादि यदि भवति तदाप्युद्गीथे नीचो भ-
वति। *रहस्ये च बृहति*। रहस्यविषये उद्गीथादिनीचैः।
त्रिष्टुबतिछन्दसोः त्रिष्टुभि अतिछन्दःसु। बृह-
ति उद्गीथादेर्नीचीभावप्रतिषेधः *साहीयेऽग्नेत्वं सर्वेः* स-
प्रासाहीये अग्नेत्वं नो अन्तम इति तृचे सर्वत्र उद्गीथा-
दिर्नीचैः। *विछन्दःसु च पवस्तासु*। निरुपवस्तासु वि-
छन्दःसु सोमउष्ना। पवस्ववाजसातय इति च उद्गीथा-
दिनीचैः। *योनौ च प्र*निरुपवस्तासु प्रथमायामुद्गीथादि-
र्नीचैः। *शानवार्शयोः*। गायत्रीसामौशने वार्शे च उद्गी-
थादिर्नीचैः। *अनूने*। ऊने पादे शानवार्शयोरेव प्रतिषे-
धः। मेधुंवः प्राणाशिशुरिति च। *अस्मद्ग्रहणात्*। वार्शे
अस्मभ्यं सोमविश्वत इति ग्रहणान्नीचैः। *वर्णे च* रहस्ये
च शाकरवर्णे उद्गीथादिनीचैः। *न सोम*। अपां सोमा-
नां प्रतिषेधः। *ईयर्षु त्रिशीये प्र*त्रिशोकित्रिशीये पवमानयर्षी-
यर्षु प्रथमाया उद्गीथादिनीचैः। *क्रोशौपगवोत्तरवैष्णवै-
कर्चतृचहवदेव्यरहणपव वाजीयादारएकद्वीपवद् निधनचित्रपं-
गगुण्ड्यामानां विपर्ययो यथा योनौ*। क्रोशश्च अप-
गवोत्तरे वैष्णव एकर्चे सोमउप्रायां तृचस्ये इहवद्वामदेव्ये

र्चतृचहृवद्वैव्यवरुणयववाजीयादारस्युद्धीय पदानिध-नचित्रपङ्क्तयुष्ववयामानां विपर्ययो यथा योनौ ॥ १० ॥

ग्रहणानि श्यैते योनौ प्रे वाहे शृङ्गे वत्सायां क्रम-श्वे च पूर्वे बृहतिचायोनौघः सन्तानिनि पूर्वेठ-

---

एनमुत्पायां वरुणसाम्नि ज्योतिर्गर्भायां ईनिधने मार्गीयवे परि-भिपायां रायो वाजीये स्वाष्टु आदारस्थति पवमानस्य जिघ्नगा-दिषु शुद्धाशुद्धीये अभिनोवाजसादिषु । अगीपङ्के यदिन्द्र चि-त्रायां । यवरावे अर्षा सोमायां यामे आयद्गौरिति एतेषु च यत्र योनौ उद्गीथादिनीचैस्तत्र ऊहगीतौ उच्चैर्भवति यत्र योनौ उद्गीथादिरुच्चैस्तत्रोहगीतौ नीचैर्भवति एवं विपर्ययः । इत्युद्गीथाधिकारः ॥ १० ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य दशमी कण्डिका ॥ ७ ॥

ग्रहणानि । इदानीं संकरे एव ग्रहणं निवर्तते इदानीं संग्रहः । नैकषव उच्चावचग्रहणानि वर्त्तिष्यन्त इति वाक्यशेषः । *इयैने योनौप्रे* । श्येते योनौ प्रथमायां प्रतिहारादि नीचैः सहस्रेणेति । *वाहे शृंगे वत्सायाम्* । ऐध्मवाहे गौशृंगे च निरपवत्सायां च योनौ प्रथमायां प्रतिहारादि नीचैः ऐध्मवाहे तु समानस्वारपाद-स्यार्थात्तिष्ठत्यपि । *क्रमश्वे च पूर्वे* प्राक्रमश्वे च पूर्वे यो-नावेव प्रथमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहारादि नीचैः । *बृहति च* । बृहति च सर्वत्र प्रतिहारादि नीचैः । *अयोनौ* । योनौ तु प्र-तिषेधः । *घः सन्तानि । शुभ्रयश्च इति सन्तानिनि घः शब्दो-नीचैः ऋकस्तुपादितघः शब्दस्य नीचीभावः प्राप्तः उदात्ताच्च

उहुवाइ गूर्द्उतसुम्ना इलीयेमरु हविषयज्ञामस्वामृतेसु मार्गीद्वितीये प्रसोमास्य द्वे द्वेचस्वर्सर्वास्विन्द्रक्रतुमध्यमायाश्च श्नौष्ट उत्तमास्त्रयः प्र द्वौम शीये ब्रह्मायूपेगिरां मीढमानवयोस्तृतीयो दावसुनिधन

परमक्षरमुच्चीभवतीति उच्चीभावः प्राप्तः । न चतुर्थंहकाराद्योपाद्यउच्चारवतीति नीचीभावः प्राप्त एव पुनर्गृह्यते परिसंख्यानार्थं युक्तः सैंधुक्षितादिषु यः शब्दो न नीचैर्भवति *पूर्वे पुरुहुनाई* । पूर्वे वासिष्ठे उहुवाईशब्दो नीचैः सिद्धग्रहणाद इहैव सता तृतीयादि नीचैः अन्यत्र न भवति यथा एकाक्षरणिधनेयौधाजये *गूर्द्उतसुम्ना *गूर्दे उतम्नाता सुम्नायन्नूनामिति च नीचैः *इलीये मरु* इपायवस्वायां रौहितकूलीये मरुत्वते च मत्सर इति नीचैः *हविषयज्ञामस्वामृतेसु* यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविषे एकाक्षराणि उदाहरणानि परिभयन्त्वा स्वादुः अमृतायाः इन्द्रस्ते सुतस्य एतेषां नीचीभावोऽधिकाराद । *मार्गी द्विनीये प्रसोमास्य द्वे* मार्गीयवे द्वितीयपादादिः नीचैः प्रसोविपश्चित इति प्रथमायामस्यमत्रेति द्वयोः *द्वे च स्व*सर्वास्विद्रक्रतुमध्यमायां च* पौरुमीढे च त्वमङ्गप्रशंसिष इति सर्वासु स्तोत्रीयासु इन्द्रक्रतुमध्यमायां द्वितीयपादादि नीचैः । *श्नौष्टउत्तमास्त्रयः प्र* श्नौष्टे उत्तमास्त्रयः पादाः प्रथमायां स्तोत्रीयायां नीचादयो भवन्ति । *द्वौम *मध्यमायां स्तोत्रीयायां उत्तमौ द्वौ पादौ नीचादी भवतः । *शीये ब्रह्मा यूधेमिरां *उद्वंशीये ब्रह्माणस्त्वाशतक्रतो यूयेन गिरामुपश्रुतिं च एते नीचादयः । *मीढमानवयोस्तृतीयः *पौरुमीढे पूर्वे मानवे च तृतीयपादादि नीचैः । *दावसुनिध-

पूर्वेजनित्रजंभ शुद्धीय विशीयप्णवैकर्चौरुक्षयौकोनि-
धनेषु च नौगोजीच नवेच तृतीये तृतीयं तुरीयमर्पा-
पौशिश्चिमानो गवे तृतीयोनतरद्र्पाकरेभि मरेवैय-
श्वे नौ पृश्नेकेनीचैः पृश्निनानिपूताच हविषेन्द्र-
भिरित्यभिगीतमेकेदंष्ट्र उत्तरोधिकृतस्तावोच्चरेद्वेपार्थ

नपूर्वेजनित्रजम्भशुद्धीस्यविशीयवैष्णकचौरुक्षयोकोनिधनेषु च नौ* द्वावशुनिधने पूर्वे जानित्रे वृहान्निधने वार्कजम्भे पदनिधने शुद्धाशुद्धीये त्रिणोविशीये एकर्चे वैष्णवे औरुक्षये औष्णह औ-कौनिधने । एतेषु तृतीयपादादिर्योनावेवनीचैः ऊहगीतौ प्रति-षिध्यते *गोजीच* । औकोनिधने गोजीरयेतियोनावेव ग्रहणान्नी-चैः.। *नवे च तृतीये तृतीयं* । पूर्वे मानवे तृतीये पादे तृतीयम-क्षरं नीचं भवति । *तुरीयमर्पावौशिक्षमानः । *अर्पामित्रस्यपौ-शिक्षमानः । अर्पामित्रस्य पौरो अश्वस्यशिक्षाणो अश्मनूमा-नो अम्राता एतेषु मानवेतृतीयेपादे एव च तुर्यमक्षरं नीचं भवति । *गवेतृतीयः । *गौगवे वृतीयपादादिनीचैः । *नतरद्र्पा* । तरसमुद्रमर्पामित्रस्येति च गौगवे न नीचैः । *करेभि* । शार्करे-अभि प्रजन्तारिन्यं इति नीचादिः । *मरेवैयश्वेनौ* । वैयश्वे-प्रतिहारादौ योनावेव प्रथमायां नीचीभावः । *पृश्नेके नीचैः* । वैयश्वे द्वितीयायां स्तोत्रीयायां धियाशान्विष्टेतिपृशब्दं एके नीचैर्मन्यन्ते नतु ग्रन्थकारस्याभिमतं । *पृश्निनानि पूता च *योरा-जायां पृश्निनि पूतनामिति एके नीचैर्मन्यन्ते नतुग्रन्थका-रस्याभिमतम् । *हविषे द्रिभिरित्यभिगीत मेके* सोहविषेनृभि र्येमाणो अद्रिभिरित्यभिगीतमेके मन्यन्ते ग्रन्थकार उदात्तमेव । *दंष्ट्रउत्तरोधिकृतस्तावः* अष्टादंष्ट्रे उत्तरे अधिकृतः प्र-

एकश्रुष्टि निधे च जनितेति इडाशीये यच मूर्जन्तश्ंसिश्च मातधीति घारेचायाल्पावसथमा सुर्य सवनाजन गृहचंम इवाईकारादू वृद्धन्वधानोनाजापोरोपमग्नि-मिरधुत्तमाध्वस्यारस्नमसे घोनौ द्वौ दावुत्तरा घहश्च

स्तावो भवति विकारवचनादविकारवचनात् अविकृत इत्य-धाचप्र । तदुच्यते कथं नुचतुर्थोच्चस्य अभ्युद्धस्य भवणोच्चध-र्म्मः स्यादिति । तेन किं सर्शहिते स्यादिष्टुपेसत्र द्विशब्दस्य उदात्ताद्य परमुच्चीभवतीति उच्चीभावः सिद्धोभवति यथा उद्गुःशीये गायन्तित्वेति यशब्दस्योच्चीभावः । *अक्षरे द्वे पार्थे-*पार्थे इषाशोणादिषु पादेषु द्वे द्वे अक्षरे नीचे भवतः । *एकश्रुष्टि *इहवद्वासिष्ठे इषाशोणादिषु पादेषु एकैकपादौ नीचं भवति । *निधे च* जनिधे च पादादावेकैकमक्षरं नीचं भवति जनिधे-ति द्वे *जनितेन्द्रस्य जनिमादिव जनिताग्रेरिति च द्वे नीचे भवतः श्रीयेवयमुज्जंहन्*सिवगानधीति यज्ञा यज्ञीये *वयममृतं ऊर्ज्जोनपातं उद्भिध अनुमातरं पवेधीति एते शब्दा नीचादयो भवन्ति । घारे-चायाः*पूर्वे धारयनीये चागाद्यानिधा चाथोः पाहिहृदमिनि च या-शब्दो नीचैः अकारस्योपरिष्टाल्लोपं वक्ष्यति लोपाल्लोपकरणेन । स्वावत्सपमारमाहुर्यवनाजनगृह्ईशचश्चाधिकारात् *स्वावने इमा-भ्रन्मथमादे अनुर्वस्य भवनामानुषेषु जनयत मशश्लं ऋइपानियपन्तुं मनिचक्षंमशब्दश्चाधिकारात् पचरन्मार्चेषणं एते शब्दा नीचादयो भवन्ति । इद्ं पानोनाजापोरोपमाग्निरित्यत्र पाद्यन्तारः इद्-भवति वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु पानो नाजापोरोपां परिपाई दुहानो नाईद्यपोमन जाहृतीचो पोदीर्घं जिनं दुरोपं अग्निनर इगिनृपे-उत्तमाः पादाः श्रवारो दद्रा भवन्ति दशास्यो मेदो पूशनो सूरोधा

नैपोजोंमहस्ते महाचान्त्या प्रयघृतवन्निश्रीरेभद्रादेवे पुरुदानामृनौग्रहणं प्रवतिपादादौ द्वेमध्ये चेदुर्यु- घमन्द्रोशैकमन्यत्र सप्त हेत्वसंयुक्तपादादौ द्वे मध्ये- योनित्रवरध्ये मेकमन्यत्र गांछमतोद पुष्प धर्मवि- धर्म्मपार्श्वसन्तन्यवाजऀसदाविनरे परमश्याः पुत्र- स्य मत्सरासौमित्र संकृतिवात्सभदऀष्ठोत्तरभ्राजकी- र्त्येघशः सऀसर्पभद्र अॆघोरम्यतैकशृगांजोरूप ह- र्यानां पादानिर्दियथर्चद्रवाश्चोत्तरे ऽछिद्ररायिष्ठयो-

---

एते शब्दा दृष्टा भवन्ति।तमसे योनौ द्वौ द्वबुत्र रोसहोदैर्घतमासपो- नोस्वाद्युन्दचेपिवासोमापामतिस्तोत्रपिंड ग्री द्वौ द्वौ पादौ नीचादी भवतः। अहं च अहंशब्दस्य तत्राह॰मीपोसनमहोदेर्वेपम एवग्रहणम अहं सोमरारणेति नीचैः *नैपोजोंमहस्ते महा चांसा*नैपातिथेऊ- र्जोनपातं महस्तेसतो महाचांसा महादेवानम सूर्पशेति एते नीचाद- यः *मयघृतवन्ति*आत्वामनक्तु मयता ऊर्जोनपातं घ्तगडंद्र॰म- मीकेवनिच एतेशब्दानीचैः *श्रीरेभद्रादेवेपुरुदाना*श्रावंतीये मद्रा इंद्रस्य देवेभ्यो मधुमत्तरः पुरुमशस्तग्रनेपपानापत्रारियाणी इतिमतिद्वारे नीचादयः *अमृनौ ग्रहणं* द्वितीयोऽमुदमृनशब्दस्य ग्रहणान्नीचीभावः *प्रवतिपादादौ द्वे* प्रवद्धार्गवे पादादौ द्वे अक्षरे नीचे भवतः । *मध्ये चेन्दुर्युवमन्द्रोशे* पादमध्ये च द्वे द्वे अक्षरे नीचे भवतः । इंदुरिन्द्रा२ युराति भा२ नुशनेद वा३ *एकमन्यत्र* अन्यत्र पादमध्यादौ एकं नीचं भवति। *स- सहेत्वसंयुक्तपादादौ द्वे* सप्तहेतुसंयुक्तपादादौ मुक्त्वा यथा स्वामिद्धि स्वा हवेषु काष्टासु एतान्मुक्त्वा अन्यत्र पादादौ द्वे द्वे अक्षरं नीचे भवतः *मध्ये योनि प्रवरध्ये* पादमध्यादौ च द्वे

अनः श्यासनेम रीक्षस्थानयोश्चाभीद्वां नहिरिक्षे

द्वे अक्षरे नीचे भवतः । योऽरनिश्मृनस्यरेत्रज्ञ१हा१राष्ट्र१यमई ।
*एकमन्यत्र *अन्यत्र पादमध्यादौ एकमक्षरं नीचं भवति *गो-
ष्ठमतोदस्पुष्पधर्मविधर्मपार्श्वसंतन्यत्राजःसदोयिनरेपरमज्याः सु-
म्नस्यमत्सरासौमित्रसंक्रातिवारसमदष्ट्रोत्तरभ्राजकीर्त्यंयशः सप्तम-
र्यभद्रश्रेयोऽश्वव्रतैकरूपाजोरुपहस्तानां पादादिर्यथर्चं *गोष्ठे
मृज्यमानः मतोदे श्रीणंतः अर्कपुष्पे तवाहस्सोमादिषु ध-
र्मविधर्मणोः (यत्रस्वसोममहांसमुद्रः महेदक्षाय) स्वौष्ठु गाय-
त्रपार्श्वे मोषुत्वादिषु संतानिनि अस्वाविनमश्नादिषु । अत्रा-
जं सन्तानिनि वाजेस्पीतिप्रतिषेधः सदोविशीये आनोवि-
श्वादिषु नरे सदोविशीये प्रतिषेधः न प्रतिहारे
परमज्याः सुम्नस्य श्ववसोमत्सरासः एतेषु पादादेर्नीचीभाव-
प्रतिषेधः । सौमित्र इन्द्राय सामसंक्रति निपरीतोप्यादिषु वा-
रसमे सोमः पवतां दष्ट्रोत्तरे तवाहस्सोमादिषु
भ्राजे अस्य प्रत्नामां महादित्वाकीर्त्ये श्रावन्तादिषु
तृतीये संतर्पे वत्सोदेशायां भद्रे स्वाष्ठु श्रेयसि पवस्वसोमम-
न्दयन्निवति । अश्वव्रते अभिवाजी विश्वरूपः एकरूपे अ-
भिमवायां अजोवैरूपे अभिमोमासः हस्तावृहदोपज्ञायां सु-
वासोमादिषु एतेषु पादादि यथर्चं भवति *गवां चोत्त-
रे* गवां व्रते च उत्तरे स्वादिष्टयायां यथर्चे पादादयः
अच्छिद्रायिष्टयोश्च अच्छिद्रायिष्टयोश्च पादादेर्यथर्चं भव-
ति *अनभ्यासनेम* अश्वामवाजमने मत्ताजइतिच न यथर्चावे-
तौ *रीक्षस्थानयोश्च* अन्तरिक्षदेवस्थानयोश्च पादादेर्यथर्चं
भवति अभिसोमादिषु परीतोप्यादिषु *अपोद्धाभ्राहारिक्षे* भी-

नहारेत्समाराराय आकुदेवानग्निं स्तोभानाश्चावक्रा न्तविमायाविन उक्षाचैके भासे चानासन्पुरः सुतापरिषद्मोचैर्वरीयवे गांवर्त्ते सत्पर्णे सद्भ्यां वर्णे सघष्टम्भे नः सौमैधे हरिं हिष्ठीये वने च रन्ध्रोत्तरे येमागौतमे ष्टम्भे च रुते च न किस्त्यगोष्ठार्कपुष्पयोर्लवरुणा-

द्वान्तसि: न हि सदन्यादिति च अन्तरिक्षे न यथर्च । *नहारेत्सराराय आकुदेवानाग्निम *नरसरासः राय आकुइ इति च देवानागच्छन्तु-अग्नि अग्निःपश्नेषु। एतेशब्दाः प्रतिहारे अन्तरिक्षे नयथर्च *स्तोभानां च* पदस्तोभानां च पादादिर्यथर्च *अवक्रान्तविमायाविनः* वक्रापतिः तविष्यमाणः मायाविन एते न यथर्च । *उक्षा चैके* उक्षामिमेति एके न यथर्च मन्यन्ते । *भासे च *दृवासेभेभासे न पादादयो यथर्च *अनासन्पुरः सुतापरिषद्मा* अनुआसन्नः पात्रं पुरोजितीसुतायमादपरिमतेयज्ञायसंचिरति च एतेषु न यथर्च *उच्चैर्वरीयवे *आमहीयवे वरिवोवित्परिस्रव इत्युच्चैः *गांवर्त्ते *अभीवर्त्ते गांन्वचर्षणीसहमित्युच्चैः । *सत्पर्णे* स्वारसौपर्णे ऊनीसदादिविसद्भूमिसदशब्द उच्चैः *सद्भ्यावर्णे *शाक्करवर्णे दिविसद अस्मभ्यं सोमासछब्दोऽपंशब्दश्च उच्चैः । *सघष्टम्भे* मत्रं२सघस्थामिति सघशब्दोमहावैष्टम्भ उच्चैः । *नः सौमैधे *मैधातिथे पुनानः सोमेति नः सोमशब्द उच्चैः *हरिं२हिष्ठीये *पद्माहिष्ठीय परिस्र२र्हयत२हरिमित्युच्चैः *वने च रंध्रोत्तरे* अश्णोरंध्रेत्र्यो अचिक्रदद्वन इत्युच्चैः *ये मागौतमे *उभयतः स्तोभे गौतमे समुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिण इति ये मा इत्युच्चैः *ष्टम्भे च *महावैष्टम्भे च येमा उच्चैः *रुते च नकिः *मारुते च नकीराया इत्युच्चैः । *स्त्यगोष्ठार्कपुष्पयोः* मृज्य-

साम्नि यन्धूस्यत्ये द्विपदासु च वाजजिति विकर्णेचातिछन्द सु च देव्ये ऽपांव्रतयोर्गवाश्च पूर्वे लेये योञ्चादिर्यस्याछोत्तरयो.परिमल्लायां च ॥ ११ ॥

नीचात्परःप.येघमैघदैर्घैवै यश्वपृश्निनकौल्ममद्र-

मानः सुहःस्येतिस्वशब्द उच्चैः । *लवरणसाम्नि *वरुणसाम्नि रीय पिशङ्ग यहुल पुरुस्पृहांमातिल शब्द उच्चैः । *ण्वन्द्रस्पसे* द्वाघस्पसेवारिवःक्रुवण्शन्वितिउच्चैः । *द्विपदासु च वाजजिति* द्विपदासु च परिमधन्वाया वाजजिति अविशेषोपदेशात्सर्वे पादादय उच्चैः । *विकर्णेच* विकर्णे च श्रायन्तादिषु सर्वे पादादय उच्चैः । *अतिछन्द सु च देव्ये* पञ्चनिधने वामदेव्ये त्रिककुकाया पादादय. उच्चैः । *अपांव्रतयोः *पुनानः पुरोजितोः सर्वे पादादय उच्चै । *गवाच पूर्वे *पुनानः सोमाया सर्वे पादादय उच्चैः । *लेयेयोञ्चादि र्यस्याछोत्तरयोः *परिमल्लाया च *कालेये सर्वत्र तृतीये पादे तृतीय पर्व चतुर्थात्स्वरादारभ्यते एष उत्सर्गः । एतेषु तु उदाहरणेषु तृतीयायात्स्वरादारभ्यते यस्याय विश्वा अपा अछान.शीरशोचिपमिति च एतयोरृचयोः उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उदाहरणानि मधुमन्नवृनमथे इष्टिय सहसोजातमृनोमसेंव्वपरीतोण्याचारियोअप्सु च मत्र<मन्यायान्नरुणत्राजि य एते तृतीयस्वरारभाः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्यैकादशी कण्डिका समाप्ता ॥

नीचात्परः पः येघमैनदैर्घैत्रैयश्वपृश्निनकौल्ममद्रस्थानेषु निषेधे मेधातिथे दैर्घश्रवसे वैयश्वे पृश्निनानि कौल्मले पौरुमद्रे देवस्थाने एतेषु नीचात्परः पः शब्द उच्चीभवति । अपो

स्थानेषु सिनिहतमसꣳहितं पृश्निदैर्घ्ययोर्जितिभिया सिते स्यातमापुरुस्तुतमूसदोविशीयाष्टेडरूपेषु क्रौञ्चपष्ठमतमछन्दसवैयग्रत्वाष्ट्रीसामार्द्धेडश्यैत साधाणां यथर्चस्तृतीयोदादिरशुष्टआरत्नधानस्त्वनारत्नधावैयश्वे वाशेचा ऽपुनामान्त्ययोरुभयं प्रान्त्ययोः पूक्तेचापरिप्रिवृपामोच्चाययोर्वादिर्गीथादिर्द्धनादिश्च

यमानोऽर्षसीति एतेषु सामसूच्चीभवति । *सिनिहतमसꣳहितं पृश्निदैर्घ्ययोः* अयोत्रसानोऽर्षमीतिसिशब्दो ऽसधीयमानो निहन्यते सन्धौ तु उच्चीभवति पृश्निदैर्घ्ययोः साम्नोः *जितिभिया* वाजाजाति पवमानभ्यर्षमीतिभियाशब्द उच्चैः । *सितेस्यातमापुरुस्तुतं* आसितेद्वैर्यपञ्चस्त्वयायओज्जिष्ठस्तमतस्मयायः पुरूमइमार्मिद्रस्तुतां एतेषु द्वे द्वे अक्षरे उच्चीभवतः । *ऊसदोविशीयाष्टेडरूपेषु *ऊशब्दः तरत्समुद्र सदोविशीये- इन्द्रस्यसोमपवमानऊर्म्मिणअष्टेडेतरत्समुद्रं वैरूपे एतेषु ऊशब्द उच्चैः । *क्रौञ्चपष्ठमतमछन्दसवैयग्रत्वाष्ट्रीमामार्द्धेडदयैतसाधाणां यथर्चस्तृतीयोदादिः* एतेषु सामसु यथर्चस्तृतीयः पादादिर्भवति । *अशुष्टआरत्नधानाहि *अः प्रतिषेधे शुष्टेजाताश्रुष्येआरत्नधा आरत्नधाशब्दोमहावैष्टमे छन्दसयोः नहि त्वदन्यन्मघवंनयते यथर्च । *अनारत्नधावैयश्वे* अनुपूर्वस्सुरादयथर्चमाप्तौ वैयश्वे आरत्नधा प्रतिपद्यते । *वाशेच* वाशे च तृतीयपादादिर्यथर्चम् । *अपुनामान्त्ययोरुभयमासयो.* । अपुनानः सोमायाम्यमान्त्ययोः (नयथर्चं) उभय स्तृणप्रयमान्त्ययोः वाशे न यथर्चं तृतीयपादादिः । *पूक्ते च* पूक्ते च तृतीयपादादिर्यथर्चम् । *अपरिप्रिष्टपामोच्चाययो.* परिप्रिया इपापत्र-

रूपे घसे चे कृष्टाद्विस्तोमुद्राऽजिष्ठश्वभ्ववां उषांरि- वरोजि नदे च दुरो ब्रध्नः पष्टिपयन्ति तुरे धारया द्वि- मन्द्राग्रासदे चकया च द्विनीचा सोम साम्नि च त्रैये रया नौसवरेवतीषु पयासिपारिनोगि पियमन्तोत्थयो- धे द्विदंष्ट्रे सासिने समीमध्रुवे हव्येहाराद्वितीय-

---

स्व पश्वपायां उच्चाग्रयोस्तृतीयपादादिर्न यथर्चेव । *वादि- गीथादिर्धनादिश्च रूपे *गायत्रीसाम्नि वैरूपे प्रस्तावादिरु- द्गीथादिर्निधनादिश्च नीचादयः । *घसे चेकृष्टाद्विस्तोमुद्रोऽसि- ष्टं च स्व वाज्योरिनरोजि *नौघसे प्रस्तावे कृष्टात्परप्रस्तावे च- तुर्थे परे द्वे द्वे अक्षरे उच्चे भवतः अभिस्तोमैः समुद्र इव पनि- ष्टं स्तुवश्चरन्ति जीवाज्योतिः गिरिम पुरोजिती एतान्युदा- हरणानि । *नदे च* दुरोनदे चतुर्थे स्वरे दुरोऽक्षन्द उच्चैः । *ब्रध्नः पष्टि पयंतितुरं* वार्ग्रतुरे ब्रध्नश्चियस्य पष्टि सहस्रा अस्वापपस्तितुत एते मन्द्रा नीचादयः । *धारया द्विमन्द्रा ग्रा- सदे *मदस्येवेणोपारयेस्थत्र द्वे अक्षरे मन्द्रे भवतः । *चक- याचद्विनीचा* पावकयेति च द्वितीये स्वरे द्वे अक्षरे नीचे भवतः । *सोमसाम्निच *रकया पूर्ववद् । *त्रैये रया *मा- त्रैये धारयेति द्वितीये नीचा तथैव पुरोजिती तृतीयापाद । *नौसवरेवतीषु *योनी रेवतीषु रेवतीर्नापायोनौ लघशब्दोनी- चैः । *पयसिपारिनोगि* पयामि पारिस्नान इति अत्र अ- भ्यासो द्वितीयः नोगिरिष्ठा इतिद्विनीचः । *पियमन्तोत्थयो- धे *परीतोषिञ्च ममन्तेचाद्दुरये । चापिशब्दः प्रस्ताविप- ये दुहानोऽति चद्रुप् शब्दोनीचैः । *द्विदंष्ट्रे* अष्टादंष्ट्रे अधिकाराद प्रस्तावे सुपावसोममद्रिभिरितिशब्दोनीचैः ।

मपुरोजिमान्त्ययोर्निंत्रे पुरोजिमध्यमायां२ श्यैते च धे त्रिष्टुप्यान्त्ययोर्नैपेगीथतृतीयं चतुर्थं च प्रौहायं नौचपञ्चमं च साम्नि च तृतीयं नहृद्धे वं२संक्रान्ति-पशासोर्हृण्यादिः कमश्वे नोत्तरयोः स्वासु प्रश्च दैव्ये-

---

*पामिते *आमिते अयं पूपेति पाशब्दो नीचैः । *समीम-स्तुवे *पौक्तस्तुवे इन्द्र२समीशब्दो नीचैः इन्द्रोमिहेति सशब्दो-नीचैः *हृव्येहारद्वितीयम्* । चैतहव्ये मतिहाराद्वितीयं सर्वत्र नीचैः । *अपुरोजिमान्त्ययोः *अपुरोजिमध्यमान्त्ययोरपवादः । *नित्रपुरोजिमध्यमायां *उत्तरे जानित्रे पुरोजिमध्यमायां म-तिहाराद्वितीयं नीचैः । *श्यैते च धे त्रिष्टुप्यान्त्ययोः *श्यैते च-त्रिष्टुभि उद्गीथे मथमान्त्ययोः त्योश्चीययोर्द्वितीयमक्षरं नीचैः तादिदासमुवेरपत्र । *नैपे गीथतृतीयं *नैपातिथे उद्गीथतृतीयं सर्वत्र नीचैः । *चतुर्थं* चयजिष्ठं वहीतिचतुर्थमक्षरं वशब्दो नीचैः । *प्रौहायं* पाष्ठौहे उद्गीथाद्यमक्षरं नीचैः । *नौच पञ्चमं *पाष्ठौहे योनौ उद्गीथपञ्चममक्षरं नीचैः *चः साम्नि च तृतीयं *वाचः साम्नि च उद्गीथतृतीयमक्षरं नीचैः । *न हृद्धे । *वाचः साम्नि च हृद्धे अक्षरे मत्यये सहस्रधारं वृषभं पयोदुहमिति उद्गीथतृतीयस्य नीचीभावप्रतिषेधः । *वं२ संक्रान्तिपशासोः *अप्सुवन्तरेति वंशब्दो नीचैः । *हृण्यादिः कमश्वे *साकमश्वे हृण्यादि नीचैः एभिर्वर्द्धन्ति । *नोत्तरयोः स्वासु *साकमश्वे एहूषुतृचे उत्तरयोर्हृण्यादेः प्रतिषेधः तत्र योनिं अथादुवइति च । *प्रश्च* होतायजिष्ठ इति साकमश्वे प्रशब्दो नीचैः । *दैव्येविष्ठ *वामदेव्ये सुम्यापाविष्ठेति विष्ठशब्दो नी-चैः *प्राभ्यासे *अभ्यासे त्रिपथे सुम्यापाविष्ठेति विष्ठशब्दो नी-

विष्ट छा भ्यासे मनाज्येवादिरायि रानन्त्यं ज्येच हरे द्वितीयोदादि रवरुणा त्रिणिधनायास्ये स्वानोनिव्र-वत्रिष्टुप्सुरसमेदादयः पुरोजिचाद्यो वैराजेचाभ्या-सोहश्चनौ च सर्वास्वहङ्गताभीशवयोरहंगताभी-शवयोः ॥ १२ ॥

इति पञ्चमः प्रपाठकः ॥

चै । *मनाज्येवादिरायिः *गोतमस्य मनाज्ये प्रस्तावादि नीचैः। आपि *स्वेनाभिचनीचादिः । *आनंत्यं *रायो आर्घ्येदया-इतिचनीचैः । अन्त्यवर्जं च । *ज्येच *मानज्येष्ठन्तद्धिषे-सह इति नीचादिः । *हरेद्वितीयोदादिः *आद्ये वार्षाहरे अ-ग्नीसोमतृचे द्वितीयपादादि नीचैः । *अवरुणा *वरुणा-य मरुद्भ्य इति द्वितीयपादादेरपवादः *त्रिणिधनायास्ये *स्वा-नः त्रिणिधनायास्ये श्रीणन्तायां परिस्वानश्चसस इति स्वा-नःशब्दोनीचादिः *निव्रवत्रिष्टुप्सुरसमेदादयः* हाउजनज-निव्रवत्रिष्टुप्सुवारसमेसोमःपवतायां पादादीनां नीचीभावः । *पुरोजिचाद्यः *पुरोजितीवारसमे वाऽद्य एव पादोनीचा-दि *वैरोजा चाभ्यासः *महावैराजे च पुरोजितां अ-भ्यासो नीचैः । *अहं च तवाहंसोमेति अहंशब्दो नी-चैर्महावैराजे । *नौचसर्वासु *योनौ च पिवासोमायां तृचे अभ्यासो नीचैः । *अहङ्गताभीशवयोरहङ्गताभी-शवयोः *तवाहंनक्तेतिद्वैगताभीशवयोः अहंशब्दोनीचैः । उच्चनी-चं समाप्तम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ।

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

अः कारोवृद्धः पदगीतः पादांते घोषाकारयोः प्रत्ययपोः पुरो३३हाइता३धवा३दा३१इवा३२इदा३२हा-याएवंजातीयानि संध्यागीतं वक्ष्यामो मदः शब्दः प्रथमः स्वरः पञ्चस्वशङ्कुद्वितीयायां मत्स्यबृहतिच तमद्विवोयदिद्रचित्रायां वसिष्ठप्रिये रथंतरोनाकिष्ठ-द्रथामायामासिते हिपस्त्वेसोमयौधे पयोजीजनायां धाद्वे रसः स्वासु तमसोर्के पुरोनः मेद्धइत्यत्र मरायो॥१॥

---

*अःकारोवृद्धः पदगीतः पादान्तेघोषाकारयोः प्रत्ययोः पुरो ३३ हाइता ३ धवा ३ दा ३१ इवा ३२ इदा ३२ हा ३ या २ एवंजातीयानि *अः कारोवृद्धः सर्वपादान्ते वर्त्तमानः पदगीतो भवति । घोषेषु च प्रत्ययेषु अकारं च । अत्र स्वयमेवोदाहृतं । *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः *पूर्वलक्षणमासस्यापवादः* मदः शब्दः प्रथमः स्वरः पञ्चस्वशंकुद्वितीयायां *महिद्युक्षतमोमद इति पूर्वलक्षणेन पदगीतत्वे प्राप्ते सन्ध्यगीतत्वमुच्यते *मत्स्यबृहति च* एष एव शब्दः सन्ध्यगीतो भवति *तमद्विवोयदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रिये *अभित्वादात्तमद्रिव इति वसिष्ठप्रिये सन्ध्यगीतो भवति *रथंतरो नकिष्ठद्रथायामासिते *नकिष्टद्रथीतर इत्यासिते सन्ध्यगीतः *हिपस्त्वे सोमयौधे* त्वेसोमाया यौधाजये इन्द्रवर्हिष इति सन्ध्यगीतः *पयोजीजनायां धाइरे* अजीजनाया च विधारेशन्मनायय इति सन्ध्यगीतः *रसः स्वासु तमसोर्के *घर्मादिनः पतत्रेकृत्योरस इति स्वासु तमसोर्के सन्ध्यगीतः *पुरोनः मेद्धइत्यत्र मरायो *मेद्धो

भक्त्यन्तः पदगीतः सर्वत्र सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः क्रौंचाष्टमिकेऽन्योविभाष्यत उपसोभिप्रिवैरानसे द्वैगते पुनानायामुत्सो जिगमवस्तेपूतायांक्रौंचाष्टमिके अग्ने दीदिहीति अत्र मराये पुरो न इति सन्ध्यगीतः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य प्रथमा कण्डिका समाप्ता ॥

भक्त्यन्तः पदगीतः सर्वत्र प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि भक्तयः तासामन्ते अकारो वृद्धः पदगीतः यथा यौधाजये उत्सः *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः* इहाप्युत्सर्गप्राप्तस्य भक्त्यन्तस्यापवादः *क्रौंचाष्टमिकेऽन्यो विभाष्यते* आष्टमिके क्रौंचे अर्धपूषाख्ये इंदुरन्न इति स्तोभशब्दो भक्त्यन्ते विकल्प्यते । तत्र च भक्त्यन्त उत्तमपादादौ पर्वप्रतिहारः सनाय्य इति वचनात् पुष्पकारवचनाद्वा सूत्रकारवचनाद्वा अष्टाक्षरपदोत्तमाना चत्वार्यन्यत्र पश्चिम्य इति । इतरथा न प्राप्नोत्येव प्रतिहारः विभाज्यत्वात् *उपसोभिप्रिवैराजसे* वैखानसे ओभिप्रिपृष्ठउपसः प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *द्वै गते पुनानायामुत्सः* द्वैगते पुनानायां प्रतिहारे उत्सः सन्ध्यगीतः । यद्यपि दशाक्षरः प्रतिहारः तदपीदं सन्ध्यक्षरगीत एव । भक्तिमध्यः पादमध्यश्चास्तोभे प्रत्यये सन्ध्यगीत इति वचनात् *जिगमवस्तेपूतायां क्रौंचाष्टमिके* तेपूतायां आष्टमिके क्रौंचे जिगमवोधुवाधून इति सन्ध्यगीतः इहापि तदेव व्याख्यानं च । यत्र क्रौंचाष्टमिके ऽन्योविभाष्यत इति उपग्रन्थकारवचनात् । तत्र पदसंख्यानामादेशे चतुरक्षरप्रायं

मानऊर्जइत्येतौ शब्दौ नौधसे नैन्द्रः कईवेदायामाध्कारणिधने काण्वे महोदिवशब्दौ प्रवर्पीयूपायां यौधे प्रस्मषाजेषुनश्चा ऽध्वर्यवः सुवार्विदइत्येतौ शब्दावाजागृविरित्यत्रौशान इन्द्रः शूरश्च महानाम्नीषु यद्वाॐरधोयोधीये वारेथाद्रुवएहूतृतीयायां न्तुमद्रिवश्चबर्हिपश्च तंतेमदायाॐसिपासंतः श्रुधीहवायां देवॐरा-

---

न्यादर्थं प्रतीयादिति *मानऊर्ज्ज इत्येतौ शब्दौ नौधसे* पानोअज्ञाता ऊर्ज्जो नपातं घृतकेशामिति च सन्ध्यगीतौ प्रतिहारत्वमेतयोः अनेकप्रतिहाराणामुत्तमसादृश्यात्पूर्वसादृश्याद्विप्रतिहारत्वं *नैन्द्रः कईवेदायामाध्कारणिधनेकाण्वे* आध्कारणिधने काण्वे कईवेदायां नेन्द्रोपोपतीति प्रतिहारभक्त्यन्ते सन्ध्यगीतः। *महोदिव (इत्येतौ)शब्दौप्रत्नपीपूपायां यौधे* महोगाहाद् दिवोनयारं एतौ शब्दौ सन्ध्यगीतौ निधनपरत्वादुपायान्तौ। *प्रस्मवाजेषु नश्च* पाहिनोअग्नायां यौधाजये प्रस्मवाजेषु नोऽउपायान्तः सन्ध्यगीतः। *अध्वर्यवः सुवार्विदइत्येतौ शब्दावाजागृविरित्यत्रौशाने* आजागृवायां अध्वर्यवोराधिरास इति सुवार्विदोअभिपा अद्रिमितिचप्रतिहारे सन्ध्यगीतौ। *इन्द्रः शूरश्च महानाम्नीषु* छान्दसीषु सिमासु इन्द्रोविदेतमुस्तुहिशूरोयोगोपु-(गच्छतीति)सन्ध्यगीतौ एकः प्रतिहारे अन्यः प्रस्तावे *यद्वाॐरयोवोधीये* वाच्यन्तेत्रायां यद्वाॐरयो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *वारेथाद्रुवएद्यूतृतीयायाम्* एहूतृतीयायां वारवन्तीये अथाद्रुवोप्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *न्तुमद्रिवश्च बर्हिपश्च तं ते मदायां* वारवंतीये तन्तेमदायां तुलोकन्तमुद्रिवोमन्दानोअस्य बर्हिपो प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतौ। *सिपासन्तः श्रुधीहवायां* वा-

धः सद्द्रवायांॅ रजः सूर्योविते महस्तवानोबृहद्रथंतरे पविवंयतइतिदेवासश्च ध्यंतेस्वाष्ट्रीसाम्नि ॥ २ ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये पदगीतः सर्वत्र संध्यगीतं वक्ष्यामोऽस्येदिंद्रः क्षारे वसुरुचउ-

---

रवन्तीये श्रुधीहवायां सिपासन्तोवना प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *देवःराधः सद्द्रवायां* वारवन्तीये सद्द्रवायां देवःराधो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *रजः सूर्योविते* गौरीविते असाविते असाविसोमायां रजः सूर्यो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *महस्तवानोबृहद्रथंतरे* द्वितीयायां स्तोत्रीयायां महस्तवानो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *पाविवन्तइतिदेवापश्च ध्यन्ते त्वाष्ट्रीसाम्नि* पवित्रवन्तो देवासो इति च द्विर्प्रतिहारत्वादुभावपि प्रतिहाराते संध्यगीतौ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य द्वितीया कण्डिका समाप्ता ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये पदगीतः सर्वत्र भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये अः कारो दृद्धः पदगीतो भवति यथा एहकावे आ३ष्ठु३रियास्यमूहताः३अधित्रिय३ध्वउप३सो३ इति चतुपपेदेयामेअयंपूना३नउ३उपरेसा३ इति एवमादीनि *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः* पूर्वलक्षणेन अः कारस्य दृद्धस्य भक्तिमध्यस्य पादमध्यस्य च स्तोभप्रत्ययस्य पदगीतत्वे प्राप्ते यत्र सन्ध्यगीतं भवति तदुदाहरिष्यामः *अस्येदिन्द्रः क्षारे* आक्षारे अस्येदिन्द्रोपदेपुवेति प्रस्तावमध्ये सन्ध्यगीतः *वसुरुचउरसंधे* आर्द्रा कोचिदिति अस्यां वसुरुचो इति उद्गीथमध्ये सन्ध्यगीतः

रस्तेधे तुवः स्तारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नो रजः सूर्यश्च पूर्वे देवोधौतोमत्सरासोऽश्वश्वजम्भे वृपामदः स्वरेबृहन्निधधने वयःस्वासु वत्सास्वभिघुच्यावनेपासास्थं पवस्वमधुमायांचें द्रःश्येनःसंततनिनिसोमेत्वाम्ने चन्द्रो-

---

(उत्सेधे) *तुवः सारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः* षष्ठसप्तमयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोर्देवान् गच्छन्तुवोमदाइति उपद्रवमध्ये सन्ध्यगीतः *रजः सूर्यश्च पूर्वे* एतयोरेव पूर्वेत्वाष्ट्रीसाम्नि रजः सूर्य इति उपद्रवमध्ये पादमध्ये च सन्ध्यगीतः *देवोधोतोमत्सरासोऽश्वजम्भे* बृहन्निधने वार्क्षजम्भे उत्मोदेवो नृभिर्धौतोमत्सरसोऽइन्दुरश्वो इति च प्रतिहारमध्ये पादमध्ये च सन्ध्यगीताः *वृपामदः स्वरे बृहन्निधने* बृहन्निधने स्वरे वृपामदोवरेण्य इति उद्गीथमध्ये सन्ध्यगीतः । *वयः स्वासु वत्सासु* स्वासु निसवत्सासुश्रयाश्चायां रोचमानोवयो इति प्रतिहारमध्ये पादमध्ये च संध्यगीतः *अभिघुच्यावने पासास्थं *अभिद्युम्नायां च्यावने पासास्वस्य उद्गीथमध्यद्यक्षरं प्रतिहारपक्षेपि सन्ध्यगीतम सुवोरे स्व ३ तो ३३ २ हा३ इयासास्वर॰उद्धेदभिवृतीये दपमंनर्याहा २३ हा ३२३ या ३३२ सां ३ *पवस्वमधुमायां* च च्यावने पवस्वमधुमत्तमायां च पाशास्वस्थं उद्गीथमध्ये संध्यगीतं भवति । *इन्द्रः श्येनः सन्तानिनि* इन्द्रोपदायां सन्तानिनि पादमध्ये सन्ध्यगीतः इन्द्रो२ हा२उश्यो नोलपानिपिति च प्रतिहारमध्ये सन्ध्यगीतः *सोमोवाम्रे* वाम्रेसोमोयउत्तमीमिति सामशब्दः सन्ध्यगीतः उद्गीथमध्ये पादमध्ये च *चन्द्रोधाम्रे* धाम्रवे हरिश्चन्द्रोमरुद्गण इति प्रतिहारमध्ये सन्ध्यगीतः *रायः कौत्से* ऐडकौत्से पर्परायो इति प्रतिहारमध्ये सं-

धाभ्रे राधःकौत्से मयोभरे स्तोतृभ्योवारे देवःपुनाभि-
सोमयोमर्घंष्टंभयोस्तावे मत्सरासश्च ॥ ३ ॥

भक्तिमध्यःपादमध्यश्च स्तोभेप्रत्यये संध्यगीतः स-
र्वत्र पदगीतं वक्ष्यामोदेवःप्रत्युक्रांतऐडयास्यद्वितीया-
यां जिगत्नवस्तेपूतायां वाङ्निधनेक्रौञ्चे जारःप्रस्तुन्यानद्वि-

ध्यगीतः *मयोभरे* सौभरे उग्रश्चक्रामयोघृपद्विति प्रतिहारमध्ये संध्यगीतः *स्तोतृभ्योवारे* वारवन्तीये स्तोतृभ्योधृष्णुधीयान-इति प्रतिहारमध्ये संध्यगीतः । *देवः पुनाभिमोमयोर्मेधष्टम्भयोः स्तावे* उत्सोदेवोराजा देव इति च मैधातिथवैष्टंभयोः प्रस्तावमध्यसन्ध्यगीतौ । *मत्सरासश्च* मत्सरास इति च प्र-स्तावमध्ये पादमध्ये च मैधातिथमहावैष्टंभयोः संध्यगीतौ । (मध्यः पादमध्य इति सर्वोदाहरणेषु अधिकारो द्रष्टव्यः) ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य
तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्चास्तोभे प्रत्यये सन्ध्यगीतः सर्वत्र भक्तिमध्यः पादमध्यश्च अस्तोभे प्रत्ययेः अः कारोद्वद्‌ः संध्य-गीतः सर्वत्र भवति एष उत्सर्गः उदाहरणानि दुहानयोघाजप-द्वैगतयोः पौरुहन्मनगौङ्गवयोः प्रस्तावमध्ये पादमध्ये च संध्यगीतः एवमादीनि *पदगीतं वक्ष्यामः* पूर्वलक्षणेन सन्ध्यगीतमाप्तस्ताना-मपवादः *देवः प्रत्युत्क्रान्त ऐडयास्य द्वितीयायां *ऐडयास्ये उत्सोदेव इति उद्गीथपादमध्ये पदगीतः *जिगत्नवस्ते पूतायां वाङ्निधने क्रौञ्चे* वाङ्निधने क्रौञ्चे ते पूतायां जिगत्नव इति उप-द्रवमध्ये पदगीतः *जारः प्रस्तुन्यानाद्वितीयायां विते* गौरीविते-

तीयायांचिते हीपीस्वरतत्सास्त्रिणिधनायास्ये घृतव्र-
तश्लैशोके भरन्तःसौभरलेययोः पुरोजिनरइत्येतौ श-
ब्दौ मराये शुचयइमाउत्वायाऽंइयैते स्वःकार्त्तयशौ-
दलस्यवेषु श्येनःसंमिश्लायाऽंसऽंहिते जातौवाचः
साम्नित्रियंदेवायां दधन्वांयःसर्वत्र दक्षशूरावर्के-
शार्ङ्गेच प्रत्नयुजोभारद्वाजे पुरांदर्मआमंद्रैरित्यत्राभि-

भ्रमुन्वाद्वितीयायां मरुत्वार इति उद्गीथमध्ये पद्गीतः । *हीपीस्व-
रतत्सर्गीस्त्रिणिधनायास्ये* त्रिणिधनायास्ये द्वितीयायां उत्सोदेवो
हीपी स्वरस्य उद्गीथमध्ये पद्गीतः *घृतव्रतश्लैशोके* श्लैशोको-
त्तमायां घृतव्रत इति उपद्रवमध्ये पद्गीतः *भरन्तः सौभरलेय-
योः* स्तूहंतकाचिद्भरंतइति सौभरकालेययोः उद्गीथमध्ये पद्-
गीतः *पुरोजिनरइत्येतौ शब्दौ मराये* मराये पुरोजिती-
घा । अग्निर इति च प्रस्तावमध्ये पद्गीतौ *शुचयइमा-
उत्वायाऽइयैते* पावकवर्णाः शुचयइतिइयैतेउद्गीथमध्येपद्गी-
तः । *स्वःकार्त्तयशौदलस्यवेषु* इंदुरस्वः कार्त्तयशे द्वि-
तीयायां उद्गीथमध्ये पद्गीतः अद्ले उपद्रवमध्ये पद्गीतः श्रा-
सदस्यवित्द्वितीयायामुपद्रवमध्ये तृतीयायां च प्रस्तावमध्ये प-
द्गीतः *श्येनः संमिश्लायांसऽंहिते* स॒ऽहिते च सीदच्छयेन-
इति उपद्रवमध्ये पद्गीतः *जातौ वाचः साम्नि त्रियंदे-
वायां* वाचः साम्नि ऋतेन यज्ञजात इति उद्गीथमध्ये प-
द्गीतः *दधन्वांयः सर्वत्र* दधन्वायो य इति सर्वत्र छ-
न्दः सर्वत्र पद्गीतः *दक्षशूरावार्के* दीर्घंतमसोर्के दक्षोदेवानां-
शूरोनवत्स इति च प्रस्तावमध्ये पद्गीतौ *शार्ङ्गे च* एता-
वेव शब्दौ प्रस्तावमध्ये पद्गीतौ *प्रत्नयुजोभारद्वाजे* प्र-

निधनेकाण्वे मर्त्तोंयोयꣳसहोतायां कमश्वेऽश्वायंतो- भित्वाशूरायांकण्वतरेऽस्येदिंद्रश्वाभित्वापूर्व्यायꣳ सु- ष्टुतयोवपद्गायांबृहति रुपंउंघस्यपृतङ्त्यत्र वाजीये दिव्योरथंतरबृहति राघस्तमोर्वीके विघतोभद्राइंद्रा- याꣳसौभरे भरमाणोभ्याभिह्वियौधे मृजानःसवाज्य- क्षायांयोधीये योधीये ॥ ४ ॥

ह्युजोहरय इति भारद्वाजे उद्गीथमध्ये पदगीतः *पुरांदर्मआ- मंद्रेरित्यत्राभिनिधनेकाण्वे* पुरांदर्मोअपामजइति उद्गीथमध्ये अभिनिधने काण्वे पदगीतः *मर्तोयोयश्सहोतायां कमश्वे* साकमश्वे अधश्सहोतायां मर्तोयोअस्मा इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *अश्वायन्तोभित्वाशूरायाकण्वतरे* कण्वरथन्तरे क्षौ- द्रे अभित्वाशूर इति तृतीयायां अश्वायन्त इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *अस्येदिन्द्रश्वाभित्वापूर्व्यायाम्* यशब्दात् कण्व- रथन्तर एवाभित्वापूर्वेद्वितीयायां अस्येदिन्द्रे इति उद्गीथमध्ये पदगीतः । *सुष्टुतयोवपद्गायां बृहति* बृहतिरर्द्धस्तुत्वा सुष्टुत- य इति उद्गीथमध्ये पदगीतः । *रुपन्त्रघस्यतङ्सत्र वाजीये *रा- योवाजीये आछायामरुप इति उद्गीथमध्ये पदगीतः । *दिव्यो- रथन्तरबृहति* रथन्तरबृहति द्वितीयायां नत्वावां अन्योदिव्य इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *राघस्तमोर्वीके* वौंकेराघस्तम इति उद्गी- थमध्ये पदगीतः *विघातोभद्रा इन्द्राया सौभरे* सौभरेभद्रा इन्द्रा- यां यो अस्य कामं विधत्त इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *भरमाणो ऽभ्यभिह्वियौ ये *यौधाजये अभ्याभिह्वित्रसायां शर्याभिर्नभरमाण इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *मृजानः सत्राज्यक्षायां योधीयेयोधीये* जरामध्येसत्राज्यक्षायांअहिर्मृजान इति प्रतिहारमध्ये पदगीतः ।

आकारोऽत्वं पाशब्दःप्रकाण्यायां पार्थवाराहकुत्स-
रथीयेष्विन्द्रायेन्द्वितिक्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीयपर्वोर्वाहा-
यिस्तोभेप्रत्यये जसावैश्वमनसे वृधावृहद्वारे पू-
र्वधाकण्वतरे द्विताद्युन्नाने दिवआप्रत्नंपीयूषमित्य-
त्रजयामहीयवोत्सेधेपू वैनेटनएकारे प्रत्यये आर्यः का-
लेय आसाद्दतीयोत्तमेजेतानामेंये इव्यविशीय इ-

संध्यरीतत्पदगीतसमाप्तम् ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य
चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥

आकारोऽत्वं अतः परमत्वं वक्ष्यते आकारोपेषु सा-
मसु अकारो भवति तान्युदाहरिष्यामः *पाशब्दः प्रकाण्या-
यां पार्थवाराहकु-त्सरथीयेषु* शुचिबन्धुः पावक इति पाशब्दः
पशब्दत्वमापद्यते एतेषु सामसु *इन्द्रायेन्द्वितिक्रौंचे पूर्वयोः स्तो-
त्रीयपर्वोर्वाहायिस्तोभे प्रत्यये*इन्द्रायेन्दाया क्रौंचे पूर्वयोः स्तो-
त्रीयपर्वोर्वाहायिस्तोभे प्रत्यये अकारः अत्वमापद्यते अर्कस्य यो-
नाइ अयाहाइ संतामृजन्ताहि अवाहायि *जसौवश्वमनसे*
*इन्दोयाराभिरोजसा आकारोऽत्वमापद्यते *वृधावृहद्वारे* म-
हान्महीऋधाएवा अत्राकारस्य अत्वापत्तिः *पूर्वधाकण्वतरे*
कण्वरथन्तरे अनुष्टुत्वा पूर्वधेतिअत्वापत्तिः *द्विताद्युन्नाने*
द्युन्नाने विश्वापरिभियाद्युवदधद्विनेति अत्वं । *दिवआप्रत्नं
पीयूषमित्यत्र जयामहीयवोत्सेधेषु* प्रत्नंपीयूषमित्यत्र महोगाहादि-
वआवारस्य अत्वापत्तिः । *उच्चैर्नेटतएकारेप्रत्यये* एइतेउद्या-
पनाएकारे प्रत्यये अत्वापत्तिः । *आर्यः कालेये*कालेये पस्यार्य
विश्वआर्यहति आकारस्य अत्वं । *आसाद्दतीयोत्तमे* सनोदूरा-

न्द्रातोकावार्पाहरेगीथेभ्यासेप्रत्यये दुहासखामत्स्वे- प्रत्यये वैराज आःकारोत्वं मदाः सुतासोमायां बृहद्रथन्तरयोः स्तावे तमाः श्यावे क्षाश्वाउवायांप्रत्यये नित्यवत्सातीपंगासिमास्विकारोत्वमिवोत्सेधे दुहानायां प्रतीनिद्विहिकादेव्वे अर्षसिकण्वंतरेडिन

षासाश्च । अत्र अत्वं आसाश्चेति । *जेतानार्मेधे* जेनारम- 'पराजितमिति आकारोऽत्वं *इष्वाविशीये* स्वासु विशीवेह- व्यान्यैरयेतिआकारोऽत्वं *इन्द्रातोकावार्पाहरे गीथेऽभ्यासे प- त्यये* वार्पा हरे अप्साइन्द्राय इपन्तोकाय उद्गीथे अभ्या- से प्रत्यये आकारस्य अत्वं *दुहासखामत्स्वेप्रत्ययेवैराजे* प- हावैराजेदुहासखामत्स्वशब्दे प्रत्यये अत्वं इहसुहमत्स्वा *आः- कारोऽत्वं* इदानीमाःकारस्यात्वमुच्यते *मदाःसुतासो- मायां बृहद्रथन्तरयोः स्तावे* बृहद्रथन्तरयोर्देशगच्छंतुत्वोमदाइति- प्रस्तावे अत्वं अहोइद्आयहहतीदश्वा रथन्तरे । *तमाः- श्यावे* श्यावाश्वे सुतासोमधुमत्तमाइतिप्रस्तावे आःकारोत्वं । *क्षाश्वाउवायां प्रत्यये नित्यवत्सनीपंगसिमासु *सोमोदुग्धाभि- रक्षाइति अत्रआउवायां प्रत्ययभूतायां आकारोत्वं नित्यवत् सा- तीपंगीसमासु *इकारोत्वं* अतःपरं इकारस्यात्वं वर्णित्य- ते । इवोत्सेधे दुहानायां उत्सेधे दुहानायां वास्तुनाइयेति इकारस्यात्वं *प्रतीनिद्विहिकादेव्वे *द्विर्हिकारे वामदेव्ये स्वंट- ग्राणिइन्द्रस्यमतीनि इकारोत्वं *अर्षंसिकण्वन्तरे *रूपरथन्तरे मृज्यमानायां अभ्यर्षभीमिइकारोत्वं *डिनउत्तरयोरास्तोभेप्रत्यये *शैखण्डिने उत्तरयोः स्तोत्रीययोः आकारे स्तोभे प्रत्यये इकारोत्वं । सप्तानिपानौ कल्शेषु सीदति पतिर्विश्वस्य भु-

उत्तरयोरास्तोभे प्रत्यय ओकारोत्वं नदंवउँस३ॅस्तोभ ॅंस्तोभे च महामिद् वेकारौकारयोरत्वमोष्टये महे- ङ्गीयेः कारोत्वं नोअर्पसिपुनानायाऽ साप्तमिकात्रि- णिधनायास्ययोर्यौधाजये च तृपो अचिक्रापा च त्रिणिधने ऽयं पूपायां च क्रौंचे वक्ष वृहतिस्तावे

घनस्य राजसि *ओकारोत्व *अतःपरमोकारस्यात्वमुच्यते । *नदंवऽस३ॅस्तोभे*सस्तोभेनदवनुदतीनामितिऽकारोत्व नद- वोअदती २ नां *ओस्तोभे च महामिन्द्रोनूनोरायि महामिद- घुहा २३ झुहा १ सत्रासाहीये च *एकारौकारयोर- त्वमोष्टये *एकारौकारयोरत्वं ओष्टये प्रत्यये उदाहरणानि आहर्यतो अर्जुनो अक्तेद्वार्हिकारे वामदेव्ये अध्वर्योएहसोप- र्णरारया ऊर्दारयिष्ठे एवमादीनि *महेङ्गीये *पन्नायङ्गीपे य- त्वेधीतोश्रुपतिमाहणीमहे । *अःकारोत्वं *अतःअः- कारस्य अत्वमापद्यते इत्यधिकारार्थम् *नो अर्पसिपुना- नाया३साप्तमिकत्रिणिधनायास्ययोः *अपोवसानः साप्तमिके आयास्ये त्रिणिधनायास्ये च अःकारः सविसर्गः अत्वमा- पद्यते *यौधाजये च *अपोवसानः अत्वमापद्यते *तृपो अचिराणा च त्रिणिधने *त्रिणिधनायास्ये तृपो अचिक्रापा च गोभिरंजान इति अःकारोत्व *अप पूपाया च क्रौंचे* अय पूपाया च मध्ये निधने क्रौंचे सोमः पुनीनो अ- र्षसीति अःकारोत्वं *वक्ष वृहतिस्तावे *वृहतिस्तावे अ- क्षरमध्ये अय पूपातृतीयाया पञ्चारे प्रत्यये अःकारोत्वं परउत्सेधे दुहानाया घृणात्वश्रत्पातिमूर्व पर इति अःकारोत्वं

पर उत्सेधे दुहानायां पुरोमत्स्वे प्रत्यये वैराजे पुरुषः शब्दः प्रथमः स्वरोव्याहृतिषु कामेच सर्वासु मदभियरुहशब्दामध्यमे विकल्पे ॥ ५ ॥

वृद्धमृवर्णऽसर्वमार्भवति पकारस्पर्शयोः प्रत्यययोरन्ताः का ३२३ र्णाका ३२३ ह्री एवंजातीयानि तृकारस्तु न सर्वेषु स्पर्शेष्वार्भवति यथायोजा

*पुरोमास्वे प्रत्यये वैराजे *पुरःशब्दो अःकारःमास्वे प्रत्यये अस्त्वमापद्यते *पुरुषशब्दः प्रथमस्वरोव्याहृतिषु *व्याहृतिषु पुरुषशब्दः प्रथमस्वरे अःकारोत्वं भूर्भुवःस्वःसत्यं पुरुष इति पञ्च व्याहृतयः *कामे च सर्वासु मदभियरुहशब्दा मध्यमे विकल्पे *निधनकामेच मदाभियरुह एतेषु अःकारः अस्त्वमापद्यते ।

अत्वं परिसमाप्तम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ।

*वृद्धमृवर्णऽसर्वमार्भवतिपकारस्पर्शयोः प्रत्ययपोः प्रान्ताः का३२३र्णाका ३२३ह्री १३ एवं जातीयानि*इदानीमार्भावोवक्ष्यते ऋवर्णे वृद्धं पकारस्पर्शयोः प्रत्ययपोः ककारादिमकारान्ताः स्पर्शास्तेषु प्रत्ययेषु सर्वमार्भवति । यथोदाहृतं *तृकारस्तु न सर्वेषु स्पर्शेष्वार्भवति । यथा योजा ३२४ रितृ २ भ्योमघना ओतृ ३२३४ पाद *पूर्वलक्षणेन सर्वव्यंजनावस्थितस्य ऋकारस्य वृद्धस्य आर्भावप्राप्तस्य तृकारास्थितस्य प्रतिषेधः

३।४ रितृभ्योमघवाओत् ३१३४ पा ३ तृकारस्त- पयोः प्रत्यययोराभवति ता ३७.साँयामाधिरो तार्पाणा ३२३४ अगृकारोहकारेपृकारश्निकारेशङ्का ३१३ हंपा ३ रुचद्वसः पार्द्धिनरग्ना३पा३१र्यामे चार्यगौरिति न- कृश्चोनेप्रत्यय उक्तस्तत्भ्यासादौ व्यंजनलोपः श्वो- नका ३३ श्रोनका ३३ यदुक्तंपुरस्तात्पकारस्पर्शयोः प्रत्ययोराभवतीतिनत्रापवादाः सप्तमघाप्वाच- नामेघे चक्रमाशास्त्य एतदेवोदाहरणं यूथादानायां कौल्मकण्वगृहतोः संगृभात् न इत्यत्राकूपारे मर्मृ-

*तृकारस्तपयोः प्रत्यययोरार्भवति तार्चायामविरोसा ३ पा ३ पा ३३३७*किं सर्वत्रैव तृकारस्य अनाभावः!? न, किं तर्हि? तकारपकारयोः प्रत्ययोरार्भावः यथोदाहृतं *गृकारोहकारे पृकाराश्निकारेशङ्का ३ हंपा ३ रुचद्वसः पा ३ शिरिसां ३ पा ३३ यामेचायङ्गौरितिनकृश्चोनेप्रत्यये *सहोदेर्घेणमने नकृकारः *श्चोनेप्रत्ययेआर्भवति *उक्तस्तत्भ्यासादौ व्यंजनलोपः श्वो- नका ३३ श्रोनका *प्रसंगादिदमुच्यते । यस्यत्पुपरिष्टाद व्य- ञ्जनमपराङ्गविरामे लुप्यते ऽभ्यासे चेति तदत्राभ्यासप्रत्ययस्य रे- फस्य लोपः *पदुक्तं पुरस्तात्पकारस्पर्शयोः प्रत्ययोरार्भवती- तितत्रापवादाः *सप्तमेवाप्तृथाश्च नामेघे *उपस्त्वाकाम इ मह- सप्तमेद्वात्रृश्चंसनामेघेतयोरनाभावः *चक्रमाशास्त्ये *शास्त्ये गौरीविते चक्रमामलरायमहत्यनाभावः *एतदेवोदाहरणं यू- थादानायां कौल्मकण्वगृहतोः *आपुरन्दरस्यचक्रमेतिअनाभावः *संगृभातुन इत्यत्राकूपारे *राज्याकूपारोचेत्रंग्राभःसंगृभेत्यना- भावः *मर्मृस्त्वासु दर्घे *स्त्वासु दर्धश्रवमे मर्मृज्यन्तेदेवयव इति प्रतिहारे अनाभावः *एतदेवोदाहरणमभिक्रन्दायां धेनुर-

स्वासुदैर्घे एतदेवोदाहरणमभिक्रंदायां धेनुवरुणयोर्गिरस्तइंद्रायां च सꣳहिते नभृप्रसुन्वानायां गौतमसाध्रश्यावाश्वौदलाकूपारदासवैश्वामित्रस्वारकौत्सकरावतरदोहनरेषु नृभिः प्रत्तꣳसधस्थमित्यत्रैडयास्यगोगज्ञीयपेधाभीशाप्कारसोमवरुणनमतरजंभेष्वेतदेवोदाहरणमभिसोमाध्यास्याꣳहद्दुत्याग्नेस्त्रिणिधनहन्मनेषु धर्त्रायां ज्ञीयकावाभिक्रन्देष्वयद्युतानायां च तमसोर्के ककृतंतेमदायाꣳहारिभरवारेष्वेतदेवोदाहरणमयंपुनानायां ज्ञीये तंत्वामदायां

रुणयोः *अभिक्रन्दायांꣳमृंजानोविभिः सिन्धुभिर्हेपेतिमहनान्धेनुवरुणसाम्नोरनाभावः *गिरस्तइन्द्रायां च सꣳहिते *गिरस्तइन्द्रायांमꣳहिते मर्मृज्यन्ते अपस्युवइत्यनाभावः *नभृप्रसुन्वानायां गौतमसाध्रश्यावाश्वौदलाकूपारदासवैश्वामित्रस्वारकौत्सकण्वतरदोहनरेषु *प्रसुन्वानायां हतामस्वंनभृगव इति गौतमसाध्रश्यावाश्वौदलाकूपारदेवोदासवैश्वामित्रस्वारकौत्सकण्वतराज्यदोहरथन्तरेषु अनाभावः *नृभिः प्रत्नꣳमधस्थमित्यत्रैडयास्यगौङ्गज्ञीयपेधाभीशाप्कारसौमवरुणतमतरजम्भेषु *नृभिर्द्धोतोविचक्षणइसेतेषुसमासुअनाभावः । *एतदेवोदाहरणमभिसोमाध्यास्यायाꣳहद्दुत्याग्नेस्त्रिणिधनहन्मनेषु *नृभिर्येमाणोहर्यतोविचक्षणइति वार्हद्दुत्यादिष्वनाभावः *धर्त्रायां ज्ञीयकावाभिक्रन्देषु *धर्त्रायां दक्षोदेवानामनुमाद्योनृभिरितिज्ञीयकावत्वाभिक्रन्देषु अनाभावः *अवद्युतानायां च तमसोर्के *दीर्घतमसोर्केअवद्युतानायां नृभिर्येमाणः कोश आहिरण्यय इत्यनाभावः *ककृतं ते मदायाꣳहारिभरवारेषु *उलोकक्रन्नुपाद्रिव इति हारिवर्णसौमरवारवंतीयेष्वनाभावः *एतदेवोदाहरणमय

च सꣳहिते मोषुवत्सासुच ॥ ६ ॥

समृत्रैशोके वृक्तवर्यंघत्वायामभिनिधने काण्वे धृ-
ष्णियेत्सानोर्वꣳशीय इवोपदगुपत्वाजावारतृतीयाया-
मेनदेवोदाहरणमयꣳस्रूयायामामहीयवद्योधीयर्पभाव-
पायमानाशुमार्गासौम्यैटतसाकेघृपिकाच्छिद्रशुदेव्याद्वे-
ज्योतिपेषु तस्त्रभिः पाहिरौरवे स्यपुरुकूछग्व्यूहारमान-

पुनानायांह्नीये *अयंपुनानायां यज्ञायज्ञीये अगꣳन्मिन्धुभ्यो भ-
मवद्दुलोकहृदित्यनाभावः । *तन्त्वामदायां च सꣳहिते*तन्त्वा-
मदायां सꣳहिते ब्लोकक्तन्नुमीमह इत्यनाभावः *मोषु वत्सासु
च *मोषुनित्यवत्सासु अभीकेचिद्दुलोकक्कादित्यनाभावः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य
षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥

*समृत्रैशोके *त्रैशोके अपिकर्णेतर स्विनः समृ-
क्तभिरित्यनाभावः *वृक्तवर्यंघत्वायामभिनिधने काण्वे
*आपोनवृक्तबर्हिषइअभिनिधने काण्वे अनाभावः । *धृष्णि-
येत्सानोर्वꣳशीये* उद्वꣳशीये यूथेनवृष्णिरेजतेइति अनाभा
वः *इवोपदगुपत्वाजावारतृतीयायाम *भद्राम्र्ूपंइवोपदगिति-
वारवन्तीयेऽनाभावः *एतदेवोदाहरणमयꣳस्रूयायामामहीयव-
घोधीयर्पमयावपानौशुमार्गीसौम्यैटनसाकेषु *अयꣳस्रूपंइवोपदगि-
तिएतेषुसामस्वनाभावः *काशिपिकाच्छिद्रंदेव्योद्वज्योतिषेषु* काशिपि-
मनायकशिपिकादिनिवामदेव्येउद्वद्वार्गवत्रैश्वज्योतिषेष्वनाभावः । *त
स्त्रभिः पाहिरौरवे* पाहिनस्त्राभिरितिरौरवेऽनाभावः *अस्य
पुरुकूछग्व्यूहारमानवयोः*पौरोअश्वस्यपुरुकृद्गवामित्यारायणपूर्वेमा-

वयो रुरुकृदुकुविल्लुनायां वोधीये पृथिवीमिदंश्यन्ते बृहति च यज्ञायज्ञीया मृधक्सोमदविद्दीये ऽभृद्धमथार्भवति पभेधिवी घृष्णुवृष्णि घृपन्वारे मृत्यघेनी कृण्वते क्रौञ्च मृजयकृण्वतरेकृतनच्छकुनिमाज्यमानः सुहस्तिया ३ निर्गाअका ए ३१ तदो ३ तृंपायामृवर्णप्राप्त रेफः प्रथमस्वरायां वृद्धायामपदिश्यतेऽत्र २३३ पा ३६ रथंतरे च पूर्वदेव्यहृदायेययोर्ऋवर्णं प्राप्तमकारः

नयोरनार्भावः *उरुकृदुकुविल्लुनायां वोधीये *कुविल्लुनायां जरावोधीये उरुकृदुरुणस्कृधीत्यनार्भावः*पृथिवीमिदंश्यन्ते *अभिनिधेने काण्वेअनुमातरंपृथिवीमित्यनार्भावः *बृहति च यज्ञायज्ञीयायां *यज्ञायज्ञीयायां बृहति तत्पृथिवीमित्यनार्भावः *ऋधक्सोमदविद्दीये*दविद्युतत्यारुचेतियज्ञायज्ञीये तृतीयायामक्षरसंसर्गप्रस्तावे ऋकारस्यानार्भावः*अवृद्धमप्यार्भवति*अवृद्धस्याप्यार्भाव उपदिश्यते* पभे धिवी *शाकरपभे पृथिवी चाविजन्निप इत्यार्भावः *घृष्णुवृष्णि* सतानीकेव प्रजिगाति-घृष्णुवृद्धस्यार्भावः *हपन्वारे* सुरूपकृत्नुमितिशार्वतीये आर्भावः *मृत्यघेनौ* महतो धेनौ ते अस्य सन्तु केतवेमृत्यवार्भावः *कृण्वते क्रौञ्चे* अयं पूषायां क्रौञ्चे सोमासः कृण्वत इत्यार्भावः *मृजयकृण्वतरेकृतनच्छकुनिमाज्यमानः सुहस्तिया ३ निर्गाअकाए ३१ तदो ३ *अवृद्धमप्यार्भवतीतिप्रमाणंकृत्वाप्रदर्शनंकृतम् *तृंपायामृवर्णप्राप्तरेफः प्रथमस्वरायां वृद्धायामुपदिश्यतेऽत्र २२३ पा ३६ *आर्भावतृंपाव्यस्नुहीति अवतृंकारस्तयोरार्भवतीतिऋवर्णमेव प्राप्तं वचनात्प्रथमस्वरायाऽवृद्धायां रेफोऽपिचउपदिश्यते यथोदाहृतं *रथन्तरे च* रथन्तरे च एत-

क्रियतेनाऽध्यर्णवन् ॥ ७ ॥

ऋचि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः पादमध्ये साम्नि विवृता ये तान्वक्ष्यामो मंहिष्ठस्य इमा उवायां वारदेव्यरथबृहत्सु शुध्ये तु प्रश्लेषोभीन्द्रमभिवायुमि-

देव व्याख्यातम् । *ऋग्वन्देव्यबृहद्रथीयपयोर्ऋवर्णमात्रमकारः क्रियतेना ३ यर्णवन् *तमभिप्रमस्तेवसवोऽपूर्णवन्निति वामदेव्यबृहद्रथीयवयोरद्वदत्वादकार एव मात्रो वचनादकारः क्रियते यथोदाहृतम् ॥

आर्षीभावः समाप्तः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥

*ऋचि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः पादमध्ये *ऋग्विषये पादमध्ये स्वरसन्धिर्यत्र भवति सोऽप्य(रूप)सन्धिना, यथा अग्निमीडिष्वावसे-महेव नस्त्वाऽद्रिवइति तथादित्यव्रते वयंएवं यत्र स्वरयोरेकीभावः क्रियते ॥ प्रश्लेष उच्यते तथा ऽत्यन्तलुप्तसन्धिना यत्रस्वरस्य लोपः क्रियते स च प्रश्लेषः । यथापादेऽस्यसर्वाभूतानि, सोय-मनेन सूत्रेण सिद्धोपन्यासः क्रियते विशेषविवक्षया *साम्नि विवृता ये तान्वक्ष्यामः *एवं पूर्वलक्षणेन पादमध्ये संश्लिष्टा ये सामविषये विश्लिष्टा भवन्ति तानुच्चारयिष्यामः *मंहि-ष्ठस्यइमाउवर्णावारदेव्यरथबृहत्सु *अयंवामंहिष्ठस्य इतिवारदे-वीयादिषु विश्लेषः *शुध्ये तु प्रश्लेषः* एष एवशब्दः शुध्ये प्र-श्लिष्यते *अभीन्द्रमभिवायुमित्यत्रपार्थे* आभिवायुं वीश्वपार्थं-णान इति पार्थे अभीन्द्रस्पर्णमिति विश्लेषः *केतवः स्वासु मरुता* स्वासु मरुता येनौ ते अस्य मन्तु केतवो मृडय इति विश्लेषः*

स्यत्र पार्श्वे केतवः स्वासु महता गर्भोमहत्तत्सोमा-याऽसर्वत्र छन्दसि तु प्रश्लेपः प्रसुन्वानायाऽ सर्वत्र पवस्वयस्ते मदायाऽसर्वत्र सोमसामसाहीयशांमदेषु प्रश्लेपः पुरोनःसर्वत्र मासिः माशिवासः सर्वत्र इयाद्रिर्नार्वाचपिवासोमायामृषभे प्रसमवाजेषुनः सर्वत्र रथोऽर्धे तु प्रश्लेपो नोअविभिः सुपावसोमायाऽ सर्वत्राघ्राट्‌दंष्ट्रार्कपुष्पसंकृतियशःसु प्रश्लेपः ॥ ८ ॥

गर्भोमहत्तत्सोमायां सर्वत्र महत्तत्सोमायां अपांयद्गर्भोऽवृणीतेतिसर्वसामसु विश्लेषः *छन्दसि तु प्रश्लेपः* वेदेतु प्रश्लेपः छन्दःशब्देन वेद उच्यते *प्रसुन्वानायां सर्वत्र* प्रसुन्वानायांधसइति सर्वसामसु विश्लेषः *पवस्वयस्ते मदायाऽसर्वत्र* यस्ते मदायां तेनापवस्वांधसेतिसर्वत्रविश्लेषः *सोमसामसाहीयशांमदेषु प्रश्लेपः* तेनापवस्वांधसेतिसोमसामादिषु प्रश्लेपः *पुरोनः सर्वत्र* मेद्धोअग्नेदीदिहीति पुरोनोजस्रयेतिसर्वत्र विश्लेषः *माशिवासः सर्वत्र* । माशिवासोअवक्रमुरितिसर्वसामसु विश्लिष्यते *इयाद्रिर्नार्वाचपिवासोमायामृषभे* पिवासोमायां वैराजर्षभे इयेश्वाद्रिः सूयतोनार्वा इति विश्लेषः *प्रसमवाजेषु नः सर्वत्र* प्रसमवाजेषुनोवेति सर्वत्र प्रश्लेपः । *रथोऽर्धे तु प्रश्लेपः* एष एव शब्दो रौरवोर्द्धीये प्रश्लिष्यते *नोअविभिः सुपावसोमायाऽसर्वत्र* सुपावसोमायां नूनं पुनानो अविभिरितिसर्वसामसु विश्लिष्यते । *आघ्राट्‌दंष्ट्रार्कपुष्पसंकृतियशःसु प्रश्लेपः* एष एव शब्दः आघ्राट्‌दंष्ट्रादिषु प्रश्लिष्यते ॥ ४ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका समाप्ता ॥ ८ ॥

सुते चित्वानवे वृद्धाच सर्वत्राऽयास्ये तु प्रश्लेप उदिन्द्र त्वंश्त्येहीत्यत्र कण्वबृहति पूर्वकल्पे स्तावे च जम्भे प्रतिहारे कौल्मे स्तावे गायंतोयूथादानायां कण्वबृहति जम्भे च तवाय्याया५सहोदैर्घमराययो वैराजे च स्तावे तवद्वितीयायामामीशवद्गैगतयो रहस्ये च बृहत्यरुपीप्रतिष्णासूनरीद्वितीया-

---

सुतेचित्वानवे उत्तरे मानवे सुतेचित्वाप्सुमदाम इति विश्लेपः *वृद्धाच सर्वत्र* वृद्धात्परस्यावैव एव शब्दः सर्वत्र विश्लिष्टः *आयास्ये तु प्रश्लेपः* आयास्ये तु वृद्धात्परस्य प्रश्लेपः *उदिन्द्र त्वं होहीत्यत्र कण्वबृहति पूर्वकल्पे* त्व५होहित्वेरयइति कण्वबृहति उदिन्द्राश्वमिष्टप इति पूर्वकल्पे विश्लेपः *स्तावे च* प्रस्तावे च कण्वबृहति उदिन्द्राश्वमिष्टपइति विश्लेपः *जम्भे प्रतिहारे* बृहत्सिधने वार्कजम्भे उदिन्द्राश्वमिष्टप इति प्रतिहारे विश्लेपः *कौल्मे स्तावे* कौल्मलबार्हिषे च प्रस्तावे उदिन्द्राश्चेति विश्लेपः *गायन्तोयूथादानायां कण्वबृहति* यूथादानायां कण्वबृहति इन्द्रगायन्तोवसइति विश्लेपः *जम्भे च* वार्कजम्भे च इन्द्रं गायन्तोवम इति विश्लेपः *तवाय्याया५सहोदैर्घमराययोः* सहोदैर्घमराययोस्तवाह५सोमेतिअस्मिञ्छन्दे विश्लेपः *वैराजे च स्तावे* महावैराजे प्रस्तावे आयायामेव तवाह५सोमेतिविश्लेपः *तवद्वितीयायामामीशवद्गैगतयोः* तवाह५सोमद्वितीयायां आभीशवद्गैगतयोस्तवाहंनक्रसुतसोमेतिविश्लेपः *रहस्ये च बृहति* तवाहंसोमेति द्वितीयायां तवाहंनक्तेति विश्लेपः *अरुपीप्रतिष्णासूनरीद्वितीयायां घोषीये* अराघोषीये प्रतिष्णासूनरी-

यां बोधीये देवाजरमाते अग्न इषीमहीत्यत्र त्वंनइन्द्रौपगवे चासाद्वंतीयोत्तमतृतीयाया मापप्रथोभेयदिंद्रायाॅंश्येने स्यार्चंतोवैराजर्षभे दैवांजसाबृहति महीनधारागोराजा च काव्ये पादांत्यात्परः स्वरोविकृष्यते यथानूपतावद्युतानायाॅंशाचिपूजनायंत इन्द्रद्वितीयायां दृषाय विधर्म्मणि गामिष्ठानसॅंस्कृतमित्यत्रौशन एवंजातीयानि ॥ ९ ॥

द्वितीयायामन्वेषचित्रारुपीति विश्लेषः *दैवा जरमा ते अग्न इषीमहीत्यत्र* द्युमन्तं देवाजरामिति आते अग्न इषीमहीत्यत्र विश्लेषः *त्वमइन्द्रौपगवे च* उत्तरे औपगवे च त्वन्न इन्द्राभरेति विश्लेषः *आसाद्वंतीयोत्तमतृतीयायाम्* उत्तरे सास्वंतीये स्वाम्नु तृचे उत्तमायां सनोदूराच्चासाच्चेति विश्लेषः *आपप्रथोभे यदिंद्रायाॅंश्येने* यमेयदिन्द्रायां श्येने आपप्राथोपा इवेति विश्लेषः *स्यार्चतोवैराजर्षभे* बोधाविमस्यार्चतोमनीषा इति विश्लेषः *देवाजसा बृहति* स्वमग्ने बृहति पयश्च देवांजसेति विश्लेषः *महीनधारागोराजा च काव्ये* अन्नकाव्ये महीनधारासन्य अयेगोराजाप्यस्तविष्य-त इति च विश्लिष्टौ *पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यते* पादमध्ये स्वरसन्धिविश्लेष उक्तः इदानीं पादान्ते स्वरयोर्विश्लेष उच्यते *यथानूपतावद्युतानायाम्* शाचिपूजनायन्त इन्द्राद्वितीयायां दृषाय विधर्मणि गोमिष्ठा नसॅंस्कृतमित्यत्रौशन एवं जातीयानि *पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यत इत्यत्रैतान्युदाहरणानि॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ॥ ९ ॥

अथापवादाः प्रश्लिष्टा अंशोरित्यस्य शब्दस्याद्धात्परस्य प्रश्लेपः सर्वत्रेह न यदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रियपंगयो दिवस्पदेतयोप्पवित्रायां श्रीये मोपुत्वापार्श्वे श्रुधिशब्दोऽभ्यासे धियोग्नेभरामेध्यायामंते जिपुसन्तानिनि त्वचित्सुष्वाणायामांधुंगवेंधस स्तंवोदस्माध्यायामाथर्वणमौभरयोः प्रत्यस्मैतृतीयायां च रथंतरे ऽयासृजोरातयइत्येतौशब्दौ मोषु वत्सा-

---

पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यत इत्यस्यापवादः *अथापवादाः प्रश्लिष्टा (इति) अंशोरित्यस्य शब्दस्याद्धात्परस्य प्रश्लेपः सर्वत्र* सिषुर्न्नपिप्रेअर्णसोअंशोः पयसेतिअद्धात्परस्य सर्वत्र प्रश्लेपः द्विहिकारादिषु *इह न यदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रियपङ्गयोः* यदिन्द्रचित्रायां इह नास्तित्वादातपद्रिव इति वसिष्ठप्रियातीपङ्गयोः प्रश्लेपः *दिवस्पदे तयोप्पवित्रायां श्रीये* यज्ञायज्ञीये दिवस्पदे अर्वन्तो अस्य तन्तवोप्यास्थिरान्निति प्रश्लेपः *मोपुत्वापार्श्वे श्रुधिशब्दोऽभ्यासे* मोपुत्वायां गायत्रपार्श्वे [illegible] वा सन्तु यश्रुधीमेहितेयमकृत इत्यभ्यासविषये प्रश्लेपः *धियोऽग्नेभरामेध्यायामन्ते* समन्तेभरामेध्यायां जीवातवे प्रतरा साधया धियोग्ने सख्ये इति प्रश्लेपः *जिपुसंतानिनि* सन्तानीनि तमिन्महत्स्वाजिषूतिमर्भेत इति प्रश्लेपः *त्वचित्सुष्वाणायामान्धीगवे* त्वधीत्वमस्मभ्यमभित इति प्रश्लेप *अन्धसस्तंवोदस्माध्यायामाथर्वणमौभरयोः* तंवोदस्माध्याय अन्धसोभिस्वस्वरसेधेनिप्रश्लेपः *प्रत्यस्मै तृतीयायां च रथन्तरे *एष एव शब्दः प्रत्यस्मैतृतीयायां रथन्तरे इदन्धसोध्वर्यो प्रभरासुत पिबेत प्रश्लेपः *अयासृजोऽरातयइत्येतौ शब्दौ मो

सु युजानिरित्तिसपायांरौरवे घोधयोमहेनायां वा-
जीये ह्वितेवसोत्रै ककुभे तमोर्यायां वर्णेऽर्चतप्रिये
ब्रह्मयुजाकक्षे घसोद्रयोवात्समे नदीधिमःश्राय-
न्तापांसौभरे सैन्योसिवार्हद्गिरसंतनिनो वाह्नो-
ग्नेविवस्वद्वितीयायांश्रुध्ये धृष्णउधस्यत इत्यत्र वा-
जीये धारयासेघे धियोसेधेजमयर्त्तचा ऽनेतमयकमश्वे

सु वत्साहु *सोषु वत्साहु अवासृजोपराच इति अ-
रातयोर्योनः सन्तइति च प्रश्लेषः *युजानिरित्तिसपाया
ंरौरवे* रौरवे तरणिरित्तिसपायां वाजंपुरन्ध्यायुजावइन्द्रमि-
ति प्रश्लेषः *घोधयोमहेनायां वाजीये* रायोवाजीये महे-
नायां योधोराय इति प्रश्लेषः *ह्वितेवसोत्रैककुभे* त्रैककुभे
मंहिष्ठेन्द्रप्रबीषि ते व इति च सोऽस्मान्कदाचनेति च प्रश्लिष्टौ
तमोर्यायां वर्णे रहस्ये शाकरवर्णे सोमघुमचमोभिद्रोणानीति .
प्रश्लेषः *अर्चतप्रिये* वासिष्ठप्रिये इन्द्राय नूनमर्चतोत्क्थानि
चेति प्रश्लेषः *ब्रह्मयुजाकक्षे* औशनसे यद्दहरीब्रह्मयुजेह्व-
रेवेति प्रश्लेषः *घसोद्रयोवात्समे* सौद्रे वात्समे अन्धसो-
न्धस इति अद्रयोद्रयोऽय इति च प्रश्लिष्टौ *नदीधिमः श्रायन्ता-
यां सौभरे* सौभरे नदीधिमोर्ध्वरात्रिमिति प्रश्लेषः *सै-
न्योसिवार्हद्गिरसन्तनिनोः* वार्हद्गिरसन्तनिनोः वीरसेन्योसि-
भूरिपरादद्दिरितिप्रश्लेषः *वाह्नोऽग्ने विवस्वद्वितीयायांश्रु-
ध्ये* द्रूनो अग्नि हव्यवाह्नोऽग्ने रयीरितिप्रश्लेषः *धृष्ण-
उधस्यत इत्यत्र वाजीये* रायोवाजीये नवजातस्य धृष्णोऽग्ने
चरन्तीति प्रश्लेषः *धारया सेघे* उत्सेधे पुनानः सोम-
धारयेति प्रश्लेषः *धियोसेघे* उत्सेधे एव अस्मांऽवन्तु

तताँ३ इथो दैर्घे अबस्यवोदैवये अवस्यवोदैव्य ॥ १० ॥

यः संयोगोपधान्तः कश्चित्संकृष्टः कश्चिद्विकृष्ट-स्तत्र संकृष्टग्रहणं न्यर्षःसाहीयपर्णवर्णमित्रविलम्येषु नैडे दिव्यंऊपर्पसिपशःसर्वसर्पपुष्पेष्वापृच्छ्यमधृद्धं

ते धिय इति प्रश्लेषः *अमवर्त्ते च* जमदग्नेरभीवर्ते च अस्मांअवन्तु ते धिय इति प्रश्लेषः *अग्ने तमद्य कमश्वे* साकमश्वे अग्ने तमद्येति प्रश्लेषः *तताँ३इथो दैर्घे *त्वेसोमप्रथमायां दैर्घे तताँ३इयोत्सम्रकामिति प्रश्लेषः *अवस्य वोदैव्ये अवस्यवोदैव्ये* एदुमधोर्मदिन्त्रामदैव्ये अहमाहिअवस्य वो मायुभिरिति प्रश्लेषः ।

प्रश्लेषविश्लेषो समाप्तौ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य दशमी कण्डिका समाप्ता ॥ १० ॥



यः संयोगोपधान्तः कश्चित्संकृष्टः कश्चिद्विकृष्टस्तत्र संकृष्टग्रहणम् यः कश्चित्संयोगोपधान्तः कश्चिद्दान्तः तयोश्चोहगीतौ कस्य चित्संकर्षः कस्यचिद्विकर्षः । तत्र सन्देहस्तन्निर्णयार्थं यत्संकृष्टं तदधिकृतम् । *न्यर्षः साहीयपर्णवर्णमित्राविलम्येषु* पुनाविश्वान्यर्ष इति सत्रासाहीयस्वारसौपर्णामित्रविलम्बसौपर्णेषु एतेषु सामसु न्यर्षशब्दः संकृष्टः अन्यत्र विकृष्टः।*नैडे* पूर्वसूत्रात् त्रिष्वपि सौपर्णेषु सङ्कर्षः प्राप्तः ऐडसौपर्णे विकर्षः *दिव्यंऊपर्पसि पशः सर्वसर्पपुष्पेषु* दुहानऊधर्दिव्यं वरुणं वाऊपर्पमीति च एतौ शब्दावेतेषु सामसु संकृष्टौ *आपृच्छ्यमधृद्धं सर्वत्र* आपृच्छ्यमधृद्धं मत् सर्वसामसु संकृष्यते *अभीवर्त्ता-

सर्वत्र मदेदश्वाकूलीये जिह्मनकुन्न्यश्च हीयस्योद्गीथे विश्वारूपाश्विनोर्श्रितपर्णाकूपारपुष्पमरायेषु नाभ्यासे त्वद्रयश्रितेषु वैधनेचामराये त्वग्रयेस्वासु दैर्घ्यमा- यांसूर्यस्याभिप्रियाणीत्यत्र स्वारकावज्ञीययो रेय एव शब्दः सूर्यवतीष्विनोराजद्वितीयायां चौशने ऽति- सूर्यपुष्पमरायकीर्त्येष्विन्द्रः सूर्यंसुचनैयकीर्त्येष्विव

दिषु विकृष्टं *मदेदश्वाकूलीये* अस्येदिन्द्रोमदेष्वापूर्वे रोहित- कूलीये संकृष्टः* जिह्मनकुन्न्यश्च हीयस्योद्गीथे *यज्ञायज्ञीयोदीर्घ- जिह्वयं इन्दुरश्वोनकृत्य इति च यज्ञायज्ञीये उद्गीथे संकृष्टौ* विश्वारूपाश्विनो श्रितपर्णाकूपारपुष्पमरायेषु* सोमविश्वारूपाधि- वेति एतेषु सामसु संकृष्यते । पर्णाकूपार इति परित्यंहर्यतं हरिमितिपदस्वयोनिः *नाभ्यासे* पर्णाकूपारे अभ्यासविषये विश्वारूपेति विकर्षः *त्वद्रयश्रितेषु* यज्ञायसन्त्वद्रय आश्वि- नोश्रितादिषु सामसु त्वशब्दः संकृष्टः *वैधने च* वैधने च सोमसाम्नि यज्ञाय संत्वद्रय इति संकृष्टः *अमराये* मराये त्वद्रयशब्दोविकृष्टः *त्वग्रये स्वासु दैर्घ्यमायां* मस्तोमाय- त्वग्रय इति स्वासु दैर्घ्यमत्रसे मध्यमायां संकृष्टः *सूर्यस्याभि- प्रियाणीत्यत्र स्वारकावज्ञीययोः* आभिप्रियाणीत्यत्र आसूर्यस्य वृहत इति स्वारकावे यज्ञायज्ञीये च संकृष्टः *एप एव शब्दः सूर्यवतीषु* सूर्यस्येव रश्मय एताः सूर्यवतः एतासु सू- र्यशब्दः संकृष्टः *इन्द्रोराजद्वितीयायां चौशने* औशने इन्द्रोरा- जाद्वितीयायां ऊर्द्धमानुस्सूर्यस्य स्तपायाश्रितिसंकर्षः *अतिसूर्य- पुष्पमरायकीर्त्येषु* तथाहःसोमतृतीयायां घृणातपन्तमतिसूर्यपर- द्वेषु सामसु सूर्यशब्दःसंकृष्टः *इन्द्रः सूर्य स्सुचनैयकीर्त्येषु* इन्द्रः

सूर्यङ्कीर्त्ये यण्महाँ३असीत्यत्र सूर्यशब्दः सर्वत्र वि-
तनैयपोस्त्वाचोविकृष्टः सूर्यं महत्तत्सोमायां वैश्व-
ज्योतिषवात्सप्तयोरामायामासूर्यँ३सर्वत्राऽस्य प्रना-
यामयँ३सूर्यशब्दः सर्वत्राऽत्रैव तृतीयायां न सू-
र्योभ्राजे सूर्यस्य नतेगिर इत्यत्र महीसूर्यः कीर्त्ये
सँ३सूर्यस्येहचद्दामे सूर्याविरूपान्तरिक्षयोस्त्वँ३सूर्य-
ँ३सांमित्रे समुसूर्यँ३संतनिनि ययर्चगीते पर्वणि

सूर्यमरोचयदिति महादिवाकीर्त्यादिषु संकृष्टः *इव सूर्यं की-
र्त्ये* आयंन इव सूर्यमिति महादिवाकीर्त्ये संकृष्टः *यण्महाँ३-
असीत्र सूर्यशब्दः सर्वत्रवितनैयपोस्त्वाचोविकृष्टः* वितनैय-
योस्त्वाचोविकृष्टः गौरीवितनैयातिषयोराद्यः सूर्यशब्दोविकृष्टः
सूर्ये महत्तद् सोमायां वैश्वज्योतिषरात्सप्तयोः महत्तत्सोमायां
वैश्वज्योतिषरात्सप्तयोरजनयन्सूर्ये इतिशब्दः संकृष्टः *आमाया-
मासूर्यँ३सर्वत्र *आमासु पक्वमैरय इति आसूर्यं रोहय इति सर्वत्र
संकृष्टः *अस्य प्रनायामयसूर्यशब्दः सर्वत्र* अस्यप्रनाद्विती-
यायामयन्सूर्यं इत्रोपदगिनि सर्वत्र संकृष्टः *अत्रैवतृतीयायां
न सूर्यो भ्राजे* अस्य प्रनातृतीयायामरसोमोदेयो न सूर्य
इति संकृष्टः *असूर्यस्य न ते गिर इत्यत्र* न सुष्टु-
तिमसुर्येति सर्वत्र संकृष्टः *महिसूर्यः कीर्त्ये* महादिवा-
कीर्त्ये विश्वभ्राडभ्राजोमहीसूर्य इति संकृष्टः *संसूर्यस्येह-
चद्दामे* इत्यद्दामदेव्ये संसूर्यस्य रश्मिभिरेति संकृष्टः ।
सूर्याविरूपान्तरिक्षयोः नत्वावज्रिन्सहस्रं सूर्या इति पञ्च-
निधनवैरूपान्तरिक्षयोः संकृष्टः *त्वंसूर्यमौपित्रे* त्वंसूर्यमरो-
चयदिति संकृष्टः *समुसूर्यँ३संतनिनियथर्चगीते पर्वणि* अ-

ण्वोस्तं स्वाधर्त्तायाऽहाविष्मतसन्तनिनो विभापा प्रसुन्वानाद्वितीयायाॅऽरथंतर इदाद्योमानवे स्युपमाछन्दसे पूर्व्योऽपामतीद्वितीयायां झीये स्वामभिदॅऽग्रोत्तरे मर्याद्विहिंकहारभारमानोत्तररौरतरेपूतस्युर्वैरूपान्तरिक्षहस्वासु दृष्ध्ययावैरूपे दृर्यदृय-

ण्वोस्तन्स्वाधर्त्तायां हाविष्मतसन्तनिनोः दृपापवस्वमध्यमायां तन्स्वाधर्त्ताः रमेयाण्वो इति ण्वोशब्दः हाविष्मतसन्तनिनोः संक्रम्यते *विभापाप्रसुन्वानाद्वितीयायां रथन्तरे* रथन्तरे प्रसुन्वानाद्वितीयायां भुंजनः पुत्रऽ०णोरितिण्वोशब्दः संक्रष्टो (विकृष्टो वा एव विकृष्टः) *इदाद्योमानवे* उत्तरे मानवे स्वामिदाद्योनर इति द्योशब्दः संक्रष्टः *स्युपमाछन्दसे* माधुछन्दसे तवश्रवाऽस्युपइतिस्युशब्दः संक्रष्टः *पूर्व्यो दृपामती द्वितीयायां झीये* यज्ञायज्ञीये दृपामतीद्वितीयायां मनीपिभिः पूर्व्यं इतिर्व्यशब्दः संक्रष्टः *स्वामभिदऽग्रोत्तरे* उत्तरे आग्नादऽग्रे स्वामभिमनोनुम इति स्वाशब्दः संक्रष्टः *मर्याद्विहिंकहारभारमानोत्तररौरतरेपु* पवन्तेमर्यमदमितिद्विहिंकारहाराएणभारद्वाज उत्तररौरवरथन्तरेपु एतेपु सामसु यशब्दः संक्रष्टः *उतस्युर्वैरूपान्तरिक्षहस्वासु* पक्षनिधनवैरूपहस्वावैरूप अन्तरिक्षेपु एतेपु सामसु यथार्थं (एतंमुपी) उतस्तुरितिस्यशब्दोवैरूपादिपु संक्रष्टः *दृष्ययावैरूपे* आपमायमर्हिनाहृष्ययादृयन्नितिपक्षनिधनवैरूपे यथार्थ इति मध्यमायां दृष्ट्या इति दृयाशब्दः संक्रष्टः *दृर्यश्यपिपासोमाद्वितीयायां सहोदैर्वे* सहोदैवमले 'पिबासोमाद्वितीयायां' येन दृत्राणि दृर्यश्वहृधी-

पिबासोमद्वितीयायांसहोदैर्घे मरायेस्वाद्ययोः स्यं-
तमामराये विद्वान्मरायवैराजर्षभयो स्त्वामि-
दूभूरिहितायां मराये सहोदैर्घे त्वभ्यासो नद्यो-
रौर्णायवयोः परिप्रियायां मार्गीयवे च त्वंह्वेत्ये-
तौ शब्दौ सौपर्णे पवित्रमत्स्येज्ञीये नकिष्टुरित्सिते
ऽसाव्यंशुः सर्वत्र न सन्तानिनि पाव्योः क्रोशे

इतिर्यंशब्दः संकृष्टः *मरायेस्वाद्ययोः* मराये पिबासोमाद्ययोर्हर्य
इतिर्यंशब्दः संकृष्टः यन्ते सुखावहर्येति येन वृत्राणीति च संकृष्टः
स्यन्तमामराये मरायेषु श्रुधीहवायाया, कृष्णदुतास्यन्तमेति
मराये स्यशब्दः संकृष्टः *विद्वान्मरायवैराजर्षभयोः* अ-
सुर्यस्य विद्वानिति मराये वैराजर्षभयोर्विद्वानिति द्वाशब्दः संकृष्टः
त्वामिद्भूरिहितायां मराये भूरिहितायां मराये भूरिमनी-
षीहवतेत्वामिदितित्वाशब्दः संकृष्टः *सहोदैर्घे त्वभ्यासः*
सहोदैर्घे श्रुधीहवान्त्वाया हवेत्वामिति अभ्यासविषये त्वा-
शब्दः संकृष्यते *नद्योरौर्णायवयोः परिप्रियायां*
परिप्रियायां और्णायवयोर्वयाऽसिनद्योरितिद्योशब्दः स-
कृष्टः *मार्गीयवे च* मार्गीयवे नद्योशब्दः संकृष्टः *त्व-
ह्वेत्येतौ शब्दौ सौपर्णे* स्वारसौपर्णे त्वह्वयदेव्येतित्वश-
ब्दोह्वशब्दश्च संकृष्टौ *पवित्रमत्स्ये ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये सोमः
पवित्रमत्स्येतिरेभन्निति मत्सेशब्दः संकृष्टः *नकिष्टुरित्सिते* आसिते
इत्यभिन्द्रमध्यमायां नकिष्टद्रथीतर इति ष्टुशब्दः संकृष्टः *असाव्य
ंशुः सर्वत्र* असाव्यंशुर्मदायेतिव्यशब्दः सर्वसामसु संकृष्टः *न-
सन्तानिनि* सन्तानिनि निकृष्टः *पाव्योः क्रोशे* माणाशिशु-
र्मध्यमायां पाव्यो इति व्योशब्दः उपान्तिमस्य पाव्योरिति

प्यैरयत्रैतक्रोशवार्शेषु स्वर्ण्यरित्वंघां च गवाष्टेडु-
सिमासु त्वं घांशुद्धीये सुहस्त्यरन्ध्रोत्तरवरुणगोष्ठा-
र्कपुष्पेषु स्वानः परिस्वानायां वैदन्वतहाविष्मतरेव-
तीष्वेष एव शब्दोऽक्रान्त्वासिष्ठे परीताध्यास्यायां
चानवमे ऽहनि स्वंकाविर्द्वितीये दन्वते मित्राः स्वा

क्रोशे संक्रष्टः *प्यैरयत्रैतक्रोशवार्शेषु* प्राणाशिषुर-
स्यायां पृष्ठप्यैरयद्रायिमिति पृष्ठप्यैशब्दस्त्रेताद्दिषु संक्रष्टः *त्वर्-
रित्वंघांचगवाष्टेडासिमासु* त्वांरिहन्ति त्वंघांचेति त्वचशब्दो
आधीगवाष्टेडसिमासु संक्रष्टो *त्वंघाशुद्धीये* शुद्धाशुद्धीये
त्वंघाचेति त्वंशब्दः संक्रष्टः *सुहस्तपरन्ध्रोत्तरवरुणगोष्ठार्क-
पुष्पेषु* स्वारमौक्ष्णोरन्ध्रवरुणसाम्नगोष्ठअर्कमेष एतेषु सा-
मसु । मृज्यमानः सुहस्त्येति स्त्यशब्दः संक्रष्टः
स्वानः परिस्वानायां वैदन्वतहाविष्मतरेवतीषु प-
रिस्वानोगिरिष्ठा इति स्वाशब्दः संक्रष्टः वैदन्वतहाविष्मत-
रेवतीषु एतेषु सामसु परिस्वा इति स्वाशब्दः संक्रष्टः
एषएवशब्दोऽक्रान्त्वासिष्ठे अक्रान्तसमुद्रायां वासिष्ठे वृह-
त्सोमो वावृधे स्वानो अद्रिभिरिति स्वाशब्दः संक्रष्टः *प-
रीताध्यास्यायां च* श्रीणन्त इयत्र परिस्वानश्चक्षस इति-
स्वाशब्दः संक्रष्टः सर्वसामसु *अनवमे हनि* श्रीणन्त इति
नवमेऽहनि वासिष्ठे परिस्वानक्षस इति संक्रष्टः स्वाशब्दः
स्वंकाविर्द्वितीये दन्वते वैदन्वते ऊहसमाम्नाये क्रमाद्द्वितीये
वैदन्वते स्वंकाविरिति स्वंशब्दः संक्रष्टः *मित्राः स्वानाः
सर्वत्र* सोमाः पवन्तायां मित्राः स्वाना इति सर्वसामसु

नाः सर्वत्र दध्याशिरोचिते ब्यद्रिभिर्यज्ञीये त्वं मातौपगवे वरेण्यं पराध्यं चातीषङ्गे ऽत्योगभस्त्योः स्वः शब्दश्च ज्ञीये स्वःकावाभिक्रन्दयो रत्योर्के सोगभस्त्योः ष्वाविशे त्येते शब्दास्त्रयः शार्ङ्गे क्रुश्चयोनुमाघोत्योगभस्त्योः स्वष्वाविशेत्येतेशब्दाः षडेषडे ॥ १२ ॥

इति षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः ॥

संक्रुष्टः *दध्याशिरोचिते* (समामोदध्याशिरइति) गौरीविते सोमाः पवन्तमध्यमायां दध्या इति ध्याशब्दः संक्रुष्टः *ब्यद्रिभिर्यज्ञीये* सुष्वाणासोब्यद्रिभिरिति यज्ञायज्ञीये संक्रुष्टः *त्वंमातौपगवे* औपगवे त्वंमाताशतक्रतोइति त्वशब्दः संक्रुष्टः *वरेण्यं पराध्यं चातीषङ्गे* अतीषङ्गे यन्मन्यसेवरेण्यं यच्चेदिक्षुपराध्यमिति च संक्रुष्टौ *अत्योगभस्त्योः स्वशब्दश्च ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये हरिः सृजानो अत्योशूरोनधत्तआयुध्यगभस्त्योः स्वःसिषासन्निति च संक्रुष्टाः *स्वःकावाभिक्रन्दयोः* स्वःसिषासन्निति स्वःशब्दः कावे वायोरभिक्रन्दे च संक्रुष्टः *अत्योर्के* हरिःसृजानो अत्योदीर्घतमसोर्के सशब्दः संक्रुष्टः *अत्योगभस्त्योः ष्वाविशेत्येतेशब्दास्त्रयःशार्ङ्गे* अत्योगभस्त्योः ष्वाविश इत्येते शब्दाः संक्रुष्टास्त्रयः शार्ङ्गे *क्रुश्चोनुमाघोत्योगभस्त्योः स्वःष्वाविशेत्येतेशब्दाः षडेडे* एते शब्दाः षडेडे संक्रुष्टाः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

सप्तमः प्रपाठकः ।

देवेभ्यः संक्षारे नर्यः परीतायां माधुयास्थभी-शरीरदंष्ट्रजभानुप्रयौधद्वैगणरतरस्थानसंकृतिभर्गय-शाथर्वणतरेषु नवमेत्वाहनि सर्वत्र दैर्घवर्जं विभा-षारुणसाम्न्येष एव शब्दः संक्रुष्टो गोमन्नप्कले स्वे-ष्ठ्यव्यद्ध्यालोशे तमसोर्केचा ऽत्रैव तृतीयायाम-न्त्यः सर्वत्र न्योजसाकीर्त्ये भ्यं कीर्त्ये काशीतहाविः

देवेभ्यः संसारे इडानाधंसक्षारे हिन्वन्ति सूराद्वि-तीयायां भ्यः शब्दः सकुष्टः *नर्यः परीतायां माधुया-स्य भीशरीरदष्ट्रजम्भानुपयोधद्वैगणरतरस्थानसकृतिभर्गयशाथर्व-णतरेषु* दधन्वाश्योनर्य इति माधुछन्दसादिषु ऐड-यास्य आभीशवरौरवदंष्ट्राचरवार्थजम्भआरूपयौधाजयद्वैगतक-णरथन्तरदेवस्थानसकृतिभर्गयशावर्वणरथन्तरेषु सकुष्टः *न-वमेत्वाहनि सर्वत्र* नवमेऽहनि पृष्ठ्कौत्सलादिषु नर्य इति संक्रुष्टः *दैर्घवर्ज्ज* दैर्घश्रवसे तु विक्रुष्टा-नर्यः शब्दः । *विभाषाऽरुणसाम्नि* । परीतायामेव वरु-णसाम्नि नर्यः शब्दोविभाष्यते नर्यः शब्दोविकल्प्यते संक्रु-ष्टोविक्रुष्टो वा *एष एव शब्दः संक्रुष्टोगोमन्नप्कले* एष एव शब्दोगोमन्न इत्यत्रसमोहरीणा संक्रुष्टः *स्वेष्यव्यद्ध्या-लोशे* असारिसोमायां ध्यम्यालोशे पुनानोवारमन्येषाव्यवे-तेशब्दास्त्रयः संक्रुष्टाः *तमसोऽर्के च* दीर्घतमसोर्के च एते त्रयः शब्दाः संक्रुष्टाः । *अत्रैव तृतीयायामन्त्यः सर्वत्र* अस्मिन्नेवासाविसोमतृचे कविर्वेध्यथामत्यपोनमृज्य इति स्यश-ब्दः सर्वसामसु सकुष्टः *न्योजसाकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्य-श्रायन्तायां वसुनि जातोजनिमान्योजसा इति न्योशब्दः सं-

ष्कृतयोः स्वꣳशब्दः सर्वासु त्वांदेवासोरित्याप-
इत्येतौ शब्दौ वैश्वमनसश्रुध्ययो रर्चत्युद्वꣳशीयवित-
योः सान्वारुहोवꣳशीये भुर्यवꣳशीयलेयावितेषु प-
र्यूष्वान्धीगवसꣳस्तोभयो स्तरध्यैविते राज्येन्धीग-
वदेव्ययोः सनित्यः सर्वत्राऽत्रैव तृतीयायां त्वा-
ꣳशदेव्ये त्पृण्वन्दक्षाप्य इत्येतौ शब्दौ मरायेशे-

क्रुष्टः *भर्ग्यकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्ये एव वण्महाँ२असीत्यत्र वि-
भ्राजोतिरहाभ्यमिति भ्यं शब्दः संक्रुष्टः *काशीतमहाविष्कृत-
योस्त्वꣳशब्दः सर्वासु* त्वꣳसोमासिधारयुरितित्वं शब्दः स-
र्वासु स्तोत्रीयासु संक्रुष्टः *त्वान्देवासोरित्याप इत्येतौ शब्दौ
वैश्वमनसश्रुध्ययोः *यत्रत्वदेव इत्यत्र त्वान्देवा इति त्वाशब्दः
संक्रुष्टः श्रुधिधाव इत्यत्र त्याशब्दः संक्रुष्टः *अर्चत्युद्व-
ꣳशीयवितयोः* अर्च त्यर्कंमर्क्षणइति उद्वꣳशीयगौरीवित-
योः त्यशब्दः संक्रुष्टः *सान्वारुहोवꣳशीये* गायन्तित्वा-
यमेव यत्सानोः सान्वारुह इति उद्वꣳशीये त्वाशब्दः संक्रु-
ष्टः *भुर्यवꣳशीयलेयावितेषु* उद्वꣳशीयकालेयगौरीवितेषु भु-
र्यस्पष्टेतिर्यशब्दः संक्रुष्टः *पर्यूष्वान्धीगवसꣳस्तोभयोः* प-
र्युषुप्रधन्वेति र्यूशब्दः संक्रुष्टः *तरध्यैविते* गौरीवितेद्विपस्तरध्यै
इति ध्यैशब्दः संक्रुष्टः *राज्येन्धीगवदेव्ययोः* आन्धीगववा-
मदेव्ययोः महेमस्यराज्य इति ज्यसब्दः संक्रुष्टः *स नित्यः
सर्वत्र* अग्निनर इति द्वितीयायां दक्षाप्योयोदमआसनित्य
इति नित्यशब्दः सर्वासामसु संक्रुष्टः *अत्रैव तृतीयाया त्वꣳ-
शदेव्ये* अग्निनरद्वितीयायां मेद्धोअग्नायाꣳत्वाꣳशश्वंतइति
वामदेव्ये त्वां शब्दः संक्रुष्टः । त्पृण्वन्दक्षाप्य इत्येतौ शब्दौ

घ्याभारद्वाजे व्यस्थिरन्पाडिडे ऽवंत्यस्यस्वारङ्कावङ्गा-
यो स्त्वमिन्द्ररंवृत्राणीन्द्रस्य यशासि त्वंवृहदं
स्येत्येतौ शब्दौ द्विर्हिकादेव्ये यत्त्वंऽस्यन्येयशासि-
हृंऽस्यभीवर्त्ते प्वपितोलौशो त्वंऽसुवीरः इयेन व्य-
शब्द. शिशुन्देव्यज्योतिषयोः पुत्रेभ्योभारद्वाजे प्र-

मराये *अग्निनरायामेव तमग्निमस्तेवसवीन्द्रणवनूदक्षास्यइति
घृशब्दघशब्दौ सङ्क्रष्टौ *मराये येयाभारद्वाजे* स्वा-
दु भारद्वाजे हरीमपूरशेप्येति प्याशब्दः सङ्क्रष्टः *व्यस्थिरन्
पांडिडे *पवित्रतायां पांडिडे अर्वन्तो अस्यतन्नवाव्यस्थिरान्-
निष्पशब्दः संकृष्टः । *अवन्त्यस्यस्वारकावङ्गीययोः* प-
वित्रन्तायां अवन्त्यस्य पवितारमिति स्वारकावयज्ञायज्ञीययो-
स्त्यशब्दः संकृष्टः *त्वमिन्द्रत्वत्वराणीन्द्रस्य यशासि* त्वमिन्द्र-
यशा असीत्यत्र इन्द्रस्य यशासि त्वमिन्द्रस्त्वत्वराणीतिच त्वं
शब्दौ सङ्क्रष्टौ *त्ववृहस्येत्येतौ शब्दौ द्विर्हिकादेव्ये* अ-
त्रैव द्विर्हिकारे वामदेव्ये त्वहत्राणि हन्त्स्येतित्वंशब्दस्यशब्दौ
सङ्क्रष्टौ *त्वस्यन्येयशासि त्वमिन्द्रयशाअसीत्यत्रैव यशासित्वट-
त्राणिहस्स्य मतीत्येकदृतित्वशब्दस्य शब्दन्येशब्दाः संक्र-
ष्टाः* हस्स्यभीवर्ते *अत्रैवाभीवर्ते त्वटत्राणिहस्स्येति श-
ब्दः सङ्क्रष्ट* प्वापितोलौशे । *गोविसवस्त्रेतिद्वाभ्यालौशे
भुवनेष्वर्पित इति प्वशब्दः संक्रष्टः* त्वंस्सुवीरश्येने *गो-
विच्छरेने त्वंसुवीरो अमीतित्वं शब्दः सङ्क्रष्टः* व्येशब्दः
शिशुदेव्यज्योतिषयोः *शिशुजज्ञानमिति वामदेव्यदैवज्यो-
तिषयोः कविर्गीर्भिः काव्ये इति व्येशब्दः सङ्क्रष्ट.* पुत्रे-
भ्यो भारद्वाजे *इन्द्रक्रतायां भारद्वाजे पुत्रेभ्य इति *प-

स्यशब्दो नानदरथन्तरयोर्युज्याविशीये श्रतान्यस्य श्यैत-
वाजीययोः पूर्व्यमुत्सेधे स्पृकभिः पार्श्वे हरिण्यास-
तास्येभिर्वसासु ॥ १ ॥

त्वेसोमाभ्यभिर्हीत्येतौ शब्दौ दैर्घे घ्न्यानांश्रुध्ये
पृणध्वंकण्वतरे जातमार्यज्ञीये पाह्युत्वामिचरौरवे छ-

शब्दः संक्रुष्टः *स्यशब्दो नानदरथन्तरयोः* प्रत्यस्मैपिपीषतायां
नानदरथन्तरयोः स्यशब्दः संक्रुष्टः *युज्याविशीये* आनोवि-
श्वाया सद्दोविशीये तुविशुष्मस्य युज्येति ज्याशब्दः संक्रुष्टः
श्रतान्यस्य श्यैतवाजीययोः स्वादोरित्थाया श्यैतवाजी-
ययोः श्रतान्यस्य सश्चिरे इतिन्यस्यशब्दौ संक्रुष्टौ *पूर्व्य-
मुत्सेधे* प्रत्नंपीयूषायामुत्सेधे प्रत्नंपीयूषं पूर्व्यमिति व्यशब्दः
संक्रुष्टः *स्पृकभिः पार्श्वे* अपारुत्वाया गायत्रपार्श्वे वि-
श्वापदूतायरियास्पृकभिरितिस्पृशब्दः संक्रुष्टः *हरिण्यासप्ता-
स्येभिर्वसासु* अपारुत्वायामेव निसवत्मासु अपारुत्वाहरि-
ण्यासप्तास्येभिरिति च ण्याशब्दस्येशब्दौ संक्रुष्टौ* ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
प्रथमा कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

त्वेसोमाभ्यभिहीत्येतौ शब्दौ दैर्घे त्वेसोमप्रथमाव्रुक्त-
र्हिपइति दैर्घश्रवसे त्वेशब्दभ्यशब्दौ संक्रुष्टौ *घ्न्यानांश्रुध्ये*
नदंवोअदतीनामितिघ्न्याशब्दः संक्रुष्टः *पृणध्वंकण्वतरे* क
ण्वरथन्तरे देवोवाया पृणध्वमिति ध्वशब्दः संक्रुष्टः *जा-
तमार्यज्ञीये* यज्ञायज्ञीये अदर्शिगातुवित्तमाया उतोपुजातमपा
र्यइति र्यशब्दः संक्रुष्टः *पाह्युत्वामिचरौरवे* पाहिनो

ग्निभिश्चरंत्पस्तावे नैये दुर्यत्युयता चान्धीगवे न्यैर-
यज्ञीये· स्वान्दृतज्ञीये शाग्ध्युहारमानवयो स्तवपंश्लोहि·
जम्भे स्वंपुरुकौत्समजम्भयोः मत्ययकीर्त्ये यः का·
लेये पूर्याः संजये वीर्यस्यपण्यस्यवारे श्रुधीहवायां मा·

अग्नायी पाशुनेतिशुशब्दः संक्रुष्टः त्वामिद्धिर्हवामहे इति च
त्वाशब्दः *अग्निभिश्चरन्त्यस्तावे नैये* नैपातिथे अग्नआयाह्य-
ग्निभिरिति स्तुचश्चरंत्यध्वर इति च अत्र प्रस्तावविषये ग्नत-
ध्वरपशब्दौ संक्रुष्टौ *दुर्यत्युयता चांधीगवे* आंधीगवे त्रि-
शो त्रिशो यो अतिथिमित्यत्र दुर्य इति यशब्दः प्रथमायां
संक्रुष्टः तृतीयायां यो देववात्युयतेतित्युशब्दायशब्दश्च सं·
क्रुष्टौ *न्यैरयज्ञीये* अत्रैव यज्ञायज्ञीये हव्यान्यैरयदिति
न्यैशब्दः संक्रुष्टः *त्वान्दृतं ज्ञीये* समिद्धमग्निंमिति यज्ञायज्ञीये·
त्वांदृतमिति त्वां शब्दः संक्रुष्टः *शाग्ध्यूहारमानवयोः* शाग्ध्यु·
षिवतिहारायणे पूर्वमानवयोः शाग्ध्यूशब्दः संक्रुष्टः *स्तवश्लोहिज
म्भे* स्तश्लोहस्तेस्त इतिवार्कजम्भे स्तंशब्दश्लशब्दौ संक्रुष्टौ, *स्वं·
पुरुकौत्समजम्भयोः* अत्रैव कौत्सवार्हिषवार्कजम्भयोस्त्वंपुरुसह·
स्राणीति स्वंशब्दः संक्रुष्टः *मत्ययकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्ये
इन्द्रमिद्देवतातय इत्यत्र इन्द्रमयस्यध्वरइति त्यशब्दः संक्रुष्टः
अर्यः कालेये यस्यायंविश्व आर्य इति कालेयेऽर्यशब्दः
संक्रुष्टः *पूर्याः संजये* संजये उतो न उत्सुपूर्या इति यों·
शब्दः संक्रुष्टः *वीर्यस्यपण्यस्यवारे श्रुधीहवायाम* श्रुधीह-
वायां वारवन्तीये सुवीर्यस्य गोतम इतिर्यशब्दः संक्रुष्टः
पुरुण्यस्येति पण्यशब्दः *माधे पृष्ठे* पिबाश्रुतायां पृष्ठे
आपिर्नोबोधिसधमाद्य इतिद्यशब्दः संक्रुष्टः *सत्ययेश्रुध्यत्रेतयोः*

घेपृष्ठे सख्येशुध्यत्रैतयोस्त्युमाः पूर्वैष्वनड्वत्वेक्रतुमि
त्येतेशब्दाः इषैते पार्येहर्यशब्दश्च देव्ये वाधृधेन्यश्च-
देव्ये सत्राच्यानाकिष्ठ्वायोपस्त्याचवाशे सर्ँसद्यत्वेदे-
वादन्त्यात्पान्तृश्मस्यमन्ते त्वमङ्गककुभे व्युपाः कावे
महत्स्वासंतनिनि वीरसेन्यः संतनिहद्रिरयो रो-

गोमन्त इन्द्रायाश्शुःपत्रैतयोः सखेत्रसख्ये इतिसख्येशब्दः
संक्रुष्टः *स्त्यूमाः पूर्वं ष्वनड्वत्वे क्रतुमित्येतेशब्दाः इषैते*
तद्दिदासावा इषैते अनूयं विश्वेमदंत्यूमा अष्वनश्वष्वनश्वमष्व-
त्वशब्दौ स्वेक्रतुमिति स्वेशब्दः एते शब्दाः संक्रुष्टाः *पा-
र्येहर्यशब्दश्च देव्ये* मघवत्पर्येशब्दतनमणीतीहर्यशब्दः सं-
क्रुष्टः इति वर्त्तते *वाधृधेन्यं च देव्ये* एदुमधोर्मदिन्तर-
मिति वामदेव्ये यज्ञेभिर्वावृधेन्यामिति न्यशब्दः संक्रुष्टः
सत्राच्यानाकिष्ट्वायोपस्त्याचवाशे उभयश्शृणव ईवेदमुत-
योर्वाशे सत्राच्येति च्याशब्दः नाकिष्ट्वामुनशनिष्ठ्वाशब्दः यो-
पस्त्यागमादिति स्त्याशब्दः एते शब्दाः संक्रुष्टाः *संसद्यत्वे दे-
वाद्न्त्यान्सन्तृश्मस्य मन्ते* इमंस्तोममर्हन्तेम श्मघमेधशब्दः
स्वेदेवाहविरदन्त्साहुतमितित्वेशब्दस्त्याशब्दौ त्वमाद्दिसानितित्या-
शब्दः न्तुशब्दः स्मशब्दः षडेते शब्दाः संक्रुष्टाः समन्ते *त्व-
मङ्गककुभे* श्रैककुभे त्वमङ्गप्रशंसिषइति त्वंशब्दः संक्रुष्टः
व्युपाः कावे अबोध्यग्निर्ज्म उदेतीति कावे व्युशब्दः संक्रुष्टः *म-
हत्स्वासन्तनिनि* इन्द्रोमदायां सन्तानिनि स्वामिन्महत्स्वजीपुनि-
तस्त्वाशब्दः संक्रुष्टः *वीरसेन्यः सन्तनिहद्रिरयोः* इन्द्रोमदायापेव
सन्तनिवाद्द्रिरयोः अभिहिवीरसेन्य इति न्यशब्दः संक्रुष्टः *ओ-
षधीभ्योङ्गीये* उपास्मैगीये शश्राजभ्योषधीभ्य इति भ्य-

पर्धीभ्योऽपि मत्स्यबृहति दधेवार्याणिकमश्वे स्वर्णज्योतिरुत्तरे कमश्वे स्वशब्दएनाश्रुध्ये ऽदश्यांबृहद्रथंतरयो र्वैहारस्त्वंश्रुध्ये वृष्णावपट्कारणिधने काव्यंनाभ्यासे स्वांवृत्रेष्विंद्रगामदस्त्रमित्येते शब्दास्त्रयोवारे स्वामित्वांकाष्ठासु प्रतिहारे बृहति स्वांपं-

---

शब्दः संकृष्टः *मत्स्यबृहति* । मत्स्यपारितायां बृहति मत्स्यशब्दः संकृष्टः *दधे वार्याणिमु कमश्वे* अग्न ऽस्महोतायां सामकमश्वे विश्वादधे वार्याणीति णिशब्दः संकृष्टः *स्वर्णज्योतिरुत्तरे कमश्वे* अग्नेतमद्यायां साकमश्व एव भवानो अर्वाङ्स्वर्णज्योतिरितिस्वशब्दः संकृष्टः *स्वशब्द एनाश्रुध्ये* एनाऽग्निश्रुध्ये स्वध्वरमिति स्वशब्दः संकृष्टः *अदश्यांबृहद्रथन्तरयोः* । मत्सुमदश्यांयनीति बृहद्रथन्तरयोः श्याशब्दः संकृष्टः *वैहारस्त्वंश्रुध्ये* अग्ने विवस्वदुषस इति श्रुध्ये जातवेदो वहा त्वमिति त्वं शब्दः संकृष्टः *वृष्णावषट्कारणिधने* विधुं दद्राणायां ऐमिद्दे वृष्णेति ष्णाशब्दः संकृष्टः *काव्यं नाभ्यासे* अहिन्मित्व वृते वषट्कारणिधने देवस्य पश्य काव्यमिति व्यंशब्दः संकृष्टः अनभ्यासविषये, अभ्यासे तु विकृष्ट एव पूर्वमभ्यस्तं परोऽभ्यास इति वचनात् *स्वां वृत्रेष्विन्द्रगामदस्त्रमित्येते शब्दास्त्रयोवारे* त्वामिद्धि हवामहे इति वारवन्तीये स्वां वृत्रेष्विति त्वांशब्दः वृत्रेष्विति ष्विशब्दः गामदस्त्रमिति स्त्रंशब्द एते शब्दाः संकृष्टाः *त्वामित्वा काष्ठासु प्रतिहारे बृहति* त्वामिध्यामेव बृहति त्वामिद्धीति त्वां शब्दः त्वा काष्ठास्विति त्वांशब्दः प्रतिहारविषये संकृष्टः न प्रस्तावे *स्वांपत्तांद*

ससाहे ण्विन्द्रबृहन्नरे त्वाऽँशब्दौ पूर्वौण्विन्द्रस्त्वजंभे जनिव्यश्येने वीयैंदेव्यवृहतो रत्रैवकाम्यंदेव्ये सख्ये-स्फिग्यं च रथंतरे यामेव्यख्य स्त्वोवारथंतरे ॥ २ ॥

अयिष्कारस्य भैस्वरे मत्यये ग्रहणौविसर्गलोपः

त्वामिध्याबेत्र ससाहे व्यपस्त्वांशब्दाः संक्रष्टाः *ण्विन्द्रबृहत्तरे* त्वामिध्यामेव बृहद्रथन्तरे त्वांहत्रेण्विन्द्रेगिण्विशब्दः संकृष्टः *त्वा-ऽँशब्दौपूर्वौण्विन्द्रस्त्वजंभे* । त्वामिध्यामेव वार्कजंभे त्वाऽँश-ब्दौपूर्वौत्वामिद्धित्वात्वेत्रेण्विति ण्विशब्दः एते शब्दाः संक्रष्टाः *जनिनिव्रश्येने*अरण्ये गेये श्येने देवीजनिव्य इ-त्यत्र व्यशब्दः संकृष्टः *वीयैंदेव्यवृहतोः* त्रिकद्रुकायां पञ्चनिधने वामदेव्यबृहतोः *सार्कंद्दोवीगीरितियैंशब्दः सं-कृष्टः *अत्रैव काम्यं देव्ये* । त्रिकद्रुकायामेव ञ्चनिधने वामदेव्ये दातारायस्तुवने काम्यमिति म्यशब्दः संकृष्टः *सख्येस्फिग्यं च रथन्तरे* माभेममाश्रमिश्मेतिरथंतरे उग्रस्य सख्ये तव इति ख्येशब्दः । सव्यामनुस्फिग्यं इति ग्यंशब्दः संकृष्टौ *यामे व्यख्यत* । यामे व्यख्यन्माहिप इति व्य-ख्यशब्दौ संकृष्टौ *स्त्वोवा रथन्तरे* कयानायां रथंतरे स्त्वो-शब्दः संकृष्टः । सामिकं उदाहरणं नार्चिकम् । तेन वाशब्दो न विकल्पार्थः ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य द्वितीया कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

आयित्वादयोभावा विकृष्टाश्चतुर्दशानुक्रान्ताः क्रमप्राप्तं लोपालोपलक्षणं तदुच्यते *आयिष्कारस्य भै स्वरे मत्यये ग्रहणौविसर्गलोपः* आइःकारस्तोभे स्वरे मत्यये ग्रहणौवि-

स्थाभिर्यस्ते सुरूपे वयतिरभिद्युम्नतृतीयायां याचः साम्नि भिः स्वासु विशीये श्रुचिः परिप्रियायां मार्गीयवे गविः प्रसोमदायां कण्वतरे सुनिः पिबास्वस्याभिनिधनकाण्व नृभिर्द्ददिरिंद्रोमदायां वार्हद्गिररश्मयोर्नैरीःस्वासु रश्मे गिरेर्वृष्णि ज्यो-

---

सर्जनीयलोपः प्रहर्षैरितिवाचद्रूहपामित्यर्थः । नैतत्समाप्यान्यं लक्षणम् । किन्तर्हि वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु लोपः । अतः परं तान्युदाहरणानि *स्थाभिर्यस्ते सुरूपे* पूर्वे सुरूपे यस्ते मदायां सूपस्थाभिरिति विसर्जनीयलोपः *वयतिरभिद्युम्नतृतीयायां* याचः साम्नि* नियावाहिनेविश्यतिरिति आयिःकारस्य विसर्जनीयलोपः *भिःस्वासु विशीये* स्वासु विशाविशीये स्तुषेश्रुतस्य मन्माभिः सपर्यन्तीति प्रशस्तिभिः इति च भिः शब्दे विसर्जनीयलोपः *शुचिः परिप्रियायां मार्गीयवे* परिप्रियायां ईनिधने मार्गीयवे समुद्रमुपातिराशुचिरिति चिःशब्दे विसर्जनीयलोपः *गविः प्रसोमदायांकण्वतरे* प्रसोमदायां कण्वरथन्तरे नजाशुर्गविरिति विःशब्दे विसर्जनीयलोपः *सुनिः पिबास्वस्याभिनिधने काण्वे* । अभिनिधने आश्वासस्यसमाधानमिति मासुतोनरिति परिष्कृतस्यरसि इयमासुतिरिति तिःशब्दे विसर्जनीयलोपः *नृभिर्द्ददिरिन्द्रोमदायां वार्हद्गिररश्मयोः* । नृभिर्द्ददिः इन्द्रोमदायां वार्हद्गिरपार्थुरश्मयोः शतसेन्द्रस्य नृभिः, अभिभूतिरपापद्दिरिति च भिः शब्दे दिः शब्दे च विसर्जनीयलोपः *नैरीः स्वासु रश्मे* स्वासु पार्थुरश्मे या इन्द्रेण सयावरीरिति रीःशब्दे आयिःकारे विसर्जनीयलोपः *गिरेर्वृष्णि* वृष्णिसाम्नि अभिप्रवायां गिरेरिवेति रेःशब्दे आ-

तिस्तावे प्रत्युबृहति सोमस्यातिर्हेप्रत्यये सहस्रधारा-
यां स्वाष्ट्रीसाम्नोः स्वरप्रथमे चारिष्टे चानादा व-
द्रिरभ्यासे प्रत्यये क्कायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रार्केषु
नकि नकिष्ठद्रथार्पस्वशब्दे प्रत्यये गौरीश्वितासि-
तयोः ॥ ३ ॥

पिः कारे विसर्जनीयलोपः #ज्योतिस्तावे प्रत्युबृहति# प्रत्यु-
अदर्शापती बृहतिज्योतिष्कृणोतीति प्रस्तावविषये तिः शब्दे
विसर्जनीयलोपः #सोमस्य तिर्हे प्रत्यये सहस्रधारायां स्वाष्ट्रीसा-
म्नोः# स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां सोमस्यातिरिति
तिः शब्दे विसर्जनीयलोपः #स्वरप्रथमे च# पदूनायोः स्व-
राणां प्रथमे स्वरे सहस्रधारायामेव हेशब्दे प्रत्यये विसर्जनीय-
लोपः #अरिष्टे चानादौ# सहस्रधारायामेवारिष्टे अनादावभ्यासे
प्रत्यये । किमुक्तं भवति यनीरायायिणामिति प्राप्ते आद्यस्य नका-
रस्य लोपः । तस्मिन् लुप्ते आदिवर्जित इकारो ऽभ्यस्त इत-
नादिरभ्यासः । यथा इन्वे राजानां अभिभीतिरास्मिन्ननादावभ्या-
सेप्रत्यये इकारेतिशब्दे विसर्जनीयलोपः #आद्रिरभ्यासे प्रत्यये-
ऽक्कायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रार्केषु# । अक्कायां वैश्वज्योतिषवा-
त्सप्रार्केषु । अक्कायां ज्योतिषवात्सप्रदीर्घतमसोर्केषु बृहद्भोपो-
वाद्येषे स्थानेआद्रीभवि अभ्यासप्रत्यये द्रिःशब्दे आपिःकार-
स्य विसर्जनीयलोपः । #नकिर्नकिष्ठद्रथायां स्वशब्दे प्रत्यये
गौरीविताससितयोः# । नकिष्टद्रथायां नकिः स्वश्चोति किःशब्दे
विसर्जनीयलोपः स्वशब्दे प्रत्यये ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

उःकारस्यौहोत्रायां प्रत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः पृथुः सांवर्ते क्रतुः परीताध्यास्यायामायास्ये त्रीणि त्रितायां पार्श्वे परिमितायां च मार्गीयवे क्रतुरिं- द्रक्रतुमित्यत्र पुम्भद्रवैतानिश्रेष्ठ दुर्देर्णायां वासिष्ठे रहस्ये च योधावृहति वाजयुः सदोवनायामन्त- रिक्षे सजूरग्नेवृहति विसर्जनीयकारोजीराः सैधुः

उःकारस्यौहोत्रायां प्रत्यये ग्रहणे विसर्गलोपः । उःका- रविसर्जनीयस्य औहोत्रायां प्रत्ययस्य पूर्वलक्षणेषूदाहरणेषु विसर्जनीयलोपः । अतः परमुदाहरणानि वक्ष्यन्ते । *पृथुः सांवर्ते* पंद्रनायां सांवर्ते गिरिर्नैमिश्वतः पृथुरिति थुःशब्दे उःकारस्य विसर्जनीयलोपः *क्रतुः परीताध्यास्यायामायास्ये* । त्रिणिधनायास्ये श्रीणंनायां क्रतुरिति तुः शब्दे विसर्जनी- यलोपः *त्रीणित्रितायां पार्श्वे* त्रीणि त्रितायां त्रिधु- क्रतुरिति तुः शब्दे तुःकारविसर्जनीयलोपः *परिमितायां च मार्गीयवे* परिमितायां च इलिपने मार्गीयवे स्वानैर्वातिकवि- क्रतुरिति तुः शब्दे विसर्जनीयलोपः *क्रतुरिन्द्रक्रतुमित्यत्र पुं- भद्रवैतनिश्रेषु* । इंद्रक्रत्वायामहावैष्टंभद्वैतपूर्वजानिश्रेषु मासिवा- सोअत्क्रतुरितिपुःशब्दे विसर्जनीयलोपः *इंदुर्दर्णायां वा- सिष्ठे* । वर्णायां उद्गायेत्रामिष्ठे इंदुर्हिन्वान इंदुःशब्दे उःकार- विसर्जनीयलोपः *रहस्ये च योधा वृहति* रहस्ये च योधारयां वृहति द्विर्द्विः पदपञ्चस्येन तस्मिन् इंदुरश्च इति दुःशब्दे विसर्ज- नीयलोपः *वाजयुः सदोवनायामन्तरिक्षे* । अन्तरिक्षे सदो- वनायां पिदांत्मसिर्नवाजयुरिति युःशब्दे विसर्जनीयलोपः *स- जूरग्नेवृहति* अग्नेविश्वस्थायां वृहति सजूर्देवेभ्यामित जूः

क्षिते निकामाविनशृङ्गयो उर्याकाः प्रोषु वत्सास्व-
कारोगोमन्नः श्रुध्ये समुद्रः प्रथमस्वरइमाउत्वायाऽं-
श्यैननौधसयोः स्वःशब्दः पूर्वः पूर्वे यौक्ते स्वशब्दश्चै
वातिहारमाप्तोलोपः क्रियते सिष्ठत्रैशोकयोश्च यौक्ते

शब्दे विसर्जनीयलोपः *विसर्जनीयाकारौ जीराः सैंधुक्षिते* पवमानस्य जिघ्रत इति सैंधुक्षिते जीरा अजिरेतिविसर्जनीयाकारौ लुप्येते *निकामाविनशृंगयोः* आजागृतायां गौरीवितगौशृंगयोः सपंतियं मिथुनासोनिकामा इति विसर्जनीयाकारयोर्लोपः *उपाकाः प्रोषु वत्सासु* प्रोष्वस्मा इति नियत्र-स्तासु उपाकाअधीतिविसर्जनीयश्च अकारश्च विसर्जनीयाकारौ लुप्येते *अःकारोगोमंनः श्रुध्ये* गोमंनायां श्रुध्येनः शब्दे अकारसहितो विसर्जनीयोलुप्यते नराएवं स्थिते अस्वरस्य नकारस्य परगमनं इकारे नकारोगतः निएवं स्थिते तालव्यत्वद्वात्वादपि भावः । ततः गोमंनाइदोएतद्रूपं भवति *समुद्रः प्रथमस्वरइमाउत्वायां श्यैतनौधसयोः* समुद्रइव प... इति यथा समुद्रशब्दः प्रथमस्वरमाप्तो भवति तथा द्रव शब्दे अःकारलोपः । अत्रापि पूर्वपदेन रूपसिद्धिः *स्वःशब्दः पूर्वः पूर्वे यौक्ते* द्रुपापर्वायां पूर्वे योक्तास्ते पवमानस्वर्द्दशमिति पूर्वस्य स्वशब्दस्य अकारलोपः । अभ्यस्ताभ्यासापेक्षया पूर्वशब्दः अत्रापि रूपसिद्धिः पूर्ववत् *स्वःशब्दश्चैवातिहारमाप्तोलोपः क्रियते सिष्ठत्रैशोकयोः* समन्द्रादिदमुच्यते स्वःशब्दविसर्जनीयलोपः मक्षुन इति अतः स्वशब्दविसर्जनीयस्यैव अतिहारमासस्य लोप उपादिश्यते । वक्ष्यति हि पुरस्तात् । स्वः सर्वत्र यथा स्वर्विदसंक्रुनिमादीये च विः

पोत्तरे ण्वोर्मरायेऽभ्यासे प्रत्यये विसर्जनी चा-
लोपमेके विरामे ॥ ४ ॥

स्वशब्दविसर्जनीयलोपः प्राप्तः स्तोभव्यवहितत्वात्सर्वत्रातिदिश्य-
ते। यथा—किमुदाहरणं पवस्वमधुमत्तमायां अस्यपीत्वास्वर्विद इति
शाकुनिसादीययोः स्वः शब्दे विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्यातिहारः
स्वर्विदा नामेधे अत्रापि इंद्रवाहास्वर्विदानामेधे इंद्रवाहास्व-
र्विदेति स्वः शब्दे विसर्जनीयलोपः रेफीभूतस्यातिहारः। एषउत्स-
र्गः वस्वे प्रत्यये। अयमपवादः उत्तरे यौक्काश्वे स्वः शब्दे
विसर्जनीयलोपः। स्वः शब्दः परोनातिहुते पवादः पवमान
स्वर्दृशमिति। सुवा ३३२ सुवा ३१६ ३ शामितिमात्रेप्रतिषेधः
औतहारस्य *सिष्ठुत्रैशोकयोश्च* यर्चापा वासिष्ठु स्व.सिन्दसम्भिति
स्वःशब्दे विसर्जनीयस्यातिहारमात्रस्य लोपः *त्रैशोके च स्वासु*
स्वःपतिर्यदीवृधइति स्वः शब्दे विसर्जनीयस्यातिहारमात्रस्य
लोपः। प्रासङ्गिकमुक्तम्। प्रकृतमेवेदानीं वर्णयिष्यामः। स्वःशब्दे
विसर्जनीयस्य लोपः प्रकृतः। तयोस्तदेव व्याख्यातं। सिष्ठुत्रैशो-
कयोश्चेति *यौक्के चोत्तरे* एतदपि व्याख्यातम् नस्वेप्रत्ययइति
ण्वोर्मरायेऽभ्यासे प्रत्यये अग्निमरायां मरण्वोः शब्दे वि-
सर्जनीयलोपः। *अभ्यासे प्रत्यये* लुप्यते ण्वोः शब्दे एवप्रत्ययः
विसर्जनीयस्यचालोपमेकेविरामे अग्निमरायामेव मराये एके
आचार्या विसर्जनीयस्य अलोपं मन्यंते। विरामेण्वोः ण्वोण्वो
इत्येव। अथवा विसर्जनीयस्य एके अलोपं मन्यन्ते अविरामे
सन्धावपि विकल्प इत्यर्थः यथासंख्युचेकइति। अत्रादिष्टसंधिः
संधिर्वाभवतीतिएवंविहापिविकल्पः। प्रथानलोपः लोपोचेति ॥४॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य च-
तुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

तकारलोप उच्छन्दः पार्षुरश्मे यद्युदीरायां मि-लांदे च वर्चे प्रत्यये परिमर्द्धिपत्स्वासु हारायणे द-दाचित्स्वासुर्वीकेभ्यासे प्रत्यये वोचित्सन इन्द्रायाः-सौमित्रे इंद्रोमदायामिच्छन्दः पार्षुरश्म इद्विहिंका-रज्ञीययोस्त्वमिन्द्रपारित्ययोः युद्धैरशामित्रे प्रमुन्वा-नतीयायां तवेत्मत्युबृहति मकारलोप उरसन्नकं(द्रि)-

---

तकारलोपः लोपाधिकारात्तकारलोप इदानीं वर्ति-ष्यते । पूर्ववद्वाचनम् *उच्छन्दः पार्षुरश्मे यदुदीरायाम्* पार्षुरश्मे यदुदीरायां यदुदीरत इति दुःशब्दे तकारलोपः *इ-लांदे च वर्चे प्रत्यये* इलांदे च प्रथमायां पावकवर्चाः शुक्र-वर्चा अनूनवर्चा उत, अत्राभ्यासे वर्चशब्दे प्रत्यये तका-रलोपः *परिमर्द्धिपत्स्वासु हारायणे* स्वासु हारायणे न-किर्हिदानं परिमर्द्धिपादिति अस्य तकारलोपः *ददाचित् स्वासु वींकेऽभ्यासे प्रत्यये* स्वासु वींके तेन ददा चिदिति चिच्छब्द-एवाभ्यासे प्रत्यये तकारलोपः *वोचित्सन इन्द्रायाः सौमित्रे* उद्घातायां सौमित्रे वचित्रोचिदिति चिच्छब्दे तकारलोपः *इन्द्रो-मदायामिच्छन्दः पार्षुरश्मे* ऋज्वर्थः *इद्विहिंकारज्ञीययोस्त्वमि-न्द्रपारित्ययोः* इच्छब्दे तकारलोपः । द्विहिंकारयज्ञायज्ञीययोः त्व-मिन्द्रयशायां द्विहिंकारे स्वंस्त्राणि हश्स्यमतीत्येकइदित्यत्र तका-रलोपः । यज्ञायज्ञीये पारित्यन्हर्यतायां योदेवान्विश्वा इदितिकारे तकारलोपः*युद्धैरशामित्रे प्रमुन्वानादीयायाम्* वैश्वामित्रे भुञ्जे नयुदिति युच्छब्दे तकारलोपः *तवेत्मत्यु बृहति* मत्युअदर्या-यत्यां बृहति तवेदुप इति वेच्छब्दे तकारलोपः *मकारलोपः* इदानीं मकारलोपो वर्चिष्यते वर्चमानेपूदाहरणेषु *उरसंन्नकंदे-

दैर्घंभ्यभिहीत्यत्र माꣳस्सुर्यंमायास्ये साप्तमिके तवा·
यां मनीपांक्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु ससा·
मैटते भ्यासे प्रत्यये सईत्रिकबृहति प्रर्मीयज्ञाबृह·
त्युकारलोप उपदृगयꣳस्सुयोधामैटत उतविष्णोश्च ज·
निताꣳयꣳश्याद्याइवे यकारःपरिष्टोभंत्ये स्वारिमछन्दे
दविङ्गीये वाशब्दः सर्फेप्रियंदेवायां प्रथमतृतीययो·

र्घंभ्यभिहीत्यत्र॥ दैर्घ्यश्रवसेभ्यभिहिश्रवसेत्यत्रउत्सन्नकमितिकंश·
ब्द मकारलोपः ॥माꣳम्सुर्यमायास्ये साप्तमिके तवायाम्॥
तयाहꣳसोमायाज्नासामिके द्विनिधनायास्ये पुरूणिवभ्रोनिचर·
तिमाम् अत्रमाशब्द एकास्समुदाहरणम् । घृणातपंनमातिसूर्यंपरइ·
तिमाशब्दसूर्यशब्दयोः मकारलोपः ॥मनीपांक्षौद्रेषु सहोदैर्घम·
रायवैराजर्षभेषु॥ श्रुधीहवायां योधामिमस्यामैतोमनीपामिति·
अत्र मकारलोपः । क्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु ॥ससामैटतेऽ·
भ्यासे प्रत्यये॥अस्यप्रत्नायामैटते यथा सहस्रसामितिअभ्यासे
प्रत्यये मकारलोपः ससाशब्द एव प्रत्यय इत्यर्थः॥सईत्रिक·
बृहति ॥त्रिकद्रुकायां बृहद्विभसईममादेतिइकारे मकारलोपः॥प्रर्मी·
यज्ञाबृहति॥ यज्ञायज्ञाबृहतिप्रर्मीशब्दे मकारलोपः ॥उकारलोपः॥
उकारलोपइदानीं वक्ष्यते ॥उपदृगयꣳस्सुयोधामैटते॥ अस्यप्र·
त्नायामैटते अयꣳसूर्यंइत्योपदृशिमितिइत्रउपेतिउकारलोपः ॥उतविष्णो·
श्चजनितायाꣳश्याद्याइवे॥ सोमःपवतायां त्रैष्टुभे श्यावाश्वे जनिता
उतेति उकारलोप.(वकारलोपः)॥यकारः परिष्टोभंत्येस्वारिमछन्दे·
दविङ्गीये॥ दविद्युतत्याहचेतिपदायामङ्गीये परिष्टोभंत्वाकृपेतियकार·
लोपः ॥वाशब्दः सर्फेप्रियंदेवायां प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोः॥
आसोवायायां सर्फे प्रियं देवानां प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोर्वा·

विंकल्पयोरकारःसनेमित्वायामदेवॅ॑श्रुध्यत्रैतष्कले-
ष्वऽघायोर्वारे प्रथमे ऽघसःक्षुल्लकान्धीगवयो वृद्धा-
दक्षरद्वैदन्वते प्रथमे ऽद्रयुसिमास्वक्षरन्नक्रवॅ॑स्त्वा-
ष्ट्रयाये ऽग्नयेङ्गीय आकारस्तत्वाविप्रायामिहवद्धाम
इकारः प्रसोमास्वे व्यञ्जनमपरांगं विरामे लुप्यते

शब्दलोपः मनूजाप्लुतोत्रलोपश्चेत्येतदुक्तंभवति*अकारः सने-
मित्वायामदेवॅ॑श्रु-ध्यत्रैतष्कलेषु* गोमनाया सनेमित्वामस्मदेतिअ-
देवमितिअयमकारोलुप्यते श्रु-ध्यत्रैतष्कलेषु *अघायोर्वारेप्रथ-
मे* वारवतीये प्रथमे स्वासु निर्भयादघायोरिति अकारलोपः
अघसःक्षुल्लकाधीगवयोः पुरोजितीवोअधस इति अकार-
लोपः क्षुल्लककालेयाधीगवयोः*वृद्धादक्षरद्वैदन्वतेप्रथमे* [illegible] इस-
मात्मनायमपमे वैदन्वते पवित्रे सोमोऽक्षरदितिवृद्धात्सोमशब्दात्पर
आकारलोपः *अद्रयुःसिमासु* सखासुशेवोअद्रयुरितिअकारलो-
पः *अक्षरन्नक्रवॅ॑स्त्वाष्ट्रयाये* सुतासोमाया विणिधने त्वाष्ट्री-
साम्नि पवित्रवन्तो अक्षरान्नितदेवासो अमृतान्नेति च सो-
मशब्दात् वृद्धादकारलोपः । सोशब्दाच्च वृद्धादकारलोपः *अग्न-
ये ङ्गीये* यज्ञायज्ञीये स्वासु यज्ञायज्ञावो अग्नय इति अकारलोपः
आकारस्तत्वाविप्रायामिहवद्धामे तन्त्वाविप्राया संत्वामृभ-
सायव इति आकारलोपः इहवद्धामदेव्ये *इकारः प्रसोमा-
श्वे* प्रसोमासोविपश्चित इति आश्वे वनानि महिषीइवेति इका-
रलोपः *व्यंजनमपरांगं विरामे लुप्यते* व्यञ्जनमपराङ्ग पूर्वा-
ङ्गमित्यर्थः । तदु विरामे लुप्यते । कानि पुनस्तानि व्यञ्जनानि ।
उच्यन्ते । अनुस्वारः । रेफः । स्वरभक्तिः । क्रमजं । स्पर्शश्च ।
स्पर्शे प्रत्यये एतेषां लोपः । एतेषां च अन्तः पादिकानामेतल्लु-

ऽभ्यासे च नोर्मिर्णोर्णसार्जुन ऋभ्वस एवामृताचार्के

क्षणं । कुतः ? प्रत्युदाहरणेषु अन्तः पदिकोदाहरणात् । तस्मादेवमुदाहरणानि । अनुस्वारादीनि अनुस्वारस्य तावत् वामदेव्ये यᳲहिष्टोमत्मदंघस इति । तथा स्वᳲसोभायाᳲहाविष्कृतेपत्रस्वपᳲहयद्रायिरातिरेफोदाहरण । वयमुत्वायाᳲतौभरे स्वामिष्पवितारवष्ट । अत्रस्ट्रद्मुवर्णामिति आर्भावः । मतिहारमासस्याविरामे अत्राविरामत्वात् लोपः । तथा ऐडस्वरैमस्यपायिनाया इपातेष्ट्णइन्दुःष्पामदोवरेण्य इति च आर्भूतयोरेफलोपः । स्वरभक्तेरुदाहरणम् । पुनानायाम्त्रिणिधनायास्यपौधाजययोः । अयोत्वमानो अर्यति आपृच्छ्यन्धरुणं वा ऽऊयपंमीति च वर्षशब्दस्वरभक्तिलोपः । क्रमजोदाहण अयानेमतुष्टेतिद्रशब्दक्रमजस्य दकारलोपः । तथा आद्वनाकृपारेनमर्षासोदिःसअभ्यासविषयेःसशब्दे क्रमजस्य तकारस्य लोपः । स्पर्शेइत्यत्रोदाहरणानि । त्वᳲसुनोमन्दितम इत्यत्र आज्यसूक्ते त्वंशब्दे द्वौ तकारौ पूर्वागत्वादेकस्य क्रमजत्वेऽपि द्वितीयस्पर्शमत्ययत्वात् तस्मात्क्रमजः स्पर्शोलुप्यते । तथा पारिःपᳲहर्यतᳲहरिमिति यद्वाशिष्ठीयेर्येशब्देरेफः पराङ्गं, एकः क्रमजोयकारः पूर्वाङ्ग । पूर्वाङ्गत्वात्तस्य लोपः । तथा पारिस्वानायाᳲशाविष्कृतेषु मदेषु सर्वथा इति सर्वशब्दे रेफः पराङ्ग । एकः क्रमजो वकारः पूर्वाङ्गम् । पूर्वागत्वादेकस्य वकारस्य रेफल्लोपः *अभ्यासे च* अभ्यासे च प्रत्यये लुप्यते । च शब्दात्पूर्वाङ्ग अन्तः पदिकमिति यथा दीर्घतमसोर्के इन्द्रस्य सोमपवमानऊर्मिणेति प्रथमस्य रेफस्य विरामत्वाल्लोपः । उत्तरस्य अभ्यासमत्ययत्वात् । तथा अमाविस्रोमाया पर्जन्यः पिता महिषस्य

आन्कारोनुनासिकोवृद्धः सर्वत्रारेववैखानससंत-निषु ॥ ५ ॥

पर्णिना ३ णिना ३ तथा अभिप्रियाणि पवस्वायां नामानि यह्वो अधिषेषु वर्द्धत इति, अयं पूषायां च सोमः पुनानो अर्षतीतिद्दीर्घत्वमप्रोक्तं एव । *नोर्मयोर्णमार्जुनऋभ्वसएवामृताचार्के* । नेति प्रतिषेधः । पूर्वलक्षणप्राप्तानामपवादः । द्विपंचस्वायां प्रस्तायमन्तऊर्मय इति अभ्यासप्रत्ययस्यान्तःपदिकस्य रेफस्य लोपप्रतिषेधः । प्रतोपदेवायां सिन्धुर्नपिप्ये अर्णसा आहर्यतो अर्जुन इति पौरुहन्मनेरेफस्याभ्यासप्रत्ययस्य रेफलोपप्रतिषेधः । प्रयोभे सभ्ये विषये प्रत आश्विनीरिसन्न विश्वाभ्रामानि विश्वचक्षऋभ्वम इति श्रैखण्डिने परिप्रधन्वायां दीर्घत्वप्रसोर्के । एवामृता इति रेफस्य लोपः पूर्ववत् *आन्कारोऽनुनासिकोवृद्धः सर्वत्र* आन्कारोवृद्धः सन् अनुनासिको भवति । रङ्गी भवतीत्यर्थः । यथा परिधीꣳरतितापिरपत्रापौरुहन्मनद्वैगतपौधाजयद्बृहद्वैगयनरथादिषु । *अरेववैखानससन्तनिषु* एषु वृद्धोपि सन्ननुनासिको न भवति । रेवतीर्यामुभयोरपि रैवतयोः आधस्त्वावानित्यत्र पदगीत एव भवति । वैखानसे अवयुतायां पदगीत एव भवति । इंद्रोमदायां संतनिनि अस्माꣳइंद्रासानिति च पदगीतः त्रिष्वपि रङ्गोन भवतीत्यर्थः ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ॥ ५ ॥

आउवाऽव्यवहितमाउभवति सर्वं पदान्त्यं च व्यंजनं लुप्यते शाता२३उवाभवा सियो२३४वाउग्रा२३उवाशर्मंमहो२३४वायूजा२३उवाचाजेषुचो२३४वा मधा३१उवा२३एवंजातीयान्यनाउभावोभृगएवतरे रेतःइयेने पुमनः सन्तनिन्धाशिथयुः प्रवद्वार्गव अैछयश्चान्तः पदिक्रोनाउ भवति सर्वत्र यथा मान्द्रीरेमा२३४दायतो३आउवा२३ श्रीणन्तो गोभिरु३ आउवा २३ मरुध न योनिंसोमसाम्नि सीदछये

*आउवाऽव्यवहितमाउभवति सर्वंपदान्त्यं च व्यञ्जनं लुप्यते शा ३ ता ३३ उ ३ वा २३ भ २११ वा ४ सियो ३२ ३५ वा ३ उ ३ श १ र्म २ महो २३१ ३४५ वा ३ यू १ जा २३ उ २ वा ३७ वाजेषु चो ३३३४५ वा ३ मघा ३२ उवा ३ एवं जातीयानि *आउवाऽव्यवहितस्यार्थिकस्य अंत्यः स्वर आउभवति । यच्च पदांतीयं व्यंजनं तस्य च लोपः । तथोदाहृतम् । स्वारसौपर्णे क्रयानिश्चित्र हुवानस्वरवृत्वांत्ययोः । अत्रैव उद्यातायां सौपर्णे । उग्रःशर्मेति च एतेषु लोपः । तथा काण्वरथंतरे मत्स्योमदायां अच्छाकोशंमधुश्चति *अनाउभावोभृगवतरे* अकारः प्रतिषेधे पूर्वलक्षणेन आउत्वाभावस्तस्य प्रतिषेधः । प्रमुन्वायां कण्वतरे हृतामत्लेनभृगवः *रेतः श्येने* गोरिश्चोने रेतोधा इति प्रतिषेधः* पुमनः संतानीनि *इन्द्रोमदायां सवाजेषु प्रनो इति आउभावप्रतिषेधः *ओइश्रयुः प्रवद्वार्गेव* प्रवद्वार्गेव मोअप्यास्यां अभिधेनवः पयमे दाधिश्रयुरिति आउभावप्रतिषेधः *ओष्ठयश्चांतः पदिक्रोनाउ भवति सर्वत्र यथा मां ३ द्री ३ मा २३३३ दा ३ याता ३३ आउवा ३२

ना २३५ हाथिनायाउवानाईमाउवा२३ सुनोतसौपर्ण ऊर्म्मिणावाम्रमेधातिथयो वर्णसदस्यवमनद्रुवत्सामराजेषु स्पर्शानामलोपोयथा द्युम्नानिमानु २ पाणा ३ माउसहस्रिणा३ माऊवाजिह्निया२ माउवन्मधुमा त्सु२ वीरिया२माउतिरेभा३ नाऊघृवसाना३:पारिया३ सो३ निर्णिजा३ माउश्येनो नयो नी२. यार्सवा३. ता३ मा-

---

श्री २ णंतोगोभि २ रू २३ आउवा ऽ२३ मरूव आउवा ३३ ओष्ठपश्चात:पदिको नाउ भवाति सर्वत्र यथोदाहृतम् । सोमउपवायामधेस्त्रिणिधने श्रीणंत इति च पवमानस्य जिघ्नतायां संतनिनिहरिश्चंद्रेमरुद्गण इत्यनाउभावः #नयोनिंसोमसाम्नि सीदच्छयेना ३३३हा ३ यिना ३ या उवा ना इमा ३ उवा ३३# अध्वर्द्धेद्रसोमसाम्नि स्वादु सीदच्छयेनोनयोनिमिति ओष्ठपश्चात:पदिकस्याउभावः #सुनोतसौपर्णे# विलम्वसौपर्णे अध्वर्योअद्रिभिरित्यस्यां सुनोतामधुमत्तममित्याउभावः #ऊर्मिणावाम्रमेधातिथयो:# अभिसोमायो वाम्रमेधातिथयोः ऊर्मिणेति आउभावः #वर्णसदस्यवमनद्रुवत्सामराजेषु स्पर्शानामलोपो यथा द्युम्नानि मानू३३पाणा२३मा ऊ२महस्रिणा ३२ मा ३ उवाजिह्निया ३२ मा ३ उवन्मधुमा२त्सू ३२ वीरिया ३३ मा ३ ऊतिरेभा ३२ मा ३ ऊघृवानमानाः पा३रिया३२मो २३ निर्णिजा ३२मा ३ ऊश्येनोनयोनी ३ यार्तवाता ३२ मामदा ३३हा ३ ऊ२ #ऊशाकरवर्णे पुनानिन्द्रायां इयंनोकायां च त्रासदस्यवे पुरोजित्यां भरद्वाजस्य अथास्यामुद्वद्वाजस्य शिशुंजज्ञानायां स्वामराजे अग्रानिघोषायां एतेषां साम्रामेषु तृनेषु यथासंख्येनोदाहरणानि #नतिष्टुप्स्त्रियमुदानि सोमो वाईरा २३१ जमनूरा-

सदा३दाउ नतिष्टुप्शिशुमुद्वतिसोमो वागिरा२३जम-नूर।२३१जतिष्टा ३ उ रहस्ये च न सर्वमाउभवति व्यञ्जनं च च न लुप्यते यथा वाजीयनित्यवत्सातीपंगसिमासु यत्राउभावो व्यंजनलोपश्च तद्वक्ष्यामः स्वरान्तः कण्ठ्यः सर्वत्र विष्णवे सहस्रिणमिति यण्वापत्ययो रञ्जोरैवतयोर्ध्वमः कारश्च रैवते सिमासु सर्वमाऊभ·

२३१.जनिष्टा ऊ* । उद्वन्दार्गवे शिशुंजज्ञानायार्थ्यमोविराजमनुराजतिष्टुविति स्पर्शस्य पकारस्य लोपः *रहस्ये च न सर्वमाउभवति व्यंजनं च न लुप्यते यथा वाजीयनित्यवत्सातीपङ्गसिमासु* रहस्ये च आउभावोव्यञ्जनलोपश्च न भवति । एष उत्सर्गः । यथा स्वासु रायोवाजीये वस्वीरनुस्वराज्यमिति । तथा नित्यवत्सासु समास्येभिर्ऋक्भिरिति प्रतिषेधः । अतीपंगे सिमासु च सोमउष्वापवस्ववाजयोः एवमादीनि *यत्राउभावो-व्यञ्जनलोपश्च तद्वक्ष्यामः* । रहस्ये यत्राउभावो भवति व्यञ्जनलोपश्च तदुत्तरत्रोदाहरिष्यामः *स्वरांतः कण्ठ्यः सर्वत्र* यथा मंद्रयायातिधारयेतियाश्चब्दे आकारः कण्ठ्यः तस्याउभावोभवति कः प्राप्ते एतदारभ्यते । अनुष्टभा२र इति सन्निकर्षप्रतिषेधः या २ आउवेति प्राप्ते आउभावः । वचनान्तरोपसंधिर्भवति रायाउवेनिभवति तस्माद्वाउभावोभवति *विष्णवे सहस्रिणमिति यण्वापत्ययोः* सोमाअर्षतु विष्णव इति । आपवस्व सहस्रिणमिति च आउभाव्योव्यंजनलोपश्च *अंजोरैवतयोर्ध्वम* अंजोविरूपे रैवतर्षभे च तालव्यस्याऊभावः । अंजोविरूपेसमुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिणः रैवतर्षभेयविधवीतिरुया आगहीति च *अःकारश्च रैवते* अःकारश्च उभवति तालव्ये

चत्यनृगंते छान्दसीषु दिशोवसोराणां घोनामृगं-
तेषु चाऽक्षारित्यस्य शब्दस्य रेफलोपः स्वरघोषप्र-

त्ययेन अःकारः वातोमद इति *सिमासु सर्वथाऽभवति *सोम-
पृष्ठापवस्त्वयोः सिमासु सर्वस्याऽभावः *अनृगन्ते* सिमास्वे-
व एतयोरेव तृचयोः आऽभावप्रतिषेधः *छांदसीषु दिशोव-
सोराणांघोनाम्* छांदसीषु सिमासु गातुयनुशं॑सिषोदिशः
पूर्वीणां पुरूवसोयः शविष्ठः शूराणां योमं॑हिष्ठोमघोनां एते-
ष्वाऽभावोव्यंजनलोपश्च *ऋगन्तेषु च* छान्दसीष्वेव ऋगंतेषु
आऽभावोव्यंजनलोपश्च मं॑हिष्ठवाजिनृजस इति प्रथमायां स-
नः स्वर्पादिति द्विप इति द्वितीयायां समर्येषु प्रवाह इति तृती-
यायाम् *अक्षारित्यस्य शब्दस्य रेफलोपः स्वरघोषवत्सु प्र-
त्ययेषु* अक्षारसेतस्मिञ्छब्दे रेफस्य लोपः । सन्धौ स्व-
रप्रत्ययस्य घोषप्रत्ययस्य च । अत्र किं प्राप्तं आःकारोऽस्त्व-
मिति प्रकरणाक्षाऽभावायां प्रत्यये नित्यवत्सातीषंगासिमा-
स्विति अत्र च आकारमात्रस्याऽभावोन विसर्जनीयस्य । कथं
गम्यते । येन विवृत्तिं करोति ततोऽवगम्यते न विसर्जनीयस्य
लोप इति । लोपे तुरीयसंधिर्भवति । तथासति अ-
साउ भवति । तस्मादलोपः । तत्र स्याद्विसर्जनीयरेफलो-
पार्थ इह पुनरारम्भो युक्तः—नित्यवत्सातीषंगासिमासु स्वरप्रत्य-
यस्य लोपः । व्यंजनप्रत्ययस्य उदाहरणानि । उत्तरे मानेव
सोमोदुग्धाभिरक्षारिति प्रस्तावविषये हकारघोषे प्रत्यये रेफ-
लोपः । अन्येषु तु सामसु अघोषप्रत्ययत्वादलोपः *उपेक्षः
शब्दः स्वोत्वाऽहे* श्रुधीहवायां प्रथायां प्रारे अस्मन्मघत्वः

त्सु प्रत्ययेषु ज्योक्तः शब्दस्त्वोत्वाᳪहे सकारलोपः श्रवस्तमः साह्वान्विश्वायाᳪसᳪहिते सुशास्तिभिरिलान्द्वितीयायां मानस्तरभिमाजमावर्त्तेथादौ लोपः पराग वा सुहस्तास्तावे ङीयस्य लोपः पराङ्ग वेंद्रायेन्द्विति क्रौंचे वलोपः संधावुगतिर्विरते द्वियकारसंयुक्ते विकृष्टे पूर्वोपकारः प्लुत आकारः संप-

---

ज्योक्त इति कः शब्दस्य त्वᳪ हकारे प्रत्यये सकारलोपः *श्रवस्तमः साह्वान्विश्वायाᳪसᳪहिते* अदाभ्यः सᳪहिते अग्निस्तुविश्रवस्तम इति सकारलोपः । *सुशास्तिभिरिलाद्द्वितीयायाम्* इलाद्द्वितीयाया ऊर्जोनपाज्जातवेदः सुशास्तिभिरिति सकारलोपः *मानस्तरभिमाजमावर्चेथादौ लोपः* जमदग्नेरभीवर्चे मानस्तरभीत्यत्र उद्गीथादौ सकारलोपः मानस्तरभिमातये मानोहाउवा इति आरभः *परागंवा* अथवा परांगं भवति । यथा धीमहे स्ता इति *सुहस्ता स्तावे ङीयस्य लोपः* यज्ञायज्ञीये आज्ञाग्निर्द्वितीयायाम् । अक्षरसंसर्गे प्रस्तावे सुहस्ताता ३ सा २ इति सकारलोपः *परांगवा* परागं वा सकारः ता ३ स्ता इति भवति । *इंद्रायेंद्विति क्रौंचे वलोपः संधौ* इन्द्रायेंद्राया क्रौंचे संधौ वकारलोपः । इन्द्रायेन्द्रा २ अ ३ हो २ इतिगाने वान्तस्यायापद्यत इति गातेर्वकारोभवति तस्य वकारस्य मध्य इति लोपः संधौ गतिः । *उगतिर्विरते* .विरामे उगतिरेव भवति *द्वियकारसंयुक्ते विकृष्टे पूर्वोपकारः प्लुत आकारः सपद्यते रयिᳪसोमश्रवा ३ आ२ पाय* पवस्व देव आयुषमित्यत्र द्वितीयाऽरयिᳪसोमश्रवाय्यामिति पूर्वोपकारः प्लुत आकारः संपद्यते तदुदाहृतम् *यि-

यते रयिंꣳसोमश्रवा १ आ २३ यांयिक्रौञ्चे निधन-
स्वात्याया२माना२३ श्रवा२३४ यि२३४यां याशब्दः
कुण्डपाय्ये महेनायां च प्रणपात् कुण्डपाया२३याः
सत्यश्रवसि वाप्य अवृद्धस्तोभात्पर इकार· सम्प-
द्यते रायिꣳसोमश्रवौ२होवा हाइयाम् ॥ ६ ॥

अनुस्वारः स्पर्शः स्ववर्गीये प्रत्यये रेफस्पर्शो-
ष्मभिः संयुक्त एते शब्दास्त्रयोऽन्तः पदिकास्तोभव्य-

क्रौचे निधनस्वात्या ३ वा २२ माना २३ श्रवा२३३ यी २३३ या
३# अयंपूषाद्वितीयायां उत्तमे क्रौंचे पूर्ववदाकारे प्राप्ते प्रति-
षेधः निधनत्वात् । निधने हीपीस्थाꣳसर्वत्रेति प्रकृताभाव
एव भवति #याशब्दः कुण्डपाय्ये महेनाया च प्रणपात् कुण्ड-
पाया ३२ या ३ सत्यश्रवसिवाप्ये# आतूनाकूपारे कुडपाया
इति द्विपकारसंयोगात् पूर्ववत् आकारे प्राप्ते याकार एव भवति।
तथा महेनाया रायोवाजीये पूर्ववदाकारप्राप्तो यकारः #अवृद्धः
स्तोभात्पर इकारः संपद्यते रा३यि ꣳसोमश्रवौ २ होवाहा-
इया२म्# एवस्वदेवद्वितीयायां भासे अवृद्धस्तोभात्परः द्विपका-
रविकृष्टः पूर्वोयकार इकारमापद्यते ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य षष्ठी
कण्डिका समाप्ता ॥ ६ ॥

#अनुस्वारः स्पर्शः स्ववर्गीये प्रत्यये रेफस्पर्शोष्म-
भिः संयुक्तएते शब्दास्त्रयोऽन्तः पदिकाः स्तोभव्यव-
हिताः सर्वत्रातिद्विर्यन्ते स्तोभाते विरते लोपः संधावलोपोव-
र्हिषि तर्तुराणाः पिबाद्रमीशानकृद्ग्वश्वꣳससराꣳसिꣳहमꣳ

व्यहिताः सर्वत्रातिह्रियन्ते स्तोभान्ते विरते लोपः सन्धावलोपो वार्हिंषि तत्तुराणाः पिशङ्गमीशानकृदुघ-

---

इत्येवं जातीयानिश्च लोपालोपादनन्तरं अतिहारलक्षणं, तस्माद-तिहारलक्षणं वक्ष्यते । अनुस्वारः स्पर्शः समानवर्गीये प्रत्यये पंचविंशतिस्पर्शाः समानवर्गा इत्यर्थः । रेफः स्पर्शोष्मभिः संयुक्तः स्पर्शोष्मप्रत्यय इत्यर्थः । ऊष्माणश्चत्वारः अन्तः पाद एते अनुस्वारस्पर्शरेफाः सन्तः स्तोभेन व्यवहिताः तेन स्तोभारंभेण सह सन्धीयन्ते, किन्तर्हि? अतीत्यस्तोभं परेण स्पर्शेण ऊष्मणा वा सहैकीभवन्ति । यदा च स्तोभान्ते विरामो भवति तदैतेषां अनुस्वारस्पर्शरेफानां लोप एव भवति संधावलोपः । अतिहार एव भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि । वर्हिषि प्रथमे पक्षे अत्र भक्त्यन्तत्वात् नित्यविरतत्वात् तथा त्रिमात्रमन्तरमिति । कथमत्रातिहार इति । उच्यते । एके तावद्ब्रुवते संहिताध्यायपक्षेणैतद्द्रष्टव्यम् । अस्माकमपि संहिताध्ययनलिङ्गानि दृश्यन्ते । भद्रंसुश्लेपमूर्ज्जमिति । तथाऽयां गर्भोनिरिहोते । अहमन्नादोऽहमन्नाद इति एवमादीनि । तस्मात्संहिताऽध्ययनं दर्शयति । अनेन ब्रुवते मद्योतितमेतत् । अन्यत्र यत्रैवं भवति तत्रातिहारो भवति । अपामिवेद्र्मायस्तत्तुराणाः मृज्यमानायां रयिविद्योग उत्तरोत्तरप्रवाजिनः । ईशानकृदुआनो निवातृतीयापादस्यैते उद्गीथईशानकृदितिकारे ऋकारस्यामृतस्य रेफातिहारः । अयश्चंस यस्येमपदानां अध्वर्द्धे सोमपामिन्न अनुस्वारस्यातिहारः । अयंसराअंम माकमध्ये अनुस्वारातिहारः । संहद्विषंचायां आन्धीमरे । पुत्रायो अद्रिमंहणमिति अनुस्वारस्यातिहारः । अत्रापि

घाꣳससराꣳहमꣳहेत्येवंजातीयान्यतिहारप्राप्तं व्यञ्ज-
नं लुप्यन आनꣳशदेव्ये ज्योतीꣳषि वृष न ददर्शिवा-
रे घर्पसोदर्शतेलान्दे न्धसः स्वारेपर्णे प्रशꣳसन्तिचि-
शीयांधीगवयोर्हिन्वन्तिविशीये मन्दानङ्गीर्भिर्जनित्रे
धर्मं दैर्घे विदुःसिष्ठ इदवउक्थꣳशीये कर्मवत्सास्वार्ध-

तदेव पर्कव्याख्यानं। महत्त्वꣳसोमाग्न्यायां दावसुनिधने। अ-
नुस्वारस्यातिहारः। इहापि तदेव पर्कव्याख्यानं॥ एवजाती-
यान्यन्यान्यपि द्रष्टव्यानि *अतिहारप्राप्तं व्यंजनं लुप्यते*
पूर्वलक्षणेनातिहारप्राप्तस्यापवादो वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *आनꣳ
शदेव्ये* एदुमधोर्द्वितीयायां उदानꣳशशेति अनुस्वारस्यातिहार-
प्राप्तस्यापवादः *ज्योतीꣳषि वृषन्ददर्शिवारे* वारवन्तीये तते-
मद्द्वितीयायां येनज्योतीꣳषीति अनुस्वारलोपः। मत्युभद्दर्शा-
यतीतिरेफस्यातिहारलोपः। त्रिष्वपि उद्गीथविषयः *घर्पसोदर्श
तेलादे* त्वेषः सद्धुर्भूरिवर्पस इति इलादे रेफातिहारलोपः।
तथा सदर्शतस्य वपुष इति रेफस्यैव *अधसः स्वारे
पर्णे* स्वारसौपर्णे कयानायां द्वितीयायां मꣳहिष्ठोमत्सदधस-
इति अनुस्वारस्यातिहारलोपः *प्रशꣳसति त्रिशीयाधीगव-
योः* त्रिशात्रिशोवोअतिथिमियज्ञ त्रिशोत्रिशीयाधीगवयोः प्र-
शꣳसन्ति उशस्तिभिरित्यनुस्वारातिहारलोपः *हिन्वन्ति त्रिशी-
ये* त्रिशोत्रिशीये हिन्वन्ति सूरमुस्रय इति प्रस्तावे अनुस्वा-
रातिहारलोपः *मन्दानगीर्भिर्जनित्रे* उत्तरे जनित्रे तयो
द्वस्मान्त्ययोः। आद्यायां अनुस्वारस्य द्वितीयायां रेफस्याति-
हारलोपः। *धर्मदैर्घे* त्वोसोमात्यायां दैर्घश्रवसे ऋतस्यधर्म-
न्निति रेफस्यातिहारलोपः *विदु सिष्ठ* शिशुजज्ञानस्यायां गो-

यणे सर्वं तदुकार्त्तयशे स्वरांतमेके विसर्जनीयान्तं वा-

विन्दुर्द्रप्सेति अनुस्वारस्यातिहारलोपः ॥ *इंद्रवउद्र्ंशीये* आत्वाविशन्त्वस्याया अथायस्यइन्द्वद इत्यनुस्वारस्याति-हारलोपः । अत्रापि पर्कंग्याख्यानं उपछन्देन व्यपेत-त्वात् । *कर्मवत्समासु* त्रिकद्रुकायायां निरयवत्मासु सईम-मादयाद्ध्रिकर्म्मेति रेफातिहारलोपः । इहापि पूर्ववदेव *आथ-र्वणे सर्व* आथर्वणे अनुस्वारः रेफः स्पर्शः अतिहारमाप्तः सर्वं लुप्यते परीतोपिमत्तायोदीर्घयज्ञायसन्तुवक्षूसोमन्तामादिषु । अत्र परीतोपापि अनुस्वारस्य पूर्वांगत्वात् लोपः । संधावलोप इति अयंचनासुत्रमिति एवं माप्तः । एवं माप्ते लोपः अनन्स्या-वचनासुत्रमिति एवं भवति सत्तायोद्वीरेफस्य विरामे लोपः सन्धावलोपः । आचार्यांजिह्वायामिति माप्ते रेफलोपः । अत आ-वद्यजिह्वायामिति तथा यज्ञायसन्तिस्यत्र चोपकारे पूर्वाङ्ग-त्वोभान्ते विरामे लोपः सन्धावलोपः इति ज्योतिर्ंसुवद्गा-या इति माप्नोति । एवं माप्ते अनुस्वारस्य विरामे लोपः क्रि-यते । तथा ज्योतिस्सुवद्रायाः इति भवति । उदुवाऊहाअहोवा-सत्तायोदायिउदुवाऊहाअहोवाआवद विरामे रेफस्य लोपः तथा आवदूर्गजिह्वायामिति भवति संधावलोप इति । अलोपे तु आवपजिन्ह्वायामिति एवं मधुगोवाज्योतिस्समीमहाइमाप्ते लो-पः । ज्योतिस्समीमहाभवति । एवंधुनेम ्होत्लमध्ययने दर्शयति । यथाये पर्के । तदुक्तं पर्के *तंदुकार्चयशेस्वरान्तमेके विस-र्जनीयान्तं वा* कार्चयशे पुरोजित्यंताया तन्दुरोपायति यथा-धीमहे तदूरुडोरोपामितिविसर्जनीयातं वा तन्दुरोपामेवं तथा-[illegible]

स्थासु भरेयंतुरंलोपः पूर्वांङ्गं वा कश्चित्पदान्तोलोपः। प्राप्तोऽतिह्रियते कश्चित्पदान्तः पूर्वांगं प्राप्तोऽसि ह्रियते वचनात्प्राक्स्तोभस्य स्वरांतोविरामः स्तोभांते विरते लोपः सन्धावलोपो निष्ठाअथयद्दिमापा३ँ सदो-

कालेपे च यथाच क्रतुवित्तम इति च पदान्तभावोद्रष्टव्यः *स्था-सु भरे यन्तुरंलोपः* तंगूर्द्धयाद्वितीयायां स्थासु मीभरे अग्निमी-ळिष्वयन्तुरामीति अनुस्वारस्य अतिहारमाप्तस्य लोपः सन्धा-वपि अग्निमीळिष्वया३ हायितुरा३ इति *पूर्वाङ्गं वा* आन-न्तर्यमनिषर्वा भवति । अग्निमीळिष्वयाऽ३हायितूऽ३ रा३ इति एवं पूर्वागभावः *कश्चित्पदान्तोलोपः प्राप्तोऽतिह्रियते कश्चि-त्पदान्तः पूर्वांगं प्राप्तोऽतिह्रियते वचनात्प्राक्स्तोभस्य स्वरा-न्तोविरामः स्तोभान्ते विरते लोपः सन्धावलोपः* । अन्तःप-दिकानामतिहार उक्तः इदानीं पदान्तीयानामुच्यते । क-स्य चित्पदान्तीयस्य लोपमाप्तस्यातिहारः । अप्राप्तस्य वच-नादुच्यते । कस्य चित्पूर्वाङ्गमाप्तस्य अनन्तरेण स्तोभेन आनन्तर्यमन्यो माप्ते वचनादतिहारः प्राक्स्तोभस्य विसर्जनी-यस्य विसर्जनीयपदान्तीयस्य स्वरान्तो विरामोभवति । स्तोभान्ते च अतिहृतस्य विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य लोपः सन्धौ अलोपः अतिहारोभवतीत्यर्थः । निग-दव्याख्यातमेतत्सूत्रम् । पुरस्योदाहरणानि *निष्ठाअथयद्दिमा-पा३ँसदोविशीयोरमेधयोः* अथयद्दिमापां सदोविशीयोस्मे-धयोः पूर्वे न तिष्ठति प्राक्स्तोभस्य स्वरान्तोविरामः ततोविसर्ज-नीयस्य सकारीभूतस्य स्तोभान्ते लोपः । सन्धौ अतिहारः । अस्य पूर्वाङ्गं प्राप्तस्य स्तोभेन सह आनन्तर्याद सन्धौ प्राप्तेऽति-

विशीर्षयोस्सेधयोः कुवित्स्वासु मार्गीयवेऽचिक्र-
दत्पवमानाभ्यर्षसीत्यत्रकवणतरे पुरमजीजनोहिदे-
व्ये मदुरितायेददतिदेव्य उपर्बुधोग्रे विवस्वदे-
व्ये गिर्वणस्त्वयाभूपंति मानवे सत्पतिमिंद्रं वि-
श्वायां लेये जंभे चत्वामिद्धीत्यत्र मयमाउवाव्यव-

हारः यथा देवाहोपिगछोहोति *कुवित्स्वासु मार्गीयवे*
स्वासु मार्गीयवे कुवित्सस्य महिम्नजमिति तकारस्य लोपमा-
स्त्यातिहारः ओवौकारयोरेकीभाव इत्यनेन *अचिक्रदत्पवमा-
नाभ्यर्षसीत्यत्र कण्वतरे* । कण्वरथन्तरे पवमानाभ्यर्षसीत्यत्र
वृषोअचिक्रदिति दकारस्य आउवाव्यवहितमितिलोपमात्स्या-
तिहारः *पुरमजीजनो हि देव्ये* पर्युपुद्वितीयायां गोजीरा-
यारंहमाणा पुरन्ध्येतिमकारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोप-
मात्स्यातिहारलोपः *मदुरिताये ददतिदेव्ये* वामदेव्ये कस्त-
मिन्द्रान्स्यायां विश्वावरेमदुरितेति विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य
ओवौकारयोरेकीभावे लोपमात्स्यातिहारः *उपर्बुधोग्रेविवस्वदे-
व्ये* अत्रापि उपर्बुध इति रेफीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभावे लो-
पमात्स्यातिहारः *गिर्वणस्त्वयाभूपन्तिमानवे* त्वामिद्धाद्यान्त्या-
यां उत्तरे मानवे स्तुतेष्विन्द्रगिर्वण इति विसर्जनीयस्य रेफीभूत-
स्य ओवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोरिति लोपमात्स्यातिहा-
रः *सत्पतिमिन्द्रं विश्वायां लेये जंभे च त्वामिद्धीत्यत्र*
इन्द्रंविश्वायां वाजानांसत्पतिमितिकालेयवार्कजम्भयोः त-
कारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोप इति लोपमात्स्याति-
हारः । वार्कजम्भे च त्वा इत्रेष्विन्द्रसत्पतिमिति तकारस्य

हितं छिद्रमैधांजोरूपेष्नृतमाउवाव्यवाहितं पार्श्व-
संताछिद्रमैधांजोरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु ॥ ७ ॥

शवसः संजये सरदूगौतमे निष्कृतधंरुणसाम्नि-
घृषोअचिक्रायां वयुमपघ्नन्यवसायांकाक्षीवते ध्यम-

पूर्वाङ्गमाप्तस्यानन्तरसन्धिमाप्तस्यातिहारः *मद्यपाउवाव्यवाहितं-
छिद्रमैधाओरूपेषु* आंभुसोमाधायां पवन्ते मद्यंमदामिति
मद्शब्दस्यातिहारः । आउवाव्यवाहितस्य अच्छिद्रमैधाओरूपे-
षु एतेषु च लोपमाप्तस्यातिहारः । आउवा व्यवाहितमाउभव-
तीति मकारस्य लोपमाप्तस्यातिहारः । ओवौकारयोरनन्तराध्य-
योरिति । सर्वपादान्तं च व्यञ्जनं लुप्यते इत्यनेन *ऋत-
माउवा व्यवहितं पार्श्वसन्ताछिद्रमैधाओरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु*
राजाद्वक्रं महिन्वान ऋतमिति च आउभावमाप्ते अति-
हारः गायत्रपार्श्वसन्तानि अछिद्रमैधातिधांजोवैरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥ ७ ॥

शवसः संजये आते अग्नाय्याया उक्थेषु शवसस्पत इति
विसर्जनीयस्य सकारीभूतस्यातिहारः । अस्य पूर्वाङ्गं माप्तस्याति-
हारः अत्र च हीष्यादिषु निधनत्वादविरुद्धः सन्धिः *सरद्गौत
मे *मस्तुन्वानद्वितीयां गौतमे सरज्जार इति उवौकारयोरिति-
दकारस्य लोपमाप्तस्यातिहारः *निष्कृतधंरुणसाम्नि घृषो-
अचिक्रायाम्* मृज्यमानोत्यायां देवानां सोमपवमाननिष्कृत-
मिति यकारस्य पूर्वाङ्गं माप्तस्यातिहारः *वयुमपघ्नन्यवसाया
काक्षीवते* पवस्वदेवान्याया काक्षीवते उदस्रादेवयुमिति म-

मैपिरे मरुत्पवमानोरधीतमायांकुलीयसंतनिपमेषु दूराद्धंतीये प्रथमे रसं मार्गीयवे हयस्त्वंसोमासिशां-मदे द्रिंसवद्धितायां चितशृंगयो रुभयंस्वासु मै-धातिथे संपविन्नायांसामराजे तंवज्जायथाद्धितीं-

कारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्यातिहारः *ऽवमभीपरे* अभिनुम्नमीवरे निकांतं मध्यमिति मकारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरितिलोपप्राप्तस्यातिहारः। मर्वं पदान्त्यं च व्यञ्जनं लुप्यत इत्यनेन। *मरुत्पवमानोरधीतमायां कुलीयमन्तनिपमेषु* पवमानोरधीतमायां हरिश्चन्द्रोमरुद्गिरिरोहितकुलीयसन्तनिपवमानर्षभेषु तकारस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः आवन्नयोः ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपः। मध्यमे आउवाव्यवहितमिति लोपः। *दूराद्धन्तीये मथमे* स्वासु मथमे वाचन्तीये सनोदूराखेति तकारस्य चकारीभूतस्य ओवौकारयोरनन्तरनीचाग्रयोरिति लोपप्राप्तस्यातिहारः *रसं मार्गीयवे* रसन्ते मित्रायां एकर्चे मार्गीयवे मकारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपप्राप्तस्यातिहारः *हयस्त्वंसोमासिशांमदे* त्वंसोमासियाया शांमदे। पवस्वमंहरूद्रापिमिति मकारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोपप्राप्तस्यातिहारः *द्रिंसवद्धितायां त्रितशृङ्गयोः* आजावृ-निरन्त्याया अद्रिमित्यात्रित गौरीवितमौशृङ्गयोः अद्रिमित्यात्रिति मकारस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपप्राप्तस्यातिहारः *उभयं स्वासु मैधातिथे* स्वासु मैधातिथे अन्त्यायां पवंहिदमुभयाविनामिति मकारस्य आउवाव्यवहितस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः *संपविन्नायां सामराजे*

याया बृहद्रथंतरयोर्यच्छन्दस्तत्रैव बृहतीतरेप्रत्यस्मैद्वितीयाया मधश्चिपीमायां च वत्सासूत्प्रशंसायां विशोयज्ञीययो श्चित्तदधायां वतीये महदक्रान्वासिष्ठे रहस्ये च माभे मयूहत्यहिंस्वारपर्यो यातः

ऋताम इद्दहन्नः समितिमकारस्य पूर्वाङ्गभासस्यातिहारः *तयज्ञायथाद्वितीयायावृहद्रथन्तरयोः* यज्ञायथाद्वितीयाया बृहद्रथन्तरयोस्तसेयश्च इतिदकारस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपभासस्यातिहारः वन्तो ३ वा ३ तेयश्च इतिमोधरापिप्रतिषेधः *यच्छन्दस्तत्रैव बृहति* तत्रैव यज्ञायथाद्वितीयायामेव बृहति यज्जात यच्चजंत्वमितिप्रतीहारे तकारस्य जकारीभूतस्य तृतीयादिन्यां ओहोवायामितिलोभासस्यातिहारः *इतरे प्रत्यस्मै द्वितीयायाम* प्रत्यस्मै द्वितीयायां रथन्तरे आईमितिमकारगीतमुदाहरणम । मकारओवौकारयोरेकीभाव इति लोपभासस्यातिहारः । रओ३वा ३ एनामिति *अश्विपीमाया च वत्सासु* त्रिकद्रुकांयायां प्रत्यवत्सासु ईशब्दस्य पूर्ववल्लोपभासस्य मकारस्यातिहारः । अत्रापि पर्कव्याख्यानम् *उत्प्रशंसायां विशोयज्ञीययोः* विशोविशायाया विशोविशीययज्ञायज्ञीययोः योदेवतात्युग्रतेति उच्छन्दे तकारस्य पूर्वाङ्गं भासस्यातिहारः *चित्तदधायावन्तीये* तत्तेमदात्याया वारवन्तीये तदधाविदितिकारस्य ओवौकारयोरितिलोपभासस्यातिहारः *महदक्रान्वासिष्ठे* अक्रान्त्याया वासिष्ठे महत्तत्सोम इति तकारस्य तृतीयादित्यामौहोवाया चतुर्थस्थे ऋद्धः पदान्तः सर्वत्र भवतीति लोपभासस्यातिहारः *रहस्ये च माभेमवृहति* माभेमाया बृहति महचे दृष्णो इति

पार्श्वेमोपुत्त्वायां नप्त्योः परिमितायांᳪपूक्तौर्णायव योर्ह्रीये चर्पणीयऔजिष्ठायां ज्योतिरौपगवे पव-मानोअजीजनायामर्वाह्निलोपमेकेकावे विते श्रुति पुश्वाहिकेशिनायामुभयतः प्रभोः शैखण्डिने हरि-

---

तकारस्य तृतीयादिनीमत्ययपरत्वाल्लोपमाप्तस्याविहारः *आहि-स्त्वारे पर्णे* उप्येदभिद्वितीयायां स्त्वारे सौपर्णे अहिंचबुध्न-इति मकारस्य आऊत्वाभ्यवहितस्य लोपप्राप्तस्याविहारः *पार्श्वे मोपु त्वायां* मोपुत्त्वायायां गायत्रपार्श्वे मोपुत्वावा-धन्त्र इति चकारस्याउत्वाभ्यवहितस्य लोपप्राप्तस्याविहारः *नप्त्योः परिमितायां पूक्तौर्णायवयोः* परिमितायां गौपूक्तौ-र्णायवयोर्नप्त्योरिति रेफस्याविहारः गौपूक्तओनौकारयोरेकीभाव-इति लोपप्राप्तस्याविहारः । कर्णायवे पूर्वाङ्गप्राप्तस्याविहारः *ह्रीये चर्पणीयेयओजिष्ठायां* अर्गं पूर्वासायां यज्ञायह्रीये यःपश्चचर्प-णीरिति पूर्वाङ्गमाप्तस्य रेफस्याविहारः *ज्योतिरौपगवे पवमा-नोअजीजनायां* उत्तरौपगवे ज्योतिर्वैश्वानरमितिरेफस्य पूर्वा-ङ्गं माप्तस्याविहारः *अर्वाह्निलोपमेके कावे* । अर्वाङ्भ्यमि-र्वायायां कावे अर्वाह्निचक्र इतिङ्कारयोरकीभाव इतिलोप-माप्तस्य एकेऽविहारं मन्यंते । ग्रन्थकारस्तु लोपमेव मन्यते *वि-तेश्रुतिपुश्वाहिकेशिनायां* गौरीविते गायत्रिणत्वायां कावेंगरामु पमुश्रुतिवांनि मकारस्य वकारीभूतस्य ओनौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्याविहारः *उभयतः प्रभोः शैखण्डिने* प्रतआशिन-नाःशैखण्डिने । धर्मपते पवमानस्य प्रभोपेमत इति च पूर्वा-ङ्गं माप्तस्य विसर्जनीयस्य उपध्मानीयभूतस्याविहारः *ह-रिश्रीचशाकरर्षभे* । पवस्वावाजोचरयोः । शाकरेर्षभे हरिपवित्रे

चीचशाकेरपेमे ऽभीकेविपः स्व सर्वत्र यथा स्वर्विदः शं-
कुनिसाहीये च स्वर्विदानामेधे नस्वेप्रत्यये सिष्ठत्रै-
शोकयोश्च सिष्ठत्रैशोकयोश्च ॥ ८ ॥

अवृद्धादिपदांतात्स्वरे परे यकारोऽन्यवधीयत

पृथिवीचेतिमकारस्य पूर्वोमप्राप्तस्यातिहारः । एवमादीनि दृष्ट्वा अन्यत्र प्रतिहार उच्यते *अभीकेविपः* प्रसोमासोविपश्चितइति अभीके पकारस्यातिहारः *स्वःसर्वत्र* स्वः शब्दे विसर्जनीयभूतस्य सर्वत्रातिहारः । यथा पवमानो अजीजनाया सरहित ज्योतिर्विवस्वत्स्वर्दशामिति । अत्रमाक्स्तोभस्य स्वरान्तोविराम इति स्तोभात्प्राक्स्वःशब्दे स्वरान्तोविरामः ततो निर्हृतस्य सतः स्तोभान्ते विरामे लोपः । सन्धावलोपः । इति सन्धावतिहारः *यथा स्वर्विदः शंकुनिसाहीये च* यथा पवस्वमध्यमाया शकुसन्त्रासाहीययोः अस्य पीत्वास्वर्विद इति रेफस्य ओगेकारयोरेकीभावे लोपमाप्तस्यातिहारः तथा *स्वर्विदानामेधे* इन्द्रयाहास्वर्विदइति पूर्ववत लोपमाप्तस्यातिहारः *नस्वे प्रत्यये*- स्वः शब्दोविसर्जनीयः स्वःशब्द एव प्रत्ययेनातिह्रियते तद्व्याख्यातंपौक्तेचोत्तरइतिपूर्वस्मिन्सूत्रे *सिष्ठत्रैशोकयोश्चसिष्ठत्रैशोकयोश्च* रेफस्यातिहारमाप्तस्य लोपः । धर्त्तायां वासिष्ठे स्वः सिषासन्निति त्रैशोके स्वःपतिर्यदीदृधइति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
अष्टमी कण्डिका समाप्ता ॥ ८ ॥

अवृद्धादिपदान्तात्स्वरे परे यकारोऽन्यवधीयत उपदान्ताच्च

उपदान्ताच्च यकारो विकर्षे सर्वत्र तत्र चालोपः
सन्धौ विरते लोपो योषिया त्रिवरूथंसुवस्तया
एवंजातीयानि नप्रतीनित्यत्रैं जठरेपूष्ठरकावधासि·

यकारो विकर्षे सर्वत्र तत्र चालोपः सन्धौ विरते लोपो योषी या ३ त्रिवरूथंसुवस्तया ३ एवंजातीयानि॥ अत्र लोपः निगद्व्याख्यातम्। एवं अक्षरगौरवादि व्याख्यास्यामः। तत्राऽवृद्धादिति वक्तव्यः। वक्ष्यति परस्तात्। वृद्धान्तरौ द्वौ लुप्ताविति विशेषादिदं वृद्धादेव भविष्यति। तदुच्यते। कृतवृद्धिप्रसंगात्। किमुक्तं भवति? यत्र ह्रस्वस्याक्षरस्य द्विमात्रत्वं विधीयते साऽपि वृद्धिरिह विधीयते। ह्रस्वस्याक्षरस्य तत्रापि वैलक्षण्ये निरोधार्थमभूदिति अत इदमुक्तम् अवृद्धादिति। यथा तृतीयोपान्त्यं हि स्तोभे दीर्घं भवतीत्यारभ्य वक्ष्यति क्रौञ्चाभिनिधनसप्तहमपनुत्तरयजोद्रायात्सदस्यवेपुरुण्यादेः ह्रस्व दीर्घीभवति। तत्स्थानम्भावत्येवेत्यर्थः। यथा ग्रासदस्यवेपुरोजत्पुत्सयोः चीवाधिपेति तु द्रया इति च तथा पवोप परिस्थानद्वितीयायां वृंककवायिउपदान्ताविभमाप्तः, एवमेव वक्तव्यंपृथुघोर इति च। तदुच्यते। उपदान्तः कचिदन्तःपादिरूपस्यापि व्यवधानार्थम् ऋषभशाकरद्वितीयवत्। उपदान्ते च कचित्त्रिरावृत्तिरित्यर्थः। यथा राहिद्रूरद्वितीयायां याउ सुवाउउवेमि स्वरे एवैवार्थः। सर्वग्रहणं पर एव स्वरेण समानस्वर इति यथा अभिन्द्रा इति। अथवा परे अनार्षिक इत्येवं तत्। यथा ऋषभशाकरे मणिया३ इति। अथवा अकार एव परे कचित्। यथा इन्द्रायेंद्रोद्वितीयायाम् इयोटयीये मध्याया३ रेजाति आया वा इति। अकार एव परे अथवाऽऽद्यन्तस्यारक्ताल्लोपः सर्वग्रहणं संयोगार्थमुपदान्तोयो

ष्ठाभिक्रंदार्केषु पृणक्तुमहामित्रस्त्वाष्ट्रीवितेषु येत्वा-
मृजति लौशशैखण्डिनयो रदर्शिश्रुध्ये त्वत्रेषु सप्त-
हे अन्तस्थपरे तुलोपो यथाकाष्ठासुनरस्त्वांकाष्ठासु

पदातीयाधिकारार्थम् । तथाद्धात्परौ यौ लुप्तावित्यत्र ॐ आवि-
विरते विलोप एवेति सर्वग्रहण अन्लोपः सधिर्विरते लोप इति ।
उभयवचन किमर्थमिति अन्यतरवचने परिशेषादन्यतरसि-
द्धिरिति ? उच्यते । कार्यार्थं पुनरेव वचन । यथावलोप इत्युच्य-
ते । (न्यप लोपदर्शनात) । पर्यूषु प्रधन्वेति पुरोजितिवत् । वि-
रते लोप इत्युच्यते । विरते प्यलोपदर्शनात । कईवेदायथाम-
प्कारणिधनं शिभियधामा इत *नमतीनिरर्चे* त्वमिंद्रपशाध्याया
मतीत्येक इति व्यवधानप्रतिषेधः । अवनिरामे न भवतीत्यर्थः
जठरेपुदुस्कावत्वासिष्ठाभिकदार्केषु । यत्तीत्यायर भविष्यमाणो
जठरेष्वितिद्धद्धार्गवकात्वासिष्ठयोरभिक्रदीर्घनामसोर्केषु व्य-
वधानप्रतिषेधः । भविष्यमाणे इति विरामप्रतिषध. *पृणक्तुमहा-
मित्रस्त्वाष्ट्रीवितेपु* अमाविमोमद्राध्याया पृणाक्तीति महानेषामि-
त्रस्वारसाम्नीत्वाष्ट्रीसाम्नोर्गौरीविते च व्यवधानप्रतिषेधः *येत्वा-
मृजति लौशशैखण्डिनयोः* प्रत आत्वाध्याया येत्वामृमत्यपीति-
लौशशैखण्डिनयोर्व्यवधानप्रतिषेधः *अदर्शिश्रुध्ये* मस्तुअदर्शी
तिश्रुध्ये व्यवधानप्रतिषेधः *त्वत्रेषु सप्तहे* त्वामद्धाध्याया सप्त-
हेत्व त्वत्रेष्विति व्यवधानप्रतिषेधः *अन्तस्थपरेतु लोपो यथा का-
ष्ठासु नरत्वा २ काष्ठा २ सुआ ३र्वतः* द्वे अन्तस्थे यस्य सं-
योगस्य परतः सअन्तस्थपर.एवशब्दःतस्मिन्नन्तस्थपरे व्यवधान-
प्रतिषेधः । तदुदाहृतम् । तथा एनाविश्वान्यर्यहीयनरत्वारसैन्धु-
क्षितसाकमश्वादिषु च । अत्र च बाहुरुभाष्यकारेण अन्तस्थपरतु

आ २ र्वतः स्तोभव्यवहिते त्व लोपोऽन्त्यन्तस्थपरे यथा-भीकपूक्तयोरैटते त्वभ्यासे प्रत्यये वृद्धात्परौर्यौ-लुप्तौ तंत्वागिरः सुष्टुतयोवाजया २३ तिआजिन्न-गाइसूरैआ २३४ क्तूपूआएवंजातीयानि नभूम्यु-घासंचारे स्वायुधेग्रेसिधूनां मरुतां धेनौ स्वास्वौ-

---

लोप इति व्यन्तस्थसंयोगपर इति व्याख्यानं कृतं, ऊहसमा-म्नाये तथा दर्शनात । अस्मद्गुरवस्तु यथासूत्रमेव मन्यंते । सत्वा-मूर्जसापश्च इति पवमानादिमांसख्यर्य (क्र २ हो ३ पवमानादिषु २ रे २ व १ तोर्ना २ ऋ २ हो ३ हा ३ ई १ इन्द्रा ३ अ १ इवं १ नत्वा २ सात्वा २ मूर्जं १ वा ३२३ इ १ अ १ वा ३ हा इ३संघा २११ हा २ मू १ जं १ ति १ आ ३२ प १ वा ३ अत्रव्यन्तस्थपरः ।) रेवतीदायैस्त्युवत्वारवन्तीयादिषु *स्तोभव्यव-हिते त्वलोपोव्यंतस्थपरे यथाभीकपूक्तयोः* स्तोभव्यवहिते सयोगे व्यन्तस्थसंयोगपरेऽपि व्यवधान भवत्येव *ऐटते त्वभ्यासे प्रत्यये* उद्यान्त्यायामैटतेऽभ्यासे प्रत्यये सनाविज्ञान्यर्थइत्यनव्यवधानलो-पः *वृद्धात्परौर्यौलुप्तौ तंत्वागिरः सुष्टुतयोवा २ जया ३२३ ति आजिन्नगा ई २३ सू ३ रौ ३ आ २३४ क्तू २ पू आ ३ एवं-जातीयानि* दृद्धादिपदात्तादुपदात्ताच व्यवधानलोपः । तदु-दाहृतम् । यथा परितोप्यायाया दधन्वाद्द्योनर्योभारित्वति कौत्स-लवौहपर्दर्घश्रवसाधीगवादिषु । तथा मत्युअदर्शीति वारवन्तीय-वामदेव्ययोः *नभूम्युघासञ्चारे* उषायायामिदासञ्चारे दि-विमद्रूम्यादददृश्व दृद्धात्परादपि न प्रतिषेधः *स्वायुधाग्रेसिधू-नां मरुतां धेनौ* उपोविर्षज्ञायायां मरुतां धेनौ स्वायुधःसोनूभि-रिति नव्यवधानप्रतिषेधः *स्वास्वौऽने च* औचने च स्वायु

शने च स्वश्वोनाकिष्ट्वद्रथायां प्रियासितयोर्मदेष्वत्र-स्येदिंद्रायाध्ध्कलदासयोर्यज्ञाय सतु सर्वत्र बृहद्वा-त्सप्रवैराजपदनिधनश्रुद्धीयवर्जं नदीषु प्रिय: सुनायां यौधाजयद्वैगणत्रतरेषु धर्त्तायां काथवासिष्ठाभिक्रदेषु सुतेषु त्वया भूपायां माधुच्छन्दसमानवयो शुम्नीप्रमध्ध हिष्ठीये वनेष्वर्पासोमायाध्शाकलवार्शसन्तनिवर्ण-हरेषु ॥ ९ ॥

पूर्वेनद्प्रतिषेधः । स्तु ३ वा ३ शुष्मः पवते २ दा ३ ई *स्व-श्वोनकिष्ट्वद्रथाया प्रियासितयोः *इममिन्द्राद्वितीयाया वासिष्ठप्रिया-सितयोः नःकिनस्वत्र इति न प्रतिषधः *मदेष्वत्रस्येदिद्रायाध्ध्क-लदासयोः* इद्रमच्छात्याया पौष्कलदैवोदासयोः अस्येदिन्द्रो-मदेष्विति न प्रतिषेधः *यज्ञाय सन्तु सर्वत्र* यज्ञाय सन्त्विति सर्वसामसु वृद्धात्परादपि न प्रतिषेधः *बृहद्वात्सप्रवैराजपदनिधन-श्रुद्धीयवर्जम* एतेषु उत्सर्ग एव भवति लोप इत्यर्थः *नदीषुप्रियः सूनाया योधाजयद्वैगणत्रतरेषु* प्रसोमदेवात्याया योधाजयद्वैगत-कण्वरथन्तरेषु नदीष्विति व्यवधानप्रतिषेधः *धर्त्तायां काववासिष्ठा-भिक्रदेषु *धर्त्तायां काववासिष्ठयोरभिक्रदेषु सिक्त्युषेनदीष्वेति व्यवधानलोपः *सुतेषु त्वया भूपाया माधुच्छन्दसमानवयोः* त्वामिदाह्याया माधुच्छन्दस उत्तरयानवयोः सुताच्छन्द्रगीतिव्यव-धानम् * द्युम्नीप्रमध्हिष्ठीये* प्रम्हि द्वितीयाया शुम्न्याहुत इति व्यवधानम् *वनेष्वर्पासोमायाःशाकवार्शसन्तनिवर्ण हरेषु *आर्पसोमाया शाकलवार्शसन्तनिशाकरवर्णवाह्यांपांहरेषु सिदीन्यो-नौवनेष्विति व्यवधानमेवा ॥ ० ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ॥९॥

पृष्ठेषु सुज्ञाने स्वाध्यःसोमाः पर्वतायां वित-मधुनिधनांधीगवेषयज्ञीयेषु संवत्सरेणेषु प्रबोधियायां प्रवल्लीशसारथ्यायामीवसु वसुन्यपवमानरुचायां विशीये मर्त्येषु दानायवायायां लेपश्चायन्तीययोः कविमियायां चौशाने व्यश्नुहिसंक्षारे पिबात्वस्यवर्त्ताभिनिधनयो रथंत्यस्य सामराजे स्वस्तयेदविज्ञी-

---

पृष्ठेषु सुज्ञाने ऊर्द्धात्परोऽध्यौ लुप्तानित्यस्योत्सर्गस्यापवादाधिकारः प्रकृतः स एवानुवर्तते । ऊर्द्धादपि परौ ष्टोऽधौ न लुप्येते मा णाशिशुरन्यायाः सुज्ञाने पृष्ठेष्वैरयादिति व्यवधानमेव च *स्वाध्यः सोमाः पर्वतायां वितमधुनिधानान्धीगवेषयज्ञीयेषु* सोमाः पवन्तामायां गौरीवितमधुश्चुन्निधनान्धीगवनिषेधयज्ञायज्ञीयेषु स्वाध्यमेव व्यवधानमेव *संवत्सरेणेषु प्रबोधियायां प्रवल्लीशसारथ्यायामीवसु* प्रो अयासीद्द्वितीयायां पवस्वेन्दः संवत्सरेणेऽपिवति प्रवद्गार्गवलीशायज्ञसारथीन्द्रस्यायामीवसुर्व्यवधानमेव *वसूनि पवमानरुचायां विशीये* पवमानरुचायां विशोविशीये विश्वावसूनि इति व्यवधानमेव *मर्त्येषु दानायवायायां लेपश्चायन्तीययोः* अच्छानः शीरशोतृतीयायां कालेयश्चायन्तीययोः द्वितीयो मुदमृणोमर्त्येष्वति व्यवधानमेव *कविमियायां चौशाने* *मेष्ठं* वोद्वितीयायां गायत्रीसामौशाने निमर्त्येष्विति न व्यवधानलोपः *व्यश्नुहि संक्षारे* पवमानस्य जितृतीयायां इच्छासंक्षारे पवमान व्यश्नुहीव्यवधानमेव *पिबात्वस्यवर्त्ताभिनिधनयोः* आत्वासहस्रमान्त्यायां अभीवर्त्ताभिनिधनयोः पिबात्वस्य गिर्वण इति अलोपः *अवन्त्यस्य सामराजे* पवित्रे मध्यमायां सामराजे अर्चन्ते अरवन्तरो व्योरथ[ि]मिति

ये दीयाङ्गीये स्वाहुतः सदुद्रवायां वारदेव्ययो र्बृह-
ति च गीथे दीर्घवृद्धोपहितहिपदांतआधिभूतोका-
राकारयोः प्रत्यययोः संधौ यकारमापद्यते गतिर्वि-
रतेवायच्छंद्रो ३२३ पवमानाभा ३ यार्पा २ सा३एवं-
जातीयानि नार्षसिपुनानायां यथा गौगवाभीवर्त्तयो-

न व्यवधानलोपः *स्वस्तये दाविङ्गीये* दाविशुतृतीयायां यज्ञा-
यज्ञीये ऋथकृसोमस्वस्तये इति न व्यवधानलोपः *दीयाङ्गीये*
वृषामतीप्रथमायां यज्ञायज्ञीये इन्द्रस्य हार्देति अलोपः *स्वा-
हुतः सदुद्रवायां वारदेव्ययोः* पुनानोतृतीयायां वारवन्तीय-
वामदेव्ययोः सदुद्रवस्वाहुत इति न व्यवधानलोपः *बृहति
च गीथे* बृहति च उद्गीथविषये स्वाहुत इति व्यवधानमेव
*दीर्घवृद्धोपहित इतपदान्त आधिभूतोकाराकारयोः प्रत्यय-
योः सन्धौ यकारमापद्यते गतिर्विरतो वा ३ यच्छद्रो ३२३
पवमान ३ भा ३३ यार्पा ३३ मा ३ एवं जातीयानि* दीर्घ-
पूर्वोवृद्धः पूर्वश्च इपदान्त आइभूत अकारआकारयोः सन्धौ-
यकारमापद्यते विरतेगतिर्भवति तदुदाहृतम् । अत्रापि गतिश्चा-
न्तस्थामापद्यते इति यकारापत्तिरसध्य इति लोपः पुनरनेन-
वचनेन भोगयकारोभवतीति एवा वाहूरूभाष्यकारेण व्याख्या-
नं कृतम् । अस्मद्गुरवः ब्रुवते अनेनग्र-यकारेण स्वयमेव भोग-
पय उक्तः एकारादकाराच्चभोग इति आच्छिकानामपि नैव
इकारात् भोग उक्तः तस्मादेकाात् भोगोभवतीति अत्र यथा-
भिमतं ग्राह्यम् । *नाअर्षसि पुनानाया यथा गौगवाभीवर्त्तयोः*
पुनानाया गौगवाभीवर्त्तयोः अपोनसानो अर्षसीति पूर्वस-

भँवीयसीप्रमपंहिष्ठीये ऋर्चेत्युद्वपंशपुत्रे विश्वान्यर्यं-
आपर्णँटत्वोधीयर्षभेष्विंद्रायच्छंतिसुचश्चरंतिनैये दाधि-
पज्ञीपर्कौंचर्योः स्याश्विनोर्वोधीये ऽघाह्यमेकमव्वेस्यं-
तमासह्रोदैर्घर्षभयोर्वैराणिज्ञीपस्थावाह्रवयोरेकारे च

यकारमाप्तस्य प्रतिषेधः *भर्वीयसीमंह्रिष्ठीये* मम्ऽहिष्ठा-
न्त्यायां भार्वीयसीति यकारप्रतिषेधः *अर्चेन्त्यद्वऽशपुत्रे* अ-
र्चेन्त्यर्कामिति यकारप्रतिषेधः *विश्वान्यर्यआ पर्णँटत्वोधीय-
र्षभेषु* उच्चान्त्यायां सौपर्णे टत्वोधयिपवमानर्षभेषु विश्वान्य-
र्यं इति यकारलोपः *इन्द्रायच्छन्ति सुचश्चरन्तिनैये* य-
दिन्द्रयाकूअन्त्याया इन्द्रयच्छंतियकारलोपः । अत्र आयाहिम-
ध्यमायां सुचश्चरन्तीति इपदान्तस्य दीर्घर्द्धोपहितस्य अकारे
अकारपरस्यपरस्य च सन्धौ यकारमाप्तस्य च प्रकारप्रतिषेधः ।
एवं सर्वोदाहरणेषु द्रष्टव्यम् *दधिपज्ञीपर्कौंश्चयोः* सोमाः प-
वन्तमध्यमायां यज्ञायज्ञीयर्कौंश्वयोः सोमासोदध्याशिर इति य-
कारप्रतिषेधः *स्याश्विनोर्वोधीये* प्रतिष्यान्त्यायां उतमरया-
स्याश्विनोरिति यकारप्रतिषेधः *अघाह्यमेकमवे*अग्नेतमद्यमध्य-
मायां साकमश्वे अद्याद्य इति यकारप्रतिषेधः *मान्तमासह्रोदै-
र्घर्षभयोः* श्रुधीहवायां सहोदैर्घवैराजर्षभयोः कृष्वाद्भुताऽमीति-
यकारप्रतिषेधः *वराणिज्ञीपावस्थात्राह्रवयोः* सोमः पवते तृतीया-
यां पज्ञीयत्रैष्टुभयावाह्रवयोरन्तः पवस्वाद्भजेयावराणीयकारप्रति-
षेधः *एकारे च यकारं यकारंयामोद्भगोर्गतियाँश्चपदान्तः स-
न्धीयलोपोविश्लेषता २ इये २ स्यायरा २ इये २१ त्रमता इये
२३* दीर्घर्द्धोपहित इत्यनेन लक्षणमाप्तस्य विशेष उच्यते ऐ-
दयामउद्भद्धार्गवयोः असान्निलोपाशिथुंजज्ञानं तृचयोः पुनानोवा-

यकारंयामोद्धतोर्गतिमांश्च पदांनः संधौ यलोपो वि-
रतेरमनोयिये२३ स्यापरोयिये २३ अमनोयिये२३ एका-
रादःकाराच्चभोगः क्वचिदिकारादोवौकारयोरेकीभा-
वेलोपः ॥ १० ॥

वृद्धमंतः पदे तालव्यमाभवति हादौ स्तोभे-
प्रत्यये प्रतिभागन्तदा२३हा२इयिपर्शा२०वयमसूनंजा-

रमत्ये इति पूर्वलक्षणेन रमना २ ३ ३३ एवं प्राप्ते अत्रविशेषः
गतिमानादान्तोयवति रमना इये २३ एवविशेषः । परेष्वप्युदा-
हरणेष्वेवमेव द्रष्टव्यम् *एकारादः काराच्चभोगः*
यकारोभवति शुक्रं पूर्वस्मान मजन इति भोगः उदाहर-
णम् पवूसाकमवते राभिर्वर्णमइन्दुभिरिति सकारेमध्यमयः य-
पावमिति यकारपपस इन्दुरितिस्थितेरमध्य इति यकारलोपः
वर्णासइन्दुभिरितिस्थितेभोगयकारः एकाराद्भोगः अकाराच्चनि-
द्धः शुक्र आहुत इति अत्र अस्थायामिति विसर्जनीयस्य यका-
रापत्तिरमध्य इति लोपः ततो ऽक्रायां इत्यत्र यकारो भवतीति
भोगः *क्वचिदिकारादोवौकारयोरेकीभावे लोपः* ओवा अ-
कारश्च ओवौकारौ तयोरोवौकारयोरेकीभावेलोपः उदाहरणम्-
उवावाः सनोमहो वा, अकारो दाहरणम् कुनोहो २ वोति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य दशमी कण्डिका समाप्ता ॥

*वृद्धमन्तः पदेतालव्यमापवति हादौस्तोभेमत्यये प्रतिभागं
तेदा २३ हा २ २ इयर्षा ३ वयमसूनं जावा ३२ वा २ हुं २
मायि महा हास्तीदसा २ २ हो २ यि एव जातीयानि *भा-
वाः मकान्ताः तत्र ओतहारान्ताव्याख्याताः इदानींक्रमया-
स आभावः स इदानीमुच्यते । कस्मिन्प्राप्ते इदमारभ्यते । ताल-

ताऽ३यांसुमायिमहाहस्तीदक्षाऽ३होएवंजातीयानि न-
हिन्वितवयौरिंद्रायऽसौभरे ऽचिक्रमृज्यमानायाऽरं-
प्रोतरवाजजिन्मतेष्विव वदुहानायां पृश्निमंतयोगायं-
तित्वायां च त्वाष्ट्रीसाम्नि कानितिसोवाचायाऽसैधु-
क्षितौशनयोः सऽहितेत्याभवति वारे सर्वत्रांतःप-
दं ना भवति स्वास्याभवतिनिमस्यौद्रनेविष्णुव

ञ्यमायिपहूद्धमिति उद्धस्य तालव्यस्य आईभावः प्राप्तः तत्रा-
न्तःपदिकस्य तालव्यस्य इकारस्तोभपरस्यपेस्य अयं विशेषः
आभावोभवति न गानेरित्यर्थः । तदुदाहरणम् सौभरयज्ञायज्ञीय-
राज्याकूपारेषु *नाहिन्विनवयौरिन्द्रायाऽसौभरे* पूर्वलक्षणप्रा-
प्तस्यापवादः वृद्धस्यान्तःपदिकस्य हादिस्तोभपरस्यपेस्य ताल-
व्यस्य आभावप्राप्तस्य प्रतिषेधः उत्सर्ग एव प्रतिश्रूयतेगीतेरेव-
भवतीत्यर्थः । तवयौरिन्द्रायो सौभरे स्वायापः पूर्वनासश्च हि-
न्वीति आभावप्रतिषेधः *अचिक्रमृज्यमानायाऽरन्ध्रोतरवाज-
जिन्मन्तेषु* मृज्यमानेद्वितीयाया अङ्योरन्ध्रउत्तरवाजजिन्मन्तेषु
हपो अवीति आभावप्रतिषेधः *इवदुहानाया पृश्निमन्तयोः*
तवाइऽभीमान्त्वाया पृश्निनमन्तयोः वाकुना इवेति अनाभावः
गायन्तित्वाया च त्वाष्ट्रीसाम्नि गायन्तित्वायायां द्विपन्तु-
र्दमेत्वाष्ट्रीसाम्नि उद्वऽचामिवेति अनाभावः । *कानितिसोवाचा-
याऽसैन्धुक्षितोशनयोः* विसोवाचायां सैन्धुक्षितगायत्रीसामौ-
शनयोः हरिरेविकनीवि अनाभावः *सऽहितेत्याभवति* । स-
हिते तृकानेशब्दः आ भवति *वारे सर्वत्रान्तः पदं ना
भवति ।* उपरे वारवन्तीये तालव्यस्यान्तः पदिकस्य सर्वत्रामा-
भावः । यथा एवुष्वायान्सयोः । अपा प्रुवच्चे इति च

इत्येतौ शब्दावर्षासोमाय्याः शाकले वरिवः सन इ-
न्द्रायां कौत्से पव्यध्वर्यो साके सवीरायां वैश्वामित्रे
डिनद्वितीयायां त्वाऽरिहंतीत्यत्र च त्वाष्ट्रीसाम्नि
रभिसुपावसोमाय्याः रौरवे रहस्ये च संकृतिनि गौ
भृङ्गेस्वर्विदः सुम्नेषु मानस्तरभीत्यत्रजमदर्त्तेषेधयो
र्माशिवासः प्रहिन्वान इति च पूर्वं जनित्रे गीर्भिरुत्त-

स्वास्वाभवतिनिमत्वर्यो स्वाद्य वारवन्तीयोत्तरे निमत्वादि-
ति अनाभावः *वनेविष्णुव इत्येतौ शब्दावर्षासोमाय्याः शाक-
ले* अर्षासोमाय्योः शाकले, सौदन्यौवने वालव्यस्यान्तःप-
दिकस्य सोमाअर्षन्तुविष्णवे अनाभावः *वरिवः सन इन्द्रायां
कौत्से* उच्चाद्वितीयायामैडकौत्से वरिवोवित्परिस्रव इत्य-
नाभावः *पव्यध्वर्योसाके* अध्वर्यामथयायो धुरामाकमश्वे
सोमस्पवि- इत्यनाभावः *सवीराया वैश्वामित्रे* महुन्वाना-
स्यायां वैश्वामित्रे पविशब्द एव हारिः पवित्रे इत्यनाभावः।
डिनद्वितीयायाम् । पविशब्दएव यदीपत्नीतिमत आश्विद्वती-
याया- सौक्थिहने अनाभावः पविशब्दस्य *त्वाऽरिहन्तीत्यत्र-
त्वाष्ट्रीसाम्नि* पविशब्द एव यस्त्वनाद्वितीयायां उत्तरेद्विपन-
तन्तेत्वाष्ट्रीसाम्नि हरिपत्नीति अनाभावः *रभिसुपावसोमाया
ऽरौरवे* परीतोषि द्वितीयायां रौरवे अदब्धः सुरभीति अना-
भावः *रहस्ये च सङ्कृतिनि* रहस्याविषये च संकृतिनि अदब्धः
सुरभीत्यनाभावः *गौभृङ्गे स्वर्विदः* आजागृविततीयायां गौ-
भृङ्गे स्वर्विदोअभिगा इत्यनाभावः *सुम्नेषु मानस्तरभीत्य-
त्रजमदर्त्तषेधयोः* पिबासुतान्स्यायां जमदग्रेर्वार्त्तनिषेधयोः
आतः सुम्नेष्वित्यनाभावः *माशिवासः प्रहिन्वान इति च पूर्वे

रे श्रीणाहविषे सवाज्यपक्षायां अवेजिपवमानस्य जिघ्रतायां च व्यवघपदिमायामुत्सेधे हिन्वाभिसोमायां तुनिभीशावयो दीर्घनिषेधे पुरोजित्यां जम्भस्वरयोरनाभावस्तालव्यस्यान्तःपदिकस्य दीर्घशब्दस्त्वाभवति पुरोजित्यां जम्भेस्वरेचाभवति सहा-

---

जनित्रे* पूर्वे जनित्रे इन्द्रकामध्यमाया माशिवासऽस्यनाभावः। तथा अभिसोमान्सायां मह्हिन्वान इत्यनाभावः *गीर्भिरुत्तरे* उत्तरे जनित्रे तंवोदस्ममध्यमाया इन्द्रगीर्भिरित्यनाभावः *श्रीणाहविषेसवाज्यक्षायां* सवाज्यक्षाद्वितीयाया सौहविषेगोभिः श्रीणान इत्यनाभावः *अवे जिपवमानस्य जिघ्रतायां* नतनिधने वाध्रवे पवमानस्य जिघ्रतायां पवमानस्याजिघ्रान्त्यायां जीराञ्जीत्यनाभावः *व्यवघपदि मायामुत्सेधे* मत्स्यपीयूहतीयायामुत्सेधेद्युनाचवीत्यनाभावः *हिन्वाभिसोमायान्तनिशावयोः* अभिसोमान्त्यायामाभीशवमन्तनिनोः महिन्वान इत्यनाभावः *दीर्घनिषेधे पुरोजित्यां* पुरोजितीप्रथमाया निषेधे सखायोदीर्घजीत्यनाभावः *जम्भस्वरयोरनाभावस्तालव्यस्यान्तःपदिकस्य* बृहद्भिरने शार्कजम्भे प्रथमे च स्वरे अनाभावः तालव्यस्यान्तःपदिकस्य यथा बृहद्भिधने शार्कजम्भे स्वाविध्युत्तरयोः। सत्व न श्चित्रगामथर्वं रध्यामिन्द्रेति च। तथास्वर्धेद्वोह चोद्यायां। आपुरन्दरस्यक्रमान्त्वीति अनाभावः। स्वरे च प्रथमे मत्स्यसे आययोः विश्वानि विन्द्रधं पुतेभिरांते च *दीर्घशब्दस्त्वा भवति पुरोजित्याजम्भे* पुरोजित्याया जम्भे अपवादः *स्वरे चाभवति सहावा* इन्द्रेत्यपवाद्य आनस्तेगंतुमसरइत्यत्र* पूर्ववदपवादः। मत्स्यायांद्वितीयां सहावादइन्द्रेयाभावः *अ-

वा॒ऽइन्द्रेत्येपशब्द आनस्तेगन्तुमासरइत्यत्रावृद्धम-
प्याभवति जितीयोदीक्रौञ्चे विपरीतायां माधुच्छन्दसौ
वरिवःसन्न इन्द्रायां मार्गीयवे जरिस्वारे पर्णे मदिन्त-
मदिष्ठनोगिहाविष्कृते यिशावश्विनोर्व्रतोत्तरे ॥ ११ ॥

पदान्तश्चाभवति मातेमेतमथायांक्रमश्वे श्यैनौ-
यारोत्तरे श्रीयेस्यन्दतकृण्वते चर्षणीरथीत्पर्यिंहाबि-
ष्कृते वरिवोधायां नुव्यमीनः कौत्से वृथेस्माऽहिपयासु-

वृद्धमप्याभवति॥ वृद्धस्यान्तःपादिकस्य तालव्यस्य हादिस्तोभ-
भस्यपदस्याभाव उक्तः। अथेदानीमवृद्धस्याभावः हादिस्तो-
भस्यपदस्योच्यते। अपिशब्दादंतःपादिकस्याभाव उच्यते व-
क्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *जितीयोदीक्रौञ्चे* मध्यनिधने ऐन्द्राक्रौ-
ञ्चे पुरोजित्वां पुरोजितीमत्थायोदीतिचाभवति। *विपरीता-
यां माधुच्छन्दसे* विपरीतायां माधुछन्दसे विशब्दः अवृद्धो-
प्याभवति *वरिवः सन इन्द्राया मार्गीयवे* उत्तरपक्ष्यमाण
मार्गीयवे वरिवइत्याभावः *जरिस्वारपेर्णे* कयानश्चित्रान्त्यप-
यां स्वारसौपर्णे अविताजरीत्याभावः *मदिन्तमदिष्ठनोगि-
हाविष्कृते* हाविष्कृते त्वम्युगोमदि स्वादिष्ठयामदियरित्वानो-
गिएतेष्वाभावः *यिशावश्विनोर्व्रतोत्तरे* उत्तरे अश्विनोर्व्रतेयि-
न्तवे इत्याभावः ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य एकादशी कण्डिका ॥ ११ ॥

पदान्तश्चाभवति अन्तः पादिकानामाभाव उक्तः। अथे-
दानीं पदान्तीयस्याभाव उच्यते *मातेमेतमथायाङ्क्रमश्वे* स्वा-
रसाक्रमश्वे अमेतमथायां क्रमायाम इत्याभावः *श्यैनौया-

तायां पृष्ठजमवर्तयोः पवन्तेभिसोमायां मैधातिथे निष्कृतंरुणसाम्निरूपो अचिक्रायां परीतायां च परिषवा ऽधिसोमउष्वावाम्ने सुष्वाणायां चान्धीगवे ऽभिप्रिज्ञीयेचोक्तः कृपेस्वासुनैये विदइन्द्रसुतायामु-

---

रोत्तरे *उत्तरे वारवन्तीये स्वासु चन्द्रपाइत्याभावः *श्रीपे स्पन्दते कृण्वतेचर्षणीरधीत* यज्ञायज्ञीये पुरोजिद्वितीयायां परिमस्पन्दत इत्याभावः तथा अन्त्यायां पूर्वोत्तरयोः अयं पूर्वोत्तरयोः सोमासः कृण्वतेयः पञ्चचर्षणीरिति च । अभिप्रियाणितृतीयायां अभीरञ्जनस्य दोहनाअनूपातावीत्याभावः । परिस्वं्हर्यतप्रथमायांयोदेयां विश्वाइत्याभावः *पविंहारिष्कृते वरिवोधायां* स्वादिष्ठोत्तमायां हाविष्कृते पर्यइत्याभावः *लुप्याभिनः कौत्से* अभीनोवाजप्रथमायांएेडकौत्से तु विष्णुमन्मित्याभावः *रुधेऽस्मात्पिबासुतायां पृष्ठजमवर्तयोः* पिबासुतायां पृष्ठाजमद्ग्नेरभीवर्तयोः । आपिर्नोबोधिसप्तमायांचेद्धेइत्याभावः *पवन्तेऽभिसोमायां मेधातिथे* मेधातिथे अभिसोमाद्यायांपवन्तेमधमित्याभावः *निष्कृतंरुणसाम्नि रूपोअचिक्रायां* मृज्यमानतृतीयायां वरुणसाम्नि निष्कृतमित्याभावः *परीतायां च परिस्रव *वरुणसाम्न्येवपरीतोषिद्वितीयायां नूनंपुनानोअविभिः परिस्रवेत्याभावः *अधिसोमउष्वावाम्ने* सोमउष्वाणस्यायां वाम्रे अविर्ष्णुभीत्याभावः *सुष्वाणायां चांधीगवे* आंधीगवे सुष्वाणासोभ्येतिअस्य चाभावः चशब्दादधिसन्दश्च । अग्नन्वतीतिः *अभिप्रज्ञीयेचोक्तः* अभिप्रितृतीयायां च यज्ञायज्ञीये अधोत्रिपृष्ठेत्याभावः *कृपे स्वासु नैये* स्वासु नैषाधिये द्वितीयायां , यद्राक्रमेत्सृपेष्वाककेरुपइत्याभावः *वि-

द्रꣳशीये मधुनिधनेरवीचसुध्वाणायां चिन्तवेपुरोजित्यां प्रतेशैखण्डिने पातवेनौसꣳहिते शस्तयेतन्त्वामदायाꣳसꣳहिते गविष्ठयेभिघुच्यावने दिवेरवाष्ट्रीसम्नोः सहस्रधारायां मादेनौरेवतीष्वेतिध्वमायांमहानाम्नीष्वभिश्यैते तदिदासतृतीयायाम् ॥ १२ ॥

इति सप्तमः प्रपाठकः ॥

द्रइन्द्रसुतायामुद्रꣳशीये* इन्द्रसुतायामुद्रꣳशीये विदेष्टव्यस्येत्याभावः *मधुनिधनेरवाचिसुध्वाणाया* सोमाः पवंतायां मधुश्चुन्निधने चितानागोरधिस्वचीत्याभावः *चिन्तवेपुरोजित्यां* मधुश्चुन्निधन एव पुरोजित्यायायां सुतायमाद्विन्तवइत्याभावः *प्रतेशैखण्डिने* शैखण्डिनेप्रत आश्विनीतिमनेशब्दस्याभावः *पातवेनौसꣳहिते* स्वादिष्ठायायांसꣳहिते इन्द्रायपातवइत्याभावः *शस्तयेतंत्वामदायाꣳसꣳहिते* अभिक्रदद्विपाहीररिसंस्यायाꣳसꣳहितएव तत्रमशस्तयइत्याभावः *गविष्ठयेभिघुच्यावने* च्यावने अभितृतीयायां गविष्ठयेत्याभावः *दिवस्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां* स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सुतानामत्यायासर्वेद्रस्यदिवेदिवाइत्याभावः *मादेनौरेवतीषु* रेवतीर्नइत्यायायारेवतीषुसधमादइत्याभावः *अतिष्वमायांमहानाम्नीषु* छांदसीषु महानाम्नीषु माध्वया सनःइत्पर्वतीत्याभावः *अभिश्यैतेतदिदासतृतीयायां* तदिदासत्याया श्यैते अदः सुमधुमधुनीभात्याभावः ॥ १२ ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य द्वादशी काण्डिका समाप्ता ॥

तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥ ३ ॥

यकारे च प्रत्यये वृद्धमन्तः पदे तालव्यमाभवति यच्च यकारसंयुक्तं विकृष्टᳪस्तोपे मित्रमिव मा२१ याᳪसोमा २ विश्वात्वा २३ या एवं जातीयानि नर्थ्यंमहस्तवानायां कण्वबृहति रहस्ये च बृहति नर्यः सनोहरीणायामित्यत्र चैत्रे चाग्ने च परीतायामन्त्योधर्त्तायामुद्वद्रागेच ईयतुस्त्वमिन्द्रमतूर्तिविश्वयत्राभीवर्त्ते यीयंस्यभ्रातृव्यद्वितीयायामामहीयवे पी-

---

यकारे च प्रत्यये वृद्धंतःपदे तालव्यमाभवति यच्च यकारसंयुक्तं विकृष्टᳪस्तो ३ येमित्राविरुणा १ यासोमाᳪविश्वावा एवं जातीयानि* न केवलं द्वादौ स्तोभे प्रत्यय आ भवति यकारे च प्रत्यये वृद्धंतः पदे तालव्यमाभवति। यकारसंयोगे च योविकृष्टो यकारस्तस्मिंश्च प्रत्यये आ भवति तदुदाहृतं *न रथ्यं महस्तवानाया कण्वबृहति* उत्सर्गमासानामपवादोवक्ष्यते स्त्वामिद्धीतितृतीयायां कण्वबृहति। गामध्वᳪरथ्यमित्यनाभावः *रहस्ये च बृहति *त्वामिद्धंस्यायामेव रहस्यविषये बृहति गामध्वᳪरथ्यमित्यनाभावः *नर्यः सनोहरीणायामित्यत्र चैत्रे* गोमन्नाद्वितीयायां चैत्रपक्षे रसरूपेनर्यइत्यनाभावः *चाग्ने च परीतायां* परीतोपिच(रीतोप्याद्यायामिति) प्रथमायां चाग्ने दधन्वाश्वोनर्य इति अनाभावः *अन्त्योधर्त्तायामुद्वद्रागेवे* यर्चामध्यमायामुद्वद्रागेवे हरिःस्तनानोऽन्त्योइत्यनाभावः *ईयतुस्त्वमिन्द्रमतूर्त्तिविश्वयत्राभीवर्त्ते* त्वमिन्द्रमतूर्त्तिमध्यमायामभीवर्त्ते तुरयंतमीयतुरित्यनाभावः *यीयंस्यभ्रातृव्यद्वितीयायामामहीयवे* अभ्रातृव्यद्वितीयायामहीयवेयायंति ते इत्यना-

पन्तवेमानइन्द्रायां वारे स्फिरयं माभे मवृहति हीय-
यमहेनोरेयावाजीये तृतीयमृतस्य जिह्वायां ना-
भवति सर्वत्र ह्रीये स्याभवति पदान्तश्चाभवति श-
र्मणि प्रदे ह्रीये काण्वे रन्ता स्वरे च वियस्ता वृद्धम-
स्याभवति मिय. सूनुर्णवतरे संमील्ये जिह्नकल्प-

भावः *पीयन्तवेमानइंद्रायां वारे* रेत्रा इंद्रास्यायां वारवन्तीये मा-
नइंद्रपीयन्तव इत्यनाभावः *स्फिरयंमाभेमवृहति* माभेमद्वितीं-
यायां वृहति सरव्यामनुस्फिरमित्यनाभावः *हीयमहेनोरु-
रयोराजीये*रायोवाजीये साम्युछमहीययोरवोंमहीय इति या-
नाभावः *तृतीयमृतस्य जिह्वया ना भवति सर्वत्र *अ-
भिमिद्वितीयायां सर्वसामसु नामतृतीयमित्यनाभावः *ह्रीये स्या-
भवति* यज्ञायज्ञीये तु नामतृतीयशब्दस्याभावः *पदा-
न्तश्चाभवति* इदानीं पदान्तीयस्याभावउच्यते । यकारमत्य-
यस्य यदुत्तरत्र वक्ष्यति *शर्मणिमदेह्रीये* मदेवोह्रीये-
द्वितीयायामक्षरसंसर्गे णिकारस्याभावः णा २ या ३ *काण्वे
रन्ता* काण्वे वयमुत्वामथमायां काण्वानुरथेभिर्जरन्तइति
तेशब्दस्याभावः *स्वरे च वियस्ता* सुपम्नानतृतीयायां प-
योनिधने स्वरे त्रियस्तरम्भेति पदान्तः स्याभावस्ता २ या स्त-
१ स्तं १ भरो २ दसा ३ ऋ ३३ हो३२ पदान्तस्ययका-
रः *अद्रुमप्याभवति* इदानीमवद्धस्य पदान्तस्य
तालव्यस्याभाव उच्यते । यदुत्तरत्र वक्ष्यते *मियः
सूनुर्णतरे* प्रसोमदेवतृतीयायां कण्वरथन्तरे मियः सूनु-
रितिमस्थाने अनाभावः । मा २ यः १ अत्रइकारस्याभावः ।
पदान्तरे तु अनाभावः । पकारेषु १ र्न १ म १ जि १ या ३

दवयाधिया ग्रहणाध्यैनोवारे प्रथमे पवस्वदा सुज्ञा-
नेङ्गदाशंकुनि विष्टया वाचः साम्नि वयुनावासिष्ठे
दिविपज्ञायथोत्तमायां बृहति कृत्व्यास्तौरश्रवसे ॥ १॥

ॲवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्ययोः

अत्र इकारस्य पदांते यकारः *सम्मीस्येविह्लंनकुत्स्यश्राधि-
या* संमीस्येपुरोजितिहूकेदीर्घजिह्वेन्दुरश्वोनकुत्त्वः सोमंवि-
श्वोम्याधियेति पदान्तानामाभावः ॥ अ २ य १ माना २
त् २ । त्वा ३ या २ धा २ या १ घा २ या १ इकारस्यैपदान्ते
यकारे *ग्रहणाध्यैनोवारे प्रथमे* स्रौद्रे वारवन्तीये पौनौ
वंदध्याइत्याभावः । ग्रहणाद्गृह्यस्यापिभवति । पराणि च उदाह-
रणान्येवंरूपाण्येव निपात्यन्ते *पवस्वदा सुज्ञाने* सुज्ञाने
पवस्वदेवचीतयाद्यायाभावः । ग्रहणादपदान्तस्य उद्धेस्या-
भावः *अङ्गदाशंकुनि* स्वर्ङ्गङ्गदत्यावाशकुनिनिपात-
नम् *विष्टया वाचः साम्नि* अभियुन्नतीयायां वाचः
साम्नि जिन्वताविष्टय इत्याभावः *वयुना वासिष्ठे । *वा-
सिष्ठेद्वितीयायां आवयुनेभिरित्याभावः *दिवियज्ञायथोत्तमायां-
बृहति* आत्मूर्पंरोहयोदिवीत्याभावः *कृत्व्यस्तौरश्रवसे*
सत्रायोदीस्यनइन्दुरश्वोनकृत्व्यइत्याभावः । ध्यैनोवारइत्यारभ्य
निपातयन्त्वइत्युक्तम् ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये चतुर्थस्य प्रथमकण्डिका समाप्ता ॥

ॲवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्ययोः पर्व ह्रद्गमाभव-
त्यन्त्यलोपश्च यथा भरताम्भैभेध्यवादेनिहवसाप्रेषु नकुच्छ्रंयगत्रिकी-
योः* ऊवाच अकारश्च ॲवौकारौ तयोरोवैकारयोः अन-

सर्वं वृद्धमाभयत्यन्तलोपश्च यथाभरनामेंधैष्मवा-हनिहवसाध्रेषु नकुच्छयेतविशीयपयोरथापवादा रागः स्वःपृष्ठनैपातिथरश्मेषु संगृभायून इत्यश्वाकूपारे दूरेदृविराड्सुदैव्ये तकारः परिस्थानापामैध्मवाहे म-कारः कार्त्तयशमन्तयो रापृच्छयंसेधे रथीनामेधे

न्तरे स्वरे पाद नीचादिभावः । न उभयथापि । तथाप्यानन्तर्य-मुपपद्यत इति अतोनीचाग्रयोरिति विशेषणम् *सर्वं वृद्धमाभयति अन्तलोपश्च यथाभरनामेंधैष्मवाहानिहवसाध्रेषु नकुच्छयेतविशीप-योः* वृद्धमर्द्धं च तालव्यं पदादीयमपदान्तीय च सर्वग्रहणात् । उदाहरणानि सौभरे यपमुत्वादिषु । नार्म्मेधेहोन्द्र अयाहीन्द्रादि-षु । ऐध्मवाहे परिस्वानादिषु । निहवे पारत्यन्द्रादिषु । साध्रे मसुन्वानादिषु । नकुत । आनोविश्वान्त्यायायंश्यैतसहोविशीप-योः । असिसत्पईशानकादिति *अथापवादाः* पूर्वलक्षणमात्रा-नामपवादा वर्त्तिष्यन्ते *रागःस्व पृष्ठनैपातिथरश्मेषु* स्वःपृ-ष्ठादिषु रङ्ग एव भवति । नाभावः । यथाहंनोममथमापा परि-धीयंरतीति । तथा नैपातिथे यण्महायायां, तथा पार्थुरश्मे इन्द्रो-मदातृतीयायां । अस्मादन्द्रवसीति *संगृभायून इत्यश्वाकूपा-रे* राश्वाकूपारे सगृभायेत्यनाभावः *दूरेदृविराड्सुदैव्ये* अग्निनरायाया वामदेव्ये दूरेदइत्यनाभाव *तकारः परि-स्वानापामैध्मवाहे* पवित्रे सोमो अक्षरादितकारस्यानाभावः सा २ ए २ दो ३२३३ वा ३ अत्र तकारस्यानाभावः । रेफ-स्यैवभवति । वामसये *मकारः कार्त्तयशमतयोः* अभीनो-वाद्यायां कार्त्तयशे रयिपर्यमायिमकारस्यानाभावः समते च पुना-नाद्वितीयायां मधुमियं इत्यनाभावोमकारस्य *आपृच्छयंसेधे*

प्रायश्चित्तेषु पार्थुरश्मे स्वास्वाःकारवर्जं ओकारः स-
त्रायः सोशाक्त्ये मदायतोनवे वायुमारोभासे म-
हाᳶश्वरातिवाशो सूर्यमरोनैधे सुपावसोछंदसद्वैग-
तयोः स्तोभो गोद्यौगते सोमसुज्ञाने सुवनोटते

उत्सेधे पुनानः सोतृतीयायां आपृच्छ्यंघरुणमित्यनाभावः *र-
थीनामेषेप्रायश्चित्तेषु* इन्द्रंविश्वाद्यायां मायश्चित्तेषु नार्म्मधे रथी-
नामितिमकारस्यानाभावः *पार्थुरश्मेस्वास्वाःकारवर्जम्* स्वा-
सु पार्थुरश्मे आभावप्रतिषेधः । आःकारवर्जमिपाइन्द्रस्येति-
त्रिपा इत्यस्य आःकारस्यआभवति ॥ वामत्यये । अन्यत्र
ध्यंजनस्य ऊष्मणोपिच अनाभावः । उपांतीयस्याक्षरस्यैव आ-
भावो भवति नचानान्नोक्काचानुति *ओकारः* वक्ष्यमाणेषूदा-
हरणेषु ओकारस्याभावप्रतिषेधः *सत्रायः सोशाक्त्ये* शाक्त्ये
गौरीविते सत्रायः सो इत्यनाभावः ओकारस्य *मदायतोनेव*
सोमउष्वान्त्यायां मानवेमंदीमदायतो इति ओकारस्यानाभावः ।
अत्र ओकारस्यअकारप्रत्यये अनाभावः *वायुमारोभासे*
पवस्वदेवाद्यायां भासे वायुमारोहइत्यनाभावः *महाᳶश्वरातिवाशे*
कईवेदमध्यमायां वाशोमहाᳶश्वरसीति प्रतिषेधः *सूर्यमरोनैधे*
नैधातिधे इन्द्रमिद्देवतातृतीयायां इद्रः सूर्यमरोइत्यनाभावः *सुपा-
वसोछन्दसद्वैगतयोः* साधुछन्दसद्वैगतयोः परीतोषिमध्यमायां अ-
नाभावः । *स्तोभो गोद्वैगते* द्वैगते परीतोषितृतीयायां श्रोणं-
तोगोइत्यनाभावः तो २३ गे ३२३३ ऋ २ हो २ वा २ प २२
मकारस्यौकारः *सोमसुज्ञाने* पवस्वाद्यायां मधुमान्त्सोम इ-
त्यनाभावः । साधुमा २२ सो २३३२ ऋहो २ वा २ उकारेपो-
कार *भुवनोटे* ऐटेनेअस्यप्रजातृतीयायां पुनानोभुवनेइत्यना-

यिनोंघोरसेधे उवर्णंतुनसर्वत्राभवति ग्रहणादाभवत्यु-
भयं स्वासुमैधातिथे नः सुवारेप्रथमे प्रियः मूनुर्द्रं-
गतगौंगवयो ,रिंदुर्गौतमसाध्रयो रकूसिष्ठप्रियेयदिंद्र-
चित्रायाऽं शिशुऽंसर्वत्र ॥ २ ॥

ऋगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरो नामि विसर्जनी-

भावः । *यिर्नोवोत्सेधे* उत्सेधेपिवासुधायांआयिर्नोवोइत्य-
नाभावः । आ २ पा २२३१ नौंशो २ । ङ्क २ हो २ वा ३
हो १ दकारस्यअकारः *उवर्ण तु न सर्वत्राभवति* · इदानीं
ॐकारस्याभावप्रतिषेधोवक्ष्यते। यथानाम्र्येधेअध्मश्चाद्यायावग्मा-
ता २ क ३ इत्येवमादीनि *ग्रहणादाभवति* ओवर्ण तु न सर्व-
त्राभवतीत्यस्यापवादोवक्ष्यते वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *उभयऽं-
स्वासुमैधातिथे* मैधातिथेस्वास्त्वंत्यायां उभयंकरामित्याभावः वि १
द्वे २ वं १ णऽंसंवः नमा २ ष्ट २ हो ३ अत्र ॐकारस्य अ-
पदांतीयस्यऋतोभेमत्यथेआभावः *नः सुवारे प्रथमे* वारवन्तीये
प्रन्वानः सुइत्याभावः *प्रियःमूनुर्द्रंगतगौंगवयोः* प्रसोमदेद्वि-
तीयायां प्रियः मूनुरित्याभावः *इंदुर्गौतमसाध्रयोः* इंदुरश्वइ-
तिगौतमसाध्रयोरनाभावः *अकूसिष्ठप्रिये यदिन्द्रचित्रायाम्* य-
दिन्द्रचित्रायां वासिष्ठप्रियेअकूपारस्यदावनाइत्यनाभावः । आ ३
का ३ त्रु ३३२२ वा २ । अत्रसकारस्यअपदांतीयस्यस्वामत्य-
ये *शिशुऽंसर्वत्र* तिस्रोवाचाद्वितीयायां सैंधुक्षितादिषु मर्ज-
यंतीर्दिवः शिशुमित्रिसर्वत्राभवति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये अष्टमस्य द्वितीया कण्डिका ॥

---

*ऋगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विसर्जनीयश्च ना
भवति, तत्रत्यौहोशब्दः प्रथमाव कृण्वते सदा ३ दौ २३ हिपा

यद्व नाभवति तत्रत्यौहोशब्दः प्रथमात्कृष्यते स-दादौ २३ ह्रिपामौ २३ स्तियोरौ २३ एवंजातीयानि दैव्ये त्यनृगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विस र्जनीयश्च नाभवति तत्र त्यौहोशब्दः प्रथमात्कृष्यत आचितजरायिहृतृणामौ २३ आ २३ हूमहिश्रवस्यवा प्रायुभायिरौ २३ तुरीयं त्वा भवति शिशुं दैव्ये सच-मानः समुद्रंतुरीया ३ औहोहाइ रहस्ये त्वृगन्तीयश्चा-नृगंतीयश्च स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विसर्जनीयश्च नाभवत्यृगन्ते त्वेव प्रथमकृष्टस्तोभ इत्यादिद्वितीया-

---

मौ २३ स्तियो २३ रो २२२ एव जातियानि* ओंवौकारयो-रित्यनेन मात्रस्याववादः अनृगतेभवानृगतीयः स्पर्शः । प्रथमः स्वरो यः नामि परश्च विसर्जनीयः सर्वत्र ना भवति । तत्रत्यौ-होशब्दः प्रथमस्वरादारभ्य कृष्यते । उभयत्रापि तदुदाहृत रौ-रवायोगवाद्वैहिकारेषु *दैव्ये त्वनृगतीयः स्पर्शः प्रथमस्वरो नामि विसर्जनीयश्च ना भवति तत्र त्यौहोशब्दः प्रथमात् कृष्यतआ ३ चिता २ जरा ३ इतृ णामौ २ आ २३ हूमहिश्रमस्यवा प्रायुभा इरौ २२२* तदुदाहृतं स्यात् वामदेव्ये एदुवध्येरिति च वा-मदेव्ये *तुरीयन्त्वा भवति शिशुर्देव्येसचमा नः समुद्रतुरी २ या ३ ऋ २२ हो २ इा ३इ* दैव्ये त्वनृगतीय इति मात्रस्वाप-वादः । तदुदाहृतम् *रहस्येत्वृगतीयश्चानृगतीयश्च स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विसर्जनीय■नाभवति* रहस्ये तु ऋगन्तीयश्चानृगन्ती-यश्च स्पर्शः सर्वत्र एव ना भवति । नामि परश्च विसर्जनीयो ना भवति । आसाम अभितोमयथायाद्विन्द्रयादिषु तृचेषु अन्तरिक्षे *ऋगन्तेत्वेव प्रथमकृष्टस्तोभस्त्यादिद्वितीयायां* ऋगन्त इत्या-

यां तृतीयादिन्यामौहोवायां चतुर्थस्थोहुन्दः पदांतः सर्वत्राभवति यथास्याद्विशुमक्रान्त्वासिष्ठेषु श्यैत-यास्योश्च तत्रापवादा रागोग्नेबृहति मत्स्यबृहतिः स्सरः प्रत्युवृहत्यपोऽग्नेवृहतिजुष्टो यज्ञाद्वाहत्पूर्जो ऽयंपूपावृहतिगावः श्येनोरयः सिष्ठे श्रुपोचायास्येश्रुपो

दद्वितीयायां प्रथमस्वरादारभ्य षष्ठे स्वरे प्रश्रये ना भवति । पूर्णासिदर्शितं क्रतुमिति *तृतीयादिन्यामौहोवायां चतुर्थस्थोहुद्धः पदान्तः सर्वत्राभवति यथास्यद्विशुमक्रान्त्वासिष्ठेषु श्यैतवारयोश्च* तृतीयस्वरादिभ्यां औहोवायां प्रस्रयभूतायां चतुर्थस्वरस्छो-हुद्धः पदान्तः सर्वत्राभवति । रहस्येचान्यत्र च । यथा अस्यपे-यांशश्रुअश्वानं अक्रान्तसमुद्रतृचेषु वासिष्ठ अभिमवादिषु श्यैते स्वासु च वारवन्तीयादिषु *तत्रापवादाः* तत्र तस्यां तृतीया-दिन्यो औहोवायामपवादा वक्ष्यन्ते *रागोग्नेबृहति* अग्नेवि-वस्वायायां बृहति अधादेवा-इति रङ्ग पत्रेतिनाभावः । अत्र स्वाभाविकदीर्घात रङ्गएव भवति नाभावः । यथादधन्वाङ् इति दर्शनात *मत्स्यबृहतिस्सरः* मत्स्यबृहतियानस्यैव हारिवोमत्सर इति सन्ध्यगीत एव नाभावःयथार्वेकेतथेव *प्रत्युबृहत्यपः* । प्रत्युबृहति अपोमहीत्यनाभावः *अग्ने,बृहति जुष्टः* । अग्नेविव-स्वाया,बृहतिजुष्ट इत्यनाभावः । *यज्ञाबृहत्यूर्जः* यज्ञाबृहति ऊर्जोनपातमित्यनाभावः पूर्वे सन्ध्यगीते *अयंपूषा बृहतिगावः* अयंपुषाद्वितीयायां गावोपदाइत्यनाभावः । अत्र संध्यगीतं न विद्यते गा २ वो ३३३ *श्येनोऽस्यः सिष्ठे* तृतीयादिन्या-मेव असावित्सोमतृचेश्येनोनयोनिपन्त्योनसृष्ट इत्यनाभावः । अत्र संध्यगीत न-विद्यते अनः । *श्रुपोचायास्ये श्रुपो२२२

३४ औहोवा इन्दोच स्वः पृष्ठंदो ३४ औहो उ-
वर्णे तु न सर्वत्राभवति ग्रहणादाभवतीडुस्त्रिकबृहतिं
शिशुंसर्वत्र ॥ ३ ॥

एकारोन्तः पदिकोग्रहणादाभवति नमो घोऽयं-
चाग्नाधिनमा २३४ औहोवातो मा २१४ औहोवा
तालव्यं च द्वितीयात्कृष्टं तालव्यंछायिशब्दश्चाभ-
वत्योस्तोभेप्रथमादौप्रत्यये श्रिया ३ उ २३४ वाहा

औहोवा* त्रिणिधनायास्ये मृज्यमानांद्वितीयायां प्रगीतमुदाहृतम्
इन्दो च स्वः पृष्ठंदो २१३ औहो तवाहंछोमायायां
स्वःपृष्ठः प्रगीतं एव उदाहृतं *उवर्णेतु न सर्वत्राभवतिग्रहणा-
दाभवति* । तृतीयादिभ्यामेव न सर्वत्र उवर्णमाभवति । ग्रह-
णादाभवति वक्ष्यमाणेषु *इडुस्त्रिकबृहति* त्रिकद्रुहति सत्य इन्दु-
रिति आभावः । *शिशुंसर्वत्र* शिशुंजज्ञानमिति तृतीया-
दिभ्यां सर्वत्राभवति वासिष्ठादिषु ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये अष्टमस्य तृतीया कण्डिका ॥

*ओकारोऽन्तः पदिकोग्रहणादाभवति नमोघोऽयंचाग्ना ३
यि नमा ३४२ आहो २ वा २ तोमधा ३४ औहो २ वा ३
तव्यर्य *तृतीयादिभ्यामेवाधिकारात् ओकारोन्तः पदिको-
ग्रहणादाभवति । वन्दध्याग्निनमोभिः । स्यात्वावतोमघोन इति
च वारवंतीये तालव्यं च तृतीयादिभ्यामेव । यथा तन्तेमदाया-
स्वयोः इरिश्रियमिति । रूपव्यंरपोजयादिभेदेवे तथा श्रुधी-
हवोत्ययोश्च किंअन्यन्तसंधिपुरूव्यस्यपुरुषेति न *द्वितीयात् कृष्टं
तालव्यंछाइशब्दश्चाभवतोस्तोभे प्रथमादौ प्रत्यये श्रिया १३
उ ३२२ वा २ हा २ ऊ २२ वा २२ ऊहा ३२ वा

२ उं ३ हा ३ उं २ हा ३ हाथित्वासुनकारः आय-
तीयेदानाया २ वोचुदया ३ उं २३४ वाशुकारम-
कारौचपूष्णि त्सिवास्वरंसर्वमाभवतियास्तोभेप्र-
त्ययेचचश्चनादभन्नित्येवंजानीयानि मायिते वचा २
या २३५ औहोवा यानादमा ३ या २३४ औहोवा
औणीपत्वपोस्त्वोभवतिकाचिक्रतो २ या २३५ औहो

द्वितीयात स्वरात ऊर्ध्वं तालव्यं हाइशब्दवगाभवत्योस्तोभे प्रथमादौ
प्रत्यये तदुदाहृतं । प्रवाय आदेवोदामे । यौताने च । अत्र च
यौतानेउपोपुअभेदयागिंदानिपादवर्गमंडायिनिद्विकोधिकतः काचि
नित्यं सामेलियोपु उपोपु जाहोहा ३ हा उहो १२ भेतुवेच-
ऊवहऊभे दधात् अक्षरात् इति वचनात् । अक्षरात् प्रकृतोव
उभेभवत इति तदुक्तंभवतीति *स्वासुनकारः श्रयेतीयदानायं-
३ ३ वो २ हुं ३ दया २२ ऊ ३२२ वा स्वासुआय-
त्तीये स्तोभप्रत्ययस्य नकारस्य लोपः । मनोदानायचोदय-
न्निति *शुकारमकारौ च पूष्णि* तस्मिन्पूष्णिशुकारमकारौ-
ऊस्तोभप्रत्ययौआभवतः । इन्नित्यत्राणिदाशुमकारं अभिप्रवः
सुरायनमिति । *त्सिवात्स्वरंसर्वमाभवति यास्तोभे प्रत्यये
वचश्चनादभन्नित्येवजानीयानि मा ३३ यितेवचा २२ या २२
२२ औ २ हो २ वावा २ ना २ दमा २२ या २३२२ औ २
हो २ वा*त्सिवास्वरंसर्वमाभवति यास्तोभे प्रत्यये तदुदाहृतं
स्वमङ्गमशाउंमायां त्रैककुभे *औणीपत्वयोस्त्वोभवातिकाचिक्रतो २२
या २३३३ अ २ हो ना ऊनाहभो २२ या २२२२ औहो
२ वा ३ पनिष्टपो २ या २३३३ औहोवा* औणीपत्वयोस्तु-
त्सिवात्स्वरः या स्तोभे प्रत्यये आभावयासुओभवति। तदुदाहृतम् ।

वाङ्गतावृधो २ घा १३४ औहोवायानिष्टयो २ घा २३४ औहोवा चरेवारेहत्यां ॲ सर्वॲश्रुधीहवायां स्तोतृभ्यश्चौ कारांतः पदिको ग्रहणादाभवत्येकारे-हकारयोः प्रत्ययपयोः कावयामवाग्नसोमसामसुनाम-नुता ऽ२ इयमधिराए ५ दुरितासा २३ ए ३ सुपा-हो २ इव साहो २ वायेनो नया २३ हा अध्रिगवि-त्यत्राचत्वमौकारेप्रत्ययेरयिष्ठे ऽवृद्धॲसर्वसाभवत्यौहो-

---

चरे वारेहत्यां वारवन्तीये यृहत्यां चरेसंघातविषयं ओभवति च रथन्तरे । चराजासो २२२ हा ३ ई उदाहरणानि यज्ञायज्ञीयादाविदृश्यानि च । तथाप्यनामयमायां ऊर्जोनपातमाहुवोहा-यि *सर्वॲश्रुधीहवायांॲस्तोतृभ्यश्च* श्रुधीहवायां चाबृह-त्यामपि चरसंघातविषयस्योभावः इन्द्रयस्त्वासपर्यतो ३ इन्द्रा २२ हावृस्तोतृभ्यश्च स्तोय ३ भ्यो ३२ ३३ हा ३ यि *ओ-कारोन्तः पदिकोग्रहणादाभवत्योकारहकारयोः प्रत्ययपयोः का-यपायत्राग्नसोममामसुनाय ३ तृना ३३ इयमधिराये २३ दुरि-ता ३ सा २१ प ३२ णश्रुपा २ हो यि २३ वत्सा ३ हो ३२ इवेनोया ३ हो* पूर्वलक्षणमेवाधिक्रियते । आभावमासज्जिका-नां पाववृचनत्वात् ओकारः सन् अन्तः पदिकग्रहणादाभवत्येका-रहकारयोः प्रत्ययपोः तदुदाहृतं ऐडेकावे ऐडेयामे च आग्निमे-याणि अमाविसोमयोः । वाम्रे परीतोच्या अध्वर्यंडे च सोम-सामिन अमावव श्रुम्नदावा *अध्रिगवित्यत्रात्वमौकारे प्र-त्यये रयिष्ठे* इयायद्युम्ने ने अध्रिगो इत्यत्र अकारेप्रत्यये आ-भावोरयिष्ठे *अवृद्धॲसर्वमायत्रलोहोत्सायेसस्वरेप्रत्यये रेवतीर्ना-श्रो २ हांमाणाजिशाऔहो २ मा औहो २* अवृद्धॲसर्वमायत्र-

स्तोभानामुदारो गणस्तोभे सस्वरे प्रत्यये रेवतीनां औहो प्राणराशिशा औहोसा औहो नेंद्रस्तेसोमहिते पुविश्वस्य दूज्योतिष्कृणो वोदेथा ऽ ५ ऽ सूराग श्च पुशब्दश्चेलांदे रथन्तरे सर्वमाभवति स्पर्शगभस्त्योर्वर्जमोस्तोभे प्रत्यये ऽश्वि-नोर्व्रतपूर्वे च तालव्यं शाकर्वभेस्वो ष्ठ्यस्पर्शवर्ज-मेस्तोभे प्रत्यये द्राघ्णि सर्वमाभवत्योवायामानंतरस्व-

---

ति औहोस्तोभे सस्वरे प्रत्यये॥ तदुदाहृतं वारवन्तीयादि-षु ॥नेन्द्रस्तेसोमहितेपुविश्वस्य दूज्योतिष्कृणोवोदेथा ऽ ५ ऽ सूराग-श्च पूशब्दश्चेलान्दे ॥अनन्तरविधिरपवादः परिमवन्त्वायां इन्द्र-स्तेसोमेत्यनाभावः एवुष्वायां नहिते पुनानायां विश्वस्य प्र-स्युअदर्वायां ज्योतिष्कृणोति । इमाउवान्त्यायां वोदेथा ऽ ५ ऽ सू-इति । अग्नेविवस्वद्वितीयायां अश्वादेवा ऽ ५ ऽ इतिरङ्गः पुशब्दश्चेलांदे सदर्श तस्य वपुप इत्यनाभावः ॥रथन्तरे सर्वमाभवति स्पर्शगभ-स्त्योर्वर्जमास्तोभे प्रत्यये॥ विधिमध्ये अपवादः । स्पर्शगभस्त्योर्वर्ज-सर्वे स्पर्शानदीर्घागभस्त्योरातिविसर्जनीयस्य नाभावः । उदाहर-णानि एनायायां विश्वस्यदूतममृतन्देव ऽ ५ ऽ राधोजनानां । उपक्ष-क्षत्रमचिवत् रथन्तरे ॥अश्विनोर्व्रतपूर्वे च तालव्यं॥ अश्वि-नोर्व्रतपूर्वे पुनानायां तालव्यमाभवति । ॐस्तोभे . प्रत्यये अपो-वसानो अर्पतिहाकुपत्रमादि तालव्यमाभवति॥शाकर्वभे स्वो-ष्ठ्यस्पर्शवर्जमेस्तोभे प्रत्यये॥ पवस्ववाजसातायां ओष्ठ्यस्पर्शवर्जमे स्तोभे प्रत्यये आभवति इन्द्रायपसोयओष्ठ्यत्वादनाभावः । तुवा-मेरिहाए इति स्पर्शत्वादनाभावः ॥द्राघ्णि सर्वमाभवत्योवायामन-न्तरस्वरनीचायायां प्रत्यये प्रत्यये॥ द्राघ्णि सर्वमाभवतिपदानीयमनः

रनिचायायां प्रत्ययेप्रत्यये ॥ ४ ॥

ऊहगाने योनिवत्स्वराः स्तोभाभ्यासविरामा अ-

पंदिकं च । ओवायामनंतरस्वरनीचायायांमत्ययभूतायामिति ।

इति अष्टमस्य चतुर्थी कण्डिका ॥

उपाध्यायाजातशत्रुकृतौ मात्रामावः समाप्तः ।

ऊहगाने योनिवत्स्वराः स्तोभाभ्यासविरामाः कोऽस्याभिसम्बन्धः । उच्यते । ताळव्यमापि इत्येतस्मिन्सूत्रे उक्तमेतत् । ऊहगाने योनिवत्स्वराइत्येतत्पूर्वं वक्तव्यं प्रकृतिगापद्य विकारवचनंयुक्तमिति तत्र च प्रतिहार उक्तः यथा अग्निष्टोमप्रकरणे प्रथमं गायत्रं साम भवति तत्रास्यानधिकार उक्तः । ऊहशास्त्रानुसारित्वात् । ततोऽनन्तरमामहीयवं भवति । तत्र च ताळव्यस्य विकारोद्दृष्टः । उच्चातापि इति उक्तं तेन प्रसङ्गेन ताळव्यमाइत्युक्तं । तेन प्रसङ्गेन सर्व एव भावा अनुपरिक्रान्ताः आभावान्ताः । इदानीं विकारा वक्तव्याः इसत आह । ऊहगाने योनिवत्स्वराभवन्तिइति प्रकृत्यपदेन कृतं ऊहगीतौ योनिवत्स्वराः क्रुष्टादयः । स्तोभाश्च तद्वदा भवन्ति अभ्यासाश्च तादृशा एव भवन्ति । विरामश्च पर्वाणि प्रकृतिवत्प्रवर्तन्त । योन्यापादनं विकारार्थमित्युक्तम् । स्वरस्तोभाभ्यासविरामा इति वक्तव्ये विसमासः प्रकृतिपर्वनियमार्थं, अन्यसंख्यातोविशेषेपि प्रकृतिवद्विरामः स्यादिति । यथाकर्तृगेतन्त्वादेशः *अनभ्यासस्तुतच्छन्दस्त्वम्* योनिवदभ्यासे प्राप्ते अपवादः । योनौ यान्यभ्यासेनान्यच्छंदः संपद्यन्ते गौरीवितादीनि तानि पदान्तच्छन्दः अनभ्यासेनापन्नं तस्मिन्पदाच्छन्दसि चोद्यते । अनभ्यासेनापन्नं तदाऽनाभ्यासः । गौरीविती-

भ्यासस्तुतछंदसं विकाराहि प्रत्यक्षपरोक्षादय स्तेषामुं

दलकौत्सनैकक्रुभैवेखानसादिषु । वैतहव्यौर्ध्वसद्मनाष्टादंष्ट्राणा-मयोनौ नाभ्यासः वैतहव्ये उत्तरयोः । और्ध्वसद्मने सर्वत्र । अ-योनौ आष्टादंष्ट्रे आत्वात्रिंशत्विति । एतेषु पूर्वनियमादभ्यासः । प्रकृतिपूर्वनियमार्थं अप्रकृतादेरपि प्रकृतिः । आनुष्टुभीरात्रिरिति वषडन्ते इन्द्राण्यायां स्वासुवत् । अक्षरपरिमाणनियमार्थं षट्सप्तानि चत्वारि सहस्राणि च पञ्च ज्योतिष्टोमे अग्निष्टोमाते संपद्य त-स्मादभ्यास एव योनावैकवैतनीषसापेक्षया *विकारा हि प्र-त्यक्षपरोक्षादयः* । ते च आयिभावादयः । योनिवत्पेतंपञ्चा-नं सविकारः प्रत्यक्षप्रकृतिः *तेषामुक्तोनियमः* तेषामायि भावादीनां विकाराणामुक्तंलक्षणं । नियम उच्यते । योनिव-त्त्रायउक्तः । अनंतरं चापवादः कृतः । अनभ्यासस्तुतच्छन्दसा-मिति तेन प्रसङ्गेन इदमुच्यते । क्वचित्प्रकृतित्वभावः । क्वचिदा-यिभावः । क्वचिदाभावः । क्वचिल्लोपः । एवंलक्षणोऽनियमः । क्वचिदन्यदेव यथाऽहोमया इति । दैवोदासे इति । क्वचिदद्वस्वं-ध्याविभावः । यथाईशाणन्तर इति । ते च किंरूपा विकारा ये-प्रक्रान्ता इति । उच्यते ।

आयित्वं प्रकृतिं चैव वृद्धं चाच्छदमेव च ।
गतागतं च स्तोभानां मुच्चनीचं तथैव च ॥
सन्धिस्वरपदव्रद्वानमस्त्वमायात्रिमेव च ।
संक्रुष्टं च विक्रुष्टं च व्यजनं लुप्तमाहवम ॥
आभावाश्च विकाराश्च भावाअष्टादश स्मृताः ॥

तेषां भावानां सप्तदश साधिताः । अतः परं विकारान् साधयिष्यामः *अतो अन्ये नियमाश्रयाः पर्याश्रयाश्च* अत

स्तोनियमोतोन्येनियमाश्रयाः पर्वाश्रयाश्च तेषानि॰

एभ्योविकारेभ्यः येऽन्ये विकारास्ते द्विविधा भवन्ति नियमाश्रयाः । पर्वाश्रयाश्च वक्ष्यमाणाः । तदेतस्मातिशास्त्रं अधिकारार्थमित्यर्थः । तेषां नियमाश्रयाः पूर्वं वर्तिष्यंते *तेषां नियमाश्रयाणां* पूर्वं लक्षणं वक्ष्याम इत्यर्थः । नियमेनामपूर्वलक्षणोभेदः । एकरूपमित्यर्थः । आथिचत्वादीनां भेददर्शनादुक्तं *यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणांस्वराणां ह्यंतरमुच्चमुच्चमुदूहः *यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणां स्वराणां चतुर्थस्य प्रथमोऽन्तरः । मंद्रस्यद्वितीयः अतिस्वार्यस्य तृतीय इति । तदेतस्मांहितपूपनिस्तमात्स्वरानुदूहंतिसुसिद्धत्वात् । चतुर्थोदाचवर्पस्वरायनरानुदूहंतिमासुवर्द्धवःसमानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनामुदात्ततमः कश्चित्स्वरो भवति तमुदूह इत्याचक्षते । तथा च यज्ञे क्रियत इति । वाराहवारतमपरायादिषुतमुदूहारंभः कस्मादिति कथं च पुनारंभ इति । उच्यते विभाग्यत्वात् एतेषां सस्तोभाः पादाः प्रतिकर्तुं भवंति । ते च पादा गीतिः कर्त्तव्या भवति । ते च समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनां अन्यतमः स्वरो भवति । तस्मादुदूहाभावः । सत्य मुच्यते । अत्रभारण्वेयेयसामान्याद्धर्थंतरस्तोभाप्पयोग्यताभावात् उदूहप्रवृत्तिः । मराहे च वाचान्दस्य कर्षणमप्राप्तिरेव । धर्म्मीविधर्म्मणोरायस्तोभस्याभ्युदूहमप्राप्तिरेव अन्यथा पश्चात्सरदाश्तोभविभाग्ये धर्म्मीविधर्म्मणी इत्येतास्मिन्पक्षे आद्यस्य स्तोभस्याभ्युदूहेन प्राप्नोति । अतः अभ्युदूहारंभोवाराहादिषु । दीर्घकर्षणस्य वृद्धिः योनिवद्भावे प्राप्ते प्रतिषेधः । ऊहगीतौ तालव्यादेर्मध्इत्याधिक्येपचित्रधंशाधो ज्येष्ठप्रमर्षंशंपद्ययामिति । तदूहे तु श्रायंतीये पश्चायश्चीपनैयातिथसौमित्रादिषु । दीर्घकर्षणेष्वान्तकर्षणानीति च

यमाश्रयाणां यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणाऽंस्वराणां-
मन्तरमुच्चमुच्चमुद्वहो दीर्घकर्षणस्यधृद्धिर्नंदायातिस-
व्यकर्षणं गतेरेकारभावप्राप्तायाएकारनिवृत्तिः गी-
तीनामंते निधनमेयमादयोनियमाश्रया अथ पर्वा-

श्रुतेः । *नंदायाऽतिस्वार्यकर्षणं* नंदायाऽ तिस्वारस्वरे प्रत्यये
कर्षणप्रतिषेधः । घृतनिधनसोत्तराद्दिषु । ग्रामे गेयं चत्वांगळानामेवैकं
इति वचनात् । वैनहव्यश्येत्सोत्तरजानित्रादिषु । नंदासादश्यात्प्र-
तिषेधः षड्स्वाच्च गत्यंतं तालव्यमापि । तद्वृद्धमितिवचनात् ।
गतेरेकारभावं प्राप्ताया एकारनिवृत्तिः गतेः एकारभावप्रा-
प्ताया एकारस्य निवृत्तिः । निधनसांहविषगौपूक्तनेश्वमनसा-
दिषु । नंदारिस्वाभावोत्कर्षणभवत्येवं । एकारनिवृत्तिस्तु भवति
स्तोभानामुद्धारः । सामांसनर्जग्रामेगेयेषु आरण्यगेयेषु बह्व-
भ्युपरिग्रहात् तत्राभ्युक्तं मापउद्धारः । नुतोपर्यातप्रभवतीत्यंक्रष्टमित्य-
धिकार । इत्याभावे गत्यंतं तालव्यमा इति नतपतंप्रमापद्यते गत्यं-
तमिति एकारापत्तिस्तस्य एकारस्य निवृत्तिः । तेरश्वपन्नायज्ञीय ।
अरण्येगेयषु । बह्वभ्युपरिग्रहात् । तत्राभ्युक्तंशेषनुमुद्धारः* ग-
णगीतीनामन्तेनिधनं*गणस्तोभे न येषां गाने यथावारवंतीयवाम-
देव्यभुध्यानां प्रसिद्धस्वराणामित्येवमादिषु तृचेषु वारवंतीयस्य व-
यज्ञायज्ञीयादिषु तथ विशेषायिष्याति आविस्तोत्रीयमार्चिकानि-
निधनानीति*एवमादयोनियमाश्रयाः* । शाखांतरसिद्धा अपि
प्रत्येतव्याः । यथा बृहति रोहमत्स्यवरोहौ । यज्ञायज्ञीयबृहद्रन्थतराणां
ककुभुत्तरयोः प्रसरप्रस्तावानां तृचेषु प्रसरसंसर्गः । प्रयमच्छं-
दः क्रियाविवेकः । उच्चासरोपाधिभिःस्वपजातिः*अथपर्वाश्रयाः*
*अपस्वारमाविद्धातं नियमाश्रयाःपर्वाश्रयाश्चेति । तत्र नियमाश्रया

अथ॥ कृतस्वराणि परिमिताक्षराणि छन्दांसि तेषामूहे ज्यायसि छन्दसि यथान्यायमावापः कनीयस्यादितो लोपः पर्वणांसंघातानां च शुभेदायास्तु त्र्यक्षराया उपायलोपोवारे लेयमृता-

---

कृपाख्याताः। अथेदानीं पर्वाश्रयान् व्याख्यास्यामः । *कृत स्वराणि वर्णानि परिमिताक्षराणि छन्दांसि। *कृतस्वराणि नियतस्वराणि इत्यर्थः अनिरुद्धस्वराणीत्येव परिमिताक्षराणि पर्वाणि छंदांस्युपपत्तिमानि लक्ष्यते वेद इत्यर्थः *तेषामूहे ज्यायसि छंदसि यथान्यायमावापः* तेषां पर्वणां ऊहे योऽन्यधिके छंदसि यथान्यायमावापः न्यायः सूत्र उक्तः। प्रस्तावप्रतिहारोपद्रवनिधनानामक्षरपरिमाणं सर्वत्र यथायोनि विकल्पेदिति। परिशेषादुद्गीथ आवापो भवति। त्रिवृत्रामदेव्यवत् (मा २ जांतिधंमंवि- विभंमहतोगणेन कविर्गीर्भिः का २ व्ये २ ना २ कविः संसो ३ मः पा २ भ्र ३२ हो २ हा १ द्रः। अथवा लक्षणन्याया ६ चिपाद्गीतिरत्यस्यत इत्यभिक्रम्य *कनीयस्यादितो लोपः पर्वणांसंघातानां *प्रोनो छन्दसकनेछन्दसि पर्वणामाद्यामक्षराणां चा लोपः कर्तव्यः सर्वात्मना आद्यानां पर्वणां लोपः कर्तव्यः। यज्ञायज्ञीये आद्ये द्वे पर्वणी ज्ञात्रयातः। तावत्र्यवस्थितकृतं तृतीयोद्यासंहन्यत इति परे च पर्वणि द्वितीयपूर्वार्दधिपातंत्रयाणामिति आदौ संहतपर्वणां लोपः उत्तरयोर्द्वेपर्वाराद्देवारातिष्ठते आप्यां पर्व च। आद्यानामक्षराणां लोपो भवति। यथा रथन्तरे प्रस्तावे न त्वावस्थ्यातः। तत्र वक्तर्योर्ईगुण्यरेण प्रस्तोतीतिवचनात् *शुभेदायास्तुत्र्यक्षराया उपायलोपोवारे *आदिस्थोपायतउपायल्लोपः आद्यानामक्षराणां लोपः। इंयशोवायव्दयम्यक्षरमवाप्यते। यपग्रमा-

पसदृशेष्वविकारो गायन्त्याध्यायामाष्कारणिधनवद्दि-
न्द्रायाद्युत्तरयोर्यप्लुत्वावत् काक्षीवतउच्चावेष्वथ आ-
काराकारयकाराभ्यासवनान योऽग्निमिति निधने च

कालेये सुमन्नावारवन्तीयादिषु च । आद्यानामक्षराणां लोपः एषा
२ मा २ ह्मा इति साम आद्यक्षरस्य पर्वलोपः । तथा वारवन्तीये
अ २ स्व १ न १ इत्येषां पर्वलोपः । नन्वा २ ऋ २ हा ३ हा
३१ इतिपर्वउच्चारः सुमन्नावारवन्तीये आद्याक्षरलोपः *सुमंदा-
यास्तु त्र्यक्षरायानुवाद्यलोपोवारे *आदिलोपः मासउपान्त्यलोपः ।
आदिकनीयस्यस्य सन्निगीतलोपः । यनायज्ञायज्ञीयवारवन्तीये दे-
वपराध्येतुनज्ञातोनिचत्व । अमान्यपंशुतृतीयश्चसुमंदा *लोप-
प्रस्तावसदृशेष्वविकारः* । कालेयप्रस्तावसदृशेषु सामसु अवि-
कारः । सिद्धोपन्यासानाविशयनिवत्सया *गायत्र्याध्यायायाष्कार-
णिधनवत्* गायत्र्याध्यायां कालेये आष्कारणिधनवत् प्रस्ता-
वस्वरो भवति । चतुर्थस्वर आष्कारणिधनवद्दित्यर्थः *इन्द्राया-
द्युत्तरयोर्यप्लुत्वावत्* इन्द्रायाद्युत्तरयोः कालेयेयप्लुत्वात्प्रस्ताव-
स्वरोभवति । काण्वादित्यर्थः *काक्षीवतउच्चावत्* काक्षी-
वते उच्चावत् प्रस्तावस्वरो भवति । आमहीयववदित्यर्थः यस्ते-
मदः यस्त्वदेवादिषु *देष्वआकाराकारयकाराभ्यासवनायो-
ऽग्निमिति* यामदेव्यवनादिषुस्वरसमासाअभ्यास उच्यते मात्रौ हो
२ इमा २ नामोहाइतिमायोति । उरोकारयोरेकीभावे लोप इति
यथा विश्वाश्वद् २ वसोहो २ इमायायोंहाइति मकारलोपः ।
एवंपरयोरपि द्रष्टव्य । अत्रआकाराभ्यासः अभ्यासे सति, न-
नवाभावात्रूपभवति तत्र उक्तं । तद्वृतीयाया अकाराभ्यासवाश्चे-
न्यामितिपूर्वत्व । अग्निनाद्वितीयायां दशाध्योगोदमआग्नेन-

नित्यमोरथं गौपूक्तेतूचातायामूने पाशब्दाभ्यासात् सम्प्राप्तिः क्रौञ्चे च हि शब्दाभ्यासा द्वर्त्तेचेकाराभ्यासात् साह्नीयगर्दपुत्रेषु चातः परं पर्वविकारान्वक्ष्यामो

इत्यत्र यकाराभ्यासः । सानित्यइावि निधने च नित्यमोरत्वं सिद्धग्रहणं वैकृतस्याक्षणांतरपरामर्शार्थम् । भेघोपडब्धइति, *गौपूक्तेतूचातायामूनेपाशब्दाभ्यासात्संप्राप्तिः* गोपूक्तेतुऊनेपादेपुन्नानि मानुपाणामिति पाशब्दाभ्यामात्स्वरसंप्राप्तिः संप्राप्तिवचनाच अन्यत्राप्यूनेपादे पूरणार्थमभ्यासः स्यात् । यथा-मीत्विणिघनेअक्षारिति *क्रौंचे च हिशब्दाभ्यासात्* क्रौंचे च ऐन्द्यादिहरिभिरिति हिशब्दाभ्यासात् स्वरसम्प्राप्तिः । *वर्त्तेचेकाराभ्यासात्* । भवीवर्त्ते च स्वार्विद्रपश्चाअभीति अन्त्यायां इकाराभ्यासात्स्वरसंप्राप्तिः शरणाः वन्द्रेतिः । *साह्नीये अमेत्वं-नोअन्तमहिद्दिशायां सुमनमो रधिदा इतिगूर्द्देन्वेतदेवोदाहरणं । वद्धुं ंश्रपुत्रेअस्तोभतिश्रितोयुवासति । *अतः परंपर्वविकारान्वक्ष्यामः । *अथपर्वाश्रया इतिपर्वाविकारात् पुनः पर्वग्रहणं । किमर्थमित्यर्थः । उच्यते पूर्वत्र पर्वैकादशस्याधिकार इत्यत्र कृत्स्नस्य पर्वविकारोवहृयत इति कृत्स्नपर्वविकारार्थपुनर्ग्रहणं *यदधिकृत-स्वरतः पर्वतयथायोनि *ऊहगीतां यदधिकृतं योनिवद्स्वरतो भवति । तस्ययोनिवद्वानेयत्लक्षणं तत्तथैव भवतीत्यर्थः । यथायोनीनीति सिद्धग्रहणं । कचिदुत्पत्तिपर्वोत्पुथंग्रहार्थं यथाआदितो लोप इतिनैतत्सर्वत्रेति ज्ञापनार्थं यथा स्वास्वा यद्वीणवे चोत्तमायां तृतीयं पर्वरूपातुल्यात्रपूर्वोक्तेन न्यायेनआदितोलोपेकृतेतुत्रपाणामिति प्राप्नोति अत्रतु तृतीयाक्षरस्य लोपश्रुता आदियोनिवत्कृतः । यथा दैवातिथेघस्तायेस्तोपइविमयमोचेमयमाक्षरस्यवृद्धिः कृता ।

पदधिकृतꣳस्वरतः पर्वं तद्यथायोनि स्वरविकाराद्य-
दन्यत्पर्वोपपद्यते तत्तेनैवोपदेक्ष्याम आमहीयवमध्यमा-
यासुग्रꣳशर्मारिरिमाताꣳस्वासु क्रमश्चोत्तरयोरेभिर्वं-
द्धीमवइन्द्रा मायः पुमध्यमायां तु मरामऽग्निष्टुन्नीध-
सेध्यमायां मागायातां धाजात्स्वरोत्पत्तिश्च प्राक्प्र-
हूयसायाः श्वैतधसतृतीयायां चाऽनुष्टुप्सु यायिश्ये-

उत्तरयोस्तु प्रथमोद्यस्याभ्यास एव कृतः क्रुष्टस्वरत्वादिति ।
स्वरविकाराद्यदन्यत्पर्वोपद्यते तत्तेनैवोपदेक्ष्यामः उक्तमतः परं
पर्वविकारानिति । तत्र पर्वग्रहणं कृत्स्नपर्वविकारार्थमित्युक्तम् ।
तत्र स्वरविकाराद्यदन्यत्पर्वादेशादित्यर्थः । तत्र यद्वैकारिकं पर्वो-
पदेक्ष्यत उत्तरत्र तेनैव वैकारिकपर्वाणि उच्चारयिष्यामः ॥ *आ-
महीयवमध्यमायासुग्रꣳशर्मारिरिमाताꣳस्वासु* । स्वास्वामहीयवम-
ध्यमायासुग्र ꣳशर्मारिरिमाता ऽस्वासु । स्वास्वामहीयवमध्यमाया-
सुग्रꣳशर्मारिरिमाता मापद्यतेरारमारता २ गारं स्वासु कमश्चोत्तरयोरे-
भिर्वंर्द्धीमवइन्द्रा* । स्वासु स्वारसाक्रमश्च उत्तरयोरेभिर्वंद्धीमवइन्द्रा-
मापद्यते । मवइन्द्रामवइन्द्रायमादने इति द्वितीये साम्नि । *आयः
पुमध्यमायां तु मराम* आयः पुमध्यमायान्तु साक्रमश्चेणाभर्वंद्धी-
मरामापद्यते । यजा ३२ इष्टो २ आ ३३ इतितथाहꣳ सो-
मप्रथमेमरा । *अग्निष्टुन्नीधसेध्यमायां मागायतांधाजात्स्वरोत्प-
त्तिश्च प्राक्प्रहूयसायाः* । अग्निष्टुत्सु नीधसे अग्रआयाहीति
मध्यमायां मागायता अधामापद्यते । योनौ मागायतापसरा
आसीदमा १ गा २ ५ १ ८ १ इत्यस्य रूपमापद्यते । वात्संत्र-
इति । स इह आधीमन्नाति । अमानिदेशायां आध्यस्वरः । हाइन्ना
सह । अस्वरोत्पत्तिश्च प्राक्प्रहूयसायाः । हूइति । *श्यैतधसतृ-

स्तोत्रायां काये स्वासु भिशब्दादकारागमउदपन्नायां च पाशब्दे च नित्यमोत्वं पौरुहन्मने स्तोत्रामागायतां जास्वरोत्पत्तिश्च प्राकृतरूतायाः ॥ ५ ॥

तीयायां च॥ श्यैतनौधसतृतीयायां चामागायता ओंग्रामापद्यते । जास्वरोत्पत्तिश्च प्राकृतस्तुयतायाः गाइतरे आ २ इत्यपरस्याः, ३ आ ३ एपजास्वरः । ॥अनुष्टुप्सु नाधिश्येतायां ॥पुरोजित्याद्यास्य-योः नौधमेवाधिश्येता तथामापद्यते । योनौ वात्सन्न एषा ध्यक्षरा मागायतास्वसाराइएतावाइश्येताद्विपर्व्वा पुरोजितसाद्यांतयोस्तु मागा-यतालोपः । आ ३ या. ३ एषा आ २२ इन्द्रायवानां २ एषावा-इश्येतात्रद्विपर्वानायोनिधनेन । अनुष्टुप्स्वितिबहुवचनं ककुप्सुचेति । यथा नौधसस्यपङ्क्ककुभइति अत्र । ॥काये स्वासुभिशब्दाद-कारागमउदपन्नायां च पाशब्दे च नित्यमोत्वम्॥ । स्वासु कायेभि-शब्दादकारागमोभवति । अभिआएवं स्थिते इकारस्यान्तस्थापत्तिः । अभ्यएवंस्थिते पाशब्दे च नित्यमोत्वमिति । अभ्यो ३ वाएतद्रूपं सिद्ध्यति इतरथा औत्वोकारयोरेकीभावे लोप इतिअभोवेतिमाप्नोति यथा भ्रमेगोराजाइत्यत्रअभोचेतिमीतिः । अत्र कथं ऋकारागमत्वा-दिकारस्य अन्तस्थापत्तिः(ख्या)क्रियते इति । उच्यते । उपसर्गाभावात् एवं हि स्मरत्यौदव्रजिः । नाम्यन्तादुपसर्गाद्वेचेत्येकारः । पत्नीगत्य-मिन्द्रमहानैश्वानरव्रनयोश्रोतिनित्यमोत्वमिति नित्यग्रहणं लक्षणान्त-रमदर्शनार्थमेषांपेंद्रद्यइति । ज्यो ३ मो २ का २ नुचस्य नित्यग्रहण-म् । ॥पौरुहन्मनेस्तोत्रामागायताज्ञास्वरोत्पत्तिश्चप्रत्यकृतायाः॥ । पौरुहन्मने अग्निष्टोमादिषु स्तोत्रायोनिदृष्टा मागायतामापद्यते । स्तोत्राकदाचमोइत्यत्रयोराज्ञायान्तु मागायन्ताबाइज्ञासः । एषास्तो-त्रे सर्वेउद्धेरयर्थः । मागायता आदिरुद्दा । मागायता आदिर्वर्द्धेत इत्य-

पृश्निनि तृतीयपदान्ते च दक्षसापतिः कर्वी पृतारूनद्विषां पतिः कव्युत्तमे च जमदग्नेर्मध्यमायां रे-नोनुमा च दक्षसां पुत्रउत्तरयोर्नेमिस्त्वष्टा पञ्चशस्यु-त्तमायामुत्तरा तथा नन्दामयं दासोत्तरयोर्जरिस-

र्यः । गायत्रोत्पत्तिश्चप्राकृतत्वात् । अभिसोमादिषु वा इति ॥

इति अष्टमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

पृश्निनि तृतीयपदान्ते च दक्षसापतिः कर्वीम् । पर्व-विकारान्वक्ष्यामः इति प्रतिज्ञातम् । तत्र केचिदुक्ताः अव-शिष्यन्ते तान्वक्ष्यामः, पृश्निनियोराजादिषु तृतीयपादान्ते योनिदृष्टा दक्षसा ऊहगीतौ पतिः कवीमापद्यते । *पृताहताद्विषां* योराजायायां तृतीयपादान्ते च दक्षसा ऊताद्विषामापद्यते पृतना-मित्यत्र *पतिः कव्युत्तमे च* उत्तमे च पादे योनिदृष्टा पतिः कवीः ऊहगीतौ सर्वत्र कवाद्विषामापद्यते । रेतस्यामिति पतिः कवीः । *जमदग्नेर्मध्यमायां रेनोनुमा च दक्षसां* जमदग्नेरभीवर्ते मध्यमायां स्तोत्रीयायां रेनोनुमा च दक्षसामापद्यते सुमतीवा रेनो-नुमा अभिस्वारूरमथते । *पुत्रउत्तरयोर्नेमिस्त्वष्टा* । उद्व स्पपु-त्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोः नेमींनेमिश्च कामेनाभवत् । आगोम-स्त्विन्द्र भजो त्वमस्त्वष्टामापद्यते । त्वष्टा १ १ नुरा २ नाह हो यश्चाक्षो-चाईवायुवाव । *पञ्चशस्युत्तमायामुत्तरा तथा नन्दा* । इन्द्रस्य पञ्चशस्युत्तमायां उत्तरा द्वितीया तथा नन्दामापद्यते । *मयन्दा-सोत्तरयोर्जरिसङ्गानं* विधीयते अग्रे जारिवोर्वदपातिरिति अयं दासोत्तरयोः जरिनङ्गानं, रायिन्द्रदेवोदासे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः

योश्च दक्षसोतात्रिपामतꣳहि मन्त्रे प्रथमोत्तमस्य चतुरक्षरमाद्यं पिपासोमाम्परं योनिवत् पाष्ठौहोत्तरयो-

---

त्रिछन्दःसु वैराजपर्भारिष्णयोः त्रिछन्दःसु वैराजपर्षे तचाहꣳमोपपुरोजिसोः औरिहे सुतासोमार्था इदꣳसह्वातः । जुहसह्वातपापद्यते सुरूपकृत्नुतृतीये जुहसंघातः सर्वाभांहस्त्रीणे औरिहं भवतः । योनिवद्देव जाता भवति प्रकृतिग्रहणात् । औरिहे सते । इतरथा यदि सर्वा अधिकृतैव स्यात् । तथा सर्वे सखेन्द्रस्या एवं सति रैवशब्दस्य पत्रशब्दहानिर्न स्यात् । तस्मादेतस्मात् शाणकाम सर्वा यथा प्रकृतिरैवेतिसिद्धं । *वाहोध्यमपादयोश्च दक्षसेतद्विपा *वाधे कर्वेदोचसादिषु योनिवन्न च दसत्रा गीयते । या च दसता उतद्विपामाप्यते । एवं तयोश्च दक्षसोतद्विपयोः । आद्यावायापेभवति । कथं विकार इति । उच्यते । चदक्षमाया अत्पात् तृतीयं दीर्घमक्षरमत्युत्क्रामति ह्रस्वस्तु अन्ताद्द्वितीयमभिनीयते क्रुष्यते वा पूर्ववत् । सर्वोतद्विपेभ्यश्च पुराकृतप्रकृतं च दसता संहन्यत इति । पुरुनायरथा १ दाधाहनाकिष्टानियमद्रासुता ३२ मामा ३ इति एवं द्रष्टव्यमद्रावायपत्वादित्युक्तं । *अवपृहि *उभयोर्हि द्वितीयायां रिकारमतिरेपः । वꣳहिस्वरा २ जंटपभन्ता ३ यो ३१ जा १ हा २२ सेदसासे यभन्यातृतीयस्य मत्सुनक्रान्तत्वात् । *मन्त्रेप्रथमोधस्य चतुरक्षरमाद्यं पिपासापोम्परं योनिवत्* । पौरुमन्त्रे अभिसोमापुनानयोः प्रथमोत्तमस्य चतुरक्षरमाद्यं पिपासोमारमापद्यते एवन्ते १ मा २२ ओ २ वसा ३२ योनौतुभयानोद । पदं योनिवमन्त्रवि चदससात्र । इयंमद्रीमिति । *पाष्ठौहोचरयोर्ह्व्यौवद्विरिः* पाष्ठौहेर्ह्वन्द्विपंयोनौ यथेभेदं फलागतेऽपिमनेकनिधनैवइति

घृण्यौतद्विविद्धौ प्रमशंहिद्वितीयायां वाय्याक्षीयोंदेशां ताद्विविद्धावृणीमहां वात्सप्रेवृधंतादेः कर्षणप्राप्तस्या-कर्षणमूत एकाचद्वितीय मभ्यासश्च क्षौद्रे तु घृणी-प्रथममपुरोज्यूनएकायाश्च त्र्यक्षरशंसाभ्यासं मानव-

---

द्वितीया उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उत्तरयोर्घृणीताद्विविद्धामापद्यते । एव द्विवचनं द्रष्टव्यं द्वितीयायां स्वमातरमिति तृतीयामत्रिश्च-ता इति । *प्रमशंहि द्वितीयायां वाय्याक्षीयोंदेशां*प्रमशंहि-द्वीयद्वितीयायां स्तोत्रीयायां वाय्याक्षीत्यक्षरा योनिदृष्टा योद्दे-शामापद्यतेतत्रसन्नर्षमित्यत्र । *ताद्विविद्धावृणीमहां* । प्रमशंहि-द्वीयायाद्वितीयाया योनिदृष्टा ताद्विविद्धावृणीमहामापद्यते । वृहेत श्रूयपाताद्विविद्धाद्वितीयायां प्रपाइतिवृणीमहा । *वात्सप्रेवृध-न्तादेः कर्षणमाप्तस्याकर्षणम्* त्रैष्टुभोवात्सप्रे सोमः पवतायां वृधन्तादेःपर्वणः वृधन्ताआदौ यस्य पर्वणः तद्वृधन्तादिपर्व वृध-न्तात्परस्येत्यर्थः । तच्चपर्वकायातस्यकाय्यात्स्वात्कर्षणमाप्तिः । तस्य कर्षणप्रतिषेधः । *ऊनएका च द्वितीय* तस्मिन्नेव वात्सप्रे ऊन एकाद्वितीयस्वरमापद्यते । *अभ्यासश्च क्षौद्रे तु घृणिप्रथमं *क्षौद्रे वात्सप्रे पुरोजित्यां प्रथमं सैव वृधन्ता सैव घृणी सा प्रथमं स्वरमा-पद्यते । *अपुरोजि*तस्मिन्नेव क्षौद्रे पुरोजितीत्यत्र या घृणी तस्याः द्वितीयस्वरस्याप्राप्तिर्भवति । *ऊनएकायाश्च त्र्यक्षरशंनाभ्यासं* प्रथमस्वरमापद्यते घृणीतो २ एतदक्षरांऊनएकाया आद्यमिति । आद्यस्त्वात् द्वितीयस्य स्वरत्वमेव भवति । अन्यमइतित्र्यक्षराभ्यासः प्रथमं स्वरमापद्यते *मानवयोः पूर्वेनदक्षसापतिः कर्त्री* पूर्वे च मानवे द्वितीये पादेद्वितीये चदक्षसा पतिः कर्त्रीमापद्यते । त्वा ३ दक्षा २३२ इति । प १ ता २ इः १ का ३२ ना २३: इयेन

ह्वाने कार्णश्रवसोत्तरयोर्नुपेजनासदावृद्धौ मार्गीयवे मागायताप्रथमोच्चं प्रसोमप्रथमायामस्यप्रलाघयोश्च धृपाजिगप्रथमायां च घृतनिधनेछतानुवमित्यत्र स्वरागमोऽह्नि वपंशब्दस्य चोद्भाव ॥ इदपंसङ्घातास्त्रिष्टु

पर्व्वविकारं अधिकपर्वत्वात् जरितह्वातमापद्यते जरितह्वातस्य द्वितीयं पर्व स्यागिरीति ऊहगीतौ जना २ नपा २ त अत्पविधानार्थं गमित्वमहाइ इति अभ्यासनिपये *कार्णश्रवसोत्तरयोर्नुपेजनासदावृधा*कर्णश्रवसोत्तरयोः नुपजनासदास्तोत्रीययोः नुपेजना सदावृद्धामापद्यते । दोमतिभाऽभ्योवधुवाइति । *मार्गीयवेमागायताप्रथमोच्चं प्रसोमप्रथमायामस्य प्रलाघयोश्च* । मार्गीयवद्वितीयपादादौ मागायता प्रथमोच्चमापद्यते । कस्मिन्विषये ? उच्यते । प्रसोमप्रथमायोगपानयइति । अस्य प्रत्नाद्यपोश्च युञ्जदुह्रे । अव पंमरा पंमीतिच । *धृपाजिगप्रथमायां च* । धृपापवस्वेति च आजिगे प्रथमायां मागायता प्रथमोच्चमापद्यते । पवस्वेत इति एतेषु च ऊरस्वरह्रातित्वात्प्रथमोच्चता । *घृतनिधनेछतानुवमित्यत्रस्वरागमोऽह्नि* घृतनिधने इदपंह्नानुद्वितीयायां छतानुवमित्यत्र कथं न प्राप्नोति । छतानुवौइति वमित्यत्र कथं ? उच्यते । ओवौकारयोरेकीभावात् । तेनात्र आकारस्वरआगमो भवति । हविहो शब्दे प्रत्यये । ओपहीति ओभावः । अत्रांक्त घृतनिधनेछतानुवमितिस्वरागम इति वक्तव्ये अत्रेति अन्यत्रापि स्वरागमं दर्शयति । अग्निन त्रिशुदेव्ययोरिति । अग्निनस्तृतीयायां पत्यौहो २ यं तौहो इति प्राप्ते तथा त्रिशुप्रथमायां पत्यौहो इति एतौहो इति प्राप्ते त्यौहो इत्युक्तम् । *वपंशब्दस्यचोद्भावः* । वपंशब्दस्य उद्भावः । इतरथा स्वारितस्वा

ष्टुपार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु वाराहे शुचिः वाघृधन्तानरुतां पार्थे तु वृण्यादेर्हीपी प्रकृता यूहेद्वितीय मनुष्टुप्स्तुत्भृभुसङ्घात माज्यदोहयोतानयोर्जुहूसङ्घात चिछन्दःसु च वैराजपंभारिष्टगो वांशेध्यमपाद-

---

न्निपातः भावइतिछतानुवामानि च । *इदंऽंसङ्घातस्त्रिष्टुप्सु पार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु* । त्रिष्टुभि पार्थादिषु इदंऽं सङ्घातः प्रकृत्या भवति । अधिकारात् । त्रिष्टुब्ग्रहणान्देशः । इदंऽंसङ्घातान्तात्रिधोतिविशेषाविवक्षया सिद्धोपन्यासः । इषन्ता । कारूपा । जतयकोरेति इदं ऽंसङ्घातः । *वाराहे शुचि वाघृधन्तातरुतां* । वाराहे शुचिवाघृधन्तातरुतापापद्यते । *पार्थेतु वृण्यान्येहीपीप्रकृतौ* । पार्थे तु वृण्याधे अक्षरे योनौ सुष्वाणास इति हीपीमापद्यते । प्रकृतौ योनावित्यर्थः । *ऊहे द्वितीयं* । ऊहगीतो तअक्षरे द्वितीयं स्वरमापद्यते । इपाशोणादिषु । *अनुष्टुप्भूभुसष्टुप्सुत्स्थुसंघातं* । अनुभद्रावावायो भवति । कथं विकार इति ! उच्यते । चक्षसाधा अस्याव तृतीयं दीर्घमक्षरमत्युत्क्रामति इस्वस्तु अवीनायमाभिगीयते । कृष्प वा पूर्ववत् । सर्वोताद्विपभ्वक्षपुराचम्यचतं च दक्षसा संहन्यत इति । पुरुत्राधरथा २ दाधाइनकिष्टाव्नियमद्रासुना २ इगामा ३ इति एवंद्रष्टव्यम्प्रदात्रावीपर्षादिरयुक्त । अन्ताहि उभयाहि द्वितीया चतुर्थ्यांविकारमतिपेधः । तऽंहिस्वरा २ जंत्रपमन्वा २ मा' २२ ष्टुप्सुपत्स्ववाजसातयायेसिसङ्घातमापद्यते । तयेक्षसंघातमापद्यते । इन्द्रइपेददातुनइतिप्रथपेसभुक्षणां । *आज्यदोहयोतानयोर्जुहूसङ्घात* । आज्यदोहयोतानयोः इदं सङ्घातः जुहूसङ्घातमापद्यते । आज्यदोहप्रसुन्वानायो योताने अथाहींद्रउत्सोदेवयोः ।

पोः पूर्वं च दक्षसापतिः कवींऽग्शुर्मदाचैकर्चेलुप्तोपां-
त्यो स्वरेचैतस्यामेवान्यत्रशुर्मदायाः पूर्वस्याउपांत्यं
नीचं न्यइवश्चाग्नीसाम्नोश्च दक्षसापतिः कवींऽर-
न्धोत्तरेशुर्मदोत्तररयोर्जातः पृछां ॥ ६ ॥

मापद्यते च दक्षसापर्वतृतीयेपादेऽउपान्त्यं पदपर्वसाशुर्म्मदा । एवं-
स्थिते ब्रवीति । ऊहगीतौचदक्षसापतिः कवीमापद्यते आऊवन्त्वादिषु
शुर्म्मदाप्यैकर्चे लुप्तोपान्त्यः एकर्चेपूर्वमानवे मन्द्रायोयत्वा-
शुर्म्मदाव्याख्याता । तस्याः उपान्त्यमुत्तरलुप्यते । आदिलोपे-
प्राप्तेउपान्त्यस्याक्षरस्यलोपः *उत्तरेचैतस्यामेव* उत्तरे च मान-
वेएतस्यामेवमन्द्रायाया शुर्म्मदालुप्तोपान्त्याभवति । उत्तरेमानवेयो-
नौतृतीयपादेयान्त्यपर्वशुर्म्मदा *अन्यत्रशुर्म्मदायाः* उत्तरएव
मानवेअन्यत्रमन्द्रयायाः सोमउष्वादिशुर्म्मदायाः सामनुष्वादिशुर्म्म-
दायाः अलुप्तोपान्त्यालोपोन भवतीत्यर्थः । *पूर्वस्याउपान्त्यन्नीचं-
न्यमक्षरत्वाग्नीसाम्नाश्चदक्षसापतिः कवी *वाच्यश्वेतामउष्वादियुगा-
पग्नीस्वाग्नीसाम्निचपत्वस्वदक्षसाधनायांचदक्षसायोनिदृष्टा । ऊहगी-
तौपतिः कवीमापद्यते । वाचमश्वेयोद्वन्द्वोद्वितीयपादाद्वितीयपर्वं च द-
क्षमाद्वां ३ तै ३ सा पा ३ इति स्वाग्नीसाम्न्यपिद्वितीयपादाद्वितीय-
पमव पर्वचदक्षमा उ २ मा ३ सा ३ ता ३ इति *रन्धोत्तरे-
शुर्म्मदोत्तरयोर्जातः पृछां* उत्तरेअरुणारन्धतृतीयपादाद्यपर्वयो-
नौशुर्मदापारायिपिशएपाउत्तरयोः स्तोत्रीययोः जातः पृछामा-
पद्यते । आर्बुदस्तोत्रेति न्त्रयो नयोर्विशेष इति उच्यते । शुर्म्मदा-
याः द्वितीयमक्षरमाभिगीयते । जातः पृछाआपद्यचेभवतीति एष-
विशेषः । पुनानोत्स्वाकेकाद्वितीयादेऽनांऽसो इति ॥

इति अष्टमस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥

श्येनेष्ठं वाजुहोताम योनावुष्णिक्षु च कूलीये वैश्वमनसे राथीतमासख्य इन्द्रां वर्ंशीये गायन्त्स्वाया माछाहोतारव्यौ चतुरक्षरशः परयोरत्यक्षरे छापञ्चाक्षरे होता त्र्यक्षरेन्यत्र सुज्ञानेनिधनमेकिनेस्वर वाचः साम्नि स्वास्तुत्तमायां तृतीयपादादौ षदक्षसोतर्ष्यां

श्येनेष्टं वाजुहोताम् गायत्र्यां श्येनेष्टं वा योनिदृष्टा उत्तरादि आजुहोतामापद्यते मध्ये तृतीया भवति *अयोनौ* योनौ तु प्रतिषेधः । *उष्णिक्षु च कूलीये* रौहितकूलीये योनिदृष्टामिष्टं वा इन्द्रमछावा आजुहोतामापद्यते । *वैश्वमनसे राथीतमासख्य इन्द्रां* वैश्वमनसे द्वितीयपादादौ राथीतमापद्यते उत्तरा सख्य इन्द्रामापद्यते । एतयोः को विशेषः राथीतमायास्तृतीयमक्षरं नीचम् । राथी २ तमा २२ ऊ १ वा ३२ सख्य इन्द्रायास्तृतीयमुचं,सा १ ख्य इन्द्रो ३२ तथाहःस्तोम चतुर्थे एष विशेषः । *वर्ंशीये गायन्त्स्वायायामाछाहोतारव्यौ चतुरक्षरशः* । उद्वंशीये गायन्त्स्वायायामाछाहोतारव्यौ चतुरक्षरशो भवतः । अग्नि वो वृधन्तायां प्रथमे अछाहोतारं वी । अग्निदूतायां विशेषार्थं चतुरक्षरश इत्युक्तम् । मच्छाणस्त्वायाहो ३ भच्छाशनक्षा २३३ ता २ उहोता *परयोरत्यक्षरेच्छापञ्चाक्षरे होता* गायत्र्युत्तरयोः अच्छा ऽपञ्चाक्षरा भवति । होता पञ्चाक्षरा भवति तदिन्द्राहो ३ अर्थ चेताना इति । *त्र्यक्षरेऽन्यत्र* आत्वाभिश्चान्तिदेव सपतिसूत्रेण मोघाशमथमः । परिवायोगः सुगोप्तरत्यत्र अनयोर्द्व्यक्षरे अछाहोतारव्यौ भवतः । विद्या ३ हो १ इवा ३१२ र्या *सुज्ञाने निधनमेकिनेस्वरं* सुज्ञाने निधनाजथा एकिने स्वरं भवति । कानिक्रदद एकारः कृष्टो भवतीत्यर्थः *वाचः साम्नि स्वास्तुत्त-

लौशायोः पूर्वेधारवन्ता तु विशुष्म्यांतुत्तरेचतुर्थानां द्वि-
तीयस्वं ह्रस्वारूपयोश्च तथाशार्गेतृतीयोष्म स्वेधारवं-
तास्तिस्त्रस्तृतीयेपादे द्वितीयेतुष्णिक्षु चतुरक्षराः प्रथ-

माया तृतीयपादादौ च वसतो तद्विषा* । चाचः साम्न यौनि-
रछा च दसमा स्वामुत्तमायां स्तोत्रीयायां तृतीयपादादौ उत-
द्विषामापद्यते राजा १ दा २ इवा ३ । *लौशायोः पूर्वे धारवन्ता
तु विशुष्म्यां *अत्र किं मात्रं ओमुनं चेदिति सन्निकर्षः विव-
मत्यये सन्निकृष्यत इति मापूर्वयोरिति सन्निकर्षः । ततो धारा-
पत्तिः सूत्रेण मोत्तारां प्रथमपादिषः अत आह लौशायोः पूर्वे धा-
रवन्ता तु विशुष्म्यामापद्यत इति । *उत्तरे चतुर्थानां द्वितीय*
स्वरमापद्यते । द्वितीयपादान्ते उपोत्तमं पदं चतुर्थानां अक्षा-
णि लोमशोविशपवनयोः यदस्मो ३ेश भिगा अचिक्रदः ३ भा
इन्द्रो मुरनेवर्पिताः । *ह्रस्वारूपयोश्च* । ह्रस्वायां च पञ्चनिध-
नैन्द्रयान्तयोः द्वितीयपादादौ चतुर्थोपम् । शतं भूमिरुतस्यो १
वा २ एतद्रुगीनी अभिसोमादिषु यथायोत्तरयोश्च द्वितीयं स्वर-
मापद्यते पवतेमादिपं एवं । *तथा शार्गे तृतीयोष्म* यथा
लौशादीनां चतुर्थीयस्य द्वितीयस्वरापत्तिः । एवं शार्ङ्गेपिऽयं
जनायां । *स्वे धारवन्तास्तिस्रस्तृतीये पादे* स्वे धारवन्तायोनी
पुनानः सोमायां त्रिस्रोधारवन्ता आरत्नाविस्पशस्तिद्धोपन्याता
त्रिरोधविदवसथा । *द्वितीये तुष्णिक्षु* औष्णिषु गीयमानस्य
सप्ताप आनिषीदतायां धारवन्ता द्वितीयपादे भवन्ति । *चतु-
रक्षराः प्रथमा १ मक्षरे परे* । योनिवस्तपरोक्षा चतुरक्षरत्वे
मात्रे विशेष उच्यते । चतुरक्षराः प्रथमापूजना २ नाया १ मक्षरे

*माद्यक्षरे परे पूर्वे त्वनिध्रे च दृक्षसोलक्षिदा मतं वस्तृतीयायां तवमांडवे इदावासिष्ठे चात्रैव तृतीयाष्टमं ध्रुवं प्रथमायां वरुणसाम्नि च घृतवत्थां तिथेश्चयोनायायं शुध्यमानयोश्च द्वितीयं शिशाये धपद्रि

परे मा ३ गा ३ या ३ ता १ *पूर्वे जनित्रे च दक्षसो तद्विता* पूर्वे जनित्रे द्वितीयपादान्ते योनिस्था च दक्षसा अभिसोमादिषु द्वितीये पादान्ते उताद्विपामापद्यते। *अतंवस्तृतीयायां* तं-वस्तृतीयायां तु द्वितीयपदान्ते च दक्षसैव *तवमाण्डवे *सवाहं सोमायां च माण्डवे तृतीयपादादौ योनिस्था च दक्षसा उताद्विपामापद्यते। पू १ ६ १ णा २ ई या १ *इदा वासिष्ठे च* ववयेनायां च वासिष्ठे मध्यमपादयोरन्ते योनिस्था च दक्षसा उत्तरयोः स्तोत्रीययोः। उतोदेवायां च उताद्विपामापद्यते। *अत्रैव तृतीयाष्टमे ध्रुवम्* अत्रैवइदा वासिष्ठे तृतीयपादस्य अष्टमाक्षरं ध्रुवं भवति तस्मात् अथ सावे घृतमिसत्र *प्रथमायां वरुणसाम्नि च घृतवत्याम्*। प्रथमायामेव वरुणसाम्नि च घृतवतीत्यत्र तृतीयपादस्याष्टमाक्षरं ध्रुवं भवति ऊहगीतौ ध्रुवमतिषेध इत्यर्थः *तिथे च योनायाम्* देवातिथे च योनौ आद्यायां तृतीयपादस्य प्रथमाक्षरं ध्रुवं भवति। उत्तरयोः प्रतिषेधः *शुध्यमानयोश्च द्वितीयम्*। शुध्यमानयोश्च योनावेव तृतीयपादस्य द्वितीयमक्षरं ध्रुवं भवति। शुध्येऽस्मा १ इदेति। मानयोः दीर्घेयकार इति। ऊहगीतौ प्रतिषेधः *शिशीयधपादियायां मे मत्यये प्रथमोपान्त्यस्य छाद्विताद्विपायाषिः कर्षो* सदोविशीये अथपादियायां स्तोभे मत्यये प्रथमोपान्त्यस्य द्विः। इया २ च ना २ ईयुवेनना १ इति वा उत-

मार्या भे प्रत्यये प्रथमोचान्त्यस्य वृद्धिकनविपापत्तिः कवीपंसाहीये शताद्वितीयपंसकर्षात् तथा सर्वत्र सन्यायो मन्द्रश्चतुर्थमयोना पेढकौत्से च वसुरुचायामोपाद्यस्य लोपोवाशब्दे च नित्यमोत्वं क्षितेच हा·

द्विपा च योनिदृष्टा सावतिः कवीमापद्यते वा २ अर्या २२ ता २१ इति । *साहीये शताद्वितीयपंसंकर्षात्* । सत्रासाहीये शताद्वितीयं स्वरमापत्ता सङ्कर्षात् कारणात् न्यंवापाज्ञातनित्यवार्य ३ वान्त । सिद्धोपन्यासोविशेषविवक्षया । *तथा सर्वत्रसंन्यायः* यथाहि योनौ सङ्कर्षाद्वितीयस्वरापत्तिः एवं सर्वत्र गतायां द्वितीयस्वरापत्तिन्यायोवेदितव्यः । असङ्कर्षेपि ऊहगीतौ अ·प्यत्रवुवते । यत्र संकर्षोनास्ति । तत्र यथाप्रकृतेव तृतीयादिशताभवन्ति शता ३ का १२३२ वः ३ विदा २२ इंता ३ ऊ १ वा *मन्द्रश्चतुर्थमयोनौ* साहीयएव मन्द्रस्वरस्थोवर्णश्चतुर्थ स्वरमापद्यते ऊहगीतौ *ऐढकौत्सेच* ऐढकौत्से अयंपूर्वादिषु मन्द्रस्वरस्थश्चतुर्थस्वरमापद्यते । *वसुरुचापायेपाद्यस्यलोपः* वसङ्गादिवकौत्सग्रहणं इदानीं मङ्गलमेवोच्यते वसुरुचायां सत्रासाहीयेध्वा वा आद्यस्य वर्णस्य लोपः।इकारस्य लोप इत्यर्थः । तथासतिवसुरुचोदिव्याअभिर्ज ३ वा ३ एवद्रूपं भवति प्रास्थिने उत्तारणसूत्रेण अप्मान उच्यते । *वाशब्दे च नित्यमोत्वं* वा·शब्दे च प्रत्यये नित्यमोत्वं । तथासति भिशब्दस्य इकारे लोपे सति वाशब्दे प्रत्यये ओत्वं नित्यमापद्यते । वसू २ रुनोदिव्याः अभोवेतिरूपं भवति । *क्षितेचहाशब्दे* । वेदे च सैन्धुक्षिते हाशब्दे प्रत्यय असान्त्यंपवस्तदेवयोः पूर्वस्य स्वरस्य व्य·ञ्जनस्य च ओत्वं भवति । योनौ निर्मर्जनीयस्य भ्राठोपदर्श·

शब्दे मैथे चापोनौ योधीये वच्यन्ते घामिरथन्त्र स्व-
रागमो मान्तश्च रागं दोधियशीये स्नावहारोपापा-
यांनास्थे दोपूर्वौद्रांसौ ॥ ७ ॥

शीर्षर्ध्णु विशीर्यायायां गदिविद्धास्तृणिमहां ये छ-

नान् । भविर आह २ इति । अत इदमुक्तं माभूत्रोनियन्नाव इति । *मैथे चाऽपोनौ* मैथानिये च शाब्दे मत्यये पूर्वस्य स्वर-व्यञ्जनस्य चओतं भवति । योनौ तु व्यञ्जनस्य न लोपोऽस्तु । मातिरन्यदो ३ हा ३ इति । भवाति योनि यज्ञारोपाभूदिति उक्तं ततः किं भवति । मुद्रकछोदाइ इति स्वरलोप ओत्वं भवति । *योधीये वच्यन्तेवामित्यत्र स्वरागमोमान्तश्चरागम* । जरायोधीये वच्यन्तेतायोस्वरागमोभवति । कस्मिन्नाम इद मुच्यते । उच्यते । वच्यन्ते योयाद्द्यंमामाति । ओवौकारयो-रिति कस्मादस्वरागमः क्रियते । वच्यन्ते यो आकारः स्वरागमो-भवति । गुणावस्य स्वरस्य ओत्वं भवति । ततः वच्यन्तेरामीवे-तिमाप्नोति । अतः आह । मान्तस्वरागमेति । नकारान्ते पदे पूर्व स्वरे च परतः लिपन इति तथा आकारोरक्तोभवतीति । अत्रनकार-स्याद्वागोन माप्नोति । अतस्तोरागोरवचनेन क्रियते मान्तश्च-रागमिति । *दोधियशीयेस्नावहारोपापायान्नास्थेदोपूर्वौदान्तौ* ।

इति अष्टमस्य_सप्तमी कण्डिका ॥

शीर्षर्ध्णुविशीर्यायायांविद्धिविद्धारणीमहा । शब्दादशीर्षर्ध्णु विशीर्षिश्चीय आयायां स्योनौवायां तद्धिविद्धारणीमहायायन्ते । हाहाहाव । *रेफन्द्रभे समन्वेदिवानकायवय* वे छन्दसे ममन्वे

न्दसे समन्तेदिवा नक्ता प्रथमं दान्त्यस्य वृद्धिर्वि- *
ष्टारपङ्क्त्यां किमित्रिबृहद्देव्ययोर्घृणी प्रथमं चेसोर्दैर्घे
पराङ्गं नित्यमाचार्यनियमात् पूर्वाङ्गं च पूर्वेद्य च पूर्व-

वृहानऊधः पाहिविश्वस्मात् । इम०ंस्तोमायेति च दिवानक्ता प्रथमं स्वरमापद्यते । योनौ द्वितीयं पर्व दिवानक्तात्वं होतानोऽध्वरा है. एतेषु त्रिषु प्रथमं स्वरमापद्यते । *दान्त्यस्य वृद्धिर्विष्टारपङ्क्त्यां* पर्वमध्यवर्त्याद्योनिवत् वृद्धिरुच्यते । पर्वमध्यपादान्त्यां वृद्धिवचनादिम०ंस्तोमं समन्ते पादादिकपर्वमस्तावोऽन योनिवदष्टाक्षरः प्रस्तावो भवति । *किमित्रिककुब्बृहद्वामदेव्ययोः घृणीप्रथमं *स्वरमापद्यते किमित्याया वहति त्रिककुभायां यज्ञलिधनवामदेव्ये बृहतः प्रथमं स्वरं । *चेसोर्दैर्घे पराङ्गं नित्यमाचार्यनियमात्* । चेसोमाया दैर्घे श्रवसे पराङ्गं नित्यमलोपो भवति । गकारस्य किमुक्तं भवति । वृहदोहिसेतस्मिन्नपि कल्पे कथं तु गकारेणास्य प्रस्तारम्भ इति । अन्यथाचूहोहित्येतस्मिन्नपि कल्पे दकारेणास्य प्रस्तारम्भः स्यात् । कस्मादेवमेव भवति । उच्यते आचार्यनियमात् । ऊहगत्यादिसर्थः । ऊहकारोहि द्वयोरपि कल्पयोरनुषङ्गं गकारेण प्रस्तारम्भं कुर्वन् उभयत्र गकारो भवति । इतरथा पूर्वेष्वुभयं मानवेति तस्मादुभयत्र गकारेण प्रस्तारम्भ इति सिद्धम् । *पूर्वाङ्गं च* चशब्दात्पूर्वाङ्गं च नित्यमलोपितं भवति । अत्र कथं प्राप्नोति । अन्तःपादिकानां व्यञ्जनानां स्तोमान्ते विरते लोपो भवतीति । सन्धौ यत्र उभयोरपि पूर्वाङ्गपराङ्गयोः स०ंहितायामविहारो भवति । यथा द्वाविष्कृते त्वंसुवोमदाहाउन्तामाइतिपूर्वाङ्गं भवति पदान्वीयानां जनानां प्राकृस्तोभमायो भव

कल्पः शाकुन्येयस्य श्यमायामकाराभ्यासोऽग्निर्वो-याजीयद्वितीयायां चैकारे च नित्यं दीर्घत्वं शाकुनि कौत्सेहि शब्दोऽवृद्धः प्रकृतावूहे दीर्घः सर्वत्र संयोगे ह्रस्वो वार्षे भिद्रोणग्रंशर्माभिपन्तोकायां सविधि-

---

ति। यथा त्वाग्नीसाम्नि देवान् होइद्धो ३ हा ३ तस्मादन्तः पदिकत्वादत्र पराङ्गभावे मासे पूर्वाङ्गं च अलोपितं भवति। माकृत्योभावस्याभ्यअतयदलोप इत्युक्तं। तस्मादत्र पदान्तवत् माकृत्योभाद्वावोद्गृष्ठ्यः शब्दच्छन्दादितिवत्। *छन्देवचपूर्वक-स्पः*। उक्तं पदान्तवत् माकृत्योभाभवति। *शाकुन्येय-स्यश्यमायामकाराभ्यामः*। शाकुन्येयस्य आरण्येति मध्यमायां स्तोत्रीयायां अकाराभ्यासो भवति स्वरपूरणार्थाक्रीहन्नूस्मि-राय ३ अयामिति एकः ओकारः रकारे द्वितीयः। अयामवे-सत्र अकारस्य ह्रस्वस्य वचनात् दीर्घत्वं शाकुन्येकारस्येति। *अग्नि वोवाजीयद्वितीयायां च*। आग्नेयदेवगाग्निभिरिगिरा-योवाजीये द्वितीयायां स्तोत्रीयायां आकाराभ्यासः। अथस्यते-म्रजनन्तस्कमाहो इआस्तिमानुवेति *ऐकारे च नित्यन्दीर्घत्वंशा-कुनि*। एकारे च मत्यये ह्रस्वस्याक्षरस्य दीर्घभावः नि-त्यग्रहणात्रैव तृतीयायां पत्स्नमधुमत्तमा इन्तिवृचं। *कौत्से-हिशब्दोवृद्धः प्रकृतौ*। ऐडकौत्सेयाहिद्दोविप्रकृतौ योनात्रिसर्थः हिशब्दादवृद्धेः भिद्धोवन्यासोऽत्रैवापविवक्षया। *ऊहे दीर्घः स-र्वत्र*। ऊहगीतौ अभीनोवादिषु सर्वत्र दीर्घोभवति। द्वि-मात्र इत्यर्थः। *संयोगे ह्रस्वः* एडकौत्स एव हि शब्द, संयोगे प्रत्यये ह्रस्वः भवति परित्यपरित्यस्वादिषु। *वार्षे-ऽभिद्रोणोग्रंशर्माभिपन्तोकायां *वार्षे अभिद्रोणा योनिष्ठा

ह्वांप्राणा सर्वासु मनाज्येन्नुमूतयावायोरनीमुत्तरयो र्यज्ञामह्वामित्रोत्तरयोश्चतुरक्षरायां विधायां वाजीवा- जापिवासोमो मुत्तरे जनित्रे पुरोजित्यामुदुगीथाद्य- स्य दीर्घत्वं दन्वते प्रथमऋच्ययमिन्द्रामुत्तरयां वार्त्रे- तुरे गीथाद्यं प्रथमोच मागायतां द्वितीये च पादे सा-

---

धनिद्वयया ३ अग्नीसोमोत्तमायां अभिद्रोणात्वग्रंथंशाम्नोनाप- द्यते । अस्मध्यमो । *तद्विरिह्वा प्राणासर्वासु* । प्राणातृचे सर्वासु स्तोत्रीयासु अभिद्रोणाताद्वित्रिह्वामापद्यते । हिन्त्रात्रिनश्चेदि- षु । *मनाज्येन्नुमूतयावायोरनीमुत्तरयोः* गोतमस्य मनाज्येन्नु- मूताया योनिष्टा कण्वे ३१ युञ्ज ३३ इति उत्तरयोर्वायो- रनीमापद्यते रा २ ध्ये २ देयायज्येष्ठन्नदधिष्ठेति । *यज्ञामहामि- त्रोत्तरयोश्चतुरक्षराया विधाया वाजीवाजापिवासोमया । *यज्ञा यज्ञीयर्क्षु महाश्चैत्रामित्रे उत्तरयोः स्तोत्रीययोश्चतुरक्षरयोर्वे- कृताया वाजीवाजापिवासोमामापद्यते । प्राक्षणादिन्द्रायस्तऊर्जः ना ३ पानं सहिना ३ सुनव वा ३ वाजीवाकस्तमिष्टोतिवाजी- यागा २ *उत्तरे जनित्रे पुरोजित्यामुद्गीथाद्यस्य दीर्घत्वम्* । *उत्तरे जनित्रे पुरोजित्युत्तमाया उद्गीथाद्यस्य ह्रस्वस्याक्षरस्य दीर्घत्वं । पा २ मा ३ इति । *दन्वते प्रथम ऋच्यय मि- यामुत्तरयोः*वैदन्वते प्रथमे समाप्तोत्तरऋच्या योनिष्टा- उत्तरयोः स्तोत्रीययोः इत्यभिचापापन्नते अग्नेपश्याद्वितीयऋ- ९५ । *वार्त्रतुर गीथाद्य प्रथमोचं मागायतां* वार्त्रतुरे उ- द्गीथाद्य प्रथमोचमायन्ददिपरागा मताइत्यर्थोपव मठनं प्रथ- मोचे सप्रंहन्यन इति गर्वामेनेति । उदाहरणग्रहणात् । मागाय- तामापद्येत । पादस्यावान्तुगत्वस्योविशेषः । द्वितीये च पादे सास्वा-

घान्त्यान्त्यज्योतिर्वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोस्तृतीयो-
घात्परन्तमु तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थो मध्ये निध-
नानि निगदवृत्तीनि प्रयोगवत्स्वाध्याये गिरागिराप्रप्र-

तन्स्वा॥ । वामेतुर एव द्वितीये पादे-मात्वामह्वानः सास्वामर्त्ता-
म इऽग ३ मा ३ इत्येवमह्वातः तन्त्वासह्वानमापद्यते । तन्त्वागिरः
सुष्टुतयोवाजयो ३ मी २ अत्र ऊहगाने योनिवद्विरामा इति । तंत्वास-
ह्वातं द्विपर्वाणमेवमापद्यते तन्त्वामापद्यत इति । ननु पर्वैकत्वं वि-
वक्षितं, किन्तर्हि ? सह्वानान्यत्व भवतीति विवक्षितम् । तस्माद्योनिव-
त्पर्वद्वित्वमेवेति । अन्ये तु एकपर्वसह्वानादेव पर्वैकत्वमेव मन्यन्ते ।
॥ज्योतिर्वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोस्तृतीयोघात्परतमु ॥ज्योतिष्टस्य
वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोः तृतीयाघात् परं तमुमह्वानमापद्यते तमू-
३ अभिमनायवेदामिति । किमुक्तं भवति । योनौ पूनवतीचतुर्थ-
एकपक्षरं आद्याया है अक्षरे चतुर्थे द्वितीयायां यथायोन्येव
॥तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थः॥ आद्यान्त्ययोरविवचनात् तृती-
यायापि त्रिभाक्चतुर्थः प्राप्तः, अत आह तृतीयायां तु
त्रिभाक्चतुर्थ इति । अत्र चतुर्थस्वर अक्षरत्रय भजते ।
॥मध्ये निधनानि निगदवृत्तीनि प्रयोगवत् स्वाध्याये॥ मध्ये-
निधनानि किम्भूतानि ? निगदवृत्तीनि प्रयोगवत्स्वाध्याये-
स्वाध्यायशब्देन ऊहः स्यात् अभिनेः प्रयोगे । कथं
प्रयोग इति ? उच्यते, आर्षिकनिधनन्याये सौभिकं
यावदक्षरं कृष्टकृष्टं भवेत् स्वार्यन्तोदात्तं कृषेत्स्वरम् । यथा म-
धपाद्यातृतीयात् स्वरान्तम । ११ यो २ एवे २२ । ॥गिरा-
गिराप्रवन्तऊर्ध्वमित्यन्त्यापश्चेत्यनुब्राह्मणं स्वाध्याये॥ गिरागिरा

दशांसिपंतस्युपश्चेत्यनुब्राह्मणंस्वाध्याये। देवताना-मधेयान्यथ निरुक्तेष्वेके यथादेशं च कालवविना-मपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये तथा शा-ण्ड्यायनिनांसमानोदर्केषूदर्कस्योद्धारः पूर्वयोः स्तो-त्रीययोर्मेद्नाया तूपान्त्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं वाजीये

दीनितस्युपातानि अनुब्राह्मणंस्वाध्याये ऊहगीतादित्यर्थः । *देवतानामधेयान्यथ निरुक्तेष्वेके* देवतापरीक्षनामधेयानि स्वा-ध्याये ऊहे एके तथैवोहे यथा राणायनीयाः । पुनानइ-न्द्रोधारयेति बाहिदुवधतथा सके मियंयज्ञायेति । *यथादेशं च* यच ब्राह्मणमनु शब्दः सूत्रकारैरादिश्यते तच ऊह-गीतौ तथैव भवति द्विपदमभ्यस्यन्तीति । नोधसस्य पङ्क-कुभ इति मध्यमां तृचस्य प्रकृतिं कृत्वेति रथन्तरादीनां क-कुत्तर्षं ककुत्तरे नौधसे द्विपदमभ्यस्यन्तीति आ २३३ इन्द्र-गी २ भिनत्रा २ मा ३ हा २ ६ १ । उत्तमायामप्येवम् । *कालवविनामपि प्रवचनविहित स्वरः स्वाध्याये* कालववि-नामपि प्रवचनविहितः स्वरः । प्रवचनशब्देन ब्राह्मणमुच्यते । प्रोच्यत इति प्रवचनम् । स्वाध्यायशब्दः पूर्ववत् । *तथा शाण्ड्याय-निनाम् *तथा शाण्ड्यायनिनामपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये। शाण्ड्यब्राह्मणादिब्राह्मणविहितः स्वरः स्वाध्याये ऊहगाने स्वाध्याय-शब्दे च ऊहगानमुच्यते । *समानोदर्केषूदर्कस्योद्धारः पूर्वयोः स्तोत्रीययोः* । समानमुदर्कं येषु तानि समानोदर्काणि तेषु समानोदर्केषु उदर्कशब्दोऽन्तरवचनः । समानं समासेषु । अ-न्त्यस्योद्धारः यथा परिस्वानाया मदेषु सर्वथा अग्निरिति तथा च पकार ऐककुभे चतुरक्षरस्योद्धारः पादवदृचः । उ-

सङ्घातैकत्वात् तथाऽतिच्छन्दःसु नित्यवत्सासु त्रि-
ककुब्बृहति च पदैकत्वात् इमाꣳस्तोममर्हते च द्व्यक्षरं
पदꣳसकृष्टत्वात् ॥ ८ ॥

प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि स्तोभाङ्गभूता-

दिणगन्त्ये चतुरक्षरं पादत्वादिति । *महेनाया वृपान्त्य पदं प्रति-
स्तोत्रीयं राजीये सङ्घातैकत्वात्* पूर्वोक्तेन न्यायेन द्वयोः
पादयोरुद्धारः प्राप्तः समानोदर्कत्वात् प्रवीति महेनाया रौ-
योराजीये उपान्त्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं भवति । तद्धि क-
स्मात् ? सङ्घातैकत्वात् । *तथातिच्छन्दस्सु नित्यवत्सासु* यथा
महेनाया तथाऽतिच्छन्दस्सु मोक्षस्मैत्रिककुबृचोः सङ्घातैकत्वा-
देव । *त्रिककुब्बृहति च पदैकत्वात्* त्रिककुब्काया बृहति प-
दैकत्वात् प्रतिस्तोत्रीयमष्टाक्षरस्यानुद्धारः *इमꣳस्तोममर्ह-
न्ते च द्व्यक्षरं पदꣳसकृष्टत्वात्* आग्नाः इयोगा ३ इत्यमा-
दित्यातादन्त्यानुद्धरणाना इति सङ्क्षेपः ।

इति अष्टमस्याष्टमी कण्डिका ॥

प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि । ऊहगाने योनिव-
त्स्वरा इति ऊहः प्रकृतः । तत्र ऊहस्यावान्यं वर्ण्यते अत
आह । कानि निधनानि प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि भवन्तीति-
प्रसिद्धोपन्यासः पूर्वयोः स्तोत्रीययोः उपायप्रतिषेधार्थः । *स्तोभा-
ङ्गभूतानि च* । येषां निधनानां स्तोभाङ्गभूतः प्रतिस्तोत्रीय भ

नि च पर्वाङ्गभूतानि च तथाह्यायिकारस्वारपदानुस्वराणामन्तः सामिकानि च स्तौभिकानि सामान्तिकानि सामान्ते सर्वत्रा ऽन्यत्रगणगीतिभ्यः प्रतिस्तोत्रीयं वोधीयधुरामद्वयोः कण्वबृहति च निधनेोपायान्ताः स्तोत्री-

---

यति यथा पदनिधने काण्वे बृहन्निधने वार्कजम्भे । *पर्वाङ्गभूतानि च *प्रतिस्तोत्रीयं भवन्ति । *तथाह्यायिकारस्वारपदानुस्वाराणां* ह्यायिकारस्वारपदानुस्वाराणां प्रतिस्तोत्रीयं ह्यायिकारो भवति । पदानुस्वाराणां, स्वारग्रहणाच्च वाङ्निधनानां प्रतिस्तोत्रीयं निधनानामभवः यथा उद्वङ्गार्गेने सामराजेअनाविसेोमायां अत्र स्तोमाङ्गभूतोपि प्रतिस्तोत्रीयं निधनं च भवति । उभयत्रापि भवति । *अन्तःसामिकानि च स्तौभिकानि* । अन्तःसाम्नि च सामम्ध्ये यानि स्तोत्रीयं भवन्ति यथा स्व.पृष्ठोसेषादिषु । *सामान्तिकानिमा मान्ते सर्वत्र* यानि स्तौभिकानि निधनानि बहिर्निधनानि तानि तृचस्य साम्नः अन्ते भवन्ति यथा आमहीयवरौरवद्यैतादिषु *अन्यत्र गणगीतिभ्यः* । गणगीतिषुतु बहिर्निधनेषु पारमन्तीयादिषु यज्ञायज्ञेषु तन्तेश्रुधीइवादिषु । तथा एनावस्पुइमाउवादिषु । तथा वैराजर्षभमरारयोः पिवासोमादिषु एतेषु सामसु अन्ते बहिर्निधनानि भवन्ति । *प्रतिस्तोत्रीयं वोधीयधुरामद्वयोः* सामान्तिकानि सामान्ते सर्वत्रेति प्राप्ते इदमुच्यते । प्रतिस्तोत्रीयं निधनं भवति स्वाशिषादिषु *कण्वबृहति च *प्रतिस्तोत्रीयं निधनं भवति स्वामिध्यादिषु* निधनोपायान्ताः स्तोत्रीयाः सर्वत्र* बहिर्निधनेष्वेतामहीयवनौषसद्यैतादिषु सामान्ते सघन्मासौ सामान्तिकत्वात् । किन्तु उपायार्थमुच्यते निधनोपायान्तश्चिउपायः प्रतिस्तोत्रीयं भवतीत्यर्थः उपायोपक्रमेणि ।

याः सर्वेऽडाभिरैडानामैडान्ताः श्रुभिर्गाताः श्रुध्य
सञ्ज्ञसानः पगवयो रभस्यान्ताः पुष्पाद्यरायिष्ठयो
रुगत्यन्ताः प्रवदुद्दत्सामराजेष्वेकारान्ताः सुज्ञाने स्तो-
भश्च सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं२. रहस्ये तूद्धारः
तस्य लक्षणोद्देशः पर्वाङ्गभूतस्यानुद्धारः त्रिरुक्तस्य
सामाद्यावाद्यं वचनं यथाभद्रश्रेयो रिष्टशाकर्ष-
भस्वाशिरामर्कसमहैकवृषाणां१ श्रेयसि अह्नोशब्द-
स्य लोपो जंभोत्तरस्य स्तोभांजोरूपाणां१ सामां;

इडाभिरैडानामिडान्ताः इडाभिरैडादीनां पृष्ठ्यादीना इडा-न्ताः स्तोत्रीया भवन्तीत्यर्थः । *श्रुधीयान्ताः श्रुध्ये* श्रुध्ये श्रुधियां ताः स्तोत्रीया भवन्तीत्यर्थः *सुब्रसामाः पगवयोः* पगवयोः सञ्ज्ञगन्ताः स्तोत्रीया इति । *अभ्यस्तान्ताः पुष्पयरायिष्ठयाः* अभ्यस्तान्त पूर्वाकपुष्पयरायिष्ठयोभवन्ति पूर्वेनभ्यस्तं परोऽभ्यासइति । *उगत्यन्ताः प्रवदुद्दत्सामराजे-षु* । एतेषां उगत्यन्ता भवन्ति तेषाद्दाशिष्टेषु च यथा पार्थ-सम्पावाराहक्रुत्तरयीयवात्समादिषु । *एकारान्ताः सुज्ञाने स्तो-भश्च सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं* ऊहस्वभावः प्रकृतः । तत्र सा-माद्यः सामान्ते यथान्यायं भवति । आद्यन्तपूर्वेषु द्वन्द्वशिष्टेषु च यथान्यायं आद्यन्तदर्शनात् । *रहस्ये तूद्धारः* रहस्ये तु स्तोभस्य उद्धारः एव राजनादिषु *तस्य लक्षणोद्देशः* वक्ष्यते *पर्वाङ्गभूतस्यानुद्धारः* यथाबृहद्रथंतरयोः वदिदा-राजने वृत्तान्तप्रयोगः *त्रिरुक्तस्य सामाद्यावाद्यं वचनं यथा भद्रश्रेयोरिष्टशाकर्षभस्वाशिरामर्कसमहैकवृषाणां* रहस्ये त्रिरुक्तस्य सामाद्यावाद्यं वचनं यथाभद्रश्रयादिषु *श्रेयसि ऊ-होयन्दस्य लोपः* सामादौ *जम्भोत्तरस्य स्तोभाञ्जोरूपाणां-

तेंत्यंवचनः संक्रातिनि स्तोभाद्यं वचनं प्रतिस्तोत्रीय मुद्भिद्वलभिदौ पूर्वस्यादौ परस्यांते भर्गस्य सामादौ स्तोभांत्यं पदं वैराजऋषभेत्यन्त्यस्यांत्यवचनं यद्-वापत्ययोर्यथा ग्रामे वैराजइत्यादिः स्तोत्रीयान्ते सर्वासु स्तोत्रीयाद्ये चाक्षरेमत्स्वसंयुक्ते ॥ ९ ॥

सामान्तेंत्यंवचनं* एतेषां साम्ना सामान्ते यन्निरुक्तं तस्य अन्त्यं पद्वचनं तद् लुप्यते *संक्रातिनि स्तोभाद्यं वचनं प्रतिस्तोत्रीयम्* संक्रातिनि, उद्गीथाद्यस्य निरुक्तस्य प्रतिस्तोत्रीयमाद्यं वचनं लुप्यते *उद्भिद्वलभिदोः पूर्वस्यादौपरस्यान्ते* , उद्भिः द्वलभिदोः पवनेद्वयं तयस्तोमद्वयोः, पूर्वस्य उद्भिदः, यत् सामादौ, च निरुक्तं तस्यानुद्धारः परस्य च वलभिदः अंते, यन्निरुक्तं तस्यानुद्धारः *भर्गस्य सामादौ, स्तो-भान्त्यं पदं* भर्गस्य ये स्तोभास्तेषां पदान्त्ये पदान्तस्तोभान्तं पदं सामादौ भवति *वैराजर्षभे त्वन्त्यस्यांत्यवचनं* वैराजर्षभे तु अन्त्यस्य निरुक्तस्य अन्त्यवचनं सामादौ भवति ईगा २ हा उ-पिबासोमादिषु *यद्वापत्ययोर्यथाग्रामे* यौ एवापत्ययोः अर्वा-सोमायां यथा ग्रामेगेयानामुक्तोन्त्यागः ॥ भवति स्तोभश्च सामाद्यः सामान्ते यथान्यायमिति *वैराजइत्यादिस्तोत्रीयान्ते , सर्वासु* महावैराजे इत्यादिस्तोभः स्तोत्रीयान्ते सर्वासु स्तोत्रीयासु भवति *स्तोत्रीयाद्ये चाक्षरेमत्व स्वसंयुक्ते*एकैकस्याश्चस्तोत्रीयायाः आद्ये अक्षरे ते च स्तोत्रीयाया अन्ते मत्वस्वसंयुक्ते भवतः ॥

इति अष्टमस्य नवमी कण्डिका ॥

आज्यदोहानि प्रतिलोमानि तेषामाद्यस्य सामादाचार्यं वचनम् आथर्वणदेवस्थानस्वरान्तरिक्षतौरश्रवसानामविकारः सर्वोद्धारोतोन्यत्र वैरूपे तु देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिध्यर्थमि हाथेडानां चैकवृपे च देवतानां निधनन्तु सामान्ते सर्वत्र यल्लघीयो ।

आज्यदोहानि प्रतिलोमानि आज्यदोहाना सामाम्नायिक क्रममुत्सृज्य प्रातिलोम्य भवति इतिश्रुतेः अपामवर्चोनिधनमिति आज्यदोहाना लोकगोवानियोग इति *तेषामाद्यस्य सामादावाद्यं वचन* तेषा प्रातिलोमाना पदाद्यमृतनिधनं तस्य सामाद्यावाद्य वचन भवतिच्योश्हामिति प्रद्युम्नानायां *आथर्वणदेवस्थानस्वरान्तरिक्षतौरश्रवसानामविकारः* आथर्वणादीना ऊहगतौ यथायोनि प्रयोगो भवति न कश्चिद्विकारः आथर्वणे पव स्वदक्षमादिषु देवस्थाने परीतोष्यादिषु स्वरेषु सर्वेष्वत्र जातिघचनात् । यज्ञामप्रन्नानादिषु अन्तरिक्षे अभिसोमादिषु तौरश्रवसयोः प्रत्नघसखायोदीर्घापीने *सर्वोद्धाराऽतोन्यत्र* अतोन्यत्र सर्वस्तोभोद्धारः *वैरूपे तु देवतानामनुद्धारः प्रयोगासिध्यर्थम* पञ्च निधने वैरूपे देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिद्धयर्थं देवतापद । देवतापदामिति पूर्वलक्षणेन सर्वोद्धारे प्राप्ते अपवादस्तोभाभिप्रायेण *इहाथेडानाच* इहअथाइडाएतेषां चानुद्धारः प्रयोगसिद्धयर्थं रेवतीपार्थुरश्मादिषु हाउवेवाए२वादोः २ ओ २३४२३वा *एकवृषे च देवताना* एकवृषे च अभिमवा एकवृषसोमे स्वद्वोइत्यादियादेवताना अनुद्धारः शाकर्यमेव सामान्यात् *निधनंचसामान्ते सर्वत्र यल्लघीयः* अनुद्धारप्रसङ्गेनैवमुच्यते । सामान्ते यन्निधन लघु अल्पाक्षरमित्यर्थः । यथा

गुरुषु निधनैकदेशः त्रिरुक्तानामन्त्यं वचनमृषभे त्रिरुक्तं देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यं पदमन्त्यायाᳪं सर्वं दिवाकीर्त्ये वैराजं भ्राड्विकर्णे द्वास्वरम्भासे शतमादि-यशसि ससहेत्वाधवचनᳪं साम्नोः पूर्वस्योपग्रहा-द्यंपदमपाव्रतेच गवांव्रते चकत्वान्तं प्रथममद्विनोर्व्रत-

बृहद्रथंतरयोः स्वाशिरामर्कादिषु च *गुरुषु निधनैकदेशः* गुरुषु च वक्षरेषु निधनैकदेशः यथोत्तरत्र वक्ष्यति *त्रिरुक्ताना-मन्त्यंवचनं* त्रिरुक्तानां निधनानामन्त्यं वचनं । यथा आज्यदोहे प्रीणिधने * ऋषभेतु त्रिरुक्तं* रैवतऋषभे तु त्रिरुक्तमेव निधनं भवति नान्त्य वचनं उमउमइति योनित्रिधनम् । *देवस्था नपूर्वयोर्निधनाद्यंपदं* देवस्थानपूर्वयोः स्तोत्रीययोः निधनस्य आद्यं पदं भवति द्यौः *अन्त्यायाᳪंसर्वं* देवस्थानपूर्वयोर्निध-नाद्यं पदं अन्त्यायां स्तोत्रीयायां सर्वं भवति *दिवाकीर्त्ये वैराज* महादिवाकीर्त्ये आपन्नीयायां गणगोतित्वात् वैराजं भवति इका-रोवैराजइत्यनेननिधनं *भ्राड्विकर्णे* विकर्णे आपन्त्यायामेव भ्राड्निधनं भवति फाडाया उपरि स्थयअन्यानिधनं भ्राड् भवति *द्वास्वरंभासे * भासे पुरोजित्यंत्यायां भास्वरं निधनं भवति । मसभ्राजतृतीयेद्वास्वरः इहो होभद्रमयवमादिपरित्य अस्य निधनं भासमवतिभाद् ॥ *शतमादियशसि* हाऊ २ यशो हाऊवर्चोहा-ऊएवमादि परित्यज्य शतं जीवेत्येवमादि निधनं भवति *ससहेत्वा-धवचनं *ससहे तु त्रिरुक्तस्य आद्यं निधनं भवति अन्तवचने. मास इदमुच्यते यांश्चरतंषष्ठम । *साम्नोः पूर्वस्योपग्रहाद्यं पदमपां व्रते च गवां व्रते चकत्वान्तं प्रथमम् *प्रथमे अपांव्रते च पुनानायांव्रते कशब्दान्तं पदमथमंतत्रिधनं भवति यअग्निरते शिशुकइति गवांव्रते च. शब्दान्त प्रथमं निधनं भवति । *अश्विनोर्व्रतपूर्वइका-

पूर्वं ईकारोऽतिक्रान्तो वैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोरर्द्धेडा सामान्तेऽध्यर्द्धा ऽश्वव्रते हौ हो हौ हो हौ होन्तेषु चत्वारः सोमा वा औहोवा तिसृवा स्वर्ज्योतिः प्रथमोच्चमेकारादिक्रुष्टमेवं पदाद्यस्तोभाः. परासु विधासु ज्योतिर्भाः

रोऽतिक्रान्तः* अग्निनोऽग्निपूर्वं इकारोऽतिक्रान्तो निधनोभवति*२१२ वैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोरर्द्धेडा* पञ्चनिधनैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोः स्तोत्रीययोः अर्द्धेडा भवति न जातपञ्चरोदसीइट् *सामान्तेऽध्यर्द्धा* सामान्तेतु अन्त्यायां स्तोत्रीयायां अध्यर्द्धेडा भवति इट् इडा ३२१११ इति अध्यर्द्धेडा *अश्वव्रते हो हो हो हो होन्तेषु चत्वारः सोमा* अश्वव्रते तु होहोहोहोइति एतेषु होइकारान्तेष्वित्यर्थः । तेषु चत्वारः सोमाः स्वराः सङ्घाता भवन्ति सोमसङ्घातः प्रपुनानायेवेधसइति प्रथमे साम्नि होइ होइसोमायवृवाउच्चारताइति *वा- औहोवा तिसृवा* औहोवा त्रित्ये तिसृवा वा भवति तिसृवा पूर्वमत्ययत्वाच्च होशब्दस्य वृद्धिः *स्वर्ज्योतिः प्रथमोच्चमेकारादिक्रुष्टम्* तिसृवायाः परं स्वर्ज्योतिर्द्रव्यं प्रथमोच्चं भवति उपायपरत्वाद्धा प्रथमोच्चं युद्दस्य प्रथमोच्चस्य निधनभावः अन्तस्थेभ्यः पुराहासीगप्रमोच्चानीति निधनत्वाच स्वारः निधनान्तः सर्वत इति । तस्य च स्वर्ज्योतिर्द्रव्यस्य निधनभूतस्य एकारः आदौ क्रुष्टोभवति ए२२ सुवर्ज्योती ३२३२ *एवं पदाद्यस्तोभाः* एवं होहोइ एवमाद्याः स्तोभाः प्राक्प्रथमोच्चात् सिवाद् स्वरान्तान्भवन्ति अभिवाजीसितस्य आदौ भवन्ति एषा तावदेका विधा समाप्ता *परासु विधासु ज्योतिर्भाः शिशुर्वाऽध्यत्रोमेध्य इति* परासु विधासु किमतिदिश्यते ? पादादौ स्तोभान् कृत्वा प्रथमोच्चस्य स्थाने द्वितीयायां विधायां ज्योतिर्भा इति । तृतीयायां शिशुर्वाजीति । चतुर्थ्यां प्रथमोच्चस्य

शिशुर्वाञ्जघ्नयोमेध्य इति पादगीतिस्तुल्या परयोरुद्धारः सामान्ते निधनाय स्तोभाः स्वर्वत इति निधनमुपग्रहादि व्याहृतिसामानि पञ्च भूर्भुवः । स्वः सत्यपुरुष इत्येतासु पृथगग्निन्दूनास्तावोमन्द्रे सो-

---

स्थाने अश्रोमेध्य इति *पादगीतिस्तुल्या* यथा प्रथमा पादगीतिः पठिता पादादौ स्तोभाः प्रथमोच्च यथोक्तम् एवमन्याश्चतस्रो विधा भवन्ति *परयोरुद्धारः* परयोः स्तोत्रीययोः स्तोभः प्रथमोच्चान्तादुद्धारः *सामान्ते निधनाय स्तोभाः *अन्ते निधनं स्वर्वत इति तदर्थं च स्तोभाः कर्त्तव्याः प्रथमोच्चवर्जिताः *स्वर्वत इति निधनमुपग्रहादि* स्वर्वत इति निधनमुपग्रहादिभिर्भवेव एकार उपग्रहः *व्याहृतिसामानि पञ्च भूर्भुवः स्वः सत्यं पुरुष इत्येतासु पृथक्* भूरादिव्याहृतिषु पञ्च सामानि यथोपदिष्टानि भवन्ति । यथा भवति तथोच्यते एकैकस्यां व्याहृत्यां अभ्यस्तायां त्रिस्त्रिः पञ्च सामानि भवन्ति *अग्निदूता प्रस्तावोमन्द्रे* भू शब्दे आग्नन्दूताख्यः प्रस्तावो भवति मन्द्रग्रहणाच्चाग्निन्दूतायामभ्युदूह *सोमस्त्रिरुक्तः* भूरादिष्वेव एकैकस्यामनभ्यस्तायामग्निन्दूता प्रस्तावोभवति इत्युक्त, इदानीं परा भक्तय उच्यन्ते पुनर्भूरित्येतस्मिन्नक्षरे सोमसङ्घातस्त्रयस्त्रिरुक्तोभवति सोमसङ्घातश्च पृथक् भवति *आनीकपान्तृतीय.* सोमसन्धात आनीकया तृतीय मापद्यते हा ३३२ वाइति *स्वर्ज्योतिर्निधनमकृष्टैकारादि* भूरादीना मकृतव्याहृतिसामान्ते स्वर्ज्योतिर्द्रव्य प्रथमोच्च भवति प्रथमोच्चत्वाद्य निधनमुपाययस्त्वात् नैधनत्वाच्चान्ते स्वरः एकारः स्वरश्चास्याक्षर मकृष्ट आदौ भवति प्रथमोच्चये । *एव सर्वेषामेव विकारविधिः*

मन्त्रिरुक्त "आनीकयांतृतीयः स्वर्ज्योतिर्निधनमकृष्टे· काराश्चैवं सर्वेषामेष विकारविधि रेतेन प्रदेशेनोह्यः सामगणः कल्पयितव्यः कल्पयितव्यः ॥ १० ॥

इत्यष्टमः प्रपाठकः ॥

अथ विकल्पा स्वज्योतिर्मदमदोधनकामे पुरः स्वासूत्तरयोश्चारङ्क्मानदे ऽष्टेडरपिष्टयोर्हिन्वनादीवि-

---

एवं सर्वेषामामहीयवादीना साम्नां एष विकारविधिरुक्तः प्रत्येतव्यः । *एतेन प्रदेशेनोह्यः सामगणः कल्पयितव्यः कल्पयितव्यः* एतेन लक्षणप्रदेशेन ऊह्यः प्रयोगः कल्पयितव्यः कल्पयितुं शक्यत इति ॥

इति अष्टमस्य दशमी कण्डिका ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुपादैर्विकुपशाशिष्याय अनुचरणार्थं भाष्यं कृतमिति ॥

भावाः परिसमाप्ताः इदानीं विकल्पा उच्यन्ते भावशेषं च, एकस्मिन् पादे द्विधा गीतिर्दृश्यते, तत्र किमुभयप्रकारस्यापि गानस्य युगपत्प्रयोगो भवति । उतान्यतरस्येति संशयः । प्रयोगार्थत्वाद्ग्रन्थस्य, तन्निर्णयार्थमिदमारभ्यते *अथविकल्पाः*, वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः । *स्वर्ज्योतिः* तरणिरित्सिषासां रौरवे· नेमिन्तष्टेवसा ३ उहा ३३३ ईति विकल्पेनान्यतरस्य प्रयोगः *मदमदोधनकामे* पवस्वइन्द्रसायां, निधनकामे मदहो इमदा होइमतिस्तोत्रीयमन्यतरस्य प्रयोगो भवति । *पुरःस्वासूत्तरयोश्चारङ्क्मानदे* पुरोजितीं नामदे स्वासु चोत्तरयोः स्तोत्रीययोः अरङ्क्मा विकल्प्यते अरङ्क्मापजइत्येतत । *अष्टेडरपिष्टयोर्हिन्वनादीविहिन्वराः* पवस्ववाजसातयतृतीयायां अष्टेडरपिष्टयोः

द्विस्वरा मातापृद्धं॰इवामित्रे कौध्यमपष्ठनवमात्रं दीर्घपरयोर्दोपापरश्चीचै गेयतृतीयदशमं कृष्टं॰ सर्वे-त्र धर्मविधर्मणोः पञ्चाक्षरशोधनानि स्तावे हविष उत्तरयोः प्रथमे विराड्पर्यूच देव्येगीथस्तदादि नवे-निहोता तिधातुधारा , त्वेसोदैर्घे गकारः. शनेराजन्त्र-

---

पवमानमहित्वनेति द्वीदिद्विस्वरा' गीतिविकल्प्यते *मातार-द्वं॰ इवामित्रे* असाविसोम इन्द्रतृतीयायां पञ्चायज्ञीयर्ष्ठु'तृती-'यायां'च महावैश्वामित्रे माशब्दताशब्दयोर्यदूर्द्ध्वं गानं तं-द्विकल्पते । यज्ञंचमाउतत्रातादिति च *कौध्यमपष्ठ नवमात्रम्* गायत्रीकौश्चे 'मतिस्तोत्रीयं मध्यमे' पादे 'षष्ठमक्षरं विकल्प-ते *दीर्घे परयोर्दोषा' परं नीचैः* -लघुदीर्घे परयोः' दोपायाः परमक्षरं नीचीभवति *गवतृतीयदशमंकृष्ट४ सर्वत्र* गौगवे तृतीये पादे दशमं कृष्यते *धर्म्मीविधर्म्मणोः' पचाक्षरशोधनानि* पंचाक्षरदाः- निधनानि भवन्ति दशाक्षराणि विकल्पेनाम्नानानि *स्तावे'हविष उत्तरयोः' प्रथमे* सौहविष'उत्तरयोः स्तोत्री-ययोः प्रस्तावे प्रथमे स्वरे विकल्पः परि प्रधन्वोत्तरयोः पवा-प ३ वा आईत्वा २ इन्द्रः पे २ आ ३ इन्द्रा २ *विराड्पर्यू च' देव्ये 'गीथस्तदादि* ओग्निर्न्नरः इति पर्युष्वायां' च वा-मदेव्ये उद्गीथाद्यं पर्वं प्रथमे स्वरोविकल्पते *नवे निहोता* पूर्वे 'मानवे' निहोता विकल्पते' 'अभिसोमादिषु *तिधातु-तुधारा* मन्द्रयापेत्यत्र धारा विकल्पते । *त्वेसोदैर्घे* गकारः त्वेसोमायां दैर्घश्रवसे हगोहेतिगकारोविकल्पते *शनेराज-न्पुवते* इद्धोराजन्नौशने राजन् शब्दोविकल्पेन'-पुवते ।

यत आसोफतृतीयायामृतेनयोनिवन्मध्येजाप्लुतं प्रा-न्त्ययोर्यलोपश्चाद्यउच्चैस्तकारो यजिवाह इहायांप्लु-षते यशस्युत्तरयोरग्निदूतास्तावे एववृहत्युदा आ इति गीतिः यभेकाम्या स्वंनोवारे पुनाएववृहति मसोएवत-रेपुनाभिसोजंभेचोत्तरयोः ककुभोर्विकल्पाः ॥ १ ॥

आसोफतृतीयायामृतेनयोनिवन्मध्येजाप्लुतं प्रान्त्ययोर्यलोप-श्चाद्यः उच्चैस्तकारः आसोफतृतीयाया सफेऋतेन इति एत-स्मिन्पादे वाशब्दः योनिवद्भवति मध्यमे विकल्पे प्रथमान्त्ययो-र्विकल्पयोः जाशब्द एव प्लुतो भवति यकारलोपश्च तयोरेव आ-द्ये विकल्पे उच्चैस्तकारः *यजिवाहइहायाप्लवते* यजिष्ठंत्वाया-मैष्णवाहे इहायां मध्यमे प्लवते *यशस्युत्तरयोरग्निदूतास्तावे* इन्द्रस्य यशासि उत्तरयोः स्तोत्रीययोः मस्तावे अग्निदूता वि-कल्पते *कएववृहत्युदाआइतिगतिः* त्वमङ्गप्रशंसिषोदेवः शविष्ठ मर्त्यमित्यस्याम्* कएववृहति उदाआइन्द्रीत गीतिर्विकल्पते *यभेकाम्या* श्रुधीहवा-या वैराजर्षभे मारेअस्मन्मघवञ्चित्यत्र काम्यास्वरोविकल्पते *स्वं-नोवारे पुनाएववृहति मसोएवतरे पुनाभिसोजभेचोत्तरयोः क-कुभोर्विकल्पाः* स्वंनश्चित्रायां वारवंतीये, पुनानायां कण्व-वृहति मसोमदेवरीतयाया कण्वरथंतरेषु पुनानायामभिसोयायां च वार्कजंभे च उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभोर्विकल्पाः ककु-भोवृहत्यौ वा ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य प्रथमा कण्डिका ॥

॥

अथ भावान्प्रवक्ष्यामः प्रगाणं यैर्विधीयते ।
आर्थिकं स्तौभिकं चैव पदं विक्रियते तु यैः ॥१॥
आयित्वं प्रकृतिं चैव वृद्धञ्चावृद्धमेव च ।
गतागतश्च स्तोभानामुच्चनीचं तथैव च ॥ २ ॥
सन्धिवत्पदवद्गानमत्वमाभावमेव च ।
प्रश्लेषाश्चाथ विश्लेषाऊहे त्वेवं निबोधत ॥ ३ ॥
संकृष्टश्च विकृष्टश्च व्यञ्जनं लुप्तमविकृतम् ।
आभावांश्च विकारांश्च भावानूहेऽभिलक्षयेत्॥४॥
एतैर्भावैस्तु गायन्ति सर्वाः शाखाः पृथक्पृथक् ।
पञ्चस्वेव तु गायन्ति भूयिष्ठानि स्वरेषु तु ॥ ५ ॥

अथ भावान्प्रवक्ष्यामः अथशब्द आनन्तर्यार्थे भावान् प्रवक्ष्यामः *प्रगाणं यैर्विधीयते* । गानमेव प्रगाणं विधीयते प्रतिष्ठाप्यन्त इत्यर्थः ॥

आर्थिकं स्तौभिकं चैव पदं विक्रियते तु यैः ॥ १ ॥ आर्थिकं पदं स्तौभिकं च विक्रियते । यैर्विकारैरापद्यन्ते तान्प्रवक्ष्यामः

*आयित्वं प्रकृतिं चैव वृद्धं चावृद्धमेव च ।
गतागतं च स्तोभानामुच्चनीचं तथैव च ॥ २
संधिवत्पदवद्गानमत्वमाभावमेव च ।
प्रश्लेषाश्चाथ विश्लेषा ऊहे त्वेव निबोधत ॥ ३ ॥
संकृष्टं च विकृष्टं च व्यञ्जनं लुप्तमविकृतम् ।
आभावांश्च विकारांश्च भावानूहेऽभिलक्षयेत् ॥ ४ ॥
एतैर्भावैस्तु गायन्ति सर्वाः शाखाः पृथक्पृथक् ।
पञ्चस्वेव तु गायन्ति भूयिष्ठानि स्वरेषु तु ॥ ५ ॥

सामानि पट्सु चान्यानि सप्तसु द्वे तु कौथुमाः ।
ऊनानामन्यथागीतिः पादानामधिकाश्च ये ॥ ६ ॥
योनिदृष्टाः समा येऽन्ये पादास्त्वक्षरशः समाः ।
आयेभावश्च नेदानीं दीर्घं यथैव कृष्यते ॥ ७ ॥
कर्षणे तु निवर्त्तेते रसायिघायामुपद्रवे ।
ओभावोदृश्यतेसाम्न्योभावश्च यथाक्रमम् ॥ ८ ॥

सामानि पट्सु चान्यानि पट्सु गीयंतेप्रथमादिष्वेव । *सप्तसु द्वे तु कौथुमाः* सप्तसु स्वरेषु द्वेसामनी गीयेते कौथुमशाखिनां मोपुत्वावाकाव्रन ॥

ऊनानामन्यथा गीतिः पादानामधिकाश्च ये ॥६॥ योनिपरिमाणादूनानां पदानां अक्षरपरिमाणादूनानामित्यर्थः । पादानामन्यथा गीतिर्भवति । यथाएष ब्रह्मादिषु । योनिपरिमाणादधिकाश्च ये तेषां चान्यथा गीतिर्भवति । यथा विराड्वामदेव्यादिषु ।

योनिदृष्टाः समा येऽन्ये पादास्त्वक्षरशः स्मृताः ।

पादास्तु येऽन्येऽक्षरसमानतः समाः स्मृताः ते योनिवद् दृष्टा भवन्ति॥

*आयेभावश्चनेदानीं दीर्घं यथैव कृष्यते*आयेभावो नभवत्यूहगीतौ श्यैतादिषु । दीर्घकर्षणं च न भवति । किं तर्हि ? हृद्धकर्षणं भवति यथा आर्कोदनानामित्यत्र ॥

कर्षणे तु निवर्त्तेते रसायिघायामुपद्रवे ।

रसायिनायां मध्ये उपद्रवे भक्तिविषये कर्षणे उद्देशोऽपि निवर्त्तते ऊहगीतौ समेष्वपि पादेषु ।

ओभावोदृश्यते साम्न्योभावश्च यथाक्रमम् । ओभावोदृश्यते साम्नि यत्र ओभावश्च दृश्यते । यथाक्रमं लक्षणन्यायेन य-

अभ्युदूहेन सर्वत्रोहगीती रहस्यवत् ।
स्वादिपर्वणि तिस्रायां तथैवान्येषु सामसु ॥ ९ ॥
आर्चिकं निधनन्याये स्तौभिकं वा यदक्षरम् ।
क्रुष्टाक्रुष्टं भवेत्स्वार्यमन्तोदात्तं वृधे स्वरम् ॥१०॥
मणाजनंसदघोनामाविशासिविदेप्सुजित् ।
स्वन्नायुयुंशियेतिभिरपि प्रियमभिहिता ॥ ११ ॥
जसाचसन्तमधर्मत्सुत उक्थ पिबिर्द्धयन् ।
न्यायादेतान्यपेतानि भवत एके वृधे स्वरम् ॥१२॥
अभिासपौष्कलाष्टेडरयिष्ठाछिद्रधर्मसु ।
चैनाम्वद्मनपौरुकान्धीचतुः षाडिडयोस्तथा ॥ १३ ॥

यावथा मात्रिः तयोस्तयातथा तौ भवतः । ऊहगीतावपि ।

अभ्युदूहेन सर्वत्र उहगीती रहस्यवत् । अभ्युदूहेन सर्वत्र ऊहगीतिः मत्येतव्यः । यथा रहस्ये तद्वत् ॥

*स्वादिपर्वणि तिस्रायां तथैवान्येषु सामसु ।

*यथा स्वादिपर्वणि तिस्रायां अभ्युदूहो भवति । रहस्यवता तथाऽन्येष्वपि सामसु यथा सहिते । उदाहरणं त्विस्रावाचउवा।

आर्चिकं निधनं न्याये स्तौभिकं वा यदक्षरम् ।

क्रुष्टाक्रुष्टं भवेत् स्वार्यमन्तोदात्तं वृधे स्वरम् ।

*आर्चिकं निधनं यत्र स्तौभिकं वा तयोर्यदन्त्यमक्षरं तत् क्रुष्टमक्रुष्टं वा भवेत् । स्वार्यं प्रथमस्वरस्य क्रुष्टं स्वार्यं भवति । प्रथमाद्यतृतीयस्वरान्ते चेति । द्वितीयस्वरस्यस्य अक्रुष्टं भवति । तृतीयादिपत्युत्क्रमं कृत्वा अन्तोदात्तं वृद्धे स्वरं भवति । कुतः? न्याये योनिगाने योनावेवं दृष्टत्वात् । *मणाजनंसदघोनामाविशासि विदे [illegible] स्वन्नायुयुनंशियेति-

षड्भासे पौष्कले सप्त त्रीन् षष्टेडे पृथक्तृचे ।
रयिशौक्तेऽरूपास्तोभे द्वेद्वे न्यायविरोधिनी ॥

भारयिभियमभिद्विना । जसान्तसन्तमन्थर्मप त्सुतउद्यः पिभि-
धयत् । न्यायादेतान्यपेतानि* । यणादीनि एतस्मान्न्यायादपे-
तानि भवन्ति । यणाजनं सद्योनापरस्वदेगाधान्त्ययोः ।
सद्योना स्वादिष्ठोत्तरयोः । आनिश पवस्वदेवमध्यमाया
असि यस्तेमदमध्यमाया एतानि गायत्रीभासे । नेदष्ठुजित् ।
इन्द्रमछोत्तरयोः । पौष्कले । पवस्ववाजोत्तमायाम् । इष्टेडरौयिष्ठ-
योः । द्युक्षमन्तोत्तमायाम् । पौष्कलत्रैतयोः श्रियेसत्वाय आद्या-
याम् । पौष्कलेतिभाः ज्योतिर्भाः अश्वव्राते रयिउपशिक्षायाम् ।
पौष्कलेभियम् । मासोमध्यमायापौष्कलत्रैतयोः । अभि अनुष्टि-
ष्वाश्वान्नीगवे । द्विना प्राणामथयायाम् पौष्कलत्रैतयोः । जसा
तयोः परिनाया पाडिडो वमन्तमसत्वान्त्ययोः शौक्तपौष्कलयोः ।
धर्म विरोधत्वाया धर्माणि । सुनः पवस्ववाजसातायां रयिष्ठेतु ।
उज्यः अभिसोमाध्यास्याया आद्ये । पिभिः धयत् । रूपामा-
धान्त्ययोः चतुरिडे । पूर्वस्माल्लक्षणन्यायाव एतान्यनेन गतल-
क्षणानि भवन्ति । विपरीतानीत्यर्थः अश्व+एकवधे स्वरम्* धिया-
नोवाजाउपमोहिवाश्वतः अष्टेडवृतीयाया एके वधे स्वर मन्यन्ते ।

*त्रीभासपौष्कलाष्टेडरायिष्ठाछिद्रधर्मसु ।
त्रैताश्वव्रतशौक्तान्त्यौचतुःपाडयोस्तथा ॥
षड्भासेपौष्कले सप्त त्रीन्षष्टेडे पृथक्तृचे ।
रयिशौक्ते रूपास्तोभे द्वेद्वे न्यायविरोधिनी ॥
अश्वाश्रीगतयोस्तोभधर्माच्छिद्रेषु पञ्चसु*
एतेष्वेव सामस्वेतेषाञ्चद्वानामपवाद ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अभ्यान्धीगवयोस्तोभगमांच्छिद्रेयुपश्च सु ॥ २ ॥

तृतीयोच्चान्त्य४ हि स्तोभे दीर्घो भवति न वाग्रे स्पर्शान्तं व्यञ्च कौत्से चेकारोकारौ नञ्चाध्वर्यवमध्यमायां५ सन इन्द्राणां श्रौद्रेच कृतेचापदान्तोविशीयेच पूर्वेशूप श्रिणिधने चायास्ये सेधेपिणोदनः का-

---

तृतीयोचान्त्य हि स्तोभे दीर्घो भवति *तृतीयोचान्त्य*मक्षरं ह्रस्वं इकारे स्तोभे मत्यये दीर्घोभवति । द्विमात्र भवतीत्यर्थः । यथापेडक्रौंचराग्राादिषु *नवाग्रे स्पर्शान्तं व्यंच* उत्सर्गमात्रस्यापवादः । वाग्रे स्पर्शान्तमक्षरं तालव्यं च न दीर्घोभवति यथा राजादेवकृत अदब्धः मुरभि च *कौत्से चेकारोकारौ* कौत्से च इकारउकारौ हि स्तोभे मत्ययेन दीर्घोभवतः यथा स्वादीहिष्ठासमूहिमीहति *नञ्च* कौत्से नशब्दश्चा दीर्घोभवति । सनाहीन्द्रेति *अध्वर्यवमध्यमायां* अध्वर्यौ आद्रिभिरीतमार्गीयवमध्यमाया हि स्तोभे मत्यये दीर्घोभवति यथाहा अहोयिमा ३ ना ३ *सन इन्द्राणाम्* सनइन्द्रेति मार्गीयवे हि स्तोभे मत्यये दीर्घोभवति, यथा अहोयिवो ३ वीन । *श्रौद्रे च* सौद्रे च मार्गीयवे रसौ होवेत्यत्र हि स्तोभेभवति । *कृते चापदान्तः* हाविष्कृते च अपदान्तो दीर्घो भवति हिस्तोभे मत्यये स्वादिरयादिषु *विशीये च पूर्वेशूप* विशोविशीये च पूर्वे हि स्तोभे मत्यये दीर्घोभवति अपदान्तः । हिन्वद्रुतायिसु अशूप स्तुपेशूप इत्यत्र मतिषेधः *त्रिणिधने चायास्ये* त्रिणिधने चायास्ये स्तोभे मत्यये दीर्घोभवति । अपदान्तएव । उत्सोदेवोहिराहाउहोवा *उत्सेधेपिणोदनः* उत्सेधे पिणोदनइति च एतौ शब्दौ हिस्तोभमत्यये दीर्घोभवतः । अग्निसोमायां श्रीमन्ते

मे च प्रथमकल्पे सौमे स्तावे कार्त्ते च पार्श्विनोर्वितोत्तरे शंकुन्येकार ऋषभे च शाकरे संमील्ये लघुविनते ऽन्त्ये कालेये प्रवामहीयवे च क्रौञ्चाभिनिधनसप्तहपथ उत्तरपत्तोद्धिन्नासदस्यपेपुर्तृण्यादिर्जितेश्चे पूर्वेऽसंयोगे प्रयो-

---

इत्यत्र *कामे च प्रथमकल्पे* सर्वासु पवस्तादायां निधनकामे प्रथमे विकल्पे दीर्घीभवति हिस्तोभे प्रत्यये सर्वासु स्तोत्रीयासु *सौमेस्तावे* सौमेधे प्रस्तावे दीर्घीभवति । हि स्तोभे प्रत्यये योगेयोगेतवाहाउस्ता २ र। २ *कार्त्ते च पारि*कार्त्तयशे च पारिस्वस्यानो अक्षर इत्यत्र हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घीभवति *अश्विनोर्घ्रतोत्तरे* उत्तरे अश्विनोर्घ्रते हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घीभवति, *शंकुन्येकारे* शंकुनि च एकारे प्रत्यये दीर्घीभवति। पवस्वमापधुमा *ऋषभे ■ शाकरे* शाकरपभे च एकारे प्रत्यये दीर्घीभवति पवाएस्व वा एजसाएनयआ *समील्येलघुविनते* संमील्ये लध्वक्षरं विनते प्रत्यये दीर्घीभवतिसंमील्येपुरोजितीत्यत्र *अन्तेकालेये*कालेय अन्तभावविषये अक्षरे प्रत्यये दीर्घी भवति । कालेयमस्यायं विश्नाअर्याः *प्रवामहीयवे च* प्रत्नंपीयूषेत्यत्र आमहीयवे अन्तभावविषये एव प्रत्यये दीर्घीभवति । दिवाअनार्याः *क्रौञ्चाभिनिधनसप्तहपथउत्तरपत्तोद्धिन्नासदस्यवेपुर्तृण्यादिः* एतेषां तृणादिदीर्घीभवति । क्रौञ्चे अयंपूषो हो २ रयिर्भगाः । आमन्देरभिनिधने । पुनानः सोमसप्तदे । पयस्युत्तरयोः तृणीमहात्रोदाहरणम् । पत्तोद्धान्ते । पुरोजित्यां त्रासदस्यवे, तत्रोदाहरणं *जितोश्चपूर्वेऽसंयोगे* पूर्वं वाजजिति तृण्यादि दीर्घीभवति । असंयोगे प्रत्यये मृज्यमानायां पवमानः प्रयादेवाना सोमेत्यत्र दीर्घीभावत्रतिषेधः *उत्तरे-

त्तरेस्तोभे क्रौंचेत्वसयोगे नात्राविनेभिः कौत्से च हि शब्दः प्रवद्गार्गेवे कृष्टादस्थादकारः स्वारे च पर्णे हारा- योनौ त्वङ्गप्रथमायां च द्वितीयस्मन्तः सन्तः पञ्ज- निधेरथन्तरनृपाश्विनोर्वेतप्वोस्तोभे दैर्घे व्रात्योत्तर-

---

स्तोभे* उत्तरे वाजजिति स्तोभे प्रत्यये षोडशीमहातस्याआ- दिर्दीर्घोभवति । सूर्यस्येवारश्मयोडावयिजावाः ३ होवाहोयि *क्रौंचे त्वसंयोगे* क्रौञ्चेषु असंयोगे प्रत्यये दीर्घोभवति । सं- योगःप्रतिषिध्यते । यथासूरामोनौहोदर्शताताः *नात्राविनेभिः* अत्राविनेभिरेवामित्यत्र प्रतिषेधः । असंयोगेऽपि प्रत्यये *कौ- त्से च हिशब्दः* कौत्से चाहि शब्दोदीर्घोभवति असंयोगे प्रत्य- ये । अभीहोनो २ *प्रवद्गार्गेवेकृष्टादस्थादकारः* प्रवद्गार्गेवेकृ- ष्टादस्थादकारो दीर्घो भवति शुचि वन्धुपावकाः *स्वारे च पर्णे हारायोनौ* स्वारे च सौपर्णे प्रतिहारात्परमक्षरं दीर्घो भवति, द्वितीयस्संतयोनौ । अस्ताहाउवा रामा उ वा रामा इति *त्वङ्गप्रतिमाया च* प्रतिहारात्परमक्षरं दीर्घोभवति *द्वि- तीयस्मन्तः* उत्तरास्वारसौपर्णे तृतीयायामुपाद्द्वितीयमक्षरं दीर्घो भवति सा इपा उवा सान्ता *पञ्जनिधे* उत्तरे जनित्रे पद्यन्दो- दीर्घोभवति पुरोजि तृतीयायां *रथन्तरनृपाश्विनोर्वेतप्वोस्तोभे* एतेषां साम्नां अस्तोभेप्रत्ययेदीर्घोभवति । त्वामिद्धवता । आमा- न्नोऽवा । अमाऽवा । अपो वासानो अर्पसाना अर्पसा २४ *दैर्घे व्रात्योत्तरयोश्च* त्वेमोदैर्घे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उद्गी- थअस्तोभेप्रत्ययेदीर्घोभवति *धेनादृतीययौक्तेप्वौकारे* इडा- न्दारान्तीययौक्तास्वेषु अकारेप्रत्ययेदीर्घोभवति । पुरा अहोहो- हाई । सा अहो हाई । मा २ न्या २ युजा अहो २ हो २ हा

योऽश्व थेलान्द्वितीयपौर्केष्वौकारे स्तांचायं कण्वतरेवैय-
नेकृष्टवृद्धयोर्मध्ये रैवते च वृण्यादिः साहीये शतायाः
स्तैत्वा इसमेद्वितीयान्तः सूर्यस्य अभिसामायायामा-
धस्यान्त्यं योधीये मघोनामेके देव्येदीधिन्वत्रावितदे-
व्ययोः स्वशब्दः स्वरयोः कुमेदभेदः श्येनेन इरी-
र्दीर्घत्वम् ॥ ३ ॥

१३ । राजा ३ *स्तांचायं कण्वतरे* मस्तांचायमक्षरं कण्वरथन्त-
रेदीर्घोभवाति परीतोपिचतासुनामित्येवमादिषु *वैयनेकृष्टवृद्धयोर्म-
ध्ये* वैयने सोमसाम्नि कृष्टवृद्धयो रक्षरयोर्मध्ये यदक्षरं तद्दीर्घ
भवति, यथा पुरोजिती सुतायामादा इत्वे *रैवते च वृण्यादिः*
रैवतेपर्भे च वृण्यादिदीर्घोभवति वृवृमसाई । यावियवाइ *सा-
हीयेशतायास्तत्वा* सत्रासाहीये त्वाशब्दस्य शतायाः परस्याय-
दक्षरं तद्दीर्घोभवति । अमातास्वा *इसमेद्वितीयान्तः सूर्यस्य*
वासमये द्वितीयान्तोदीर्घोभवति जानितासूर्यस्य *अभिसामायामा-
धस्यान्त्यम्* साम्नि अभिमोमाया आद्यस्य पादस्यान्त्यमक्षरं
दीर्घोभवति *योधीयेमघोनामेके* स्वादिष्टायां तृतीयायां जरा-
योधीये मकारस्य एके दीर्घभावं मन्यन्ते *देव्येदीधि* विराड्वा
मदेव्ये धिशब्दोदीर्घोभवति अग्निनराधा *त्वं नोवित्रदेव्ययोः*
पर्यूष्वायां । गौरीवित्रवामदेव्ययोः स्वशब्दोदीर्घो भवति *स्वस्य
शब्दः स्वरयोः* । स्वरसाम्नोः मत्स्यपायितमेहइसत्रस्वशब्दो
दीर्घोभवति *कुमेदभेदयः* नैककुमेदशब्दोदीर्घोभवति । यं
एक इद्विदाया ३ ताइ *श्येनेन इदीर्घत्वं* गोत्रिश्छेने तृतीयायां
गशब्दोदीर्घोभवति ॥

दीर्घत्वं दीर्घाभावशेषं परिसमाप्तम् ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य तृतीया कण्डिका ।

शाक्त्येहीष्यन्तोवृद्धो शल प्लुवे वारान्तोपतयश्च दन्वतेचाधिप्रोह्यपिस्तावत्स्वरान्तो नगशस्तूपथाप्यन्ते च त्वाष्ट्री साम्निहारादियोनो नच पूर्वपञ्चरुणसामशोकपृश्निषु च नोदेदिरिक्ते शब्दा अरिष्टे च पे वी इत्येतौ शब्दौ समुद्रछन्दसि चोतायां द्वितीयस्थामरपविराजस्तायाञ्च्रेण्णादिरवृद्धः संक्षारवैश्वज्योतिष गो-

शाक्त्येहीष्यन्तोवृद्धः शाक्त्ये हीष्या अन्तोवर्द्धते। या ३ मा ३ दा ३ ना ३ *अशल* शलशब्दस्यापवादः। तुवा ३ गम्यू अ ३ हो ३ इशा ३ त *प्लुवेवारान्तः* प्लुवेवारान्तायाः सर्वत्रान्तोवर्द्धते *अपतयश्च* ।अकारः प्रतिषेधार्थः। हुः पा ३ रा ३ इमूपा ३२३ ताश्चायत ३ इयात्राहणाया ३ श ता३मा *दन्वते चाधिप्रः* वैदन्वते च सर्वत्र निहोतायां अन्तो वर्द्धते *अपिप्रः* स्वरिमहत्यत्रापवादः *हापिस्तावात्स्वरान्तः* बृहति प्रस्तावात्परस्य पर्वणः सर्वत्रान्तोवर्द्धते *नगशस्तूपथा* एतेषामपवादः। मत्स्यवृहत्युत्तरयोः। पञ्चावृहति तृतीयायां सुतावृहति तृतीयायां च *प्यन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्निहारादयोनौ* प्यन्तरे त्वाष्ट्रीसाम्नि योनौ प्रतिहारादिर्वर्द्धते *नपूर्वपञ्चरुणसामशोकपृश्निषु च नोदेदिरिक्तेशब्दाः* पूर्वमानवपञ्चवरुणसामशोके पृश्निषु च योनौ देदिरिक्ते एतेशब्दा वृद्धा भवन्ति यथाक्रमेण *अरिष्टे चयेवीइत्येतौ शब्दौ* अरिष्टे च येशब्दवीशब्दौ योनावेव वर्द्धेते *समुद्रछन्दसिचोतायां द्वितीयस्य* अग्ने तव श्रवोतायां द्वितीयस्यां समुद्रच्छन्दसि च साम्नि चोतायां द्वितीयस्वरस्थमक्षरं वर्द्धते *अर* रारशब्दस्य अपवादः इरज्यच्चग्ने *पविराजस्तायाञ्च्रेण्णादिरवृद्धः* पवित्रतायां सामराजे प्रस्तावात्परस्य पर्वणः

राग्निरसेषु नियान्तोदृश्यते च्येद्विस्तेजपेज्ञिजान्त-
नसामसमिकेषु च धे सार्वादिरदेवः सिष्ठे तद्विविद्धाया
अन्तोयोनौ रुणसाम्नि च रूपदोविशीयाष्टेडपूर्मिणो-
द्गावोजम्भे च तृतीयो दादिर्नित्रे च पूर्वे देविशीये

गेषण आदिर्न वर्द्धते । मंत्रेतेविलनमा *संसारवैश्वज्योतिपगोरां-
गिरसेषु नियान्तः* इडानाऽनंक्षारे वैश्वज्योतिप गौरांगिरसेषु च
नियानः अन्त्यो भवति । सर्वत्राधिकाराश्चिपाप्रचित्रामृजनाइति ।
निषा,२,मंची ३२ आ ३३ मृजंता ३ ३ । अन्तोनवर्द्धते *अहेद्य-
वे*,देशब्दस्यवेशब्दोनर्द्धेतेदिविमद्भूमियाददा इति । सनइन्द्रा-
पायज्यवाई । वैश्वज्योतिपचपूर्वनाभ्रियातोवर्द्धते *च्येद्विः* च्ये-
शब्दाद्विशब्दौ वर्द्धेते एव अक्षानित्यत्र तपापवित्रः अयिताकोभ-
व्य २३ ना ३ ह १ हस्वो २ । मात्रावसुचानोअद्वा ६ । नो २
आ २ द्वा ३ श्रु ३ *तेजयत्रिणिधनमासमिकेषु च थेसार्वादिर-
देवः* अयोनौतेशब्दो वर्द्धते थिणोजन्यतिसत्पते* सिष्ठेर्द्वि-
विद्धाया अन्तेयोनौ* वयमेनमिदत्वा वासिष्ठे तद्विविद्धायाम-
न्तोवर्द्धते । योनीतस्मा ३ नु १ ध १ स १ व १ ना ३
रुणसाम्नि च धूनस्यां वरुणसाम्नि योनौ तद्विविद्धाया
अन्तोवर्द्धते । योधा २ वा २ पृथिवी ३ वरुणा ३ ऊहगीतौ-
नवर्द्धते । तद्विविद्धान्तः *रूपदो विशीयाष्टेडे पूर्मिणोद्धा-
वः* वैरूपसदोविशीयेअष्टेडत्येतेषु ऊर्मिणाशब्दस्य उच्चीभावः ।
अभिसोमाद्वितीयाया वैरूपसदोविशीययोः स्थाने अष्टेडेतृतीयायां
च तरव समुद्रंपवमानऊ २ र्मिणा २ सदोविशीयेप्येवं । अष्टेडइन्द्र-
स्य सो २ मंपवमानऊ २ र्मिणा ईडा *जंभे च तृतीयोदादिः*
वार्कजंभे च तृतीयपादादिरुच्चीभवति । अभिसोमादिषु । समुद्र-

हारादिरस्थाः शृङ्गे कौत्से वेसूष्वा चतुर्थमेकोनामन्ते राधाया अन्त्यानि वर्द्धन्ते स्यत्योत्तरयोश्चातिरोवत्यां योनिवदाद्यायामन्त्ये सर्वासु घृतनिधनायां च शूवत्यां मन्तवद्दान्त्येहोपरे द्वेशाविचोनायामाद्यङ्सकर्पाद्वि-

---

स्या २ धिंयष्टपा ३ इयो नोनीचीत्यादृहगीतीडचीभावः *निवे च पूर्वे* पूर्वे च जनित्रे तृतीयपादादिरुचीभवति *दोविशीयेहारादिः* सदोविशीये गतिहारादिरुचीभवति पञ्चमाज्या *स्था* अथपादमायां सदोविशीये स्थाशब्दोनोच्चीभवति। १ स्यावा *शृङ्गेच* हारादिरुचीभवति ऊहावपये *कौत्सेवेसूष्वाचतुर्थमेकोनाम* एडकौत्से मस्तावविपये सूष्वा-चतुर्थस्वरं भवत्येकाक्षरोना *मन्तेराधाया अन्त्यानिवर्द्धन्ते* स-मन्ते वसोराधायां अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते। नऊताव-सोराधांस्य साईदासा *स्यत्योत्तरयोश्च* दासस्त्यउत्तरयोःस्तो-त्रीययोर्वसोराधाया अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते *तिरोवत्यां यो-निवत्* तिरोशब्दवत्यां वसोराधायां योनिवद्द्वावृद्धंभवति *आ-द्यायामन्त्ये सर्वासु* आद्यायां च वसोराधायां अन्त्ये द्वे अक्षरे ते सर्वासु स्तोत्रीयासु *घृतनिधनायां च* घृतनिधनायां च स्तोत्रीयायां कि.? अधिकारादाद्यायां वसोराधायां अन्ते द्वे अक्षरे वर्द्धेते. *शूवत्यांमन्तवत्* शूशब्दवत्यां वसोराधायामन्तवदन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते *दान्त्येहोपरे* पादान्ते अक्षरे होशब्दपरेमत्यये द्वे अक्षरे वर्द्धेते। *द्वेशाविचा* अपदान्तीयेपि विचाशाद्वौ होशब्दपरेमत्यये अक्षरे परे वर्द्धेते ग्रहणात् *ऊनायामाद्यङ्मङ्कर्पाद्व* ऊनायां वसोराधायां आद्यमक्षरं वर्द्धेते मङ्कर्पाद्वेतोः मत्द्वन्द्व आंइऊ *द्वितीयपन्यस्यां* उक्तलक्षणायां अन्यस्यां वसोराधायां

तीयमन्त्यस्यां वारे च नो राहेनो तृतीये देवृधन्तात-रुनाःश्रीवासिष्ठ उतद्विपापतिः कवीमयं दासोत्तरयो स्तृतीयोच्चाच्छतोत्पत्तिः ष्कले जास्वर उपशिक्षायां माकूपहूयसायाः क्ष्वायास्ये पुनान इत्यत्र सोमऽसो-देवृक्षोऽध्यैचेन्द्रमच्छायां व्यक्षरायामादिर्मीढेमोचं नीचं

द्वितीयमक्षर वर्द्धते *वारे च नो* वारवन्तीये च योनौ वसोरा-धाया द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *राहेनो तृतीये देवृधन्तातरुतां* वा-राहे योनौ तृतीये पादे वृधन्ता तरुतामापद्यते । अन्यत्र निवृ-त्त्यर्थम् *श्रीवासिष्ठउतद्विपापतिः कवी* श्रीणंतोगोभिः वासिष्ठे उत द्विपापतिः कवीमापद्यते इन्द्रक्रतुनेतियस्ययोनिः *अयंदासो-त्तरयोः तृतीयोच्चाच्छतोत्पत्तिः* अयन्तइन्द्रसोमइतिदैवोदासो-त्तरयोस्तृतीयपोच्चान्त्यं निर्भवति *ष्कले जास्वर उपशिक्षा-यां माकूपहूयसायाः* यौष्कले जास्वरोत्पत्तिर्भवति । उपशिक्षायामृचि माकूपहूयसायाः *क्ष्वायास्ये पुनान इत्यत्र सोमऽसो देवृद्धे* सायस्क्ष्वायास्ये पुनानः सो-मायां पुनानसोमउत्सोशब्ददेवशब्दौ वृद्धौ भवतः *यौच* *यौ-शब्दश्च तस्मिन्नेव वृद्धोभवति *इन्द्रमच्छायां व्यक्षरायामादिः सायस्क्ष्वायास्ये व्यक्षरायां सोमायामादिर्वर्द्धते *मीढेमोचं-नीचं* यौरुमीढे प्रथमोच्चादिनीचं स्वरमापद्यते । यथात्वमङ्गप्र-शंसति । २२३ । *इदुवं पितापत्रमानापाश्रिवासश्च* अकारः प्रतिषेधार्थः । पितापुत्रेपवमानाभ्यर्पासिमाश्रिवासो अवक्रमुः । एतेषु प्रथमोच्चादिः नीचीभावप्रतिषेधः *जयसितश्चैतेषु शवचतुर्थे वव-पामन्द्रे* संजयगायस्यासितश्चैतेषु एतेषुभावेषु वाप इव एते त्रयः शब्दाः यथाक्रमेण चतुर्थे स्वरे भवन्ति ववप इत्येते

द्युच्चं पितापवमानामाशीर्यासश्च जयसितश्चैतेषु शायचतुर्थंवपामन्द्र ॥ ४ ॥

आदिद्योदा तस्य हट्टुक्थरूपयो र्द्वितीयं यं प्रत्युत्क्रान्तं माप्तं चाभिगीतं भीशवगतश्चैताजिगोत्तरयोनिश्रस्वारयामैपिरवाश्रयौपाहरवाचःसामहस्कामिये-

---

भयः पूर्ववन्मंद्रे भवन्ति । आते अंये तृतीयायां संजये । पवस्व देवतृतीयाया । गायत्र्यासिते इमाउवातृतीयायां द्वैते ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य चतुर्थी कण्डिका ॥

आदिद्वोदास्यहट्टुक्थरूपयोर्द्वितीयं यं प्रत्युत्क्रान्तं माप्तं चाभिगीतम् । आदिद्वोदाओहव । वस्यावार्हदुक्थवैरूपयोः साम्नोः द्वितीयमक्षरं दीर्घप्रत्युत्क्रान्तं भवति । योनिवद्यानं माप्तं प्रत्युत्क्रमायां माप्तं च हस्वमक्षरं योनिवदभिगीयते । परीतोषितृतीयायां तत्राहंसोमादिषु च वार्हदुक्थे अध्वर्यो अद्रिभिरुषातेजावैरूपे । *भीशवगत श्चैताजिगोत्तरयोनिश्रस्वारयामैपिरवाश्रवापाहरवाचः सामहस्कामियेषु* *आभीशवादिषु यदधिकृतं तद्भवति । किञ्चाधिकृतम् ? । दीर्घमभिगीतं माप्तं प्रत्युत्क्रामति । ह्रस्वं च प्रत्युत्क्राममाप्तं योनिवद्भावादभिगीयते । आभीशवे . तत्राहं सोमादिषु । योनिवदभिगीतमाप्तं प्रत्युत्क्रामति । पुनापरीतयोः द्वैगते योनिवत्प्रत्युत्क्राममाप्तमभिगीयते । पुरोजितयुत्तमायामुत्तरे जनित्रे अभिगीतमाप्तं प्रत्युत्क्रामति । वसिष्ठप्रिये स्वासूत्तमायां अभिगीतं माप्तं प्रत्युत्क्रामति । बृहत्केत्त्व्श्रुद्रंन्पापाह्युत्तरयोरभिगीतप्राप्तस्य प्रत्युत्क्रामः । तदिदासोत्तरयोरभिगीतमाप्तस्य प्रत्युत्क्रामः । आजिगे उच्चावध्यामायां प्रत्युत्क्राममाप्तस्याभिगीतः । मोअयास्या योपन्स्वारयासतस्मिन् यदभिगीयते अक्षरं

ष्वगूरभिस्निर्द्धन्वंन्नपोक्षाश्च योधीयेसर्वेसपोनौ निधे च
विपे च गीथे नमत्राज्युत्तरयो श्रेयानिधनयोराभिहित-
पौष्कलहृत्पगार मानववंतीयभरपर्णयामस्तु ॥ ५ ॥

तदूहगीतात्वाप्यूगन्ते तथैव माप्नोति, यच्च मत्युत्क्रान्त तदपि तथैव-, योनिवद्भावात् एवं माप्तमेतस्माद्वचनात् । वृपामतीपते दीर्घमभि-गीतं मात्र मत्युत्क्रामति हस्वं च मत्युत्क्रान्तन्तदपि तथैव योनिव-द्भावादभिगीतमात्रस्य दीर्घत्वं मत्युत्क्रामः । सोअवाह्यायस्तार-यामन्तादिमिन् यदभिगीयते । अस्वरं तत्तस्माद्वचनात् । वृणाम-तायापेदीर्घमभिगानमात्रमत्युत्क्रामः । यस्तोमदापावापहिरे । यो-निवद्भावमात्रस्याभिगीतानोमदप्त्वात्सोम्न अभिगीतमात्रस्य मत्यु-त्क्रामः । अभियुराचः नाम्नियोनिवद्भावमात्रस्याभिगानं । सो-मदप्त्वात्सोम्न अभिगानमात्रस्य मत्युत्क्रामः । अभियुनाचः साम्नि-योनिवद्भावादभिगानमात्रस्य दीर्घत्वं मत्युत्क्रामः *अगूरभिस्नि-र्द्धन्वन्नपोक्षाश्च* । अकारः मतिषेधार्थः । उत्सर्गमात्रानामेतेषा ग्रहणाभावः । मतोमदेवाद्यान्त्ययोर्द्वैगतेगृशब्दरशब्दौ । यस्ते मदोत्तरयोः सर्पाहरेमि शब्दान्निशब्दादि शब्दानां । अभियुम्नो-त्तमायामेपिरेवान्त्यः साम्नि न्नशब्दः । मैपिरे अपः शब्दः सोम-उप्योत्तमायां वाश्रे असाशब्दस्य ग्रहणात्मत्युत्क्रामः । *योधीये-सर्वेसपोनौ* *अरानेधीये सर्व मत्युत्क्रामति दीर्घं हस्व च । पूर्वजनिते च सर्वं मत्युत्क्रामति योनिवर्जम् । *निधे च हविपे गीथे* पूर्वजनिते सौहविषे च उद्गीथे सर्वं मत्युत्क्रामति *नमत्राज्युत्तरयोः* मत्राज्यसाम्नोः सौहविषउत्तरयोः स्योधी-ययोः मत्युत्क्रामप्रतिषेधः । *श्रेयानिधनयोराभिहितपौष्कल-हृत्पगारमानववंतीयभरपर्णयामस्तु* आग्नेयादीनां साम्नां

अथोऽध्यायोऽपृष्टमाउयत्प्रकृत्या तस्यग्रहणमऽपदां-

मत्युक्रामप्रतिषेधः । उत्सर्गप्राप्तस्य ह्रस्वमभिगीयते । दीर्घ-
मत्युक्रामतीति । अनेनोत्सर्गेण प्राप्त मत्युक्रामात् निवर्तते ।
आनिधने च पुरोजितानुचरयोरुत्सर्गप्रतिषेधः अभि अकारः
प्रतिषेधार्थः । अभिनर इत्यत्र मत्युक्राम एव भवति न प्रतिषिध्य-
ते । साहिति मसोमासोमदच्युताया मत्युत्क्रामप्रतिषेधः । सखा-
यामापौष्कलाद्याया उत्सर्गप्रतिषेधः । पुरोजितमध्यमाया वैतहव्ये
इदं वसोसुमायां नारेसोमउज्ज्वामध्यमाया मानवयोः दीर्घस्य म-
त्युक्रामप्रतिषेधः । उपवत्राजायाया वारवन्तीये मत्युक्रामप्रति-
षेधः । एवाहिसौभरे तृतीयाया मत्युक्रामप्रतिषेधः ऐडसौपर्णे-
इन्द्रमभिजायमानमित्यत्र मत्युत्क्रामप्रतिषेधः पुनानोअक्रमीदभी-
तियामे उत्सर्गप्राप्तस्य प्रतिषेधः कतमस्यआइह्रस्वमभिगीयते
दीर्घमत्युक्रामतीत्यस्य ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथोऽध्यभावः कोऽस्याभिसम्बन्धः ? उच्यते । तालव्य-
माद्यवृद्धमितितालव्यानां प्रकृतिविकारभाव उक्तः । अथेदानीं-
मुख्यानां प्रकृतिविकारभावअनुक्तोऽवशिष्यते । स वक्तव्यः
इत्यनेन सम्बन्धेनेदमारभ्यते । अथोऽध्यभावइति । उकार-
ऊकारऔकारअकारावस्थाः । तेषां च उस्थादीनां लक्षणा-
न्तरेण पूर्वोक्तेन विकारोन प्राप्नोति । यथा ओऔकारयो-
रकीभावे लोपः । तथाऔकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः
प्रत्ययोः सर्वे दृष्टमाभवत्यन्तलोपश्चेति । तथा तृतीया-
दिन्यामौ होवाया चतुर्थस्योद्वः । पदान्तः सर्वत्राभवति ।
यथा आउवाव्यन्ताहितमाउ भवति । तथा अभ्यात्याय ,अक्रारो-

सः समानं च नरपेयिकल्पोभियाषसुसिसीदतुमूरिते य-

निष्पद्यते तस्य च नेहाधिकारः तस्याप्यनादेवलक्षणं अकारोद्धः पद्गीतः पादान्त इत्येवमारभ्यते, तस्मादेतैर्लक्षणैर्यद्र स्पष्टमुख्यं तद्पेहाधिकारोत्रातिष्यते । एद्धमाउयद्वद्गमु उदा उभवेति वगतिर्भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि पाहिचवस्वाभर्वसोरीरवे । उपद्रवांवपये ओकारकोरित्यपवादः आपद्भुनः शतक्रतोरेवती-क्या उभावः राधस्पतोविदद्गमोवीकेः स्वाहिनः पिताविसोसोथ्रवसे । स्तोरामिहाधिपेरदावसो महावेषम्भे तु विशुववतुधिकतो काले-ये त्वं गच्छुः शतक्रतो त्व० हिरण्यपुर्वसो इति च श्राव्यें । कर्हनः कन्वसो । अस्मा ४ इन्द्रवसो इति वाहद्रिरपार्थुराक्षिपयाशक्ति-पसोनविष्टोकाणे । इन्द्रस्येववभुराश्रृण्वआजो पार्थवासिष्ठयोः । विचक्षणोजाहर्वेदेवभीतौ । वासिष्ठे ओकार अकारयोरुदाहरणान्येतानि । उकारस्य तु प्रकृतिभावोवक्तव्य उपरिष्टाद ॥यत्र-कृत्पा तस्य ग्रहणम॥ यद्रूपं मुख्यं प्रकृति भवति तस्य ग्रहणं यद्रूपं एद्धं प्रकृत्या भवति तद्वक्ष्यामः इति प्रतिज्ञा ॥अपदान्तः॥ यत्प्रकृत्याभवति तद्वक्ष्याम इति इदानीमुच्यते । उकारऊकार ओंकार अकार अन्तःपादिका तु प्रकृत्या भवन्ति । अपदान्तः अन्तःपादिक इत्यर्थः उदाहरणानि वक्ष्यामः तवाह ४ सोतवाहमक्त सुतसो इति वस्त्रस्तृतेषु पुनानस्सपेदयास्ये आयोनि अपत्रासाहीपयामयोः एवमादीनि॥ समानं च॥समानाक्षरं एद्धं प्रकृत्या भवति । उकारः समानाक्षरः । ननु उत्पत्यादेवास्य प्राप्तिः कस्माद्ध हृयते इति ? उच्यते । विशेषार्थं पूर्वसूत्रे अन्तःपादिकानामपुरुषानाधिकारः उकारस्य तु पदान्तीयप्रकृतिभावार्थं पुनर्ग्रहणं तस्मात्सर्वत्रकारस्य प्रकृतिभावः । अन्तःपादिकस्योदाहरणानि उक्तानि पुरस्तात् पदा-

न्तौ दोपोदाहरणानि वक्ष्यामः] उत्तमऐडऽवास्ये प्रतिहारोद्गीथयो-र्द्वेवान्गच्छन्तुपद्रवे बृहति चरथन्तरे च प्रतिहारेपदेषु हाविष्कृत-शाम्पददावसुनिधनचीनेडहाविष्कृतवैदन्वतायचतुर्थेषु एवमादीनि सन्ति। उकारपदान्तयिश्चापदान्तयिश्च प्रकृत्या भवति *नर-वेविकल्पेभिरा वसुसिततादितुभूरिव—वसुनसुनिधनत्वात्सोम्यं म-धु* पदान्तीयस्याप्युकारस्याप्रकृतिभाव इत्युक्त, इदानीं पदान्ती-यस्याप्युकारस्यापवाद वक्ष्यमाणेष्वोदाहरणेषु सावविकल्पवि-षये 'पदान्तीयस्य' प्रकृतिभावप्राप्तस्य 'उकारभाव उच्यते'। परेष्वप्युदाहरणेष्वेवमेव द्रष्टव्याभियावेसुवेदिति'' यावसुवाम-देव्ये प्रस्तावे प्रकृतिभावापवादः सुन्वते भूरिते वसुपार्थुरश्वे-सन्तनिनि एव शब्दोनविक्रियते निधनत्वात्सन्तनिनि सो-मपवादः सिसीदतुधुवेसद सीदतु यामपोर्गेराशिगीरस्य सौ-हीये तुत्रेपेमसयरत्वाम्रीभाः ते-वीपेदुष्वष्ट इति *सोम्यं मधु* उकारेप्रत्यये 'विक्रियते बृहति' उपद्रवविषये अन्यत्रसयस्य उपकृतित्त्वमेव यथा वारवन्तीषु एव स्थिते उकारस्याप्येवन्यथाप त्तिः परएवं स्थिते प्रत्ययत्वेन निर्देशात्सप्तमीप्रयोगः। विकृका-रे प्रत्यये इति *ऽकारः पादप्र्येपदान्तीयाधिकारमुपजीवन्नो-क्तस्यापि पदान्तीयस्य' विकृष्टे विषये प्रकृतिभावमाह ऽकारः पदान्तीयः प्रकृत्याभवति। किं सर्वत्र ? न पाद मध्येऽकारः पदान्तीयस्य प्रकृत्याभवति अन्तः पादिकः सपश्चात्प्रकृत्या भवति इदइत्युक्तं पदान्तीयस्यविक्रियत एव। उदाहरणानि सत्य इन्द्रो-त्वः पुष्पमरायद्विनिधनायास्य बृहत्सुत्संधे तु तृतीयादिन्पामौहोवा-यादिसामौ होवायादित्यपवादाभावः इन्द्रो सहस्रं यज्ञायज्ञीये इन्द्रो-समुद्रयाविशनासरूासीवनामितेषु गोजीरयाऽयाराश्वेएवमादीनि। *अथे दो*ऽकार पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृत्याभवति इत्यस्यो-

स्तुनसतनिनिनिभनस्वात्मोम्यमधु न्योकारः पादमध्ये-
थेन्दो बभ्रोरेतरे वसोवसूनि दांनेयहोधिगोस्तावेमिन्द्
वौकारउराविमौमघौमतौतस्थौ योनौचाभे ॥ ६ ॥

त्सर्गस्यापमपवादः । इन्द्रायेन्द्रो इति अपवादो इयोष्टथीयकौ अवा-
पवावर्यादिषु न प्रकृत्याभवतीतिगति भवतीत्यर्थः । *बभ्रोरे*
अत्रापि प्रकृतिभावस्यैवा उभावः । किमविशेषेण ? । न, स्वारे
प्रत्यये यथा महावैराज सहादैर्घ्यनमसे च । तृतीयाया उद्गीथमध्ये ।
दुहानोबभ्रओधानि । अन्तरोरथन्तरे बभ्रोशब्दस्य स्वारप्रत्यय-
स्यापि प्रकृतिभावएव । *वसो *वसोर्वमो इत्यत्रापि ओकारः
पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृत्या भवतीत्यस्य उपवादः । अगतिर्भवती-
त्यर्थः । क्रौञ्च रथिष्ठौ हलादिषु । अभीनोवाइत्यत्र । *वसू-
नि* अपतिषेधार्थः । इह ओ कारः पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृ-
त्या भवतीत्येतदेव औत्सर्गिक प्रतिगस्तु *दान्तेयहोधिगोस्तावे-
मिन्दो *अन्तः पादिकस्य आकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः । इदानीं
पदान्तावस्थितस्य ओकारस्य विशिष्टविषये परिसङ्ख्यानरूपेण
प्रकृतिभाव उच्यते । उदाहरणत्रयेण यहोईशानः सहसोयहो-
श्रुध्यपीडकलयोः । अधिगोस्तावे यज्ञायज्ञीये । गोपारिस्यत्वा
२ नो २ अक्षरदिन्दुरुध्या २ ईर्मिन्दोनुनोभार्येमहामिन्दोपामे ।
एतेष्वेव त्रिपुदाहरणेषु ओकारस्य पदान्ते प्रकृतिभावः । अन्य-
त्र विक्रियते । तदुदाहृत ऊद्ध्वा उइयत्र *आकारउराविमौ म-
घोमतौ तस्थौ *अकारस्यौत्सर्गिकेन लक्षणेन किं प्राप्त ? पदान्तः
प्रकृत्याभवतीति । अन्तःपादिकस्यौकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः ।
परिशेषात्पादमध्ये सर्वत्र पदान्तीय अकारस्यं आउभवतीति-
स्थित वक्ष्यमाणेष्वेवोदाहरेणषु परिसङ्ख्यानरूपेण पादमाध्ये पदा-

रथतरेस्तावायमायायावृत्तसर्वत्र ण्वतरेतुरीयंनी-
चंमर्वत्र चमनजातोदग्धः सुदेवोवः षेधे च तृतीय-
चतुर्थे देदुरितावसत् आजावितोत्तरयोरेन्द्रयाहिपूर्व-

न्तीयस्य औ उकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः। तस्यस्तोभप्रतिषेधस्य अत्रोच्यते। यथाउरीरभनाभेइमौभद्रौवन्तीये। मघौनमस्तत्रा-पत्रपार्थे। सुमतौवाजिनोवय। जमदग्नेरभीवर्ते तस्यौनाकस्य शार्वणि अभिनिधने। *योनौ च। योनौशब्दे च ऊकारः पा-दमध्ये पदान्तीयः स च प्रकृत्या भवति। मौदन्यौनौ वार्याहरे। *अरे *अकारः प्रतिषेधे योनौशब्दे अकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः तस्य स्तोभे प्रतिषेधः। आउ भवनीत्यर्थः। यथापार्थे। तथा कविर्योनौ आथर्वण स्तोभे तु विशेषः। पुनरुक्तमिदं सूत्रंस्तोभे-प्रत्ययेऔत्सर्गिक एव लक्षणविशेषोभवति। यथा आथर्वणवा-र्षयोः। यथश्च अन्यथावाच्यते॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य षष्ठी कण्डिका॥

[1] रथन्तरे स्तावायमायायां वृत्तसर्वत्र* रथन्तरे प्रस्तावा-यमक्षरं आयायां सर्वत्र वृद्ध भवति। ण्वतरेतुरीयं नीचं सर्वत्र* कण्वतरे प्रस्तावे यच्चतुर्थमक्षरं नीचं सर्वत्र भव-ति* चमनजातोदग्धः सुदेवोवः*नजातोनजनिष्यते। अद्-ग्धः सुरभिनरः देवोवोद्रविणोदा इत्येतेषु पञ्चमं नीचं भ-वति *षेधे च तृतीयचतुर्थे देदुरितावसत* सिमानानिषेधे च तृतीयचतुर्थपादविषये अपसेधदुरितासोमनोमृडसहायभिर्दमतेदीत-अन्तरइति। एतयोः पञ्चमक्षरं नीचं भवति *आजावितोत्तरयो-रेन्द्रयाहिपूर्वयोः पर्यूषुचोपान्त्येषाणाविज्ञरा* आजाग्निविरिसत्र

योः पर्वसु चोपान्त्योच्चा पतिं गिरा सितेच देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमाग्निमीसेधेचाभिसोमाद्ययोः, पिबासुचाद्यायां, नदेवस्वास्वाद्ययोः, ङिनेचतुर्थोच्चानि यथा योनवाद्यं द्वितीयायां प्रथमे निघातान्मन्द्रे तृतीयायां च तृतीययोः, कौल्म इष्टासिकृणुष्टाम् आशुभार्गवे ऽध्यक्षरोच्चा पंचाक्षरोच्चाऽऽद्ययोर्योनिषदस्य ऽध्यमायामातूनाकूपारेचाद्यायां

गौरीवितोत्तरयोः । ऐन्द्रयाहिगौरीवितपूर्वयोः पर्वसु चैकर्चे च उपान्त्यमक्षरं उच्चं भवति । *पतिङ्गिरा *आद्य पर्वणि । *सिते च देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमाग्निवी* । आसिते पवस्वदेवाद्ययोः स्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्निमीस्वर भवति । *सेधे चाभिसोमाद्ययोः* । उत्सेधे चाभिसोमाद्ययोःस्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्निमीस्वरं भवति । *पिबासु चाद्यायाम्* । तृतीयोच्चान्त्य–द्रव्यमग्निमीस्वरं भवति । *न देवस्वास्वाद्ययोः* । तृतीयोच्चान्त्यं पूर्ववत् । *ङिनेचतुर्थोच्चानि । यथा योनावाद्यं द्वितीयायां प्रथमे, निघातान्मंद्रतृतीयायां च तृतीययोः* शंयाण्डिने चतुर्थोच्चस्याद्यमक्षरं नीचं भवति द्वितीयायां स्तोत्रीयायां च प्रथमतृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रथम तृतीययोः पादयोः । *कौल्म इष्टासिकृणुष्टां* । कौल्मलबर्हिषे इष्टासिकृणुष्टास्वरमाप्यते । *आशुभार्गवे ऽध्यक्षरोच्चाः* आशुभार्गवे अक्षरोच्चा भवति सर्वत्र *पञ्चाक्षरोच्चाद्ययोः* उच्चाते जायामाशुभार्गवे आद्ययोःस्तोत्रीययोः पञ्चाक्षरा उच्चा भवति । *योनिषदास्य मध्यमायाम्* अस्य मन्त्रेत्यत्राशुभार्गवे मध्यमायां योनिषदुच्चा भवति । चतुरक्षरेत्यर्थः । *आतून कूपारे चाद्यायां, व्यक्षरोत्तरयोः* आतूनाकूपारे उत्तरयोर्व्यक्षरयोरुच्चा

रथंतरेस्तावायमायापावृत्सर्वत्र ष्वतरेतुरीयंनी-
चंस्सर्वत्र चमनजातोद्ध्यः सुदेवोवः पेधे च तृतीय-
चतुर्थे देदुरितावसत् आजावितोत्तरयोरेन्द्रयाहिपूर्वे-

नीपस्य औ उकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः । तस्यस्तोभप्रतिषेधस्य
अत्रोच्यते । यथाऽउरौरगनाभेइमौभद्रौवन्तीये । यथौनमस्तग-
यत्रपार्श्वे । सुपतौवाजिनोवय । जमदग्नेरभीवर्चे तस्यौनाकस्य
चार्मणि अभिनिधने । *योनौ च । योनौशब्दे च ऊकारः पा-
दमध्ये पदान्तीयः स च प्रकृत्या भवति । मीदन्योनौ वार्षाहरे ।
*अमे *अकारः प्रतिषेधे योनौशब्दे अकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः
तस्य स्तोभे प्रतिषेधः । आउ भवतीत्यर्थः । यथापार्थे । तथा
काविर्योनौ आथर्वणे स्तोभे तु विशेषः । पुनरुक्तमिदं सूत्रःस्तोभे-
प्रत्ययेऔत्सर्गिक एव लक्षणविशेषोभवति । यथा आथर्वणवा-
र्षेयोः । यथवा अन्यथाचास्यते ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य षष्ठी कण्डिका ॥

॥ रथन्तरे स्तावायमायायां वृत्सर्वत्र* रथन्तरे प्रस्तावा-
यमक्षर आयाया सर्वत्र हृद्ध भवति ॥ ष्वतरेतुरीयं नीचं
सर्वत्र* कण्वतरे प्रस्तावे यच्चतुर्थमक्षर नीचं सर्वत्र भव-
ति* चमनजातोद्ध्यः सुदेवोवः*नजातोनजनिष्यते ॥ अद्-
भ्यः सुरभिनरः । देवोवोद्रविणोदा इत्येतेषु पञ्चमं नीचं भ-
वति *पेधे च तृतीयचतुर्थे देदुरितावसत* सिमानानिषेधे च
तृतीयचतुर्थपादविषयेअप्रतेधंदुरितासोमनोपृडमद्धावाभिर्वसतेवीव-
अध्वरइति । एतयोः पञ्चममक्षरं नीचं भवति *आजावितोत्तरयो-
रेन्द्रयाहिपूर्वयोः पर्युपुवोपान्त्योवाणितोद्भरा* आजाप्रवित्रिरिसत्र

योः पर्श्वषु चोपान्त्योच्चा पतिं गिरा स्तितेच देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमाग्निमीसेधेचाभिसोमाद्ययोः, पिवास्तुचाद्यायां, नदेवस्वास्त्राद्ययोः, डिनेचतुर्थो-च्चानि यथा योनात्वाद्यं द्वितीयायां प्रथमे निधा-तान्मन्द्रे तृतीयायां च तृतीययोः, कौल्म इष्टा-सिकृणुष्टाम् आशुभार्गवे ऽप्यक्षरोद्या पंचाक्षरोच्चा-ऽऽद्ययोर्योनिषदस्य ऽध्यमायामातूनाकूपारेचाद्यायां

गौरीवितोत्तरयोः । ऐन्द्रयाहिगौरीवितपूर्वयोः पर्श्वषु चैकर्चे च उपान्त्यमक्षरं उच्चं भवति । *पतिङ्गिरा *आद्य पर्वणि । *स्तिते च देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमग्निमी* । आस्तिते पवस्व-देवाद्ययोः स्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्निमीस्वरं भवति । *सेधे चाभिसोमाद्ययोः* । उत्सेधे चाभिसोमाद्ययोःस्तोत्री-ययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्निमीस्वरं भवति । *पिवास्तु चा-द्यायाम्* । तृतीयोच्चान्त्य द्रव्यमाग्निमीस्वरं भवति । *न देवस्वास्त्राद्ययोः* । तृतीयोच्चान्त्यं पूर्ववत् । *डिनेचतुर्थो-च्चानि । यथा योनात्वाद्यं द्वितीयायां प्रथमे, निधातान्मंद्रतृतीयायां च तृतीययोः* शखण्डिने चतुर्थोच्चस्याद्यमक्षरं नीचं भवति द्वितीयायां स्तोत्रीयायां च प्रथमतृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रथम तृतीययोः पादयोः । *कौल्म इष्टासिकृणुष्टां* । कौल्मलबर्हिषे इष्टासिकृणुष्टास्वरमाप्यते । *आशुभार्गवे ऽप्यक्षरोद्याः* आशु भार्गवे अक्षरोद्या भवति सर्वत्र *पञ्चाक्षरोच्चाद्ययोः* उत्ताते जायामाशुभार्गवे आद्ययोःस्तोत्रीययोः पञ्चाक्षरा उच्चा भवति । *योनिषदस्य मध्यमायाम्* अस्य प्रत्नेत्यत्राशुभार्गवे मध्य-मायां योनिवदुच्चा भवति । चतुरक्षरेत्यर्थः । *आतून कूपारे चाद्यायां, त्र्यक्षरोत्तरयोः* आतुनाकूपारे उत्तरयोर्त्र्यक्षरयोरुच्चा

द्व्यक्षरोत्तरयोः, अच्छिद्रैकर्चैणोनीचः द्वेतः शब्दश्चावृद्धौ विचे प्रत्यये, वृद्धः सिते वृणपन्तः, क्षीवते द्वितीयपादान्त्यमद्वितीयस्वरम्, विशीये मोच्चादि नीचो नौ आह्विन्वंति सर्वासु, क्षीयक्ष्वांयायां क्षीयवद्, अन्यदुच्च सकृत्कृष्टं च तृतीयं नौ द्वितीयमुत्तरयोः, एकाक्षरे णिधने च जये शताद्वितीयम् ॥ ७ ॥

भवति *अच्छिद्रैकर्चे णोनीचः द्वेतः शब्दश्चावृद्धौविचे प्रत्यये* यहिन्वानाच्छिद्रे णोशब्दो नीचो भवति । शब्दस्य अवृद्धो भवति विचशब्दे प्रत्यये। *वृद्धः सिते वृणपन्तः* । आसिते अयं पूपादिषु वृणीमहाया अन्तो वर्द्धेत । सर्वमार्चिकमवृद्धमुत्तरे पुष्पे णोनित्त्वाभावात् आकर्षणकृता वृद्धिः प्राप्नोति, तस्य निवृत्त्यर्थमिदमुच्यते सर्वमार्चिकमवृद्धमुत्तरेपुष्प इति *क्षीवते द्वितीयपादान्त्यमद्वितीयस्वरम्* । काक्षीवते द्वितीयपादान्त्यमक्षरे अद्वितीयस्वरं भवति अतिक्रमो भवतीत्यर्थः । *विशीये मोच्चादि नीचो नौ* विशोविशीये प्रथमोच्चादापमक्षरं नीचं (१)भवति योनौ। अभिवो३३। *आह्विन्वन्तिसर्वासु* । अकारः प्रतिषेधो हिन्वन्ति विशोविशीये प्रथमोच्चादन्त्यमक्षरं नीचं भवति सर्वासु, अर्थादन्यत् सर्वमुच्चम् । *क्षीयक्ष्वांयायां क्षीयवत्* यज्ञायज्ञीयवत्सु विशोविशीये आद्यायां यज्ञायज्ञीयवत्प्रथमोच्चं भवति । *अन्यदुच्चं* । अन्यत्प्रथमोच्चं विशोविशीये सर्वमुच्चं भवति । *सकृत् कृष्टं च तृतीयं नौ* । सकृत्कृष्टं चाक्षरं प्रथमोच्चं तृतीयोच्चं भवति *योनौ विशोविशीये *द्वितीयमुत्तरयोः*योनावितरोत्तरयोः प्रथमोच्चद्वितीयमक्षरं सकृत्कृष्टं भवति । *एकाक्षरे णिधने च जये शताद्वितीयम्* । एकाक्षरे णिधनेच चौथाजये शतात् द्वितीयस्वरापत्तिर्भवति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य सप्तमी कण्डिका ॥

---

(१) नीचांभवतीति पाठः ।

गूर्द उत्तरयोर्होतायक्षाम्, ऋतुष्वा श्रीयवत्तौरे प्र-स्तावो योनौ मत्न॰सधस्थायां यजिसंघातवत्, पूर्वा-र्कपुष्परयिष्ठयोः स्तौभिकं पर्वानुपाद सामान्ते सर्वाणि आर्चिकमक्रुष्ट॰सर्वत्राऽयोनौ, वैधुते ष्ठे नौ थे रे च द्वितीयम्, वाभ्रे चायोनौ, छिद्रे ऽभिसो-माद्यायांनीचंव्यभ्यासे श्रीयर्क्षु विशीर्यास्वायाऽस्या-

---

गूर्द उत्तरयोर्होतायक्षाम् । गूर्द उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्हो-तायक्षा संघातमापद्यते यक्षादयासी *ऋतुष्वाश्रीयवत्तौरेप्रस्ता वोयोनौ* ऋतुष्टायज्ञायज्ञीये यद्रूपः प्रस्तावः तौरश्रवसेऽपि तद्रूपः प्रस्तावो भवति योनौ तु प्रकृतिरापद्यते विकाराविवक्षया । *प्रत्न॰ सधस्थायां यजिसङ्घातवत्* । प्रत्न॰सधस्थाया तौरश्रवसे प्र-स्तावे यजिसङ्घातवत् प्रस्तावो भवति । *पूर्वार्कपुष्परयिष्ठयोःस्तौ-भिकं पर्वानुपादम्* । पूर्वार्कपुष्पे रयिष्ठे च स्तौभिकमेव पर्वानुपादं भवति । संपादमनुगतं भवति । *सामान्ते सर्वाणि* । स्तौभिकानि पर्वाणि सर्वाणि भवन्ति । यथा—परीतोषिञ्चतापञ्चस्वादिषु । *आर्चिकमक्रुष्ट॰सर्वत्रायोनौ* पूर्वार्कपुष्परयिष्ठयोरार्चिकमक्षरं अक्रुष्टं भवति सर्वत्रायोनौ । योनावेव कर्षणं भवति नान्यत्र *वैधृते ष्ठे नो थे रे च द्वितीयम्* वैधृते वासिष्ठे योनौ उद्गीथे प्रतिहारे च द्वितीयमक्षरं ह्रस्वं भवति । एषप्रकोशे ऊहगीतौ न भवतीत्यर्थः । अभिप्रियाण्या । *वाभ्रे चायोनौ* । वाभ्रे च उद्गीथाद्वितीयं वर्द्धते । अग्नीपुत्रोरयीणामित्येवमादिषु । अयोनौ योनौ तु प्रति-षेधः ॥ *छिद्रेऽभिसोमाद्यायां नीचं ष्यभ्यासे* । अच्छिद्रे अभि-सोमाद्यायां धीसेतदक्षरं नीच भवति अक्षरसंघातविषये धीशब्दो नीचो भवति न पूर्वस्मिन्प्रथमे । *श्रीयर्क्षु विशीयान्त्यायाऽस्या-

मान्माभयोरैकत्त्वान्माभासं पूर्यते, द्विस्वरे विरामर्मेके पवृहति च शतान्माभयोः अङ्गोरूपध्यमायामुस्थमाउयायां विरामम्, डिनतृतीयायाऽस्तोवऽभ्यासाभीवमेके रं घोपे वा विसर्जनीय आम्नायसिद्धत्वाद्, यद्धृती क्रौञ्चे तृतीये पादे तृतीयोच्चमभीवर्त्तवद्, ददम्राणतृतीयायां च रक्षाशतासूत्वे, पतिः

मान्माभयोरेकत्वान्माभामासंपूर्यते* । यज्ञापद्दीयर्धुं विशोविद्दीयद्दोत्रीयायां स्यामान्माभयोरेकत्वान्माभा सम्पूर्यते ॥ *द्विस्वरे विराममेके* । तस्या एव माभाया चतुर्थे स्वरे एके आचार्या विरामं मन्यन्ते *वृहति च शतान्माभयोः* । होयर्धुं कण्वबृहति अस्यायां शतान्माभयोरेकत्वं द्वस्वात् माना संपूर्यते । द्विस्वरे च विराममेके आचार्या मन्यन्ते । *अङ्गोरूपध्यमायामुस्थमाउयायां विरामम्* । अङ्गोरूपध्यमायां उस्थमक्षरस्य आउवायां परभूतायां विरामं(सन्धीयत)भवतीत्यर्थः । *डिनतृतीयायाऽस्तावेऽभ्यासाभीवमेके* । वीतडिनतृतीयायां मस्तावे अभ्यासे मृत्यये आर्भावमेके आचार्या मन्यन्ते *रं घोपे वा विसर्जनीय आम्नायसिद्धत्वात्* रेफापत्तिर्वा विसर्जनीयस्य भवति घोपे नःस्यये । कस्मादाम्नायसिद्धत्वात् । तथैव हि आम्नातं कृतमूहगाने । *वृहती क्रौञ्चे तृतीये पादे तृतीयोच्चमभीवर्त्तवत्* । क्रौञ्चे तंवोतिमन्त्रायां तृतीये पादे तृतीयोच्चं पूर्वमभीवर्त्तवद्भवति । नौ चतुर्थमन्द्रेष्वसृतिर्भवन्ति । *ददम्राणतृतीयायां च रक्षाशतामुत्वे* निधुं ददम्राणतृतीयायां च अभेरक्षा शतामुत्वे यथा तद्वस्मस्येतस्याः । आद्यस्याक्षरस्य लोपार्थं वचनम् । अन्ये पुनरिहाप्येक इति अधिकारमनुमारयन्ति चशब्दात् । तेषां पक्षेणतनातृती-

कचीपुचान्त्यस्याक्षरस्याऽभ्यासः सर्वास्वतृतीये पादे कृष्टवृद्धयोर्मध्ये गीतं लुप्यते, कीर्त्यंयशः संऽसर्पे पुनांस्त्येपतिः शब्दौ नीचौ, अरोचयत्सर्वत्र असूर्यंऽ, श्यैते, हुम्मा, ज्ञीयवत्क्षारादिश्च गौशृङ्गे संजया भीशवचैयश्वसाश्रादिषु लक्षणसिद्धत्वाद् द्रव्यान्तर एकं पर्व भवति, नमसा लेपवच्छायन्तीये, मराये ह्राव-

---

गादिना एव भवति । *पतिः कचीपु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः सर्वास्वतृतीये पादे* । पतिः कचीपु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः सर्वासु तृतीयपादवर्जम् । *कृष्टवृद्धयोर्मध्ये गीतं लुप्यते* । नैमेतद्वाणवतीषु । *कीर्त्यंयशःसऽंसर्पेषु चान्त्येऽभ्यपतिः शब्दौ नीचौ* कीर्त्यंयशःसंसर्पेषु प्रस्तावान्त्येवर्णान्तिस्थोवर्णोनीचो भवति । इन्द्रमिद्देववातये आयन्तःपुनानादिषु *अरोचयत सर्वत्र* । इन्द्रः सूर्यमरोचयदिति सर्वत्र नीचीभावः । त्वमिन्द्रयशा असीत्यत्र *असूर्यम* । अकारः प्रतिषेधार्थः । अन्तस्थोऽपि न नीचो भवति । आयन्त इव सूर्यम् । *श्यैतेहुम्माज्ञीयवत* । श्यैते हुंमायज्ञायज्ञीयवत भवति । कर्षणस्य निवृत्यर्थं वचनं । *क्षारादिश्च गौश्टङ्गे* । गोश्टङ्गे क्षारादिर्यज्ञायज्ञीयवत प्रस्तावान्ते । *सजयाभीशवैयश्वसाश्रादिषु लक्षणसिद्धत्वाद् द्रव्यान्तर एकं पर्व भवति* । सञ्जयाभीशवैयश्वसाश्रादिषु बृहल्लक्षणसिद्धत्वात् द्रव्यान्तरे ऊद्गीतावेकं पर्व भवति । कथं सा सिद्धिरिति चेत् । आह त्रापिणीयास्त्वयंत-स्वकृतंप्रथमोच्चारसंहन्यतइस्त्र स्वं स्तत्राणीतिग्रहणात् । तथा अग्ने उत्तमगीने वर्द्धत इत्यत्र, तथा देनीचानामित्यत्र पोतीयसी-तिग्रहणात् । *नमसा लेपवच्छायन्तीये* । अच्छानः आयन्तीये

घान्तः कृष्टो वैराजे चायोनौ विनतप्रतिषेधो, वैरूपे तु देवतापदं देवतापदं निधने ॥ ८ ॥

अग्ने स्त्रिणिधन उष्वायां द्वितीयपादे द्वितीयं ह्रस्व-मान्गोवत्स्यां चानीकपायामाद्यं, त्रुष्मि च शोके प्रस्वरे, धा उत्तरे दंष्ट्रे, सोशब्दे दासे, दुरथेऽभिगीतक्रमयोर-हर्षं मेधे हाविस्तोभात्तृतीयमयोनौ, काव्ये गीथपष्ठ*

अत्रायन्नासोनमसेतिकालेयवदुच्चं नीचीभवति । *मराये हा-उवान्तः कृष्टः* । मराये हाउवान्तमक्षरं संकृष्टं भवति ऊहगीतौ । *विराजे चायोनौ विनतप्रतिषेधः* । महावैराजे च अयोनौ विनतपर्वणः प्रतिषेधः । *वैरूपे तु देवतापदं देवतापदं निधने* वैरूपे तु देवतापदं देवतापदमेवं निधनक्रमो भवति ऊहगीतौ ॥

(१)इति नवमस्याष्टमी कण्डिका ॥

अग्नेस्त्रिणिधन उष्वायां द्वितीयपादे द्वितीयं ह्रस्व। अग्नेस्त्रि-णिधने सोमउष्वायां द्वितीये पादे द्वितीयमक्षरं ह्रस्वं भवति प्रथमा-यां स्तोत्रीयायां । *मान्गोवत्स्यां चानीकपायामाद्यं* मान्गोशब्द-वत्स्यां चानीकपायां आद्यमक्षरं वर्द्धते । सोमत्रुष्वास्त्रिणिधने द्विती-यायाम् । *त्रुष्मि चाशोके प्रस्वरे* त्रुःशब्देपि शब्दे च प्रथमे स्वरे ऽवोऽपिशो वर्द्धते वैशोके । जनन्तः । अया३ *धा उत्तरे दंष्ट्रे* उत्तरे दंष्ट्रे धाशब्दो वर्द्धते । *सोशब्दो दासे* । सोशब्दो राधिदासे वर्द्धते । अयन्न इन्द्रसो३ *दुरथे-ऽभिगीतक्रमयोः* । बार्हदुरथेच्चाभिगीतप्रत्युक्रमयोः परमक्षरं व-र्द्धते । *अहर्षं* । अकारः प्रतिषेधार्थः । बार्हदुरथेऽद्विमात्रस्य आवादः हर्षशब्दस्य । *मेधे हाइस्तोभात्तृतीयमयोनौ* । ना-

(१) उपाध्यायाजातशत्रुरचिते पुष्पभाष्ये पञ्चमस्याष्टमीकण्डि-केतिपाठः पुस्तकान्तरे ।

सर्वत्र अत्र प्रपञ्चमं, प्रोअयास्या ऽसप्तमं, स्वांदूतोदप-सयाश्च, वैराजे प्रसशब्दावधृष्वैराजे प्रसशब्दावधृत ॥९॥

इति नवमः प्रपाठकः ॥

नकारश्च भवति सन्ध्यगीतः कुवित्सुनायां बोधीये, इड्वदैवोदासे चोत्तमायामप्रथमः, स्वासु साहीये चो-मोंधे हाईस्तोभात्परस्तात् तृतीयमक्षरं वर्द्धते योनिवर्जम् । *काये गीयपञ्चमं सर्वत्र* । काये उद्गीथपञ्चमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र । *अत्रपञ्चमं* अत्रतायाम् । काये उद्गीथपञ्चमक्षरं वर्द्धते प्रथमायाम् । *प्रोअयास्याऽसप्तम* *प्रो अयास्यां काये सप्तमक्षरं प्रवर्द्धते प्रथमायाम । *स्वांदूतोदप्तयोश्च* । दूतमग्ने उदप्रत-मिति च एतयोः काये उद्गीथसप्तममक्षरं वर्द्धते । *वैराजे-मसशब्दावदूद्वैराजे ममशब्दावदत्* । महावैराजे मशब्दमशब्दो अदृद्धौ भवतः । सत्वामिन्द्रमभूत । स इमायह्णाम ।

(१)इति नवमस्य नवमी कण्डिका ॥

नवमः प्रपाठकः समाप्तः ।

नकारश्च भवति सन्ध्यगीतः कुवित्सुनायां बोधीये । जराबोधीये कुवित्सुनायामुद्गथविषये नकारः सन्ध्यगीतो भवति पदगीतो भवति । विरते पदगीतमार्गौ सन्ध्यगीतत्वमुच्यते(२) । उहु २ हुं २३ ट्र २३ ह ३ णः । *इड्वदैवोदासे चोत्तमायाम-प्रथमः* दार्ढ्यैवोदासे च उत्तमायां स्तोत्रीयायां नकारः(३)द्वितीयेऽपि

(१) इति पुष्पभाष्ये नवमी कण्डिका पञ्चमः प्रपाठक इति पाठः पुस्तकान्तरे ।

(२) उह २ फ ३ ट्र ३ ण इतिपाठः पु० ।

(३) नकारस्थलीत्यपाठः ।

त्तमायाम्, अभिसोमाध्यास्यायाः सर्वत्र, योनौ द्वीडे घर्ताद्यक्षरं पर्व दीचोद्धातपरत्वादेकाक्षरमूनमधिकप-र्वत्वाच्च प्रथमस्वरं मत्यये क्रुष्यते अभिमि ऽयक्षराणि सर्वासु, न द्वितीयचतुर्थे पादे, मराये ऽभ्यासएका-क्षरस्त्रिरुक्तपादान्ते सर्वत्र, अपुरोनः, पादमध्ये च हि-शब्दस्याः ऽभ्यासः प्रेद्धायामग्रे दीदिहि ॥ १० ॥

सति द्वितीय एव नशब्दः सन्ध्यगीतो भवति। मणपात्कुण्डपायि-याः। *स्वासु साहीये चोत्तमायां *स्वासु सत्रासाहीये च उत्त-मायां मस्तावविषये नकारः सन्ध्यगीतो भवति अधिकारात्। शिक्षा२णइन्द्राय आ। *अभिसोमाध्यास्याया सर्वत्र*। अभि-सोमाध्यास्ये माहन्वानायां सर्वसाम्सुनकारः सन्ध्यगीतो भवति। विकारात्। शिक्षा पाईदुऽवा।देपु णोहर्यतो। ३३। *योनौद्वीडे-घर्ता द्यक्षरं पर्वदीचोद्धातपरत्वादेकाक्षरमूनमधिकपरत्वाच्चप्रथम-स्वरमत्यये क्रुष्यते*। योनौ द्वीडेघर्ताद्यक्षरं कश्चन ऊहगीताव-धिकं पर्वत्वाच्चान्तः प्रथमस्वरामत्यये दीशब्दः क्रुष्यते। सिद्धोप-न्यासो विशेषविवक्षया। घर्तादी ३३। *अभिमि ऽयक्षराणि सर्वासु*। अभिमियायां द्वीडे अक्षराणि सर्वासु स्तोत्रीयासुभव-ति। *न द्वितीयचतुर्थे पादे* ऽयक्षराणि पर्वाणि भवंतीति यदुक्तं तस्यापवादः। किमविशेषेण अत्र आह—न द्वितीयचतुर्थे-पादे। *मराये ऽभ्यास एकाक्षरस्त्रिरुक्तः पादान्ते सर्वत्र* मराये साम्नि अभ्यास एकाक्षरः सर्वत्र त्रिरुक्तः पादान्ते सर्वत्र भवति। सिद्धोपन्यासो विशेषविवक्षया॥ ण्वो ण्वो ण्वोः। *अपुरोनः पादमध्ये च हिशब्दस्याभ्यासः ऽप्रद्धायामग्रे दीदिहि*। अत्रैव

---

(४) णोर्ह्यतो ३ पाठ.।
(५) अभिमीत्यधिकः पाठ.।

गूर्दैद्धौंभवत्यकारोऽग्निप्रत्यये चाऽऽदौ हिशब्द', सौभरामहीयवकौल्मानां दासे च,कावर्पणकूलीयानामो भवति, साहीये च भिशब्दो ऽनुत्कावे नाध्वनवत्यपर्णे षोधीये च वाचि सर्वमोभवत्य नुस्थमोवापरापांत्वोभ-पादगध्ये च हिशब्दस्याभ्यासो वचनात् । मेद्धायामन्ने दीदिही ति । (अतीमन् हिशब्दः ।)

इति दशमस्य प्रथमी कण्डिका ।

गूर्दैद्धौंभवत्यकारोऽग्निप्रत्यये चादौ गूर्दैद्धः अकारः ओंभवति आग्नप्रत्यये प्रस्तावादौ । *हिशब्दः सौभरामहीयवकौल्मानां दासेच* हिशब्द ओंभवति एवाह्यमीति सूत्रेप्रथमाया सौभरामहीयवयोः । कौल्मलबर्हिषि च स्वामु । रात्रिदैवोदासे च हिशब्दओंभवति।*कावर्पणकूलीयानामो भवति* । कावेऐडसौपर्णयोः प्रस्तावे रोहितकूलीयेउपद्रवे । कुतः अनुपद्रो-भवति । वाचिसर्वमाभवति तेन एतेष्वपि वाचि प्रत्ययभूताया ओभा-वः।तस्मादाद्ययोः (थमोसोभामात्रिपश्चित इति रोहितकूलीयोत्तर-यो)प्रस्तावे इतरत्रोपद्रव इति सिद्धम्।*साहीयेच भिशब्दः*।सत्रा-साहीये च(नघुनुरायो)उपद्रवाया भिशब्दओंभवति । *अनुत्कावे* अकारः प्रतिषेधार्थ ।कावउदयमामित्यत्र उच्छब्दोभावप्रतिषेधः । पूर्वलक्षणत्वात्तस्य *नाध्वनवत्यपर्णे *ऐडसौपर्णे अध्वर्यों-अद्रिभिरित्यत्र योशब्दस्य प्रकृतस्यैव ओभावप्रतिषेध । तरत्स-इत्यत्रापित्वशब्दस्य ओभावप्रतिषेधः । मध्यमपदायाचमिति-पकार प्राप्नोति तस्मात्प्रतिषेधार्थं वचनम् । *षोधीये च* जरावो-धीये च वात्यान्त्ये ओंभवति*वाचिसर्वमोभवति *गूर्दै-द्धओंभवत्यत आरभ्यओभाव उक्तः । कस्मिन्प्रत्यये ओभा-वोभवतीत्याह । वाचिप्रत्यये सर्वेषामेवेषा ओंभवति नान्येष्वेति ।

परपऽनातृतीयं क्रुष्टम प्रत्युत्क्रान्तमाचतुर्थक्रुष्टन्तुपादान्ते
मन्द्रकृष्टश्चामन्द्रकृष्टश्च वृषेव्यंजनानानां सनित्य इत्ये-

सर्वशब्दोऽधिकारव्यतिरेकार्थः अन्यत्रापि सर्वत्र वाचिप्रत्यये ओ-
भावो भवतीत्यर्थः । यथा श्रौतकक्षाणमगौरीविताभीवर्त्तेवात्सगृहा-
दिषु । *अनुस्थम्* अकारः प्रतिषेधार्थः उस्थस्य वाक्प्रत्ययस्या-
पि ओभावप्रतिषेधः यथा स्वासु स्वारसौपर्णे तिसृषमित्यत्र उ-
स्थग्रहणेनउकारऊकारौ गृह्येते । *ओत्रापरायां लोभवति*
ओत्रापरायां तु वाचि उस्थमप्योभवति । यथा जागृरित्यत्र गौ-
श्रृङ्गे । रथिरासः सुतां । तथा हारायणमसोमदेववीतय इ-
त्यादावां । अच्छाक्रोशंमभोवा ३ । तथा कौत्सल्यदिपेपरी-
तोऽप्युत्तमायां श्रीणं तोगोभिरोवारि *अनातृतीयं क्रुष्टं*
अकारः प्रतिषेधार्थः वाचिसर्वमोभवतीत्यस्योत्सर्गस्यायमपवादः ।
आतृतीयक्रुष्टं तु वाक्तृतीयमपि न ओभवति । यथा-
ऽऽधीगववृहदाग्नेयस्वारसौपर्णेषु प्रतिहारे *अप्रत्युत्क्रान्तम्*
अकारः प्रतिषेधे इह प्राक्प्रत्ययस्यैव पूर्वपदापवादः । यत्
प्रत्युत्क्रान्तं प्राक् प्रत्ययं तस्य ओभावप्रतिषेधः । यथा अच्छि-
द्रांशोऽग्रुपसन्तनिषु *आचतुर्थक्रुष्टं तु पादान्ते* इह वाचि-
सर्वमोभवतीत्यत्राविशेषोदाहरणात् ग्रहणात् । आक्रुष्टचतुर्थं
तु यदि पदान्ते भवति ततः सर्वमोभवति । ओभावा-
धिकारोऽनुवर्तते उदाहरणं बृहतीज्यायासु श्रुधीहवायां च ।
सर्वासु वारवन्तीये *मन्द्रकृष्टं चामन्द्रकृष्टं च* ओभवति ।
आमन्द्रकृष्टं च सर्वत्र । यथा दायोदादीनि । मन्द्रकृष्टे वार्तोहा-
दीनि अमन्द्रकृष्टे *वृषेव्यंजनानां सनित्यपदस्थेभ्यः परो-
ऽभ्यासश्चैतेभ्यः* पदुपधोस्तृतीयायां न्यवाच्छे आकारोऽभ्या-
सः । एतनातृतीयायां नावाच्छे अकारोऽभ्यासः । अग्निरायाम-

भ्यः परोऽभ्यासश्चैदैव्य औणायिचयोरो भवति यकारे सानौशब्दश्च सर्वत्राकारे घोषीयानिधने च घोषे ॥ २ ॥

श्रीक्रौंचप्रमशाक्त्यसंजयभरक्रंदाभिकार्णश्चवइयैता- कूप विशोविभीशककुभरथारपर्णश्वादिव्यायास्य द्विनिकाण्यकार्तयवइयाषाढवयश्वेषु चज्ञेया मध्यसम- न्वितानिधनंऽहीव्येपुवासामसु ॥ ३ ॥

न्यपशब्दे यकाराभ्यासः तेषामभ्यासानामोभवति । तदेतत्पुनरुक्तं, दैव्यआकाराकारयकाराराभ्यासएना तयोऽथिमितिनिधने च नि- त्यमात्वमितिसिद्धत्वात् *अणायिचयोरोभवतियकारे* अणायिच- योरत्वोभवति यकारे प्रत्यये । इदमपि च पुनरुक्तमेव *सानौ- शब्दश्च सर्वत्राकारे । *सानौशब्दश्च सर्वत्र ओभवति अकारे प्रत्यये । नौशब्दश्च सर्वत्राकारेओभवतीति सिद्धमेतत् । तस्मा- दिदमपि पुनरुक्तमेव । उदाहरण हुपापवित्रेअभिसानोअव्ये *घोषीयेनिधने च घोषे* घोषीयानिधानेषु च घोषे प्रत्यये च तुंडा शब्दः घोष एव विशेषणं नोपाधत इति चेत् । आह । दर्शनार्थमेतदुच्यते । घोषप्रत्यये ओभवतीति । यथा अभिघोषे- मजयज इति । अथवा विप्रतिपत्तौनियमार्थं । घोष एव प्रत्य- ये ओभवतीति नघोष इति । कथं विप्रतिपत्तिरिति । उच्यते । ऊर्द्धं व्यंजनादिशादिविश्लिष्टमुपेषुरित्येवमारभ्यते ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य

द्वितीया कण्डिका ।

श्रीक्रौंचप्रमशाक्त्यमजयभरक्रंदाभिकार्णश्च श्येताकूपारे- शोविभीशककुभस्वापर्णश्वादिव्यायास्य द्विनिधनकाण्वकार्त्यय- यवइयाषाढेषु च ज्ञेया मध्यमसमन्वितानिधनंऽहीव्येषुगसामसु एषुसामसु याहीपी [illegible] सामध्येसामनिधनंभवति । तत् किं । उ-

इयैतेतृतीयादिन्याओहोवायाः परं तृतीयं नीचं नतद्विप्रांत्ययो र्बृहतिचद्रासाद्वितीयेकश्सर्वत्रा दर्शभ्यमच प्रथमतृतीयइदयपंयीसूचा कृत्स्नावतृतीयंनीचमाप्यते । तालव्यमाह आयिमास्यनिधनेहीपीस्थामितिनोपद्वस्यमतिमसवार्थम् ।

इति उपाध्यायजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य तृतीया कण्डिका ।

इयैते तृतीयादिन्याअहोवायाः परं तृतीयं नीचं इयैतेतृतीयादिन्या अहोवायाः परं यत्पर्व तत्र तृतीयमक्षरं नीचं भवति । द्वितीये स्वरे भवतीत्यर्थः । तृतीयादिन्या इति विशेषणं मन्द्रस्वरादौ होवाइनिधनादौ्विधत इत्यतोविशिष्यते । तृतीयादिन्या इति । *न तद्विमान्त्ययोः* पूर्वलक्षणमास्यापवादः । तदिदाइयैते प्रथमान्त्ययोः स्तोत्रीययोः द्वितीयस्याक्षरस्य नीचीभावो न तृतीयस्य *बृहति च द्रासाद्द्वितीये.कश्सर्वत्र* बृहति च द्रासात्पर्वणः पुरस्ताद्द्वितीये स्वरे एकाक्षर सर्वत्र भवति । कतमस्य द्वितीयस्वरापत्तिरिति । द्वितीयस्येति ब्रूमः । कुतः । नतद्विमान्त्ययोरितिद्वितीयाधिकारात् । *अदर्शभ्यमच* । सोमाः पवन्ताया बृहति उत्तरयोः स्तोत्रीययोरपवादः तृतीयं नीचं भवतीत्यर्थः । सुरासोमदर्शी इयमस्यभ्यमच । *प्रथमतृतीयइदयपसीसूच इदयपयीसूचेतिपाठः *द्रासात्परस्यैव पर्वणः अयं विशेष उच्यते । प्रथमस्वरातृतीयस्वरे भवति । प्रथमस्वरस्य तृतीयस्वरापत्तिर्भवतीत्यर्थः । एकाक्षराण्युदाहरणानि । इकारः मत्स्यबृहति प्रथमाया । इपतियत्ण इति इकारः । किमितेविष्णाविति प्रथमाया अस्मद्वृषग्रहणत्वत् । पदेदकारेः । अनेव द्वितीयाया तव्याहयं यमन्दः । अत्रैव तृतीयायां गिरोमे यूयं

यामापाद्यं ध्यमायां तमसेचांधाद्वितीयेनक४सर्वत्रायो-
नौ प्रथमेदे स्तोभेचोत्तरेचकार ओभवत्यत्वे हिष्ठीयगव-
पसितेषु सचयघृ२सर्वत्रान्त्यमपोनौ वसुचाद्वितीया दस्तु
तिथेचतृतीयेप्रथमंयोनौ जयेचस्तावान्त्यमयोनौ ॥ ४ ॥

पंकारः । सहस्रधारायां सोमस्य वीरायीर्याकारः । सूकारः सद्रुद्-
यायां बृहस्पेव सुशर्मास्तु *आकूस्तावच तृतीयंनीचमाद्यायां*
आकूपारआद्यायां स्तोत्रीयायां तृतीयमक्षरं नीचं भवति *आद्यंध्य-
मायां *मध्यमायां स्तोत्रीयायां आकूपारे प्रस्तावाद्यस्य नीचीभा-
वः *तमसेचान्धाद्वितीयेनेकु४सर्वत्राऽयोनौप्रथमेदे* सहोदेर्धनम-
से धात्वर्णः परस्मात् आन्धात्परस्तादित्यर्थः । द्वितीयस्वरे अने-
कमक्षरं सर्वत्र भवति प्रथमपादे अयोनौ योनिवर्जमित्यर्थः । अने-
काक्षराभावात् यस्तेयोधीये श्रुधीहवायां सर्वांस्तुप्रथमादीन्युदाह-
रणानि । *स्तोभेचोत्तरेचकारओभवति अत्वे उत्तरे च *स४स्तो-
भेचकार आभवति । किं सर्वत्र । न, अर्थे । किमुक्तंभवति । यस्य
वर्णस्य आत्वं रूपं तस्मिन्नत्वमान्तेवर्णेमत्यपभूत इत्यर्थः । यथानर्द-
यायां वशब्दस्योत्वं भवति *हिष्ठीयगवसितेषु सचपघृसर्वत्रा-
न्त्रान्त्यमयोनौ *यद्वाहिष्ठीये पूर्वं अवगव अनुष्टुभसितेषुयथासं-
ख्येनसप्तमचतुर्थपञ्चमेषुपर्वसुचान्त्यमक्षरं वृद्धंभवति । यथाहिष्ठी-
यसप्तमेपर्वन्यन्तस्याक्षरस्य वृद्धिः एवमेवपरयोः *वसुचाद्वितीयाद*
ग्रैककुभेद्वितीयात्स्वरात्परः वशब्दो वर्द्धतो । नासुमनीऽया ।
अस्तु अत्रनतु शब्दोनवर्द्धते *तिथेच तृतीयेप्रथमयोनौ *देया
तिथे च तृतीये पादे प्रथममक्षरं वर्द्धतेयोनौ *जयेचस्तावान्त्याम-
यपोनौ*असञ्जयेच प्रस्तावान्त्यमक्षरं वर्द्धते अयोनौ ।

इति उपाध्यायाजातशत्रु कृते पुष्पभाष्येदशमस्य
चतुर्थीकण्डिका ।

क्रौंचेदेचमात्प्रथमोच्चम सूरासो येचतृतीयाद्वेष्णा- त्तृतीयं नमसो श्रवसआयिंद्रात्ताज्जेनिलोप उतद्विपाया- श्चाद्यश्रवाय्याश्च सेधेतुपत्नंपीयूषायायाय्सत्राद्यस्यलो-

क्रौंचेदेचमात्प्रथमोच्चम् आष्टमिकेक्रौंच पादे पञ्चमादक्ष- रात्परस्तात्प्रथममुच्चम्भवति । प्रथमतृतीयेषु पादेषु पञ्चमक्षर- मुच्चं भवतीत्यर्थः *असूरासः* *अकारः प्रतिषेधार्थः । सूरासोनदर्शतासः इत्यत्र सप्तमपक्षरमुच्चंभवति *येचतृतीयाद्वे- ष्णात् तृतीयं *जराबोधीये तृतीयात्पर्वणः परस्माच्चतुर्थे पर्वणि- तृतीयमक्षरमुच्चं भवति *नमसो* मसोमयाहीत्यत्र बोधीये चतुर्थे पर्वणि तृतीयस्योच्चीभावप्रतिषेधः अत्र तु द्वितीयमक्षरं भवति *श्रवस आइन्द्रात्ताज्जनिलोपः *तौरश्रवमेयोनौ तृतीये पादे च- त्वारि पर्वाणि आइन्द्राचाजानित उताद्विपाद्यवाच आ ३ इमा ३ कष्टुमा ३ पा ३ वाय ३ पुम ३ तत्र ऊहगीतौ आइन्द्रात्तात्पर्व- णः परस्ताज्जनिलोपोभवति ससायोदीयत्रतृतीये पाद परो ३ द- मास्या इदा ३ ता ३ पिस ३ ता ३ त्रीणिपर्वाणि भवन्तीत्य- र्थः। *उतद्विपायाश्चाद्यं* यथात्रा उताद्विपातस्याआद्यमक्षरं लुप्यते अक्षराभवतीत्यर्थः। *श्रवायाश्च* अद्यमक्षरं लुप्यते। ता इसू ३ ताः ३। यत्र चत्वारिं पर्वाण्यभिधीयन्तेतेषां कथमिति? ऊहगाने योनिवत्स्वरास्तोभाभ्यासोविरामा इति योनिवदेव चत्वारि पर्वा- णि प्राप्नुवन्तिअल्पाक्षराणि भवन्ति। कनीयास्वादिनोन्हो ३ इति वचनात्। *सेधे तुपत्नंपीयूषायायाय्सत्राद्यस्यलोपः* उत्सेधे तु अत्नपीयूषायां सत्राहणामित्याद्यसात्रि यः संघातस्तस्य संघात- स्याद्यं यदक्षरं तल्लुप्यते *क्रातीनि तृतीये दे सर्वत्र रम्यते *सं- क्रातीनि ऊहगीतौ बृहतीषु गीयमानस्य तृतीये पादे विरामोभव- ति। *अनुष्टुप्छंद्वितीये च*। अनुष्टुभि गीयमानस्य संक्रातीनि

पःकृतिनितृतीयेदेसर्वत्ररम्यतेनुष्टप्द्वितीयेच-पभेच
प्राक्चतुर्णेदचयोनावोमितिचनीचः श्चेतृतीयेपतृपद्दर-
एरूर्चेद्धे दसंज्ञीयेहाराद्योनिव दविशोत्तमायाःसोमा-

द्वितीये पादे विरामोभवति *पभेच* शाक्व रर्षभे च अनुष्टु-
भि गीयमाने द्वितीये पादे विरामोभवति । यत्रस्व वाजेत्यत्र पा-
दस्यानुष्टुभ्सु द्वितीये पादे द्वैधं व्यूहेदित्येतदुक्तं भवति *प्राक्-
चतुर्णेश्चय योनावोमिति चनीचः* प्रागुक्तं द्वितीये पादे तृतीये
पादे तृतीये रम्यत इति । स विरामः कथ भवति । आह प्राक्-
चतुर्थवर्णेषु स विरामो भवति द्वादशाक्षरे । अष्टाक्षरे वा ऽगि-
ति । एतच्च प्राक्चतुर्थवर्णेषु भवति पादस्यादेतयोः साम्नोः
योऽस्वसम्पादनार्थमिदमारभ्यते । अगोनवे तदेव योनौ स प-
श्च दैस्वादोरित्येति । अथवा प्राक्चतुर्णेश्चोमिति एवमन्तंसूत्रं ।
प्राक्चतुर्षु निधनेषु शयोः हरिः सुवः ज्योतिरिति । एतेषुप्रागो-
कारोभवति । विनीचः।एवं पाठः । वाचिमत्स्येऽग्नित्येतत्र नीचं
भवति *नीचःश्च तृतीयेऽनृपद्दर *अगोनानित्यधिकारः।वैवश्चाये
निवर्त्तं तृतीये पादे तृतीयमक्षरं नीचं भवति । पष्ठमपरं च पश्च-
दोते च नीचेभवतः । पष्ठमष्टमम इत्यर्थः । *एरूर्चेद्रे *एरूर्चे-
वैयश्चेपुनानायां तृतीये पादे यथाणामुद्दिष्टानां तृतीये पष्ठनम-
ष्टमानां पूर्वे नीचेभवतः । तृतीये पष्ठे इत्यर्थः । *दसंज्ञीयेहाराद्यो-
निवत* वैच्छन्दसे यज्ञायज्ञीये आद्ययोः स्तोत्रहारात्परं यत्परं
तद्योनिवद्भवति । अष्टाक्षरं भवतीत्यर्थः । सिद्धारंभीविशोपाविनस-
या *अविशोत्तमायां सोमाद्ययोश्च* विशोत्तमाया यज्ञायज्ञीये
सोमःपवतेजनितामां ज्ञीये आद्ययोः स्तोत्रीययोः प्रतिहारात्पर-
स्य पर्वेयोनिवद्धावमतिपेदः *अग्नेये जास्वरं बृहन् बृहदा-
ग्नेये जास्वरस्य टाढिः सिद्धोपन्यायोऽशेपार्थः । *नानिउदःसु*

यथोश्चाग्नेयेजास्वरंबृहद्वार्विछदःसु प्रहूयसाग्राश्चद्व्यक्षर-मघ्र द्वादिस्तनिपार्श्वयोर्यथर्चेःसर्वत्रा ऽस्तावहारयोरव-

बृहदाग्नेये जास्वरस्य वृद्धिप्रतिषेधः । अग्निनरायां । आग्ने-यजास्वरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *प्रहूयसायाश्चद्व्यक्षरमध्र *र-स्थिचेन बछंदसे बृहदाग्नेय प्राहुयसाआद्यं । द्व्यक्षरं अस्र्द्धं भवति अग्निनरायामेव । आदिस्तनिपार्श्वयोर्यथर्चः सर्वत्र* पादादि-संवानि गायत्रपार्श्वयोः सर्वत्र सर्वेषु यथर्चं भवति* अस्तावहार-योरवश्यपेहिस्तोमप्रसुमरामपरा जीचारे* अकारः प्रतिषेधार्थः । पदादेर्वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु यथर्चाभावः । उदाहरणानि । अव-श्येहि स्तोमं सुमाराः मामराराजी । एकाक्षराण्युदाहरणानि । यथा संक्षेपेन अकारादीन्युदाहरिष्यामः । अकारः अभिसोमायां प्रस्तावे संतनिति गायत्रपार्श्वयोः इयोन्द्रायहिताणां च संतानि नि अस्मात् प्रतिहारे विकारः । वयःहाउ श्वेतोहाउ । हिन्वेहाउस्तोतूहा-च । मन्स्याहाउप्रुत्वाहाउ । सन्तानिनिगायत्रपार्श्वे प्रस्तावे प्रास-रासः । राजादेवः । प्रतिहारे प्रहिन्वानः । प्रतिहारेएव । प्रयो-नामक्षरयेनपादमिति च । एतानि गायत्रपार्श्वे प्रतिहारे जीराः-संतनिति प्रतिहारे । *भेचकारातक्रांतमयोनी* शाक्वरर्षभे च अकारांतं यःप्रत्युत्क्रान्तं भवति । योनित्र । उदाहरणानि । पा१रयत्राए्धा२ वाए्धाएवाए्भा२ एवाए्मानाए्महाएत्वना २ । उदूहः सर्वत्र *व्यक्षतरसुच्चमुच्चयुडहइसनेन लक्षणेन । येषु सामसु उदाहःप्राप्नोति तेषु उदूहः सर्वत्र कार्य इति सिद्धोप-न्यासः विशेषविवक्षया *अपीडे* । पौरुमीढैस्त्वमेग्नादिषु उ-दूहा न भवति । च प्राक्तुणोऽश्वेतस्यिन्सूत्रे द्वितीयेपि वर्ण-नअनेनाभ्युपायेन स्तोभानुसंहारएवोपादिश्यते । प्राक्तुर्पु निध-नेषु अमितिस्तोभः निधने प्रत्ययभूते कर्तव्य इत्यर्थः *गते-

श्येहिस्तोमसुमराप्रमराजीचरे भेचाकारांतक्रांतमयेना बुदूह॑ः सर्वत्रा मींदे गतेश्च कनीयस्यत्वमोकारस्य कृ- तलेयेत्वं पदगीनिस्त्वासिद्धत्वात् ॥ ५ ॥

श्रुध्येस्तावेतुरीयेष्यतेसर्वत्र संवत्सायांतु तृतीये गोमन्नश्च मरुनामिन्द्राऽस्त्वासूसमायां धसेचतुर्थांर्थ्यो-

श्चकनीयश्च स्यत्वं* इंद्रायेन्द्राया क्रौंच उगतेः अत्वं भवति । किमविशेषेण । न । कनीयसि वर्णे मत्ययभूते । अकारस्य म-प- पभुत कथमोकारस्य कनीयस्त्वमिति । उच्यते । संध्याग्रश्च स्वि- र्णारिंत्रकालोभवतीतिवचनात् *ओकारस्यकृतलेयेत्वं* ओ- कारस्य हारिकृताकालयेययोः अत्वं भवति । एवं सुष्वाणो- हाविष्कृत । तुभ्येत्मोविमासोकालेये *पदगीतस्त्वासिद्धत्वात्* तुशब्दः पक्षव्यावृत्तये । यदुक्त कृतलेयेअत्वमिति, तव कस्मात् । असिद्धत्वात् । किमुक्तंभवति । उच्यते । अत्वमध्येऽ- ग्रहणादित्यर्थः । तस्मात्पदगीतमेव नात्वमिति ।

इति-अजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य पञ्चमी कण्डिका ॥

श्रुध्येस्तावे तुरीये ष्यते सर्वत्र श्रुध्येप्रस्तावे चतुर्थमक्षरं कृष्यते सर्वत्र सर्वेषु *संवत्सायान्तु तृतीये* संवत्सायान्तु श्रुध्ये- तृतीये अक्षरे कर्षण भवति प्रस्ताव एव *गोमन्नश्च* गोमनाया च श्रुध्ये प्रस्तावे तृतीयमक्षर कृष्यते । उत्सर्गाच्चतुर्थस्य कर्षः प्राप्तः । एतयोः सूत्रयोरपवादः *मरुनामिन्द्राऽं स्त्वासूत्तमाया* महतां योनौ स्त्वासूत्तमाया प्रस्तावे इंद्रामाग्रते । इंद्रायसोमसुपु- तः परिस्रवद्वितीयेइंद्रासाउत्तमायामापद्यते । मध्यमायामप्यविशि- ष्टोतिचेत् । न । मध्यमाया चतुर्थे स्वरएकमक्षरंतिष्ठन् इत्येप विशेषः *धसेचतुर्थार्थ्योनित्य* नौधसे चतुर्थाचस्य आद्यमक्षरं

निवृत्तप्रथमायां प्रस्तावे द्वितीयं घातं रूणसाम्न्याद्य-
न्त्ययोस्तु विकारो नामैधेधात्स्याद्ययोः पादुपामापद्य-
ते थमोच्चप्रभद्रविम जनेचमु लंवि र्स्मितिसचवरपृ-

योनिवृत्तवति । तावेदस्मनृणीषा ३ हां ३ एतच्चतुर्थोद्य तदेतत्सूत्रं समानमिव सर्वत्राव्यभिचारात् । अथवा थसेचतुर्थोद्योनिवत् । चतुर्थोद्यादन्यद्यथर्चं भवति । प्रथमोच्चे आद्यमक्षरं सर्वत्र यथर्चं भवतीत्यर्थः । चात्स्वात्स्वसरा३ एतत् प्रथमोच्च । एवमल्पसारमेव व्यभिचारात् *प्रथमायां प्रस्तावे द्वितीयं घातं रूणसाम्नि *ज्योतिर्वरुणसाम्नि च प्रथमायां प्रस्तावे द्वितीयमक्षरं निहन्यते । मंद्रं भवतीत्यर्थः । अभिक्रन्दंचित्यर्थं *आद्यान्त्ययोरस्तु विकारः* ज्योतिर्वरुणसाम्नि च आद्यान्त्ययोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावएव विकारो-भवति । एतयोश्चतुर्थस्वरे बहून्यक्षराणि भवन्ति इत्ययं विशेषः *नामैधेधाद्याद्ययोः पादुपामापद्यते* अथाहिंनामैधे आद्ययोः स्तोत्रीययोः पादो३ऽनाद्द्वितीयायाः प्रथायाहि । अथाद्याद्ययोः उपामापद्यते । उपास्त्याख्या उभे अप्येते पर्वणी सूत्रसिद्धे नाऽप्रामन्यत्र मव्यवहारोऽस्ति *थमोच्चप्रभद्रविम* वैराजर्षभे प्रथमोच्चमिति प्रथमे स्वरे उच्चत्वस्यापेक्षितत्वात् । अभिस्वारमपेक्ष्य मंद्र उच्चः । मंद्रमपेक्ष्य चतुर्थ उच्चः । चतुर्थमपेक्ष्य तृतीय उच्चः तृतीयमपेक्ष्य द्वितीय उच्चः । इत्यतो विशेषणमुपपन्नं प्रथमे स्वरे उच्चं नान्यस्मिन्निति । एकाक्षराण्युदाहरणानि त्विम म । इंद्रमच्छसुता । शिपिविष्टस्य । मघवन्नुज्योक् च इति *जनेचमु* राजने च प्रथमे स्वरे उच्चं भवति । भुवन्दमुवनेपुज्येष्ठम् *लंविरिमस्तिसचवरपृष्णस्यैतमद्रेषु* एकाक्षराण्युदाहरणानि यथासंख्येन लवनु साम्नि । रयि पिशङ्गं बहुलं वि: पृश्निनि । सोमाय-

ष्विणश्यैतमद्रेषु ष्टंभेषौशमूये श्यैयेचनाकृद्द२हृ यशसि-कृष्टादेकं ध्यमायामकारोद्वितीये२ संमिश्लःसुरूपे प-दगीतऽष्ठ्ये हकारे च ककारश्चोभवतिमरायेद्विमात्रः-

---

उत मथंदधिः । इमिन्द्रश्यैते । शिक्षाणोऽस्मिन् । सि । पौरुमद्रे । अयोवसानोऽर्षसि । अन्यत्रैतेषु सामसु एषां पर्वणां योनिवद्भा-वादेतमक्षरं नीचं भवतीति *ष्टम्भेषौशमूये* महावैष्टंभेच ऽश मूये । एकाक्षराण्युदाहरणानि । योनिवद्भावाञ्चीचत्वे प्राप्त उच्चीभावोपदेशः । कदामुत तृषाणऽ । स्वयावपंभवतः शन-स्त्वावोऽजन्त्सहस्तऽंस्त समुद्रस्याधिविष्टपे *श्यैयेचनाकृदुंहत्* सदोविशीये च प्रथमे स्वरे उच्चंभवति अधिकारात् । एकाक्ष-राण्युदाहरणानि । नाकृदहव । इमे चविश्वाभुवना । यथमध्ये पृथ्वेन । वैचृद्दमत्याव । अभिसत्यईशानकृव । एवमन्तेमध्यमई । राजादेवकृतं बृहव *यशसिकृष्टादेकं* इन्द्रस्य यशसि कृष्टादेक-मक्षरं द्वितीयस्वरं उच्चं भवति । आद्यन्तयोस्त्वं मूत्राणि हऊंशब्दात् कृष्टाव,हऊंशब्दोतीये स्वरेउच्चोभवति । महीनकृतिशब्दात्कृष्टत्वश-ब्दः द्वितीय उच्चोभवति । सिद्धोपन्यासोविशेषार्थः *ध्यमायामका-रोद्वितीय* मध्यमाया तु स्तोत्रीयाया कृष्टात्परः द्वितीयं स्वर मकारश्च भवति । तजम्बनूनमद्वितीयं द्वे अक्षरे भवत इत्यर्थः *संमिश्लः सुरूपे पदगीतऽध्यो *संमिश्लः सुरूपेपदगीतोभवति । ऽष्ठ्ये प्रत्ययभूते आद्ये तु सुरूपे अनोद्येप्रत्ययत्वात् संध्यगीत एव *हकारेच ककारश्चोभवति मराये द्विमात्रः *मरायेचककार ऽभवति । हकारे प्रत्यये द्विमात्रः । ननु ह्रस्वः कोउहादाउहाउ-हाउवेति *गोष्ठ्युः *गोष्ठेषु परीतोत्पाचिषुअः कारऽभवति । किमुक्त भवति यस्यामृचि गोष्ठउत्पन्नस्तस्यामृचि अकारऽभवति

छेदवःकारः तराग्रेषुप्यते नौवरुणसाम्नि द्वितीयेर्ला-
देधर्मोद्यमऊभति चतुर्थेतुतूर्णीजास्वरं सर्वत्र कांपाच-

गोष्ठानीति बहुवचनं छांत्रेण्पायेनवाआर्षेयांतरवोद्धारशालावत् तथा
च सामगेनेऽडपिभाव्यं गोष्ठेषु भवेत मार्नविधिरिति । तस्मात्प-
रीतेःपिचतासुनयिति -भास्ते अःकारः सर्वसामसु ऽभवति । तोपि
इदश्चरूपग्रहणम् । परीतोपिंचतागापेतदुक्तं भवति, ऽभावश्चा-
प्य.धिकारात् *ताराग्रेषुप्यते* अमन्यद्भिदं । एकाक्षराण्युदाहर-
णानि । तशब्दः आतंरितंविभावरः । राशब्दः । राजने । येशब्दः
उच्चये । एतेषुतरोतरः । राजन उच्चयेषु अःकारोलुप्यते कथंतरो-
तर इत्यत्र रहतिप्राप्नोति । ऊष्मा चपरसंस्थानमापद्यते ।
इतिलक्षणात्तस्य अकारस्य लोपोभवति । ततोवचनांतरेणऽत्वं
भवति । अदेस्स । तथाराजनेवागीडामूर्वोवहन्दाइति अकारएव
प्राप्नोति । प्रकृतस्वात् । आग्राप्योभावोवाचानिकः । राजने च स्व-
भावऽभवतीति । उच्चये अहोराजण्यारिग्राणीतिप्राप्नोति रेफश्च-
तुरुपस्थाने लुप्यते । अप्राप्तिवाचानिकएवऽभावः उच्चयेसमास-
स्वादेति । एवमेतेषूदाहरणेषु अकारोलक्षणप्राप्तोलुप्तइति ।
अथवा.अपरा व्याख्या योगतराणिएषएतेषु भावः प्राप्तइति
वर्णयितव्यं *नौवरुणसाम्नि* योनौ च वारुणसाम्नि
अःकार ऽभवति । अधिकारात् । प्रमिश्रायोवधआ *द्वितीये
लांदेयमोत्वंमसतित* इलादेद्वितीये तु माने मधमे स्वरे
उर्ध्वं भवति । एकाक्षराण्युदाहरणानि । ऊति अंकारः । अंग्र-
तव । ऊकारः । ऊर्जनपा । तकारः तिर्मदस्य *चतुर्थेतु
तूर्णीजास्वरं सर्वत्र* तस्मिन्नेव इलादे चतुर्थे अनुगाने तूर्णी-
जास्वरमापद्यते । पावकवर्णाः शुकवर्णाइति । एवमादीन्युदा-

ष्यनेनयताचिन्निरेच देदेचाविधाः सर्वत्रा योनौ जास्व-
र८श्रमनसेचद्विपश्चमनमेचद्विप ॥ ६ ॥

अप्सुपडलेरक्षाष्कारणिधनवदुपान्त्ये भिरायवा

हरणानि । योनौ इन्द्रनरायाहणीइहजास्वरवापश्ने *कापा-
लुप्यते* तस्मिन्नेव चतुर्थेऽनु गाने योनिवदृष्टा कापा लुप्यते ।
पाँचकवर्चादीन्येवोदाहरणानि *नयतानिनिरेच* नकारः
प्रतिषेधार्थः । वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु कापा नलुप्यते इत्यर्थः ।
एकाक्षराणिचोदाहरणानि । यातानिम्रिरे । यकारः ईयासी-
भानुना । ताशब्दः आतावोनमही । निकारः पादाईश्चादर्शनां ।
मिकारः । आमीपमृन्नापदारे । शब्दः धाइरेपुरोजनाः *देदेचा-
विधाः सर्वत्र* तस्मिन्नेव छान्दे पदे पचाक्षराविधा
सर्वत्र भवति । अयेतवश्रएत्रमादीनि । तथा च बृहद्भानोशएत्रमा-
दीनि *अयोनौ* । योनिवर्जमित्यर्थः । योनौतुपादिका प■
विधाभवति । अन्यानुगानवर्जेव अग्निरग्निपात्वभिः इन्द्रनर इति
च एतेष्वनुगानेषु पादिकाविधाः *जास्वर८श्रमनमेचद्विप *
वैश्वमनसे च पत्रस्यादेतायायोनिदृष्टोयोस्वरः द्विपः स्वरोभवति ।
अतिद्विपः । सुनीथोघासमर्त्यइत्यत्र अतिद्विपः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये दशमस्य षष्ठीकण्डिका ॥

अप्सुपडानेरक्षाष्कारणिधनवत् त्रिष्टुप्सु वषट्कार-
णिधने विधुदद्राया रक्षाआप्कारणिधनवद्भवति बहूनां मनेबहूना
*उपान्त्येभिरायवा*प्रतिस्तोत्रीयं उपान्त्ये पादे अभ्यासवि-
षयेभिरायवा भवति।इतरेषु पादेषु व्यभिचारदर्शनात्सिद्धोपन्या-
सः । इतरथा योनिवद्भावात्सर्वेपादभिरायवामाप्नोति *अन्यत्र
सुतायल्लसा*अन्येषु पादेषु सुता भवति । आयेलुमासुता ।

ऽन्यप्रस्तुताद्यलुप्ता पञ्चाक्षरश्चाभ्यासः कार्या राजेऽध्यमा-
यांपाष्टे वृ दाद्यायांचान्त्यस्यन्तमसेस्वासूत्तरयोर्ढ्णीत-
रुतेचतुरक्षरे नाभ्यासे नरायेहा उवाद्वितीयात्सकृ-
त्कृष्टा दांत्याविधाः सर्वत्रस्वासूत्तमायां प्रथमेदे मूर्द्ध-

---

कदाचसोद्वितीये। दीर्घा ३ अहो वाप्लुता। एषाप्लुता अक्षरा आद्यलुप्ता भवति *पंचाक्षरश्चाभ्यासः* अर्धात्तृतीये। तृतीये पादे पंचाक्षरअभ्यासोभवति *कार्याराजेध्यमायां* अकार्या सामराजे मध्यमाया स्तोत्रीयायां पंचमाष्टमे अष्टमे पादे पादे वृद्धे भवतः। योनौसप्तमाष्टमयोर्वृद्धिरित्यतोवचनम् मतेधाराइसत्रा। *आद्याया चान्त्यस्य *आन्याया स्तोत्रीयायां अन्त्यस्य पादस्य पंचमाष्टमे वृद्धे भवतः* तमसेस्वासूत्तरयोर्ढ्णीतरुतंचतुरक्षरे*महो दैर्घतमसे पियासोमाया उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ढ्णा च तरुणा ढ्णीतरुते चतुरक्षरेभवतः। सत्वामिन्द्रा ३ प्रभूवसाउ। इमाब्रह्मासम्मसदाई। एवंचतुरक्षरेकर्त्तव्ये। आद्यायामप्येवमिति चेत्। न। योनेच विचार्यत्वात्।.योन्यन्नरापेक्षं चेतद्वचनं स्यात्। अथवा ऊहकारेण सह विकल्पः *नाभ्यासे *उत्तरयोरेव स्तोत्रीययोः अभ्यासविषये अक्षरैव ऽक्षरैव तरुणाभवति न चतुरक्षरा *नरायेहाउवाद्वितीयात्सकृत्कृष्टा* नराये हाउवासामान्ते द्वितीयात्स्वरादारभ्य सकृत्कृष्टा भवति उपापत्वाद्स्याः उदूहप्रतिषेधः माशुपायादितिमासे वचनं *दात्या विधाः सर्वत्रस्वासूत्तमाया प्रथमे दे* पुनरुक्तमिदंसूत्रं *मूर्द्धन्यएव दंत्यः स्वरोपधः*दंत्यः त्रिरामेपि, मूर्द्धन्य एव भवति। किमविशेषेण। न। यदि शब्दे भवति स्वरपूर्व इत्यर्थः। कस्मिन्प्रास इदमारभ्यते। उच्यते। एकपदे रेफाद्यंकारोमूर्द्धन्य मापद्यते इति।

*अ एवंवदन्त्यः स्वरोपधो णश्चयोतिहारीस्यादविकृतपूर्व-

ऋषानामेकपदे मूर्द्धन्य एवेतिवचनं । तथार्पाभ्यामित्यत्र एकपद एव ऋकारमाकाराभ्यां परस्य मूर्द्धन्यापत्तिरितिवचनानि उदाहरणानि । जरायोधीये उरुक्रदुरुणः अथ नकारः विरामे मूर्द्धन्य एव भवति तथा मानवे आद्ये शिक्षाणो आद्या । तथा नोधसएतद्वेदोदाहरणं । सा था इक्षाणो अस्मिक्षाणो आ तथापार्थवानिष्टुपोः । इन्द्रायसोमाइ३परिपाइत्यत्र पूर्वयो रुदाहरणयोः संहिताकालेपेन णत्वं प्राप्नोति नानापदत्वादिति । उच्यते । णत्वं न प्राप्नोति । किं तर्हि भाष्यकारेण अकारचोद्येन प्रापित । कथं । अत्र किल पादे मूर्द्धन्य इति वक्तव्ये तथार्पभ्यामितिवक्तव्ये एवमक्षरचोद्येन नानापदेऽपि प्रापितं । तत्र च उदाहृतानि येमानाः अर्वाङ्गः । उरुक्रदुरुणः । स्वर्णयस्तेशृङ्गरूपोणयात् । एवं क्वचित् मूर्द्धन्यापत्तिः संहितायामप्युक्तेऽपि न दोषः । प्रत्युदाहरणानि । एवं तावद्दीर्घनमोऽन्तूर्मिर्येवाणो हर्यतो विचक्षणः क्षण अयंविसर्जनीयोपधानस्वरोपरागः तस्मादमूर्धन्यापत्तिर्न भवति । इन्द्राय सोमंपरिषिच्यमान इत्यत्र तु समासपदत्वात्संहिताकाले मूर्द्धन्यापत्तिरेवेति *णश्चयोऽतिहारीस्यादविकृतपूर्वपदवत्* णकारश्च यः अतिहारी स्यात् अतिहारयोगादतिहारी अविकृतपूर्वपदवद्भवति । समासपदवद्भवति इति यथा उत्तरे मानवे सुनोप्यन्द्रागिर्वण इति णकार एव भवति । अतिहारयोगः कथमिति । उच्यते । गिर्वणस्त्वया भूषन्ति मानव इति *गिरिष्कृते चागमोऽन्त्यः* परिष्कृते चामावेकः सकारोलुप्यत इति । परिष्कृत इति किमुक्तभवति । उच्यते । परिष्कृत शोभनं भूषितं अलङ्कृतमित्यर्थः । शोभेन च सामर्थ्य राक्षिकठा भवति ।

पदव त्परिष्कृतेचागमोलोप्यः ॥७॥

काणश्रवसोत्तरयोर्व्ये स्वदयसदादृधं दस्म्(सुरा-
क्रौंचेस्त्र मानहिवा मग्निवोवाजीयउपांत्यकृष्ट् सर्वासु·
अलंकृत भूषित दर्शनात्। मकृत्येव नाम सुशोभन तदनुसंहन्स्तो-
भं वर्णवत् तथा च परिष्कृतः। संस्तुत इत्यर्थः। किमुक्तं
भवति। स्तोभः परिष्करण अलंकार इत्यर्थः। तस्मिन्परिष्कर-
णे परिष्कृतस्तोभे आगमः आगमिकः सकार स, लोप्यः।
यथाहारिश्चंद्रस्यत्र वाभ्रवेनमामः। ऋतुवंद्रइति अस्य सकारस्य
स्तोभेसतिलोपो भवति। हाराइहाइवान्द्रो इति।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृतेपुष्पभाष्ये दशमप्रपाठकस्य
सप्तमी कंडिका।

*काणश्रवसोत्तरयोर्व्ये *स्वदयासदाहृधाम् *काणश्रवसे
उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्व्येस्वदयायोनिहता सदाहृद्धामापद्यते
दस्मं(सुराःक्रौंचस्त्रमानेहिवा दस्मंनवोदस्मासुराअभिमव-
स्सुरा एतयोस्तृतयोर्वाहूनिधने क्रौंचिमभाइन्द्रोमहस्त्रभर्णस इत्ये-
तस्मिन्पादे मर्मामापनयोस्तृतीये पादे नहिवावापद्यते। नहिवान-
हिवश्रवश्वने द्वितीये मान्निपचवे पाद *अग्निरोवाजीयउपान्त्य-
कृष्टं सर्वासु* अग्निरोदेवमांशोभिरित्यत्र रायोराजीये प्रतिस्तो-
त्रीयं द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं कृष्यते योनौ तु स्वादोरित्यायां
द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं न कृष्यते। अग्नोवचनगौरीयाइति।
त्रिकवत्मायाचाद्ययोः त्रिकवत्मायां चाद्ययोः स्तोत्रीययोः
द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं न कृष्यते। अत्र च द्वितीये पादे यत्पूर्वं
तदौपान्त्यमक्षरं कृष्यते। एवं द्रष्टव्यं। इतरथा नात्र पादः परि-
समाप्यत इति संदेहः स्यात् *प्रथमायां चतुर्थ्युत्तरयोः पंचम*
निदयवत्मायामेव योनौ आधाटस्वरात्परस्तात् प्रास्मात्परस्ताय-

त्रिकधत्साग्रांचाद्ययोः प्रथमायांचतुर्थमुत्तरयोः पञ्चम-
१५स्वासु वैराजे तृतीये प्रथमांत्स्येवृद्धेऽप्रसे नार्मेद्वितीया-
याः राधायांतृतीयमयोनौ कौत्सद२२प्रोत्तराकूपार२३श्रु-

त्पर्वं तत्र चतुर्थमक्षरं कृष्यते । तत्र त्रिकवत्सायामाद्याया स्तोत्रीयाया आस्वरात्परस्तात् ताराद्वाध्य एतस्मात्परस्तात् अन्यत्र आद्याएनयोः परस्तात्पर्वं तत्र पंचममक्षरं कृष्यते *स्वासु वैराजे तृतीये प्रथमान्त्ये वृद्धे* महावैराजे स्वासु सर्वासु स्तोत्रीयासु (तृतीये पादे द्वितीये पर्वणि प्रथमान्त्ये अक्षरे वृद्धे भवतः । द्वितीयेऽपि पादेष्वेवमेवेति चेत् । न । तत्राऽप्यभिचारात् अदोषः *अप्रम *अकारः प्रतिषेधार्थः ।)(१) तृतीयेपादे द्वितीये पर्वणि प्रथमान्त्ये अक्षरे वर्द्धते इत्यस्यापवादः प्रशब्दसशब्दौ न वर्द्धेते इति । सत्रामिद्रमइमाग्रहा *नार्मे द्वितीयाद२१राधायां तृतीयमयोनौ* नार्म्मेधे द्विवसोराधे ऊर्जापाताचताचतासभाइति च । अत्र द्वितीयाया वसोराधाया ऊहगीतौ तृतीय मक्षरं वर्द्धते द्विनोदाइवा । वाहासुवा । इद्र विश्वाया च योनिवर्ज । योनौ तु द्वितीयाया वसोराधायां तृतीयस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *कौत्सद२२प्रोत्तराकूपार२३श्रुध्यपृशिनमानवाग्रकणवेधृतवामिष्टातिथक्रुधानि त्रपु च नौ *असंबद्धमायमिदं सूत्रं छागभोजनन्यायेन कस्मिश्चित्किंचिद्वर्द्धते । ऐडकौत्से याहींद्रेभिप्रस्ताराद्यस्य योनावेव अकारस्य वृद्धिः । परिसंख्यानार्थं वचनं अभीनोत्रादिषु प्रस्तात्रादिषु प्रस्तावाद्यस्य वृद्धिप्रतिषेधः । उत्तरे आष्टा२५दष्ट्रे तृतीये पादे द्वितीयमक्षर योनावेव वर्द्धते ।

(१) ( ) एतद्दन्तर्गतो पाठ पुस्तकद्वये नास्ति, तथापि एकस्मिन् वर्तते इति स्थापितः ।

ध्यपृश्निमानवावारुणवैधृतवासिष्ठतिथकुम्भानित्रेपुचनौ नीपंगशाकरयोराधांतोऽयोनौ ग्निस्त्रीयारे रिंतुरपि शोके मनगोभिस्त्रिणिधने सौहविपरंग्रोत्तरयोर्गो भिरिलान्दस्वान्त्याद्यमुपान्त्यमयोनौ ॥ ८ ॥

तथा उत्तरे दङ्ष्ट्रे एतदुक्तं भवति । आकूपारे यदिंद्रचित्रायां द्वितीयेपादे द्वितीये पर्वणि दृशावसायाएं तृतीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते । श्रुध्येय तिहारद्वितीयस्य योनावेव वृद्धिः । वरुणसाम्नि घृतवत्या द्वितीयेपाद अष्टममक्षरं(कृष्यते)वर्द्धते । वैधृते च वामिष्ठ एपमाकोशायां मध्यम योः पादयोः द्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते । आभिमिगाण्यां प्रतिषे-धः सर्वेषामेतपामूहगीतो प्रतिषेधः तिथकुम्भानित्रेपु च एतेषु अत्येव-मेव परिसंख्यानार्थं वचनं । दैवातिथे आद्यायामेव स्तोत्रीयायां तृतीयपादाद्यमक्षरं वर्द्धते वैककुभे च उद्गीथाद्यस्य योनावेव वृद्धिः । पूर्वे च जनित्रे पानिहारायस्य योनावेव वृद्धिः *नीपं-शाकरयोराधान्तः* अनीपङ्के रहस्ये च शाकरवर्णे आद्यन्तो-वर्द्धते यदिन्द्रचित्रअर्वातोमवृचयोः *अयोनौ* योनावेव त-योराद्यान्तयोः वृद्धिप्रतिषेधः । उग्रं अतीपन्द्रेसानुः शाकरपर्णे । *ग्निस्त्रीयारे* शुद्राशवन्तीये द्वितीये पादे द्वितीये पर्वणि द्विती-यस्याक्षरस्य एतयोरेव वृद्धिरन्यत्र प्रतिषेधः परिसंख्यानेन पदं द-ध्यात् । अग्निष्टुन्मवाजस्वीरान । *रिंतुरपि शोके* अशोके च रितुः । आरि च एतेषामक्षराणा वृद्धिः मजूह मधुरा इन्द्रअजनूराः । अयेरूर्णे *मनगोभिस्त्रिणिधने* भानेस्त्रिणि धने अग्नोगोपान्तोभि-रितिभिशब्दस्य वृद्धिः *सौहविपरंग्रोत्तरयोर्गोभिः* *सौहविषे उत्तरे च उक्ष्णारन्ध्रे गोभिःशब्दस्य वृद्धिः । गोभिः श्रीणान इति । सौहविषे गोभिः जात इत्यादि पौरुग्रे *इलान्दस्वान्त्या-

पस्तेहरेच श्येनेदानोधरा प्रोवाराह ऊताकृपाश्धि-रां द्विनीयमकर्षणं धर्तासाविसोच यसुसफेमादाऽय-क्षेरां देव्येमहूद्वितीयमथतां वैराजेयोनावन्त्ययोर्नतं वै-

---

यमुपान्त्यम् ॥इन्द्रान्दे तृतीये तु गाने बृहद्भानोशवसा इत्ये-तस्मिन् गानेन आद्यम् । किमुक्तं भवति । अदर्दहत्समसृजा इत्यत्र । आद्यं पर्व योनिसंज्ञितं आद्ये साम्नि इत्यर्थः । तस्य तृतीये तु गाने उपान्त्यमक्षरं वर्द्धते ॥अयोनौ ॥अयोनौतूपा-न्त्यवृद्धिरित्यनुगाने एवं उपान्त्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः प्रथमे पादे ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमप्रपाठक-स्याष्टमी कण्डिका ।

॥पस्तेहरेच॥ पर प्रदायां च श्यार्षेहरे अविशेषोपदेशात्सर्व-पर्वणा उपान्त्यस्य वृद्धिः । योनौ तु प्रथमयोः पादयोर्व्यभिचारादि-दमुच्यते । योनिवज्रावेमाभूद्दितिस्त्वमेतद्गोहाइ इत्यत्र ॥श्येनेदा-नोधरा॥ योनिच्छ्येनेनायोनिष्ठाइहाष्टमे पर्वणि धरामापद्यते सो-मध्वा दानाय इन्द्राया भाये साम्नि दा ३ ना २ ॥प्रोवाराहऊताकृप ध्धिरा॥ प्रोवाराह अन्त्ये पादभणका कृपास्थिरामापद्यते अन्त्ये ष्वेव च पादेषु ॥द्वितीयमकर्षणं॥ एष्वेव वा राहना सिद्धेषु अन्येषु अन्येषु पादेषु द्वितीये स्वरे यकर्षणमासीत । योनौ तु द्वितीयक-र्षणं न भवतीत्यर्थः ॥धर्तासाविसो च॥ पासिष्ठे द्वितीयस्वरे तुक-र्षणं कापा न भवति इत्यर्थः ॥यसुमफेमुदाऽयक्षरां॥ योनिष्ठाऽय-क्षरा प्रहूयमा आसीत सा त्रिकद्रुकायां द्वितीयेनापद्यते इडाना ॥देव्येप्रहूद्वितीयेमथतां॥ । पञ्चनिधने वामदेव्ये कयानाया द्वितीये पादे या प्रहूयमा आसीत सा त्रिकद्रुकाया द्वितीये पादे अनन्यतामापद्यते । अपन्वतात्त्वामग्नेपुष्कराद्धीत्यत्र ॥वैरा-

वैश्वमनसेत्वा स्तोभार्चिकसंधेर्ग्रहणात्संश्लेषो द्वितीयान्तेयो-त्तमायामाद्ये शौक्तेचाद्ययोः शौक्तेच सुपर्णश्रीणमग्रहं रु-णसाम्नि इलान्देहीषीप्रभृत्युद्दारोऽन्त्यायामनुद्दार स्तम-सोऽर्कयोनाद्ययोर्मार्गायतोद्घातनिघातौ ॥ ९ ॥

जे योनावन्त्ययोर्नतं* महावैराजे योनौ आद्यायामन्त्ययोः पा-दयोर्विनतं भवति । अन्यत्र प्रतिषेधो न भवतीत्यर्थः । *वैश्वम-नसे त्वास्तोभार्चिकसन्धेर्ग्रहणात्* वैश्वमनसे संश्लेषो भवति । जस आकलशीमित्यत्र । कस्मात् । अस्त्वात् । अस्त्वोपदेशादि-त्यर्थः । जमावैश्वमनसा इति । यदि पुनरत्र चौपसन्धिन्यायेन सं-श्लेषः क्रियते तथासति अस्त्वोपदेशोऽनर्थकः स्यात् । किञ्च स्तो-भार्चिकसन्धेर्ग्रहणादेव संश्लेषो भवति । नान्यथा । कथमयं स्तोभार्चिकसन्धिरिति । उच्यते । यो सौ आकारः अस्त्वपादितः स्तोभः स इत्यभिप्रायः *संश्लेषो द्वितीयान्तेयोत्तमायामाद्ये* वारस-मे द्वितीयान्त्ये पादे नीचादी भवतः । प्रथमायास्तोत्रीयाया उत्तमा-यामाद्ये वारसमे अन्त्यायां स्तोत्रीयायां प्रथमद्वितीये पादे नीचादी भवतः *शौक्ते चाद्ययोः* शैशोके चाद्ययोः स्तोत्रीययोर्यथा-सम्भवं पादादयो नीचा भवन्ति *शौक्ते च* शौक्ते चाद्ययोः स्तोत्रीययोः पादादि नीचैः । *सुपर्णश्रीणमग्रहंरुणसाम्नि *वरु-णसाम्नि एते शब्दाः प्रतिहारविषये नीचा भवन्ति *इलान्दे इडी-षीप्रभृत्युद्दारः *इलान्दे तृतीये तु गाने बृहद्भानोश इत्येतस्मिन् हीषीप्रभृत्युद्दारः भूत्वा एषा हीषी एतस्याः परस्तात्सर्वे स्तोभाउ-दुच्चियन्त इत्यर्थः । *अन्त्यायामनुद्दारः* एतस्मिन्नेवानुगाने अ-न्त्यायां विधामा दाशुषे कात्रे इत्येतस्यामनुद्दारः *तमसोऽर्के योनाद्ययोर्मार्गायतोद्घातनिघातौ *महादैर्घ्यतमसे योनावाद्यामृ-

अथोहगीतीनां प्रस्तावोद्देशः स्तोभः पुरस्तादुत

स्यर्थः । अन्त्ययोः स्वस्तोभीययोः भागावेता उद्घातनिघातौ प्रतिभवतः । वाक्यशेषः । कस्माद्भेदेनोपन्यास योनावन्त्ययोश्चेति । उच्यते । धर्मभेदात् । आद्यायामुद्घात भागावेता उत्तरयो निघात प्रतीसतोभेदेनोपन्यासः उद्घात इत्युच्चप्रतीत्यर्थः । निघात इति नीचप्रतीत्यर्थः । आद्याया सोमिन्द्रप्रगाथाब्द उच्चप्रत्ययः प्रत्ययाभादापूजशः शब्दोनीचेर्वर्तते । स्वमेवघान् छन्दोनीचप्रत्ययः पर्वणा भेद कृत्वाआत्मनोनुस्मरणार्थं केनापि कृतम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये दशमस्य

नवमी कण्डिका ।

*अथोहगीतानां प्रस्तावोद्देश * कोऽस्याभिसम्बन्धः । उच्यते भावाः परिसमाप्ताः । तेषां च भावानां भक्तिसम्बन्धेन लक्षणमुक्तं । स्तावोपान्त्य दैव्ये येसूक्ते तरेहागादि उपायाद्वितीय काण्डे योनौ निधने हीषीस्यप्रसर्वत्रेति । अतः तासां भक्तीनां विज्ञानार्थमाह । अथोहगीतीनामिति । यद्येव सर्वभक्तीनामेव लक्षणोद्देशोवक्तव्यः । कुतः । यस्मात्सर्वभक्तिसम्बन्धेन भावानामुपदेशः कृतः । अथ कस्मात्प्रस्तावस्यैव केवलस्य लक्षणमुद्दिश्यत इति । उच्यते । एवमेतत् । किन्तर्हि ? सूत्रकारेण पञ्चविधग्रन्थकारादिभिः प्रतिहारनिधनयोर्लक्षण मुक्त्वा तत अथातः प्रतिहार-सूत्र महाप्रपञ्चेन प्रतिसामानुक्रमण कृत । प्रस्तावलक्षण नैवोक्त ।

सूत्रे पाञ्चविध्ये च लक्षणमात्र उपदिष्ट । ननु प्रतिहारवद्विस्पष्टमुक्त । अतोविस्पष्टीकरणार्थं आद्यत्वान्मुख्यत्वाच्च प्रस्तावस्य विशेषलक्षणमाह । उद्गीथोपद्रवौ तु परिशेषासिद्धौ

र्वा (क) प्रस्तोतुरंतेवा विधाय्य उद्गातुस्तकारावर्भ-
पावमानजानित्राणाम् हुवादिर्वासिद्धे पक्षोनादेशं द्यु-

तस्यादाह । अथोहगीतीनां प्रस्तावोद्देश इति । अथ भावानन्तर्यमूहगीतीनां साम्नां प्रस्तावोद्देशः । उद्देशो लक्षणमुच्यते । प्रस्तावस्य लक्षणं वक्ष्याम इत्यर्थः । तदेतत्प्रतिज्ञासूत्रम् । *स्तोभः पुरस्तादन्तर्वा प्रस्तोतुः* *यस्य प्रस्तावस्य पुरस्ताद्यः स्तोभः स प्रस्तावाङ्गं भवतीत्यर्थः *अन्तर्वा* अन्तरशब्दोऽपि मध्यवाची मध्ये च प्रस्तावस्य यः स्तोभः स प्रस्तावाङ्गं भवति यथा पुरस्तात् स्तोभः आश्वसूक्त पूर्वप्रोक्ताश्वहयावस्याभिनिधनकाण्वादारसदिडासंक्षारादिषु । मध्ये च यथा गौषूक्तसौवे माधुच्छन्दसवाचः सामानीयादौ यद्वाविष्कुवादिषु क्वचिदुभयं यथाभवि *अन्ते च *प्रस्तावस्य यः स्तोभः प्रस्तावाङ्गं भवति । यथा पौरुमद्गमौद्धि रद्रुमनवैतद्विधनिधनायास्यादिषु *अविधायः* किं सर्व एव प्रस्तावान्त्यः स्तोभः प्रस्तावाङ्गं भवति । न । अविधायः । अकारः प्रतिषेधार्थः । विधायस्तु उद्गीथाङ्गमेव भवति । किमुक्तं भवति । प्रस्तावात्परा या विधा तस्या आदौ यः स्तोभोऽवस्थितः तस्य अङ्गभूतः स न प्रस्तावाङ्गं भवति । किं तर्हि । तद्विधाङ्गमेव भवति उद्गीथाङ्गमित्यर्थः । यथा आथर्वणवापाहरऐडस्वरपश्वानिधनवैरूपऐडसाकमश्वादिषु संक्रुतिनि च प्रस्तावपक्षे । उद्गातुस्तु कार्वर्भपावमानजानित्राणां* तुशब्दः पूर्वलक्षणप्राप्तनिवर्तकः एतेषु सामसु पूर्वलक्षणेन अविधायत्वात्प्रस्तावाङ्गत्वे प्राप्त उद्गीथाङ्गं भवतीत्यर्थः । *हुवादिर्वासिद्धे *सिद्धावे पूर्वलक्षणेन कृत्स्नस्तोभस्य प्रस्तावाद् द्विन्वे प्राप्ते एकदेशस्य उद्गीथाङ्गत्वमुपदिश्यते । हुवादिस्तोभः उद्गातुर्भवति । यथायैतेषामिष्टहूवेहोईपन्नमुद्गातुर्भवति *पक्षोनादेशे* पर्वत्र पर्वसामसु पक्षः प्रस्तावोभवति ।

आदेशे तु यथादेशं, यथा सहशगीतिषु सर्वेष्वेव यथा ऐडयामडे-डमाडनश्यासद्स्यवमगायतायोनिधनवैश्वज्योतिषायंपूषाक्रौंचपव-द्वागेवृदैवोदासनाड्निधनक्रौंचलौशऐडकावयमारथिपर्याकूपार-वैधृतवासिष्ठशैलोहनानि पदविःस्तावानि । एतेषु पादः प्रस्ता-वो भवति वासिष्ठं मरायामाष्टादंष्ट्रमक्रोशमहावैराजमिश्रचतुर्थवैदन्व-तद्वनिहवार्कपुष्पसामराजमार्गीयवपार्थवाहद्यौतानवैष्टुभनित्रैस-पाचिषुभानुष्टुभवात्समस्वारत्वाष्ट्रीसामद्वयस्वाराश्वजयामनैडज्यो-तिषप्रथमोत्तमवाजाजित कुत्सस्याधिरथीयाभिष्टवस्वाशिरामकाम्नेरकौं दीर्घतमसोर्कभ्राजोऽभ्यभ्राजौत्रिकर्णभासाऽभ्रंशोत्तरवार्कजभय-दानिधनवामदेव्योत्तरमहतामंसत्त्योभौञ्जिद्धलवत्सरदसमानुक्रा-थोभयतः सरुंस्यौत्तरोर्भयोश्विनेविधद्युयाजाक्षनोभयंपूर्वगवां प्रजा-निम्निधीयामानिधनानि स्तोभपदविभाग्यानि । एतेषु आभ्य-स्तोभसहितः प्रस्तावो भवति । उत्तरस्य स्तोभविभाग्यत्वादु-द्वीथाङ्गमेवेत्युक्तं । अन्यानि स्तोभविभाग्यानि तेषु वक्ष्य-ति । स्तोभउपायान्तः पदनिधनेष्विति । विषमभक्तिष्वाम-हीयवादिषु कथमिति चेत् ? उच्यते । विषमभक्तिष्वपि पाद-एव प्रस्तावो भवति, किं सर्वेष्वेव ? न । यान्यस्यां काण्डकायां विषमभक्तीनि उच्चारितानि, तद्वर्जमन्येषु सर्वेषु विषमभक्तिषु पादः प्रस्तावो भवति । यथाऽऽमहीयवरौरवयौधाजयवामदेव्यनौधसका-लेयसंहितसफापौष्कलश्यावाश्वान्धीगवादीनि । यत्र पुनः पादै-कदेशाभ्यामः तत्र कथमिति ? यथा प्रतायवात्समेधातिथिक्षिदन-दीर्घतमसोर्कादिषु । उच्यते । तत्रापि साभाभ्याम एव पादः प्रस्तावो भवति । कुतः । कृत्स्नपादाभ्यासे वचनारम्भात् पादो ऽभ्यस्त इति । तेन पारिशेष्यादेकदेशाभ्यासे साभ्यासः पादः प्र-स्तावो भवतीति सिद्धं ।

क्षरोवासंकृतिदार्ढच्युतयोश्चतुरक्षरोवासुरूपाजिगैड-साकमश्वानां सदेवतोवाराजनशाकरपर्भयो द्विपात्सं जयना नदगौशृंगरात्रिदेवोदासानां कावश्रीतकक्षा-र्पभत्यंतायास्यैडौक्ष्णोरंध्रैडसौपर्णमोत्क्षमार्गीयवज-

---

*अक्षरोवासंकृतिदार्ढच्युतयोः*पञ्चोवाचाशब्दात् । *चतुरक्षरोवा सुरूपाजिगैडसाकमश्वानां *एतेषां सुरूपादीनां चतुरक्षरोवा प्रस्तावोभवति । सुरूपैडसाकमश्वयोः । सस्तोभश्चविभागस्थान प्रस्तावाक्षंभवति । अन्तेचाविधाद्यइति वचनात् *सदेवतोवाराजनशाकरपर्भयोः* राजर्षनशाकरपर्भयोः सदेवतः पादः प्रस्तावोभवति । पादः साम एव सूत्रे । पद्यो नादेगच्छति विशेषेणार्थपरिसंख्यानभयादेवतार्थ आरम्भः । देवतासूत्रात्सोभवस्वाद्वचनारम्भः । अन्ये त्वधीयते—सदेवतोवाराजनशाकरपर्भयोरेतेषां विकल्पः सदेवतोवा देवता विनाच *द्विपात्संजयनानदगौशृङ्गरात्रिदेवोदासानां* एतेषां साम्नां द्वौद्वौ पादौ प्रस्तावोभवति *कावश्रीतकक्षार्पभत्यन्तायास्यैडक्ष्णोरंध्रैडसौपर्णमोक्षमार्गीयवजरावोधीयपद्माहिष्ठीयोत्सेभवाग्रस्वारमराजपौरुणीडपूर्वारवत्नौमतार्वतुरयरावैरूपद्वस्वांवृहदोपशामहादिवाकीर्त्यानां वाचः* एतेषां कावादीनां वाशब्दान्तः प्रस्तावोभवति स्तोभश्च यथान्याय भवति। अन्तेचाविधायइत्यनेनन्यायेन। यथा त्र्यन्तायास्यैडौक्ष्णोरन्ध्रैडादीनां सहस्तोभेन वा शब्दान्तः प्रस्तावोभवति । महावैष्टुभश्यैताद्विनिधनायास्यसौभरसत्रासाहीयश्रुध्यावरुणसाममदोविशीयाभविर्चनाश्चादीनां वान्ततस्वेप्यग्रहणं न्यायसिद्धत्वात् । पद्योऽनादेशइति अविधायइतिस्तोभस्य प्राप्तिरिति।अन्तग्रहण कावादीनां क्षिपा चित्पद्यानिरच्चप्रस्तावो भवति

रायोधीयघ्नाहिष्ठीयोत्सेधवाभ्रस्वारसामराजपौरुमी-
द्वपूर्ववारवंतीयत्वाभ्रंतुरयणवचैरूपह्रस्वावृहदोपशामहा-
दिवाकीर्त्यानां- वातः कृष्टाद्वृष्णो द्विर्वावारवंतीय-
आत्मनिचमहादिवाकीर्त्ये यांतोदाशस्यरथभासशांम
दगायस्पासितानां जारांतोर्वीकत्रासिष्टप्रियपत्राणां
वारांतोवैश्वामित्रे ह्याउकारांतः संतनिजमदग्न्याभीव-
र्तकार्तयशाकारांत स्वाष्ट्रीसाम्नां जाराग्निरूतोपक्रमा-

केषांचिद्र्वंद्वं प्रस्तावः । अतोवैलक्षण्यात्कात्वादीनां पृथग्ग्रहणमुक्तं
कृष्टाद्वृष्णः इद्धिकृष्टात्परोयोवा शब्दः तदन्तःप्रस्तावो भवति ।
वाशब्दादुत्वाव कृष्टात्परइति विशेषणार्थमाह । कृष्टाद्वृष्ण इति ।
इन्द्राउवापावमन्तः *द्विर्वावारवंतीये*पूर्वे वारवन्तीये द्वौ वाश-
ब्दौ तत्र आद्ये प्राप्ते विकल्पमाह । द्विर्वाशब्दान्तः प्रस्ताव इति
सकृद्वेति *आत्मनि च महादिवाकीर्त्ये* पूर्वसूत्रेणादावेवैको-
वान्तः प्रस्तावःप्राप्तः । अनेन सूत्रेणात्मनि च द्वितीयोविहितः ।
आदावात्मनि द्विर्वाशब्दान्तःप्रस्तावोभवति समुच्चयेन नतु विक-
ल्पः *यान्तोदाशस्य स्यभासशांमदगायस्पासितानां *एतेषां
चतुर्णां दाशस्यस्यादीनां याशब्दान्तः प्रस्तावोभवति । ऐडकौ-
त्सादीनां यान्तत्वेऽप्यग्रहणादुक्तः परिहारः । कावश्रौतकसार्पभेत्ये-
तस्मिन्सूत्रे *जारान्तोर्वीकवासिष्ठप्रियपत्राणां* एतेषां त्रयाणां
वोडूकादीनां जारान्तः प्रस्तावोभवति *वारान्तोवैश्वामित्रे*मरुपौ
ष्कलाकूपरादीनांवारान्तत्वेऽप्यग्रहणं अत्रापि स एव परिहारः ।
*हाउकारान्तः सन्तनिजमदग्न्यभीवर्तकार्तयशाकारान्तत्वाष्ट्रीसा-
म्नां *एतेषां चतुर्णां हाउकारान्तः प्रस्तावोभवति । पूर्विनदा-
वसुनिधनासितच्यावनहाविष्कृतपौरुमद्गगौतमादीनां हाउका-

णातएवाविभाग्यानाम् ॥ १० ॥

यौक्ताश्वैडयास्यत्रैशोककोशश्चौष्टोद्दंशपुत्रदैर्घतमसासिमानांनिषेधवैराजानां द्व्यक्षरो ऽभ्यस्तो द्व्यक्षरआ·

रान्तमध्यग्रहणं पूर्ववत् *जाराग्निदूतोपक्रमाणां तएवाविभाग्यानां* *जाराग्निदूतयाचयान्युपक्रमान्ते तानि जाराग्निदूतोपक्रमाणि । तेषां ते एव पर्वाणि प्रस्तावाभवन्ति । जारोपक्रमेषु जाराग्निदूतोपक्रमेष्वग्निदूता । यथाश्वैष्टुभौशनाद्यरैदन्वदीर्घगूहगायत्रपार्श्वशाकरपभाथर्वणवार्णरेवतीनित्यवत्साबाजीयरथन्तरण्येगेयद् । श्येनः पक्षीयस्य चोत्तरयोः एतेषु जाराप्रस्तावोभवति । सुज्ञानवाष्ट्रीसामाद्यपार्श्वपूर्व्यमाणवाग्नेत्रौणधनेपोदधीवाजदायपोक्षणोरंध्राघास्सदीक्षयन्तीत्वाष्ट्रीसामवारसवाभ्रवकाशीतभारद्वाजाच्छिद्रायिष्टगृह्भारद्वाजकाशपूर्ववैष्णवौपगवपूर्वत्रिपुरीवापोहरायस्वरद्वदवस्यानाथर्वणातीर्थगान्तारिक्षवाहांडराजोवैरूपवपाह्वितसामानि । एतेषु सामसु अग्निदूताप्रस्तावो भवति । किमविशेषेणैव जाराग्निदूतयोः प्रस्तावार्थमिति । अविभाग्यानां साम्नामेषधर्मोभवति । जाराग्निदूते प्रस्तावः । विभाग्यानान्तु अग्निदूतासहितजारासहितेजारासहितश्च यथएव प्रस्तावोभवति । यथामरापदीशार्गदीर्घतमसोर्कारिष्टभर्गमुहावैश्वामित्रादिषु ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य दशमीकण्डिका ।

यौक्ताश्वैडयास्यत्रैशोककोशश्चौष्टोद्दंशपुत्रदैर्घतमसासिमानांनिषेधवैराजानाद्व्यक्षरः एतेषां यौक्ताश्वादीनां दशानां द्व्यक्षरः प्रस्तावोभवति । अत्र साहोदैर्घग्रहणं जारोपक्रमके सिद्धेपि अद्वैरद्वश्चात् । क्व इयपेक्षितेषु प्रस्तावाद्व भवति यथान्याय *अ-

नूपैडतसौहविषपैष्णवोत्तरपर्योत्तः स्वराणामग्निदू-
ताभ्यस्तामध्यमक्रौंचस्य पादोभ्यस्तोजपडंताभ्यस्ता-
कूपारराजनपयसां द्वादशाक्षराणि चरैवतर्षभे ऽप-
क्षरोबृहत्के सोमसामगायत्रीक्रौंचवैरूपौदलगायत्र्यौ-
शनसैंधुक्षितमैधातिथरोहितकूलीयेहवदैध्मवाहिंद्रय-
शः कण्वबृहत्त्रैष्टुभ यथायावश्यौक्तवार्षाहरवाज-
भृत्कार्णश्रवसानांचत्वारि द्वैवांत्ययोः पद्शंकुर्षाहित-

अभ्यस्तोद्व्यक्षरआनूपैडतसौहविषपैष्णवोत्तरपर्योत्वः स्वराणाम् । आनूपादीनां द्व्यक्षरः अभ्यस्तः प्रस्तावोभवति । द्वे द्वे अक्षरे अभ्यस्त आद्ये प्रस्तावोभवति । अग्निदूताभ्यस्तामध्यमक्रौंचस्य अग्निदूताभ्यस्तावोभवति पादोभ्यस्तोजपडन्ताभ्यस्ताकूपारराजनपयसां एतेषां जपडन्तादीनां चतुर्णां पादः अभ्यस्तः प्रस्तावोभवति । राजनस्येह पुनर्ग्रहणं विशेषणार्थं । तत्रोक्तं स्वदैवतः पादोभवतीति । इह त्वयं विशेषः । साभ्यासः पादोभवतीति । द्राणायां तुपदन्तैश्छन्दसत्वादेकदेशाभ्यासः । द्वादशाक्षराणि च रैवतर्षभे रैवतर्षभे च पादः अभ्यस्तः । द्वादशैवान्यक्षराणि प्रस्तावोभवति षड्विंशदक्षरत्वात्पदरैवतस्येति ऽप्यक्षरोबृहत्के ऽप्यक्षरःप्रस्तावोभवति सोमसामगायत्रीक्रौंचवैरूपौदलगायत्र्यौशनसैंधुक्षितमैधातिथरोहितकूलीयेहवदैध्मवाहिंद्रयशः कण्वबृहत्त्रैष्टुभयथायावश्यौक्तवार्षाहरवाजभृत्कार्णश्रवसानां चत्वारि एतेषां सोमादीनां सप्तदशानां चतुरक्षरः प्रस्तावोभवति । स्तोभं यथान्यायमुक्तं द्वैवान्त्ययोः अन्त्ययोर्वाजभृत्कार्णश्रवसयोर्द्वे अक्षरे प्रस्तावोभवति चत्वारि वेविविकल्पः पद्शंकुराहितवाजिनःश्याश्यरोहितकूलीयामित्ययोक्तमुत्तानाम् एतेषां शंकादी-

वाजजित्स्वाररोहितकूलीयासितयौक्तस्नुवानामष्टा-
वौरुक्षयजागतसोमसाम्नोरेकादशोत्तरेजनित्रेद्वादशह-
रिश्रीधने स्तोभउपायांतः पदनिधनेषु निधनं चतदं गं९
स्या द्विरेकरूपे त्रिर्वापदस्तोभेष्विलांदाश्चोत्रिरुक्तंयथो-

नां पंचानां षडक्षरः प्रस्तावोभवति *अष्टावौरुक्षयजागतसोमसा-
म्नोः* अष्टावौरुक्षयजागतसोमसाम्नोः*एकादशोत्तरेजनित्रे *उ-
त्तरे जनित्रे तंत्वोदस्यपुरोजित्योः एकादशाक्षरः प्रस्तावोभवति ।
द्वादशहरिश्रीधने हरिश्रीनिधनेद्वादशाक्षरः प्रस्तावोभवति-
*स्तोभउपायान्तः पदनिधनेषु*येषां पदानि धनानि स्तोभ
भक्तीः प्रतिपद्यन्ते तेषु पदनिधनेषु उपायान्तः प्रस्तावोभवति ।
स्तोभः प्राग्नुच उपायश्चान्त् स्तोभः पदपदनिधने एवंतदुक्तंभवति-
उदाहरणानि । यथा गोष्ठमतोदसौमित्रधर्म्मभ्राजश्रीत्येयशः सं-
सर्पभद्रश्रेयोस्वहृचैकवृषोचरगवांव्रतलांदाद्वितीयानुगानगनपदस्तो-
भादीनि एतेषु उपायान्तः प्रस्तावोभवति । *निधनं च तदंगं
स्यात्*.तस्मात्प्रस्तावादूर्द्धं यत्पदनिधनं तत्प्रस्तावांगं अत्रोच्यते
सर्वप्रयोज्यत्वान्निधनस्याङ्गत्वे किं प्रयोजनं । उच्यते । कुशा-
निधाने प्रयोजनं अङ्गत्वे । निधनांतेकुशानिधानं भवति । त-
दङ्गत्वे प्रयोजनं । अन्ये तु ब्रुवते । अस्यमते न निधनमपि स्तो-
भविभाग्येसुप्रस्तोर्नप्रयोज्यमेवेतिवचनात् निधनं च तदङ्गं स्या-
दिति । तस्मादेव विशेषः *द्विरेकरूपे *पूर्वसूत्रे सकृदुपाया-
न्तः पदप्रत्ययः प्राप्तः अत आह । द्विरेकरूपइति । द्विः
उपायान्तः स्तोभः एकरूपेप्रस्तावोभवति पदप्रत्ययोद्वित्ता-
प्रत्ययश्च । एकरूपप्रत्ययोतापयन्तः स्तोभः पादानांनिधनत्वा-
दिति । उपासोगायत्वं । *त्रिर्वापदस्तोभेषु* । इदापि पूर्व

क्रमितरेष्वंत्येवाद्यक्षरो महानाम्नीषुद्विपदासुप्रस्तावः शाक्वरप्रथमेष्वध्यासपुरीषेषु च यथोपदिष्टं वैछंदसेषु-

---

यदेव सत्तऽपायाभः आद्यः स्तोभः प्राप्तः अतआह त्रिर्वापिदस्तो-भेष्विति । त्रिर्वानुपायान्तः स्तोत्रः प्रस्तावोभवति सतहेतिविक-ल्पः त्रयोवाउपायान्ताः स्तोभाः प्रस्तावोभवति । एकोवाउपा-यान्तः । *इलादाद्येत्रिरुक्तं *इलान्दस्याद्येस्तोभिके अनुगाने-त्रिरुक्ते इलादस्याद्ये स्तोभिके अनुगाने त्रिरुक्तं स्तात्सुमन्ना-वारवन्तीयमवत वसुरुसत्रासाहीयहि चेति पत्नीयतदिदावेत अ-धयादिसदोविशीयत्रिष्टुद्रजगतीविपथज्ञायमत्तयी । यौधाजयं आ-जाग्निकिचित्तयो गोंहायितमपूपुरुयात्राश्वाशीगवदेव्योकानिधन-आग्नेतमश्वाव: पसाकमश्वविधुदद्राणवपडन्तोधर्मयानोधीगवगो-त्रिच्छेनानि । पतेषुमातपास्ताविकपेवस्यात् । नपद्यः पद्योनादे-शइति अस्यायमयाहः । वैछन्दासेषुगास्ताविकमेवगान प्रास्तावो-भवति । नपद्य इति । अ रइति । अधस्तादप्यक्तमेवतिपामहे आ-पछिछन्दसियथान्यायमवायः । इति । तथाप्रस्तावमतिसराण-धनानामक्षपरिगाणं सर्वत्रयथायोनिविकोर्पोदिति । तस्माद्वैछ-न्दातेप्रस्ताविकमेवगीतप्रस्तावोभवति । तपड । तयो । नोदो नो-पादोऽभ्यस्तप्रस्ताचेन्द्रद्राणायाङ्कभ्यादेक दिशाऽभ्यासइति । उ-च्यतेयानो । अष्टाछरपादाभ्यासात् । पोऽशाक्षरः प्रस्ता । वो भवाते । देवचतुर्थायोस्सस्तोभः पादः प्रस्तायोभवति । यद्यो-नादेशदृति वचनात् । पञ्चमेपिपद्यएवभवाति । एवभवति । अ-स्य मतेनपञ्च । पनुगानेविविभाग्यः । अन्तवादक्ष्यक्षरः । अन्ते पञ्चमे तु गाने पद्योवा प्रस्तावोभवति । व्यक्षपेतिपिकल्पः । महानाम्नीपुद्विपदासुप्रस्तावः शाक्वरप्रथमेष्वभ्यासपरीषेषु च य-

गीतप्रास्ताविकमेवस्या श्यणवादीनामप्रस्ताव्याउत्तराः

थोपदिष्ट #महानाम्नीपुपदिष्टम्भवति । कथ चोपदिष्टमिति न-च्यते । द्विरद्वासु प्रस्तावः । शाक्वरमथमेष्वपि । पद्य एव प्रस्तावोभवति । पूर्ववत् । पशिक्षाशचीना पता ३६ । १३ दाविछव-त्रिभजमा ३६ । १३ सनः स्वरिर्पदतिहिपाः । णेतत्रयः शाक्वरमथमेषुपानादेश इति । अथाप्येतदेवलक्षणान्त्यस्यास्यांपुरीषपदेषुचजाराप्रस्तावोभवति । वचनात् । तार्ण्यग्रद्वीपक्रणाणामिति अभ्यासेषु । आपाहक्षी ३ भूरीसाला । पुरीषपदेषु आत इवा एपै वक्रब्दः पञ्चस्वपिपकैकोस्पनप्रस्तावोभवति । एत एवमहानाम्नीषपदिष्टं । वच्छरत्तपु गीतम्प्रास्ताविकमेचस्यात् #रैव्छन्दसेप सामछ प्रस्ताविर्याद्वाणापादेकदेशाभ्यास इति उच्यतेयोनौ ।.अपक्षरपादाभ्यासात् । षोदशाक्षरः प्रस्तावोभवति । द्राणाचुएकादशाक्षरपादोपातः । एकदेशाभ्यासः । तेवपोऽक्षाक्षरः प्रस्तावोभवति । अतः पञ्चाक्षराभ्यासः । यरावादीनापप्रस्ताव्यादुत्तरायण्यानापश्चानांन्मवस्यसन्तानिशाकरवर्णानांस्तोत्रीया अप्रस्ताव्येपासन्ततिनि प्रस्ताव्येपासन्ततिनः । #वाशहोविकल्पार्थः । यत्रादिषु आद्यावहुत्तरयोः प्रस्तावलोमं एवसन्तति न्यपिमात्र । तस्मिन्नविफलमाह । वाप्रस्ताव्येउत्तरेसंसन्ततिन । वा अप्रस्ताव्ये इति विकल्पः । उत्तरयोरितिसिद्ध ।

इतिपुष्पसूत्रभाष्ये कादृशीकण्डिका दशमः प्रपाठकः समाप्तः ।

उपाध्यायाजातशत्रुकृतो । पाठकघनेश्वरस्यश्वद्वायनायपास्ति कालिखिता । उपाध्यायनरहसिसुतजुकासोमनमिति । यथोक्तं मथालक्षणं भवति । कथ चोक्त । द्वितीयेचातुगानेस्तोमपि भाख. स्वारतः प्रस्तावोभवति. ५ तृतीयदेवनतदेवप्रस्तावोभवति ।

प्रस्ताव्येवासंतनिनः प्रस्ताव्येवासंतनिनः ॥ ११ ॥

इति पुष्पसूत्रे दशमः प्रपाठकः(१) ॥
पुष्पसूत्रं समाप्तम् ।

गीतमितिनभपथावर्णगितव्य । क्वचिद्गीतशब्देनपर्वगृहीतव्य । एवमत्रालेपे । क्वचिद्गीतिशब्देनगानगृह्यते । किमुक्तम्भवति । प्रस्ताविकीर्षीतिः प्रस्तावपाङ्गनगृहीतव्यमित्यर्थः । यथाविरायमिदंव्यो । उभयोरुदाहरणानिवक्ष्यामः ।

इति पुष्पसूत्रभाष्यं समाप्तं ।

---

(१) अथ प्रथमादर्शपुस्तके लगकेन लिपिकाल एवं लिखित.। 'संवत् १६७२ समये माघ कृष्ण १ रवौ अद्येह वाराणस्यां ... अभ्यन्तरनागरज्ञातीय त्रिपाठी ... सुतत्रिपाठी ... सुत ... ठी गापानाथ सुतत्रिपाठी ... लिखित । त्रिपाठी ... विश्वनाथ ... । विश्वनाथपुत्र ... पठनार्थं । तद्वत्पाठकस्य शुभम्भूयात् ।